

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ПОЛІТИКИ**

**ACTUAL PROBLEMS
OF POLITICS**

ISSN 2616-406X

Національний університет «Одеська юридична академія»
Південно-український центр гендерних проблем

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований в 1997 р.

Випуск 61

Одеса
Фенікс
2018

ISSN 2616-406X

National University "Odesa Law Academy"
South-Ukrainian Centre of Gender Problems

ACTUAL PROBLEMS OF POLITICS

COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS

Founded in 1997

Issue 61

Odesa
Feniks
2018

УДК 32(082)

Засновники:

Національний університет «Одеська юридична академія»,

Південно-український центр гендерних проблем

Редакційна колегія:

д-р. юрид. наук, професор, академік НАПрН України,

академік НАПН України С. В. Ківалов (голова редколегії);

д-р. іст. наук, професор, академік УАН України,

академік УАПН України Л. І. Кормич (головний редактор);

канд. політ. наук, доцент А. В. Полухіна (відповідальний редактор),

доктор наук, професор Аркадіуш Адамчик (Республіка Польща),

доктор філософії, професор В. Дудінський (Словацька Республіка),

д-р. юрид. наук, професор Ю. П. Аленін,

д-р. філос. наук, професор В. С. Богданов,

д-р. політ. наук, професор К. М. Вітман,

д-р. юрид. наук, професор В. О. Глушков,

д-р. юрид. наук, професор Є. В. Додін,

д-р. політ. наук, ст. наук. співр. Р. Н. Жангожа,

д-р. політ. наук, професор І. М. Коваль,

д-р. юрид. наук, професор Б. А. Кормич,

д-р. юрид. наук, професор А. Р. Крусян,

д-р. політ. наук, професор Е. В. Мамонтова,

д-р. юрид. наук, професор Н. В. Мішина,

д-р. політ. наук, професор С. М. Наумкіна,

д-р. політ. наук, професор М. А. Польовий,

д-р. філос. наук, професор Т. В. Розова,

д-р. політ. наук, професор А. О. Сіленко,

д-р. юрид. наук, професор Є. О. Харитонов,

д-р. політ. наук, професор Г. П. Щедрова,

д-р. політ. наук, професор Д. В. Яковлев.

Рекомендовано Вченою радою

Національного університету «Одеська юридична академія»

Збірник «Актуальні проблеми політики» внесено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з юридичних та політичних наук (Постанови президії ВАК України від 09.06.1999 р. №1-05/7 та від 10.02.2010 р. № 1-05/1; Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 07.10.2016 № 1222 та від 22.12.2016 № 1604).

Збірник входить до наукометричних баз: Index Copernicus (Республіка Польща); Google Scholar; Scientific Periodicals in National Library of Ukraine Vernadsky, Scientific Periodicals of Ukraine; eNUOLAIR – репозитарій Національного університету «Одеська юридична академія».

Свідоцтво про реєстрацію КВ № 22189-12089ПР від 07.06.2016.

© Національний університет

«Одеська юридична академія», 2018

© Південно-український центр

гендерних проблем, 2018

UDC 32(082)

Founders:

National University "Odesa Law Academy",
South-Ukrainian Centre of Gender Problems

Editorial Board:

Doctor of Laws, professor, academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine S. V. Kivalov (Chairman of the Editorial Board),
ScD in history, professor, academician of the Ukrainian Academy of Sciences, academician of the Ukrainian Academy of Political Science

L. I. Kormych (Editor in Chief),

PhD in Political science, associate professor A. V. Polukhina (Executive Editor),

Dr. hab., professor Arkadiusz Adamczyk (Republic of Poland),

Doctor of Philosophy, professor V. Dudinsky (Slovak republic),

Doctor of Laws, professor Y. P. Alenin,

ScD in Philosophy, professor V. S. Bohdanov,

ScD in Political science, professor K. M. Vitman,

Doctor of Laws, professor V. O. Hlushkov,

Doctor of Laws, professor Y. V. Dodin,

ScD in Political science, senior research fellow R. N. Zhangozha,

ScD in Political science, professor I. M. Koval,

Doctor of Laws, professor B. A. Kormych,

Doctor of Laws, professor A. R. Krusian,

ScD in Political science, professor E. V. Mamontova,

Doctor of Laws, professor N. V. Mishyna,

ScD in Political science, professor S. M. Naumkina,

ScD in Political science, professor M. A. Polovyi,

ScD in Philosophy, professor T. V. Rozova,

ScD in Political science, professor A. O. Silenko,

Doctor of Laws, professor Y. O. Kharytonov,

ScD in Political science, professor G. P. Shchedrova,

ScD in Political science, professor D. V. Yakovlev.

*Recommended by the Academic Council National University
"Odesa Law Academy"*

"Actual problems of politics" is included in the list of professional scholar periodicals in which the results of theses for obtaining ScD and PhD degrees in jurisprudence and political sciences can be published (Decisions of the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine of 09.06.1999, №1-05/7 and of 10.02.2010 № 1-05/1; Decision of the Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from 07.10.2016 № 1222 and of 22.12.2016 № 1604).

Is included in the: Index Copernicus (Poland); Google Scholar; Scientific Periodicals in National Library of Ukraine Vernadskyi, Scientific Periodicals of Ukraine; eNUOLAIR – the repository of the National University "Odesa Law Academy".

Certificate of registration KV № 22189-12089PR of 07.06.2016.

© National University "Odesa Law Academy, 2018

© South-Ukrainian Centre of Gender Problems, 2018

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

Ківалов С.В.

Проблеми та перспективи впровадження університетської автономії в контексті світового досвіду 6

Глушков В.О.

Геополітичні погляди Алена Де Бенуа: концептуальний аналіз 16

Мамонтова Е.В.

Псевдоморфоз як техніка символізації у державотворчій практиці доби Відродження 34

Білоусов О.С.

Процеси масовізації як своєрідність сучасної інформаційно-технологічної епохи 46

Краснопольська Т.М.

Неформальні деструктивні політичні практики на пострадянському просторі: поняття, форми та контагіозність 55

Милосердна І.М.

Моделі демократичних перетворень в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.: регіональний вимір 67

Проноза І.І.

Інформаційна війна: сутність та особливості прояву 76

Вайер А.М.

Напрями сучасних наукових досліджень політичних технологій 84

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, БЕЗПЕКИ ТА ГЛОБАЛІСТИКИ

Кормич Л.І., Кормич А.І.

Євроінтеграційна стратегія сучасної України: фактори впливу та проблеми реалізації 95

Вітман К.М.

Кіпрський етнополітичний конфлікт: витоки та сучасний етап врегулювання 106

Чорна Л.В.

Глобалізація та модернізація як атрактори сучасного ідеалу 116

Ростецька С.І.

Конфлікт ідентичностей як загроза безпеці сучасних держав 128

Бойчук А.Ю.

Міжнародний досвід регламентації норм юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони навколишнього середовища 137

Кольцов В.М.

Сутність і різновиди наднаціональної політичної опозиційності
у країнах Вишеградської групи 156

Шамрай В.В.

Глобалізація та міждержавна інтеграція як чинник
конституціоналізації міжнародного права 167

Ахмеров О.О.

Муніципальна політика країн ЄС 174

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

Наумкіна С.М., Вовк С.О.

Особливості становлення політико-правової системи
під час кризових процесів у суспільстві 184

Ярова Л.В.

Новітні тенденції соціальної політики у сучасному світі 194

Сушко А.І.

Соціокультурний підхід в дослідженні політичної культури 202

Єфтені Н.М.

Технології політичного маніпулювання 208

Кройтор А.В.

Криза політичного транзиту в Україні 215

Завгородня Ю.В.

Особливості політичного конфлікту в трансформаційних
умовах: на прикладі України 226

Ємельянова Г.І.

Плюралізм еліт: теорія та проблемні аспекти застосування
в Україні 235

Шишменко І.М.

Політичні експерти: хто вони? 244

Грона К.І.

Способи реалізації і самовираження молоді 254

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Кузьменко В.Б.

До питання про соціально-економічні та політико-правові
підстави проголошення Української Народної Республіки 265

Пехник А.В., Дзюбенко Ю.М.

Безпосередня демократія як форма реалізації народовладдя
в Україні (місцевий рівень) 275

Дутчак С.Р.

Особливості кримінально-правової політики у сфері
забезпечення охорони прав пацієнтів 285

Корнієнко Г.П.

Обґрунтування прав людини: від класичного до сучасного
лібералізму 295

РЕЦЕНЗІЯ

Лойко Л.І.

Процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції
в сучасному світі 305

CONTENTS

THEORETICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT OF LAW AND POLITICS

<i>Kivalov S.V.</i> Problems and prospects of university autonomy implementation in the context of world experience	6
<i>Hlushkov V.O.</i> Geopolitical views of Alain de Benoist: the conceptual analysis	16
<i>Mamontova E.V.</i> Pseudomorphosis as a technique of symbolization in the state-building practice of the Renaissance	34
<i>Bilousov O.S.</i> Massivization processes as a feature of the modern information and technological era	46
<i>Krasnopol'ska T.M.</i> Informal destructive political practices in the post-Soviet space: notions, forms, and contagiousness	55
<i>Myloserdina I.M.</i> Models of democratic transformations in the late 20th - early 21st century: regional dimension	67
<i>Pronozia I.I.</i> Information war: the essence and features of manifestation	76
<i>Vayner A.M.</i> Directions of modern scientific research of political technologies	84

TOPICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL LAW, INTERNATIONAL RELATIONS, SECURITY, AND GLOBALISTICS

<i>Kormych L.I., Kormych A.I.</i> Eurointegration strategy of modern Ukraine: factors of influence and problems of implementation	95
<i>Vitman K.M.</i> The Cyprus ethno-political conflict: origins and current stage of resolution	106
<i>Chorna L.V.</i> Globalization and modernization as attractors of the modern ideal	116
<i>Rostetska S.I.</i> Conflict of identities as a threat to the security of modern states	128
<i>Boichuk A.Y.</i> International experience in the regulation of legal liability for offenses in the area of environmental protection	137

Koltsov V.M.	
The essence and varieties of supranational political opposition in the countries of the Visegrad Group	156
Shamrai V.V.	
The essence and varieties of supranational political opposition in the countries of the Visegrad Group	167
Akhmerov O.O.	
Municipal policy of EU countries	174

TOPICAL PROBLEMS OF THE FUNCTIONING OF SOCIAL AND POLITICAL INSTITUTES

Naumkina S.M., Vovk S.O.	
Features of the formation of the political and legal systems during the crisis processes in society	184
Yarova L.V.	
The newest trends of social policy in the modern world	194
Sushko A.I.	
Socio-cultural approach to the study of political culture	202
Yeftieni N.M.	
Technologies of political manipulation	208
Kroitor A.V.	
The crisis of political transition in Ukraine	215
Zavhorodnia Y.V.	
Features of the political conflict in a transformational environment: on the example of Ukraine	226
Yemelianova G.I.	
Pluralism of elites: theory and problem areas of application in Ukraine	235
Shyshymenko I.M.	
Political experts: who are they?	244
Hrona K.I.	
The ways of realization and self-expression of youth	254

ACTUAL PROBLEMS OF PUBLIC AND PRIVATE LAW IN UKRAINE

Kuzmenko V.B.	
On the issue of socio-economic, political and legal grounds for the proclamation of the Ukrainian People's Republic	265
Pekhnyk A.V., Dziubenko Y.M.	
Direct democracy as a form of realization of democracy in Ukraine (local level)	275

Dutchak S.R.

Features of criminal law policy in the field of ensuring the protection
of patients' rights 285

Korniienko G.P.

Justification of human rights: from classic to modern liberalism 295

REVIEW

Loiko L.I.

The processes of ethno-political integration and disintegration
in the modern world 305

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

УДК 378:35.072.1

Ківалов С. В., НУ «ОЮА»

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ АВТОНОМІЇ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОГО ДОСВІДУ

В статті розглянуто сутність та основні види (сфери) університетської автономії: академічну, фінансову, організаційну, кадрову. Визначено три моделі автономії, сформовані світовою практикою: ліберальну, центристську та обмежену. З'ясовані сильні та слабкі сторони цих моделей. Розглянуто основні моделі фінансування вищої освіти. Визначено модель, що сформулировала в Україні. Проаналізовано основні проблеми впровадження університетської автономії.

Ключові слова: освіта, демократія, децентралізація, університет, автономія, підприємницький університет, інноваційна модель.

Розвиток ринку освітніх послуг сприяє інноваційним змінам та є одним із факторів забезпечення конкурентоспроможності країни.

Досвід зарубіжних країн показав значну роль у цих процесах формування та розвитку автономії університетів. Так, в результаті трансформації моделі співпраці університетів з державою та суспільством була створена нова трьохстороння система взаємодії «університет-державо-бізнес». Це дало змогу формування різноманітних моделей інноваційного розвитку освітніх закладів, а саме: підприємницького університету, університету-технополісу, університетського кластеру, вертикального та матричного університетів,

французької, шведської, датської китайської, південно-кореїської та інших [7].

Термін «підприємницький університет» в науковий обіг ввів Б. Кларк, що сформулював в 1998 р його основні характеристики: посилення управлінського ядра університету, розширення зв'язків з групами і організаціями за межами вузу, диверсифікація джерел фінансування, стимулювання підприємницької активності підрозділів вузу, розвиток всеосяжної підприємницької культури. Завданнями такого університету є: управління вищим навчальним закладом з використанням світового досвіду передових університетів; формування об'єктів інноваційно-підприємницької інфраструктури; розширення фінансових джерел та інструментів управління і використання їх для власного розвитку; формування залежності оплати праці основного професорсько-викладацького складу від результатів їх діяльності, в тому числі в напрямку розвитку підприємництва (створення спільних з вузом малих підприємств, виконання перспективних для впровадження науково-дослідних проєктів і т.д.) [5, с. 117].

Інноваційний розвиток вузів має єдину концептуальну основу, що складається з п'яти принципів: підприємництва; сильного адміністративного ядра; периферії, що посилено розвивається; фандрайзингу та диверсифікаційної бази фінансування; зацікавленості в перетвореннях основних підрозділів університету [8, с. 91].

В рамках дослідження інноваційного розвитку зарубіжних вузів, проведеного в 2012-2013 рр. на кафедрі управління інноваціями Російського державного університету інноваційних технологій та підприємництва, було виявлено особливості інноваційного розвитку університетів, характерне для всіх країн:

- посилення автономії і незалежності вузів;
- ретельна розробка інноваційних організаційних моделей університетів;
- відповідність напрямків підготовки, пропонованих університетами, самим затребуваним в суспільстві спеціальностями, а також науковим і технологічним процесам;
- реалізація тріади «наука–освіта–виробництво»; зближення університетів з реальним сектором економіки: з промисловими підприємствами та бізнесом;
- застосування інноваційних інтерактивних засобів, форм і методів навчання (в тому числі інформаційно-комунікаційних технологій, технології реального часу);

- створення інноваційних кластерів;
- створення міжуніверситетських центрів колективного користування обладнанням;
- інтернаціоналізація, транснаціоналізація і глобалізація вищої освіти; зближення систем вищої освіти західних країн;
- новий рівень розвитку міжнародного ринку освітніх послуг; відкритість і доступність міжнародної освіти. Збільшення академічної мобільності студентів та викладачів [8, с. 92].

Інноваційним університетам притаманні використання передових освітніх та організаційні технології, високотехнологічна інфраструктура та значна частка впроваджених у виробництво і економіку наукових розробок студентів, аспірантів та співробітників.

Отже, перший крок на шляху до створення інноваційних університетів та інноваційної економіки країни – це університетська автономія.

Автономія вузів являє собою форму взаємозв'язку між вищими навчальними закладами та органами влади всіх рівнів, а також суспільством у всьому різноманітті структур, що його представляють.

В Лімській декларації про академічну свободу і автономію вищих навчальних закладів зазначено: «автономія означає незалежність вищих навчальних закладів від держави, інших громадських або політичних сил в прийнятті рішень про їх внутрішнє адміністрування, фінансове управління і незалежність у здійсненні своєї освітньої політики, наукових досліджень та інших споріднених видів діяльності» [11]. Разом з тим автономія вузів невіддільна від їх відповідальності перед державою і суспільством, наявності широкого спектра механізмів контролю і підзвітності вузів, прозорості їх діяльності для суспільства.

До основних передумов розвитку самостійності вузів можна віднести:

- вузи традиційно в усі часи та епохи володіли значною автономією, обумовленою в першу чергу неможливістю жорсткого контролю і регулювання інтелектуальної праці як такої;
- високий рівень динаміки соціального середовища вимагає від вузів оперативно і гнучко взаємодіяти з економічним, соціальним і культурним оточенням;
- зростання невизначеності як ключова характеристика сучасного ринкового середовища диктує підвищення самостійності всіх суб'єктів суспільного життя, в тому числі вузів;

- загальна тенденція розвитку університетів – їх укрупнення – призвела до перетворення вузів в великі поліструктурні комплекси, управління якими неефективне без широкого делегування повноважень і відповідальності;

- різноманітні траєкторії розвитку вузів і надання їм можливості шукати власні шляхи досягнення національних цілей призводять до накопичення досвіду самостійності у вищій школі та підвищенню ефективності її діяльності;

- зростання регіональної ролі вузів в неминуче веде до необхідності розширення їх повноважень для найбільш адекватного відображення специфічних особливостей регіону, його географічного розташування, соціальних і демографічних умов;

- включення вузів в ринкові відносини диктує підвищення їх самостійності в умовах конкурентного середовища [13, с. 107].

Відповідно до Лісабонської декларації 2007 року, вузівська автономія реалізується в чотирьох основних сферах: академічній (рішення за навчальними планами і методам викладання, напрямками, масштабами і методам досліджень), фінансовій (отримання і розподіл фінансування, рішення по платі за навчання, використання прибутку і т.д.), організаційній (визначення структури та статуту університету, укладання контрактів, вибори ректора та інших менеджерів) та кадровій (набір, оплата праці та кар'єра персоналу) [9].

Зарубіжний досвід практики автономії вузів дозволяє виділити три основні моделі: ліберальну, центристську, обмежену, що розрізняються між собою обсягом делегованих вузам повноважень.

Ліберальна модель (США, Великобританія, Канада) характеризується широкою автономією вузів. Роль міністерства освіти і інших органів влади та надвузовських структур управління полягає не в регулюванні і спрямуванні діяльності вищих навчальних закладів, а в формуванні стратегічних пріоритетів і параметрів розвитку системи вищої освіти, до досягнення яких, на думку уряду, вони повинні прагнути, у виробленні загальної фінансової та академічної політики, здійсненні спільного контролю за використанням землі, будівель, іншого власності, що належить вузу.

Значні управлінські повноваження зосереджені в організаціях-посередниках (у багатьох випадках державно-громадських або професійно-громадських), які можуть відповідати за ліцензування і акредитацію освітніх програм, забезпечувати оцінку якості освіти, виконувати функції розподілу фінансових ресурсів та ін.

У своїй навчальній і науково-дослідній діяльності ВНЗ спираються в основному на громадські, а не на державні структури, активно використовують позаадміністративні інструменти управління, що забезпечують реалізацію національної стратегії розвитку освіти, відкритість і прозорість, інформованість громадськості про діяльність вузу.

В цілому ряді країн такі важливі управлінські функції, як привласнення кваліфікацій за підсумками отриманої освіти, передаються громадянським асоціаціям професіоналів (наприклад, іспити на право займатися певними видами професійної діяльності). Ряд відповідальних функцій, що відносяться до акредитації освітніх програм і проведення єдиних іспитів, може передаватися і асоціаціям університетів.

Так, університети США користуються широкою автономією. У своїй навчальній і науково-дослідній діяльності вони спираються на суспільні, а не державні структури, це обумовлено тим, що за Конституцією США сфера вищої освіти віднесена до компетенції органів управління штатів, а не федерального уряду. Якщо університет успішно виконує свої функції по навчанню й знаходить необхідні фінансові засоби для наукових досліджень, він користується повною свободою у здійсненні досліджень, обговоренні й публікації їхніх результатів [12].

Британські університети є автономними організаціями, створеними відповідно до королівської хартії або парламентським актом. Кожний з них має власну структуру управління, фінансові питання вони вирішують за участю представників широкої громадськості, а безпосередню відповідальність за фінансову діяльність вищих навчальних закладів несе його скарбник. Однак, власні плани університетів повинні враховувати національні потреби і можливості [3, с. 220].

В рамках централістської моделі (Франція, Німеччина, РФ) вузи з правової точки зору також є автономними в навчальній, науково-дослідній, адміністративній та фінансовій діяльності. Разом з тим відносини університету з державою регулюються і регламентуються законодавчими актами, наказами та інструкціями органів державного управління. Структура і функції вузів, навчальні плани і програми, незважаючи на оголошену університетську автономію, в значній мірі визначаються саме інструкціями державних органів управління освітою, які вирішують багато оперативні питання діяльності вищих навчальних закладів.

Вузівська автономія реалізується в ряді сфер дуже обмежено (академічна діяльність, фінанси) і більш істотно – у вирішенні питань організаційної структури, форм і методів управління.

Так, у Франції, незважаючи на законодавчо закріплену автономію вузів, самостійність навчальних закладів дещо обмежена підзаконними актами, а відносини університетів з державою регулюються договорами, укладеними вищими навчальними закладами з державою. Національний комітет Франції за оцінкою діяльності освіти виступає за більш ефективну автономію, що, на його думку, пов'язано з необхідністю підвищення конкурентоспроможності національної освіти на світовому ринку.

Форма фінансування вузів Німеччини відповідно до закону про вищу освіту 1998 року орієнтована на показники успіху, оцінку рівня наукових досліджень і викладання, оцінну систему в процесі навчання та іспитів, а також підвищення зобов'язань вузів в області надання навчальних консультацій [1].

Модель обмеженої автономії. Обмеження автономії вузів обумовлені тим, що державні органи влади: прагнуть контролювати процес інновацій і розвитку, пов'язаний з вищою школою; активно беруть участь в справах вищої школи, так як вища освіта відіграє важливу роль у соціально-економічному розвитку країни; регулюють процеси, що відбуваються в системі вищої освіти, оскільки очевидна роль вищої школи в підвищенні конкурентоспроможності кваліфікованої праці – найважливішого чинника зростання виробництва [13, с. 112].

Практика показує, що одні тільки ринкові механізми саморегуляції не здатні забезпечити потреби суспільства в підготовці фахівців. В рамках цієї моделі регулятивну роль поряд з традиційною нормативною базою, детально розпорядчої стандарти, процедури навчання, тарифні сітки оплати праці та інші деталі вузівського життя, виконують обмежені елементи вузівської автономії, переважно в сфері академічних свобод.

Кожна з зазначених моделей має як сильні, так і слабкі сторони. Так, до позитивних рис ліберальної моделі можна віднести зростання ролі вищої школи в соціально-економічному розвитку країни; високу ефективність і якість управління вищої школи завдяки розподілу управлінських функцій між міністерством й іншими державними та громадськими організаціями; ефективну взаємодію з регіональними ринками праці і місцевими громадами. До слабких сторін

моделі слід віднести ризик втрати контролю над реалізацією єдиної національної освітньої політики, а також ймовірність власних варіантів стратегії розвитку вищої школи та необхідність координації діяльності організацій-посередників.

Центристська модель дозволяє встановити баланс державного регулювання і самостійності вузів, зберегти єдиний освітній простір країни, розподілити відповідальність за вищу освіту між державою і вузами. Проте вона передбачає залежність вищої школи від адміністрування з боку державних органів, а також зниження ефективності взаємодії вузів з навколишнім середовищем.

До сильних сторін обмеженої моделі можна віднести збереження керованості вищої школи в інтересах держави; регульований процес зростання вузів, витрат на вищу школу; подолання напружень, обумовлених розвитком ринкових відносин в вузах. Одночасно, слабкими сторонами моделі є втрата гнучкості та оперативності в рішенні задач ринкового середовища; розвиток споживчих тенденцій у вищій школі; «одержавлення» вузів, перетворення їх в структури, що обслуговують переважно запити органів влади.

Світовою практикою було сформовано три основні моделі фінансування вищих освітніх закладів [10]:

- орієнтація на створення вільного ринку в сфері вищої освіти. Державні навчальні заклади отримують з бюджету до 50% всіх фінансових надходжень, а приватні вузи не мають майже ніякої підтримки. Прихильники цієї моделі асоціюють вузи з автономним підприємством, яке діє на ринку так само, як і будь-яке інше підприємство. Однак поряд з підвищенням автономії, така модель вимагає посилення контролю з боку владних структур за використанням бюджетних коштів. Для такої моделі фінансування властива фінансова підтримка через стипендії, гранти для обдарованих, а не бідних студентів. Ця модель є відкритою для приватизації системи освіти;

- модель формування громадської ринку в сфері вищої освіти – характеризується рівновагою між активною допомогою держави і особистою відповідальністю в навчанні і кар'єрі. Ця модель націлена на часткове використання ринкових відносин у сфері вищої освіти та передбачає поступове скорочення державного фінансування (не в абсолютному вираженні, а в розрахунку на одного студента) з одночасним збільшенням частки приватного фінансування, в першу чергу за рахунок споживачів [6, с. 45];

– антиринкова модель, орієнтована на блокування ринкових відносин в сфері вищої освіти. На думку прихильників такої моделі, для подальшого розвитку «суспільства добробуту» держава повинна взяти на себе всю відповідальність за фінансування вищої освіти. Модель є закритою для будь-якої приватизації навчальних закладів. Так, абсолютна більшість вузів Німеччини – державні, і навчання в них для студентів безкоштовне, при цьому більше 30% студентів отримують матеріальну допомогу або з федерального бюджету (33% всіх коштів), або з бюджетів земель (44,6%), або від громад (22,4%) [2].

В Україні, на нашу думку, формується ліберальна модель університетської автономії та реалізується модель фінансування, орієнтована на створення вільного ринку в сфері вищої освіти. Таке положення відповідає класичній моделі неолібералізму, що передбачає поступове скорочення витрат на вищу освіту з паралельним впровадженням ринкових механізмів.

До ключових проблем впровадження університетської автономії можна віднести:

– пошук і досягнення оптимального балансу між автономією вузів, загальнодержавним і регіональним регулюванням, а також управлінням через спеціалізовані організації-посередники і громадські організації, що дасть змогу забезпечити компетентне обслуговування ряду особливих управлінських функцій (ліцензування, акредитація, моніторинг та оцінка якості навчання, збір статистичних даних і ін.);

– пошук адекватних вимогам сучасного автономії організаційно-правових форм вузів. На наш погляд, оптимальною формою є підприємницький університет;

– необхідність підпорядкування законам ринку і формування такого пакету знань, який буде затребуваний на ринку праці. У той же час, відбувається утиск фундаментальних досліджень, в яких ринок не зацікавлений. Подолання цих обмежень має бути компенсовано продуманим державним регулюванням, яке повинно націлювати університети на стратегічні потреби і інтереси суспільства;

– пошук і використання форм підзвітності вузів державі і суспільству, проблема відкритості і прозорості діяльності вузів;

– фінансова автономія передбачає свободу вищого навчального закладу використовувати фінансові кошти на свій розсуд. Однак, кошти отримані шляхом державного фінансування передбачають великий обсяг звітної документації та наявність певних критеріїв ефективності використання цих коштів. Гроші, отримані від бізнесу,

також в основному мають цільове призначення: підготовку кадрів, виконання певних робіт, дослідження конкретних процесів чи явищ. Це знову ж таки передбачає наявність звітної документації та розробку нових критеріїв і вимог до розподілу цих ресурсів [4, с. 26–27];

- збереження наступності традицій автономії вузів і розвиток сучасних форм її реалізації;

- проблема розробки моделей автономії вузів, критеріїв, що є вирішальними для надання автономії, визначення її змісту та детермінант. Очевидно, що в рамках єдиної національної системи вищої школи повинні застосовуватися різні моделі автономії вузів, що враховують їх досягнення, традиції, організаційну культуру та ін.;

- проблема балансу зростаючої вузівської автономії з організацією управління всередині вузу (виборність керівних органів: ректора, ради вузу, деканів та ін. з обов'язковим врахуванням професійних якостей кандидата та його спроможністю вирішувати конфліктні ситуації).

Таким чином, на сучасному етапі суспільного розвитку в Україні зроблено перші кроки на шляху до побудови конкурентоспроможного ринку освітніх послуг. Закріплення на рівні закону академічної автономії вузів дає змогу сформуванню навчальних планів, що відповідають вимогам сучасного суспільства, з урахуванням потреб та запитів замовників освітніх послуг – роботодавців, оскільки компетентності, що в ході навчання має набути студент узгоджуються з роботодавцями. Такий підхід в подальшому дасть змогу сформуванню широкі перспективи впровадження інноваційної моделі розвитку та побудови підприємницьких університетів. А це, в свою чергу, у перспективі сприятиме формуванню потужних науково-практичних центрів та дослідницьких парків, що сприятимуть активізації досліджень та впровадженню їх у виробництво, а отже і розвитку економіки країни.

Бібліографічний список:

1. Арыстан И. Д., Арыстан М. И. Зарубежный опыт функционирования вузов в условиях университетской автономии. *Труды Международной научно-практической конференции «Интеграция науки, образования и производства – основа реализации Плана нации» (Сагиновские чтения №8)*. С. 228–230. URL: <http://repository.kstu.kz/xmlui/bitstream/handle/123456789/7073/228-230.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
2. Болонский процесс – структурная реформа высшего образования на европейском уровне. URL: <http://kpi.ua/bologna>
3. Васечко Л. І. Університетська автономія : зарубіжний досвід та вітчизняна практика. *Вісник КНУТД*. 2013. № 2. С. 217–223.

4. Верденхофа О. Р., Петрова М. М., Димитрова С. И. Аспекты автономии учебных заведений на рынок образовательных услуг. *International Journal of Innovative Technologies in Economy*. 2016. 2(4) April. С. 23–27.
5. Грудзинский А. О. Университет как предпринимательская организация. *Социологические исследования*. 2003. № 4. С. 113–121.
6. Задумкин К. А., Кондаков И. А. Региональная инновационная система : теория и практика формирования; под рук. д.э.н., проф. В. А. Ильина. Вологда : Вологодский научно-координационный центр ЦЭМИ РАН, 2008. 72 с.
7. Калятин В. О., Наумов В. Б., Никифорова Т. С. Опыт Европы, США и Индии в сфере государственной поддержки инноваций. *Российский юридический журнал*. 2011. № 1 (76). С. 8–9.
8. Кондрашова О. И., Колонтаевская И. Ф. Зарубежный опыт инновационного развития вузов. *Альманах современной науки и образования*. 2013. № 11 (78). С. 91–93.
9. Лиссабонская декларация Университеты Европы после 2010 года : многообразие при единстве целей, 2007 г. URL: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rcrt=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwiHxeeZpqXbAhUObIAKHe0CBe8QFggnMAA&url=http%3A%2F%2Fwww.eua.be%2Ftypo3conf%2Fext%2Fbzb_securelink%2FpushFile.php%3FcuId%3D398%26file%3Dfileadmin%2Fuser_upload%2Ffiles%2FPublications%2FLisbon_declaration_Russian.pdf&usq=AOvVaw0hkgEgdFrshTtW1SZCqBMM
10. Подзигун С. Н. Теоретические аспекты развития рынка образовательных услуг в Украине в контексте иностранного опыта. URL: http://dspace.udpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/6789/2801/1/TEORETYCHESKYE%20ASPEKTY%20RAZVYTYIa%20RYINKA%20OBRAZOVATELNYKh%20USLUH%20V%20UKRAYNE%20V%20KONTEKSTE%20YNOSTRANNOHO%20OPYTA_failu.pdf
11. Про академічну свободу і автономію вищих навчальних закладів : Лімський декларації (м. Ліма, 10.09.1988 р.). URL: http://auu.kma.mk.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=112&lang=uk
12. Університетська автономія : кембриджський досвід і українські реалії. Інтернет-ресурс : офіційний сайт Українського католицького університету. URL: <http://ucu.edu.ua/media/2221/>
13. Управление в высшей школе : опыт, тенденции и перспективы развития. Аналитический доклад; Руководитель авторского коллектива В. М. Филиппов. М. : Логос, 2005. 540 с.

In the article the essence and main types (areas) of university autonomy are considered: academic, financial, organizational, personnel. Three models of autonomy, formed by world practice: liberal, centrist, and limited, are determined. The strengths and weaknesses of these models are determined. The main models of financing of higher education are considered. The model that has formed in Ukraine is determined. The main problems of university autonomy implementation are analyzed.

Keywords: education, democracy, decentralization, university, autonomy, entrepreneurial university, innovative model.

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ АЛЕНА ДЕ БЕНУА

В статті автор аналізує геополітичні погляди Алена де Бенуа щодо співвідношення ролі, історії, цінностей, просторових та часових меж Європи та Заходу. Визначає спільні та відмінні чинники розвитку християнства західно та східного типу, а також язичництва. Автор аналізує чотири епохи що пройшло в своєму розвитку людство та детально зупиняється на сучасній епосі – епосі постмодерну. Розглядає зародження та розвиток глобалізації та її наслідки для сучасного світу. Обґрунтовує перспективи кооперації зусиль Європи та Росії.

Ключові слова: Ален де Бенуа, юдеохристиянство, язичництво, глобалізація, геополітика.

Ален де Бенуа (фр. Alain de Benoist, народився 11 грудня 1943 року) – справжнє ім'я Фабріс ла Рош (Fabrice La Roche) – видатний французький філософ, історик, соціолог, геополітик, письменник і журналіст, один з творців руху «Нові права». Головний редактор журналу Elements («Елементи») і альманаху Krisis, творець так званої «Групи вивчення європейської цивілізації» (Grece), абревіатура якої означає «Греція» і вибрана не випадково. Одна з головних ідей Алена де Бенуа – протиставлення європейської античності «раціоналізму і ідеалам 1789 року». Основні напрямки досліджень Алена де Бенуа – політична філософія і історія ідеологій. Автором в цілому підготовлено понад п'ятдесят монографій і трьох тисяч статей. Серед книг, зокрема, «Ніцше: мораль і «велика політика»» (1973), «Погляд справа: критична онтологія сучасних ідей» (1977), «Що таке геополітика» (1978), «Як можна бути язичником» (1981), «Меллер Ван ден Брук і консервативна революція» (1981), «Віхи вирішальних років» (1982), «Європейські традиції» (1982), «Проблема демократії» (1985), «Культурна революція справа. Грамші і «Нова права»» (1985), «Європа – Третій світ. Та ж боротьба» (1986), «Проти расизму» (1992), «Піщинка. Віхи кінця століття» (1994), «Націоналізм: феноменологія і критика» (1994), «Демократія представницька і демократія участі» (1994), «Ніцше і консервативна революція» (1994), «Внутрішня імперія» (1995), «Ернст Юнгер і «Робітник». Життєва і інтелектуальна

траєкторія між богами і героями» (1995), «Сім'я і суспільство. Витоки – Історія – Сучасність» (1996), «Лінія горизонту. Промови до громадян Європи» (1996), «Легенда про Хлодвіга» (1996), «Америка як вона є» (Тегеран, 1996), «Ернст Юнгер. Бібліографія» (1997), «Комунізм і нацизм» (1998), ««Піна і галька». 1991-1999. Останнє десятиріччя: вид здалеку» (2000), «Ісус під критичним поглядом істориків» (2000), «Хайек» (2000) – критика поглядів «батька-засновника» теорії ринкової економіки, «Минуле століття. Нотатки до його завершення» (2001), «Шарль Моррас і «Французька дія». Бібліографія» (2002), «Що сталося з лівими?» (2002), «По той бік прав людини» (2004), «Короткі біографії французьких правих» в 4-х томах (2004-2005) і т.д.

Ален де Бенуа є тим ідейним вченим, на підставі поглядів якого була здійснена переоцінка політичних, економічних, культурних та інших цінностей «старих правих». На основі цього була повністю відкинута як якобінська ідея держави-нації, яка вичерпала себе, а майбутнє належить тільки «Великим геополітичним просторам», а також одночасно й ідеї, що відносяться як до лівих, так і до правих напрямків в політиці, а саме: атлантизм, американізм, їх матеріалістичні та плутократичні тенденції, марксизм, інтернаціоналізм та інші. Завдяки саме новим правим в вузах Франції реабілітовано викладання геополітики, що вважалась раніше тільки нацистської наукою, з відомими іменами її корифеїв. У той же час вони сприяли офіційному запровадженню позицій Третього Шляху як самостійного і визнаного шляху розвитку.

Нові праві зберегли органічний зв'язок з теоретичними поглядами німецької довоєнної геополітики. У той же час нові праві різко відрізняються від деяких інших правих рухів, монархістів, католиків, антикомуністів, консерваторів та інших правих політичних течій по більшості позицій. В сучасних умовах нові праві є прибічниками органічної демократії, їх політика базується на принципах континентальної геополітики, вважаючи, що майбутнє належить тільки «великим геополітичним просторам». В основу «Великих просторів» має бути покладено об'єднання в політичний блок не тільки різних держав, а й різних етнічних груп незалежно від їх обсягу в єдину «Федеральну імперію» з рівними правами її суб'єктів. Стратегічна єдність такої імперії повинна ґрунтуватися на єдності початкової культури, а етнічно вона повинна бути диференційованою. В основі такої ідеї знаходиться єдине індоєвропейське походження, тобто

принцип спільного минулого. Саме обставини стратегічної та економічної інтеграції сучасної епохи необхідні для володіння істинним геополітичним суверенітетом диктують необхідність такого об'єднання.

З таких обставин Ален де Бенуа робить найважливіший висновок, що народи Європи приречені на спільне майбутнє, його гаслом в даній ситуації виступає «Єдина Європа ста прапорів». У такій концепції простежується тенденція об'єднання і правих, і лівих. Геополітичні погляди Алена де Бенуа спрямовані на затвердження «континентальної долі Європи», що узгоджується з німецької геополітичної континентальної школою Карла Хаусхофера. З цього робиться характерний для нових правих висновок про протиставлення «Європи» і «Заходу». Європа, як континентальне геополітичне етнічне утворення, що має єдине коріння, протиставляється «Заходу», як геополітичному утворенню, що заперечує етнічні та духовні традиції, є утилітарною, раціоналістичною і механістичною буржуазною цивілізацією. Яскравим представником такої цивілізації є Сполучені Штати Америки. Таким чином, вважає де Бенуа, Європа повинна об'єднатися в єдину федеральну імперію, яка повинна протистояти Заходу та США. При цьому об'єднання має базуватися в першу чергу на регіональних тенденціях в зв'язку з тим, що регіони зберегли традицію, а центри, навпаки, уражені Заходом. Франція в такому контексті повинна орієнтуватися на Німеччину і Серединну Європу. Тому, починаючи з сімдесятих років XX століття, нові праві виступають за суворий нейтралітет Європи, вихід з НАТО, за розвиток самодостатнього ядерного потенціалу. Звідси тяжіння нових правих до де Голлю, а в теоретичному плані до Ф. Науманна, засновнику геополітичної теорії Серединної Європи.

Щодо Східної Європи позиція нових правих виробила тезу «Перш за все Європа, але краще навіть зі Сходом, ніж із Заходом» замість старого «Перш за все Європа, ні Захід, ні Схід». Звідси значний інтерес до Китаю, який протистоїть і американському, і радянському імперіалізму. Вони противники талассократії і концепції Єдиного світу «One World», вони послідовно виступають проти атлантизму та мондіалізму.

Крах (або різке ослаблення) радянізму в світі призвело до парадоксальної, але закономірної, ситуації – зміцненню антиатлантичного руху Третього шляху Європи. Протистояння комунізму

нині втратило будь-який сенс, тому що єдиним ворогом для лівих і консервативних революціонерів є атлантизм. Між європейським націонал-більшовизмом і радянським націонал-більшовизмом є відмінність, яка полягає в тому, що в Європі така позиція є виразом максимального нонконформізму, неприйняття існуючої Системи. Радянський націонал-більшовизм в даний час являє собою просто конформізм, який скутий страхом перед шовінізмом, націоналізмом, імперіалізмом та іншими явищами, в яких він звинувачений та зізнався. В даний час відбувається зворотна і закономірна картина, коли саме комуністи, розчарувавшись в ідеях і реалізації комунізму в дійсності, переходять до лав революційних консерваторів. В даний час немає сенсу відносити людей до правих або лівих – коммуніфашистам – оскільки основний вододіл чисто геополітичний – правий атлантизм проти консервативного євразійства.

Ален де Бенуа проявив себе послідовним прибічником багатополярного світу («плюриверсуму»), активним ворогом глобалізації і планетарного панування США. Він – рішучий противник всіх віртуальностей сучасних базисних ідеологій. У тому числі парадигми ліберальної теорії пріоритету прав людини. Так, в книзі «По ту сторону прав людини» Ален де Бенуа вказує, що сакралізація прав людини в поєднанні з комерціалізацією всіх сторін життя призвела до їх перетворення в «ідеологічну арматуру глобалізації» і знаряддя панування над людьми. «Проблема свободи не може бути вирішена в рамках права чи моралі. Вона є, перш за все, питанням політичним, яке тільки політично і може бути вирішене», – такою є позиція автора в цьому питанні. Ідеологія прав людини ґрунтується на чотирьох догматах віри: вірі в єдність людського роду і в моральне значення цієї єдності; вірі в існування якоїсь «людської особистості», що не залежить від конкретних ознак кожного конкретного індивідуума; вірі в «людську природу», що дає підстави для «природного права»; нарешті, вірі в пріоритет індивідуума над органічними та історичними спільнотами, такими, як культури, народи і нації. Перша віра вважає цілком очевидним і доведеним, «що кожна окремо взята людина є членом неповторного, загально-переважного виду тварин, хомо сапієнс (людина розумна), що, однак, цей біологічний факт також включає в себе і моральні наслідки». Єдність людського роду повинна розумітися тут в сенсі рівноцінності. Людство нібито є досить «гомогенним», щоб всі індивідууми могли вважатися абсолютно рівноцінними – таким чином фіксовані серед

людей відмінності повинні були б розглядатися в якості поверхневих, другорядних або тимчасових явищ.

Особливе ставлення у Алена де Бенуа в плані підтримки ідей німецького юриста і геополітика Карла Шмітта було висловлено їм в книзі «Карл Шмітт сьогодні» (Carl Schmitt actuel), що вийшла в 2007 року. Автор підкреслює зростання значення і ваги поглядів Карла Шмітта в світлі розробленої Шміттом теорії партизанської війни і теорії надзвичайного стану різко зросла. У такій світовій геополітичній ситуації як результат війни між Морем і Сушею спостерігається виникнення нового номоса, який внаслідок своєї якості багатополлярності виступає проти монополлярності та глобалізації. Ален де Бенуа обґрунтовано вважає, що новому номосу повинна відповідати нова четверта політична теорія, яка не повторить попередні теорії – лібералізм, фашизм, комунізм. У цьому плані їм висловлена парадигма про те, що саме Росії належить особлива роль у створенні цієї четвертої політичної влади.

Найважливішим, ключовим у вченні Алена де Бенуа є сформоване ним ставлення до релігії в цілому і до християнства зокрема. Відмінною особливістю цього вчення є те, що автор послідовно відкидає вчення «старих правих», яке полягає в тому, що вони бачать ідеали 1789 роки не як заперечення старої християнської католицької Європи, а як закономірний наслідок всіх її шляхів.

Звернення до «язичництва» Алена де Бенуа є проявом дискусії з новоєвропейською парадигмою лінійного часу, витоки якої він бачить в біблійній спадщині: «Ми відразу ж відкидаємо юдеохристиянську проблематику, яка робить з минулого виразно проведену точку на прямій, що неминуче веде людство з райського саду в месіанські часи».

У той же час він не є послідовним прихильником язичництва, розуміючи, що за час існування християнства, язичницька традиція перекручена і не підлягає відновленню. Ален де Бенуа категорично виступає проти «парадигми лінійного часу», яка превалювала протягом двох тисячоліть на Заході, що і привело його в тупиковий стан. Автор розуміє, що «минуле, сьогодення і майбутнє – не різні точки на одновимірній лінії, але, навпаки, перспективи, що збігаються у всякому сьогоденні. Минуле, підкреслюємо, не може бути ні чим іншим, як вписаним в нинішній час (події його не «пройшли», але відбуваються в сьогоденні, бо, розвертаючись, присутні). Те ж саме і майбутнє. Оскільки будь-яке теперішнє – не крапка, але перехрестя,

кожну мить актуалізує загальність минулого і потенціалізує загальність майбутнього. Це і є тривимірність історичного часу. Питання про те, чи можна чи ні «пережити минуле», відпадає: минуле, пізнане як минуле, завжди переживає всяке сьогодення; воно є одна з перспектив, завдяки яким людина може накреслити і викувати свою долю», – пише він у книзі «Les idées a l'endroit». Однак язичництво Алена де Бенуа можна назвати умовним, так як він не є прихильником жодного язичницького напрямку. Він вважає, що «мова йде про з'єднання з непереборним, а не з «подоланим»».

У роботах Алена де Бенуа проглядається певна спадкоємність і постійний розвиток його поглядів. Він вважав, що «сьогодні нам представляється небезпечним не стільки зникнення язичництва, скільки його відродження в примітивних або дитячих формах, споріднених тій «вторинній релігійності», в якій Шпенглер з повною підставою бачив одну з характерних рис культур, що гинуть. Те процвітання неоязичницьких груп, свідками якого ми є за минулі п'ятнадцять років, тільки посилює мою думку про це. По всій видимості, багато таких рухів не мають насправді нічого спільного з язичництвом, незважаючи на те, що вони використовують це слово. Що стосується груп з більш суворою релігійною схильністю, їх *modus operandi* часто робить їх схожими на секти. Засуджуючи антикультову істерію, яка тільки додає плутанини через те, що всі ці групи змішуються в одну купу Ален де Бенуа бачив в цьому багато імітації, багато пародії, але дуже мало язичництва!». З самого початку підкреслюючи, що «Як можна бути язичником» – не керівництво для політичної дії. Ален де Бенуа порівнює себе з Ніцше: «Як завжди, я написав цю книгу для всіх і ні для кого».

Ален де Бенуа є одним з послідовних критиків християнства на Заході, причому, те, що він іменує християнством, не вичерпує всієї християнської традиції. Для Алена де Бенуа християнська («юдеохристиянська», або просто монотеїстична, як він її називає), традиція, характеризується, перш за все, десакралізацією («звільненням від чар») світу, поділом священного (*sacré*) і святого (*sainte*), торжеством оставленности над повнотою, раціоналізацією життя та її умертвінням. Причина такого явища, на думку автора, полягає в тому, що: «Креаціонізм приділяє основну увагу часу, а не простору: розповідь Книги Буття розгортається тільки в часі і виводить на сцену «історію», яку греки, наприклад, витлумачили б швидше в просторовому сенсі. Крім того, якщо біблійне вчення про

особисту відплату представляється неподоланим, то це відбувається з тієї причини, що «рай» в ній поєднується з *абсолютним минулим* (Едемський сад) або *абсолютним майбутнім* (месіанська ера), в той час як в класичній язичницькій традиції «рай» – це перш за все *місце* (Вальгалла, Єлисейські поля або Тридев'яте царство) і, що ще більш важливо, місце, що не відрізняється докорінно від дійсного світу». Звідси надзвичайно важливе для Алена де Бенуа ставлення до «вкоріненості», яке він ставить в основу своєї «політичної теології». Для Біблії, за його словами, «В кінцевому рахунку значення має тільки місце *призначення*, визначене (як і місце призначення історії) «обіцянкою» Заповіту, а не місце *походження*. Ерец Ізраель – це не місце походження; люди Біблії народилися не в ньому. Ще не будучи завоюваною, Ерец Ізраель є землею даною, виділеною, *обітованою* Яхві. Людина язичництва відчуває місце, в якому народився, через ставлення *синівства*. У нього є «батьківщина-мати». У біблійному єдинобожжі, навпаки, не існує рідної землі, а є тільки кінцева земля, призначена земля, пов'язана не з яким-небудь основним міфом, а з кінцівкою і, особливо, кінцівкою скоріше часовою, ніж просторовою, бо її набуття є необхідною умовою приходу месіанських часів». Ален де Бенуа бачить принципову відмінність між «юдеохристиянством» і «язичництвом» в різному відношенні до простору і часу: «Таким чином, всесвіт в Біблії сприймається як світ без просторових меж, але обмежений у часі, в той час як в язичництві вона сприймається як світ, який безмежний в часі, але в якому людиною проводяться просторові межі». Автор вважає, що поняття і сутність капіталізму, соціалізму, модерну і постмодерну, глобалізації вже закладено в Біблії в самій ідеї «творіння з нічого». У той же час в Біблії, на думку вченого, закладений і глибокий нігілізм: «Сама наша епоха є глибоко юдеохристиянською, незважаючи на те, що церкви і синагоги порожніють; вона є юдеохристиянською таким чином, яким вона сприймає історію, тими істотними цінностями, на які вона спирається». Ален де Бенуа відповідає і на питання про сутність нігілізму. «Нігілізм є наслідком поступового *розкриття* вчення, яке помістило центр ваги життя за межі *дійсного* життя і поступово викрило себе як таке. Крах християнства як справді пережитої колективної віри є самокрахом, неминучість якого викликана тією переоцінкою цінностей, повний розквіт якої ми спостерігаємо сьогодні. Історія «західної» метафізики є історія поступового прагнення християнства в ніщо». Тобто саме нігілізм. Нігілізм як «трансцендація Абсолютно

Іншого» і є, по Алену де Бенуа, «юдеохристиянство», яке зовсім не збігається з «історичним юдеохристиянством» – «першими християнами єврейського походження назаретських палестинських громад». Для обґрунтування такого положення він посиляється на відомого теолога Клода Тремонтана, який вважає, що ««Іудаїзм і християнство об'єднуються богослов'ям», (Les problemes de l'atheisme, Seuil, 1972, р. 439), а також Жана Данієла, одна з книг якого носить назву «Теологія юдеохристиянства» (Descle, 1958), де автор підкреслює, що «християнство сприйняло всі нормативні вимоги вселенського значення, які є в Торі».

Таким чином, Ален де Бенуа мимоволі підходить до єврейського питання, що стало настільки гострим після Другої світової війни. В цьому плані автор відштовхується від констатації євреями і юдофілами «християнського антисемітизму» в Європі протягом багатьох століть, а також ідеологами «християнства після Голокосту» – «сучасне прагнення християнських церков реінтегрувати свої витoki і повернутися до свого юдейського коріння». В цьому плані виступає не від єврейської більшості європейців, а від самих європейців. Його висновок не є категоричним, але вельми складним у зв'язку з тим, що причину християнського антисемітизму він пояснює близькістю єврейської віри до віри християнської. Тому поняття «юдеохристиянство» має подвійний стандарт, який включає християнську Європу, яка перейшла по своїй волі під чужу юрисдикцію, і внаслідок цього відмовилася від того, чому вона належала по праву. А з іншого боку, самі євреї, які несподівано виявили себе прикутими до передбачуваного місця свого «звершення» іншою релігією». У зв'язку з цим Ален де Бенуа намагається розвести Європу з Біблією. Замінивши свій основний міф на біблійне єдинобожжя, Європа зробила з іудаїзму своє над-я. Іншими словами Європа стала «антисемітською в тій мірі, в якій вона хотіла стати «Ізраїлем»». Далі йде висновок, що «повернення Європи до її «початкового міфу» було б історично вигідно для *judentum*: «Як кінець антисемітизму може бути покладено відмовою Заходу від домагань на положення *verus Israel*, так і вирішення – позитивне «єврейського питання» може бути досягнуте за допомогою визнання самотності єврейського народу і його права на відмінності без зведення його до положення повністю Іншого або Такого ж».

Таким чином, з такої посилки у вигляді визнання Європою власного початкового міфу повинен бути і висновок у вигляді

прийняття євреями християнства в якості логічного завершення Старого завіту, але за умови «прагнення християнських церков реінтегрувати свої витoki і повернутися до свого юдейського коріння». Ален де Бенуа прямо не висловлюється, що християнство належить євреям по праву, враховуючи і політико-релігійну обстановку в Європі, а також той момент, що так звана «Усна Тора» в значній мірі носить антихристиянський характер. Єврейство не буде приймати християнства, але в той же час буде перешкоджати поверненню Європи до первісного міфу, що могло принести несприятливі наслідки для юдейства в цілому. Існуюча дискусія про первородство здійснюється, вважає автор, в рамках однієї традиції. Хоча Ален де Бенуа і пропонує «цивілізоване розлучення» – цілком по-європейськи, – але воно як «цивілізоване» якраз і неможливе і утопічне.

Глибокою утопією є і можливість повернення до язичництва в формі неоязичництва, тим більше, що справжня сучасність розглядається їм як продовження саме християнської історії з урахуванням того, що зміст сучасного християнства проявляється в усіченому стані. У «Маніфесті за Європейське Відродження», яке асоціація GRECE випустила вже в 2000 році, говориться: «сучасністю можна назвати соціально-історичний, політичний і філософський напрямок останніх трьох століть історії Заходу. Цей напрямок має давнє коріння. При уважному погляді він являє собою секуляризацію положень і перспектив, що містяться в християнській метафізиці, привнесених в світському життю з відсіканням всякого трансцендентного виміру. Насправді зерно мутацій світських ідеологій післяреволюційної епохи міститься в самому християнстві. Індивідуалізм вже присутній в положенні про індивідуальне спасіння та особливих особистих відносинах віруючого з Богом, первинних по відношенню до вкоріненості на землі. Егалітаризм має джерелом ідею про те, що всі люди в рівній мірі мають потребу в спокуті, оскільки всі наділені індивідуальними душами, абсолютна цінність яких розділена між усім людством. Прогресизм народився з ідеї про те, що історія має абсолютний початок і необхідне завершення, а її глобальне розгортання включено в божественний план. І, нарешті, універсалізм являє собою природну проекцію релігії, яка стверджує себе як істина одкровення, призначена для всіх людей і утворююча вимогу з в себе звернення. Все сучасне політичне життя засноване на секуляризованих богословських концептах. І саме ж християнство, що зводиться до статусу однієї з точок зору серед багатьох, стало першою жертвою

руху, запущеного ним же самим: в історії Заходу положення, що містяться у ньому, стали релігією виходу з релігії».

Все викладене Аленом де Бенуа вважає автор про язичництво і християнство носить суто метафізичний, а не політичний, характер і ніяк не зачіпає Церква (в тому числі і католицьку) в тих випадках, коли вона виступає як носій традиційних цінностей і виступає проти американсько-мондіалістського варіанту глобалізації. Тим більше це не відноситься до Православ'я, що є також і з метафізичної точки зору абсолютно іншою духовною реальністю, ніж християнство західне, в тому числі і католицизм. Ален де Бенуа вважає, що, Православ'я онтологічне і набагато більше збігається з тим, що він вважає дохристиянськими уявленнями, воно ближче до традицій слов'янських народів, ніж Римо-католицизм до традицій, наприклад, кельтів. Проводячи поділ між католицизмом і православ'ям, Ален де Бенуа вважає, що якщо «початковий міф Європи» так чи інакше протистойть християнству, то в Росії це не так: її державотворення від Православ'я невіддільне. Росія – інший, ніж Європа, світ, хоча Європі і не чужий, а більш того, здатний допомогти початкової Європі в її новому становленні. Росія – імперська країна за своєю природою, і боротьба з православ'ям як імперіоутворюючою ідеологією призведе до загибелі Росії з невинними згубними наслідками, в тому числі для Європи: в тому, що Православ'я після падіння радянського комунізму – остання опора Євразії. Особливий інтерес проявляє він до старообрядництва як найбільш древнього і найбільш самоадекватного Православ'ю.

Корінь проблеми полягає в тому, що Ален де Бенуа бачить в Росії зовсім інше християнство, ніж в Європі. Але в той же час і європейське християнство для нього не так однозначно, як, скажімо, християнство США, держави, заснування якої цілком ґрунтується на Біблії. Релігійна реформа візантійського імператора Костянтина, вважає він, «майже не мала аналогів у світовій історії»: «Імперія, яка, щоб вижити, змінює свої основи, чийм продовженням буде християнський Захід, приймає чужу національну релігію або, якщо говорити точніше, але цей відтінок нічого, по суті, не змінює, ересь чужий національної релігії. Як би там не було, ясно, що християнізація спричинила за собою процес європейського псевдоморфоза, внаслідок чого стався ряд взаємодій, що породили в кінцевому рахунку гібридну релігійну категорію. Після християнізації Європи ні європейська культура, ні християнство більш не відповідали

своєму корінню і своїй власній «природі». Християнство в певній мірі змінило – принаймні, тимчасово – європейську людину, але, як зауважив в «Занепаді Європи» Шпенглер, європейська людина теж змінила християнство (теж, можливо, тимчасово)».

Ален де Бенуа послідовно проводить ідею повернення Європи до її первісного міфу, що має підтвердження і в тенденціях розвитку сучасної теології, зокрема, у скасуванні літургійних положень, які поділяють християнство та іудаїзм. Цьому сприяє і точка зору щодо початкового міфу без розгляду зовнішніх і внутрішніх причин його вкорінення в європейському просторі: «роздум про укоріненні християнства в Європі не може обійтися без дослідження причин – не тільки зовнішніх, а й внутрішніх – цього вкорінення (Що в європейській свідомості сприяло його наверненню?) Ми також не повинні забувати те, що християнство саме значно змінювалося і що з точки зору історії та соціології існує не одне, а кілька християнств. Що стосується нас, то ми прекрасно усвідомлюємо різницю між егалітарним і підривним християнством перших століть і (відносно) конструктивним християнством Середньовіччя, в значній мірі пофарбованим язичницької органічності. Очевидно, що християнство четвертого століття вже не є тим християнством, яке пробуджувало лють Цельса». При цьому дуже важливо і подальше зауваження: «Подібне розходження є не тільки діахронічним: два різновиди завжди існували в очевидно різних співвідношеннях в історії християнства; в певній мірі вони відповідають подвійному образу Ісуса в пауліністській теології: страждаючого та приниженого і славного та тріумфуючого».

Таким чином, автором виділяється два християнства, пов'язаних з відмінністю не тільки чисто геополітичною – Схід і Захід, море і суша, але й відмінність проявляється на онтологічному і метафізичному рівнях. Західне християнство, виходячи з цих передумов, це християнство Боголюдини Христа, який страждає та принижений, а східне (Православ'я) – християнство Боголюдини Христа Воскреслого і тріумфуючого (Спас-в-Силах). Ален де Бенуа в цьому плані використовує вираз Ніцше про те, що головна відмінна ознака язичництва від християнства – це «величне Так світу». Але «величним Так світу» є і православне шанування Христа Воскреслого, Красної Пасхи, і воно онтологічно збігається з тим, що і Ніцше і де Бенуа називають «язичництвом». Зовсім не точно в сенсі релігієзнавства, але цілком точно з «язичницької» точки зору, якщо «мову» ми розу-

міємо як «народ». Не випадково головним християнським святом на Заході є Різдво, а вершиною богослужбового кола – Страсна Седмиця, а на Сході і те, і інше з'єднується в Красному Великодні – «святі Свят та Торжестві торжеств».

Ключовим питанням, з точки зору Алена де Бенуа, є стара суперечка всередині російського старообрядництва. В середині XIX століття в зв'язку зі спробами ряду членів так званої Білокриницької згоди (нині Російська Православна Старообрядницька Церква) з «панівною» Греко-Російською Церквою, видатний вчений Іларіон Кабанов (ксенос) написав схвалене більшістю старообрядницьких архієреїв так зване «Окружне послання», в якому він доводив догматичну єдність двох розколотих частин Російського Православ'я. Ряд членів згоди, включаючи архієреїв, відмовився визнати це Послання. Їх стали називати «неокружниками». Основою їх поглядів було твердження, що розп'ята і воскресла Боголюдина Ісус Христос не має ніякого відношення до теж розп'ятого на хресті іудейському пророку і вчителю Ісусу, якому, на їхню думку, поклоняються ніконіани та католики. Цілком очевидно, що з точки зору повноцінного Православ'я ця думка є ерессю, тобто порушенням Символу віри. Однак будь-яка ересь завжди є абсолютизацією якоїсь духовної і навіть метафізичної реальності, на яку вона вказує самим своїм існуванням.

«Неокружницька» проблематика впливає з дискусії про так званий «тилатовий титл» – ІНЦЮ (Ісус Назарянин, Цар Юдейський), або INRI – замінив після розколу традиційне російське ІсХсЦС – Ісус Христос Цар Слави. Одночасно в богослов'ї виникли латинські концепції лінійного історичного часу, які панували з часів блаженного Августина. Прийняття Заходом історичної долі історичного Ісуса спричинило за собою невроз Заходу, а після Никонівської реформи і Росії.

Кінець християнської історії це і кінець так званого «екклесіастичного циклу», кінець Церкви *історичної*, яка не може не самоскасуватися. Історичний Христос вмирає разом з народженим їм Заходом. Сьогодні ми присутні при смерті історичного Ісуса Христа розп'ятого, при кінці історичного християнства, яке дійсно вмирає від сил, викликаних до життя їм же самим. Про те свідчать навіть і події в нашій Церкві, яка теж самоскасовується.

У своїх роботах і виступах Ален де Бенуа багато уваги приділяв сучасній глобалізації і виділенню центрів сили в новому світовому

порядку. Він відзначав, що сучасне людство живе в умовах глобалізації, у якій він виділяв три основні причини. Перша з причин – це крах Радянського Союзу, радянської системи. В епоху Радянського Союзу світ був розділений на дві частини, тому не можна було говорити про глобалізацію, і саме тому одним з парадоксальних і непередбачених наслідків краху Радянського Союзу стала можливість глобалізації. Іншими факторами, що супроводжують глобалізацію, була, звичайно ж, глобалізація засобів поширення інформації, технологій і фінансових ринків. Спочатку глобалізацію можна було б розглядати як певне завершення циклу епохи модерну.

Можна по-різному характеризувати цикл, який ми називаємо. В епоху модерну він відзначає зближення п'яти великих процесів. Перший процес – це індивідуалізація, що означає підйом, розширення індивідуалізму на шкоду єднанню спільності. Другий процес – масифікація, тобто стирання різних диференційованих способів життя і прийняття все більшою кількістю людей стандартизованих способів життя. Третій процес можна було б назвати десакралізацією, відмова від великих метафізичних наративних систем на користь чисто наукових інтерпретацій світу. Четвертий процес – це раціоналізація способу життя, тобто використання інструментального та домінування інструментального розуму. Останній, п'ятий, процес – це універсалізація, тобто планетарне розширення одних і тих же систем мислення та цінностей.

Таким чином, вважає Ален де Бенуа, глобалізацію можна розглядати як завершення зближення п'яти перерахованих основних світових процесів. Наслідком такого зближення є технологічна, економічна і комерційна, торгова уніфікація Землі. Сьогодні під впливом глобалізації і ліберальних ідей Земля прагне до створення єдиного ринку, який має вельми широке значення. Всі соціальні відносини могли б аналізуватися з точки зору ринку. І в цьому сенсі глобалізація означає прихід і царювання «економічної людини». Природно, тут треба враховувати всі перетворення, які можуть статися з точки зору символічних уявних понять. Тобто все більше людину зводять до виконання однієї єдиної ролі – виробник-споживач. І взагалі саме поняття цінності зводиться до жорстко обмеженого поняття комерційної цінності. І все, що не може бути розраховано, все, що не може бути оцінено в термінах рентабельності, вважається просто неіснуючим.

Ален де Бенуа констатує певний парадокс, який полягає в тому, що комуністичний марксизм вважав, що він захищає матеріалістич-

ну філософію, але ліберальний капіталізм виявився набагато більш ефективним, ніж комунізм, в поширенні матеріалізму. Він поширює його не за допомогою філософії, а на основі повсякденного життя, за допомогою тих же звичаїв. Насправді лібералізм можна було б назвати «практичним матеріалізмом».

Ален де Бенуа аналізує наслідки ліберальної глобалізації. Перший наслідок – це гомогенізація на планетарному рівні, тобто створення однорідних образів і способів життя, уніформізація поведінки на шкоду народній культурі, скорочення людського розмаїття. Це можна було б назвати поширенням і розширенням ідеології «однаковості», «того ж самого» тобто сукупності різних релігійних і нерелігійних ідей та доктрин, в рамках яких людина є однією і тією ж всюди, і, таким чином, ця людина повинна всюди створювати одні і ті ж політичні та культурні системи на шкоду різноманітності культур народів, націй, їх способів життя. Одночасно з цим ми бачимо, як в планетарному масштабі засновується товариство наглядку, тобто створюється ціла серія методів і технологій, які дозволяють відслідковувати поведінку людей, перевіряти, чи не відхиляються люди від норм. Сюди можна віднести контроль за спілкуванням, починаючи з прослуховування телефону, і закінчуючи встановленням систем відеоспостереження. Крім того, це використання різних електронних методів стеження, які дозволяють визначати, де люди перебувають, чим вони займаються, які їхні смаки, заняття і т.д., і т.п.

Другий парадокс. Саме найбільш розвинені з технологічної точки зору суспільства сьогодні мають у своєму розпорядженні цілий арсенал засобів здійснення шпигунства за співгромадянами, які не мав жоден тоталітарний режим в минулому. І зараз вже можна говорити про планетарний характер цього явища. Йдеться про західну ідеологію, яка зародилася в чітко визначений момент розвитку західного суспільства, і з самого початку абсолютно несправедливим чином подавала себе як якась універсальна ідеологія. І саме з цієї точки зору глобалізацію можна назвати формою неоколоніалізму. І саме в цьому сенсі глобалізація означає також скасування або руйнування часу і простору. Про скасування часу можна говорити тому, що все, що відбувається в якийсь певний момент в певній точці планети, вмить стає відомо в інших місцях планети, тобто можна говорити про якийсь «нульовий час». І так само можна говорити про скасування або руйнуванні простору, тому що глобалізація – це якраз руйнування кордонів простору. Варто сказати, що глобалізація

– нове явище оскільки вперше створено світ, що не має чогось зовнішнього. В епоху комунізму був зовнішній світ, тому що був блок комуністичних країн, але всі знали, що був ще зовнішній світ, тобто країни, які комуністичними не були. Але глобалізація, за визначенням, – це вся Земля і, відповідно, ніякого зовнішнього світу більше не існує.

Глобалізація – це кінець епохи модерну, символічною датою якої є 89-91 роки – падіння «Берлінської стіни» та розпад Радянського Союзу. Ці роки завершили історичний цикл, який історики називали епохою модерну, коріння якого сягають, принаймні, до епохи Середньовіччя, символом якої є дата Вестфальського договору (1648 рік), коли було покладено початок великої політичної епохи держави націй, епохи великих ідеологій.

Нинішній період розвитку людства – це епоха постмодерну, коли держави націй вже не є центральною фігурою. Це час таких політичних одиниць, які є і більш дрібними, і одночасно більшими. З одного боку, це локальне місце, з іншого боку – глобальне. Наприклад, в Західній Європі сьогодні знову виникають невеликі об'єднання, і одночасно виникають логіки, які далеко виходять за рамки держав націй, які ми можемо назвати неоімперіалістичними або навіть континентальними. Епоху постмодерну можна назвати світом мереж. Найбільш очевидна модель – це, звичайно, Інтернет, який створює й інші мережі. Але є велика різниця між мережами і асоціаціями або організаціями класичного типу. Класичні організації або асоціації утворювалися зверху – завжди був центр і периферія навколо. А в мережах немає центрів, все одночасно є і центром, і периферією. Логіка мереж має вірусний характер. І ви бачите самі, що саме це поняття «вірус», сьогодні набуло зовсім іншого значення. Я маю на увазі різні нові епідемії, віруси: СНІД, наприклад, а також віруси, які поширюються в Інтернеті. До речі, сама інформація сьогодні поширюється як вірус.

Ще одна характеристика або риса глобалізації ввела нову форму діалектики. З одного боку, це прагнення об'єднати Землю. З іншого боку, це прагнення до уніфікації наштовхується на дуже сильний опір, і дуже часто це виливається в різні форми шовінізму. Тому глобалізація – це не тільки уніфікація. Це і фрагментація, роздробленість, яка є наслідком цієї уніфікації. І ось в цьому концепті саме поняття боротьби і війни теж трансформується. Раніше, в епоху «холодної війни», співвідношення сил все-таки прагнуло до встанов-

лення якоїсь рівноваги. Сьогодні ж ми бачимо домінування асиметрії. Багато війн є асиметричними, тобто, існують дуже потужні, могутні армії, яким протистоять нові форми міжнародного тероризму.

Глобалізація сьогодні постає у вигляді безспірного руху, якому не можна чинити опір. Однак у неї є слабкі моменти, де вона беззахисна. І ця вразливість пов'язана з визначенням глобалізації. Все, що підпорядковане глобалізації вразливе, тому що воно саме глобалізоване. І ось в цьому контексті глобалізації, коли все відбувається в нульовий час, локальна криза моментально трансформується у всесвітню. Ось зовсім недавній приклад – це фінансова криза, що сталася минулої осені. Криза почалася в Сполучених Штатах і стала поширюватися як вірус, який уразив економіки інших країн. Тобто, з одного боку, тут ви бачите планетарну глобалізацію – поширення вірусу в планетарних масштабах. Але при цьому я змушений сказати, що глобалізація – це факт, це загальні рамки історичного моменту, в якому ми живемо. Тому зараз абсолютно утопічно бажати повернутися до попередньої епохи, епохи, яка передувала глобалізації. Але ось те, що можна змінити – це зміст глобалізації, спосіб організації глобалізації.

Карл Шмітт, німецький юрист, говорив про «номос Землі». «Номос Землі» – це загальний порядок в світі. І до теперішнього часу можна говорити про те, що були три основні номоси. Перший номос – це антична і середньовічна цивілізації. Це були автаркічні цивілізації, більш-менш самодержавні зі спробою імперського єднання, чи то Римська імперія, Німецька, Візантійська або, нарешті, Російська імперія. Друга епоха або другий номос Землі – це епоха держав націй, епоха модерну. Цей період завершився двома великими світовими війнами. І, починаючи з 45-го року, ми бачимо, як з'являється третій номос Землі – це біполярний світ, порядок, який зруйнувався зовсім нещодавно зі зникненням Радянського Союзу.

І яке ж найважливіше питання стоїть сьогодні? Сьогодні це питання стоїть так: куди ми рухаємося – до уніполярного (однополярного) або ж багатополарного світу? Ален де Бенуа вважає, що різноманітність людства і становить його багатство. Тобто співіснування різних культур, різних народів в різних країнах – це величезна перевага. Всі ці культури необхідні.

Нова сучасна консервативна парадигма продиктована імперативом, який вимагає збереження різноманітності в світі. Навіть в епоху третього номосу Землі, тобто в епоху «холодної війни», світ був роз-

битий на дві частини на підставі ідеологічних критеріїв. Був комуністичний блок і інші країни. Сьогодні ж ці ідеологічні відмінності зникли або, принаймні, стали менш явними. Але повертаються закони геополітики. Це не нові закони, але раніше вони просто були кілька завуальовані ідеологічними чинниками. Один з найбільш значущих законів геополітики – це протиставлення землі і моря. Тобто протистояння між силами телурократичними і таласократичними. Це протистояння між континентальними і морськими державами. Абсолютно очевидно, що могутньою морською державою сьогодні є Сполучені Штати, головний центр капіталізму і ліберальної ідеології. А ось потужним континентальним об'єднанням, звичайно, є Євразія, в якій є дві складові. З одного боку, це Західна Європа, а з іншого – Росія з природною зоною впливу.

З точки зору Алена де Бенуа, сьогодні в світі є три потужні центри – США, Росія та Китай. Західна Європа не є потужним політичним центром, вона являє потужну комерційну, торгову силу, другу в світовій економіці. Політично Західна Європа не існує як сила, тому що вона не осмислює ні світ, ні номос Землі. Ось уже кілька десятиліть Європа намагається створити себе, побудувати себе, але їй це повністю не вдається. На шляху створення, будівництва єдиної Європи було зроблено багато помилок. Першою помилкою на даному шляху було прагнення відразу ж створити Європу економічну, Європу комерційну на шкоду політичній і культурній. Вважали, що якщо вдасться створити економічну Європу, то вона магічним чином трансформується в Європу політичну. Але сьогодні вже всі побачили, переконалися, що це було не так. Другою помилкою було намагання створити Європу без народів Європи. Третя помилка – це спроба створити Європу зверху технократичним і бюрократичним чином, а не знизу, тобто з основ. Четверта помилка – це те, що Європа віддала пріоритет розширенню Європи, а не поглибленню її політичних структур. «Єдина» Європа стала створюватися занадто поспішно. Так Європейський союз занадто швидко приєднав держави Центральної і Східної Європи, які ще, може бути, себе і не усвідомлювали як приналежні до Європи. Їх справжнім прагненням було бажання почати отримувати гроші і встати під захист Сполучених Штатів.

Ніколи не були чітко визначені кінцеві цілі створення цієї єдиної Європи. Її створення могло здійснюватися в двох напрямках, причому, можливо, навіть діаметрально протилежних. Перший

варіант створення єдиної Європи – це створення великої зони вільних обмінів. Така Європа могла б відкритися в сторону Атлантики і не мати жорстких кордонів. Це ліберальні західні перспективи. Другий же напрям передбачає, що Європа і Захід – це зовсім не одне і те ж. Ця перспектива полягає в створенні потужної і автономної Європи, межі якої будуть чітко визначені геополітикою, і ця Європа повинна стати цивілізаційною та культурної моделлю і одночасно полюсом регулювання процесів глобалізації. Глобалізація визначає сучасну епоху. Це явище, яке ставить дуже серйозні проблеми – не тільки економічні, але і політичні, ідеологічні. Але глобалізація в тому вигляді, в якому вона здійснюється сьогодні, не є наша обов'язкова доля. Є й інша глобалізація, яка могла б бути орієнтована на відмінності, на диверсифікацію, а не на уніфікацію, і яка була б спрямована на те, щоб зберегти народи, їх культури, а не на те, щоб їх заперечувати. Така глобалізація не спиралася б виключно на економічні та торговельні параметри і цінності. В цьому плані важлива континентальна перспектива, в якій Європа потребує сильної, автономної і вірної своїм традиціям Росії.

Метою США в 90-ті роки минулого століття було відсікання від Росії її природних союзників, скориставшись кінцем комунізму. Творці нинішньої Європи намагалися наблизити Західну Європу до Сполучених Штатів і відірвати східні країни від Росії, відрізати країнам Центральної та Східної Європи зворотний шлях до об'єднання, возз'єднання на політичній основі.

Ален де Бенуа, використовуючи положення теорії Хантінгтона про зіткнення цивілізацій, розподілі Європу на дві частини, підкреслює, що єдиної Європи не існує. Є Західна Європа, яка єдина зі Сполученими Штатами, разом з якими формує певне ціле, і є Православ'я, православні країни, а це вже зовсім інше. Православний світ представляє окрему сукупність, частину того, що називається континентом. І насправді Західна Європа знаходиться набагато ближче до православного світу, ніж до Сполучених Штатів, причому як по своїй історії, за своїми цінностями, так і за своїми інтересами. І мета ізолювати Росію, зробити її нешкідливою, звичайно ж, була. Таким чином, США збиралися боротися не тільки з комунізмом, а взагалі з будь-яким суперником, який міг би представляти для них загрозу.

Таким чином, Ален де Бенуа представляє великий інтерес для українського читача в зв'язку з тим, що саме зараз проблема ідентичності, проблема власної системи цінностей і збереження власно-

го «я» стоїть особливо гостро. Народи, культури, держави цілими блоками стоять перед викликом глобалізації. Не можна обговорювати поняття консервативних цінностей або ідентичності, відволікаючись від контексту глобалізації.

In the article, the author analyzes the geopolitical views of Alain de Benoit on the relationship between the role, history, values, spatial and temporal boundaries of Europe and the West. Determines the common and distinct factors of the development of Christianity of the West and the Oriental type, as well as paganism. The author analyzes the four epochs that took place in his development of humanity and details in a modern epoch – the postmodern era. He examines the origin and development of globalization and its implications for the modern world. Justifies the prospects of co-operation between Europe and Russia.

Keywords: Alain de Benoit, Jewish Christianity, paganism, globalization, geopolitics.

УДК 321.01:342.228

Мамонтова Е.В., НУ «ОЮА»

ПСЕВДОМОРФОЗ ЯК ТЕХНІКА СИМВОЛІЗАЦІЇ У ДЕРЖАВОТВОРЧІЙ ПРАКТИЦІ ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ

Досліджується місце та роль символічного виробництва у державотворчій практиці доби Відродження. Розкривається його специфіка у контексті сучасних тенденцій домінування технік інформаційного впливу на розвиток суспільства. Показано, що сьогодні інформаційне протистояння проявляється у двох просторових вимірах: як війна у кіберпросторі і війна у просторі смислів. Перша є наслідком технологічного прогресу, друга визначається як війна контенту та боротьба за контроль над каналами його розповсюдження. Одним з потужних засобів розповсюдження контенту у політиці є символізація смислів як перетворення на символ будь-якої дії, що свідомо здійснюється суб'єктом. Даний феномен досліджується на прикладі політико-культурних практик італійського Відродження. Аргументовано, що космополітизм гуманістичного світогляду, відмова від національного елементу у формуванні нової картини світу, фокусування на античності як ключовому джерелі символічного оновлення духовного та соціально-політичного просторів, що набуло характеру псевдоморфозу, значно загальмували націє державотворчі процеси у Середземноморському регіоні Європи.

го «я» стоїть особливо гостро. Народи, культури, держави цілими блоками стоять перед викликом глобалізації. Не можна обговорювати поняття консервативних цінностей або ідентичності, відволікаючись від контексту глобалізації.

In the article, the author analyzes the geopolitical views of Alain de Benoit on the relationship between the role, history, values, spatial and temporal boundaries of Europe and the West. Determines the common and distinct factors of the development of Christianity of the West and the Oriental type, as well as paganism. The author analyzes the four epochs that took place in his development of humanity and details in a modern epoch – the postmodern era. He examines the origin and development of globalization and its implications for the modern world. Justifies the prospects of co-operation between Europe and Russia.

Keywords: Alain de Benoit, Jewish Christianity, paganism, globalization, geopolitics.

УДК 321.01:342.228

Мамонтова Е.В., НУ «ОЮА»

ПСЕВДОМОРФОЗ ЯК ТЕХНІКА СИМВОЛІЗАЦІЇ У ДЕРЖАВОТВОРЧІЙ ПРАКТИЦІ ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ

Досліджується місце та роль символічного виробництва у державотворчій практиці доби Відродження. Розкривається його специфіка у контексті сучасних тенденцій домінування технік інформаційного впливу на розвиток суспільства. Показано, що сьогодні інформаційне протистояння проявляється у двох просторових вимірах: як війна у кіберпросторі і війна у просторі смислів. Перша є наслідком технологічного прогресу, друга визначається як війна контенту та боротьба за контроль над каналами його розповсюдження. Одним з потужних засобів розповсюдження контенту у політиці є символізація смислів як перетворення на символ будь-якої дії, що свідомо здійснюється суб'єктом. Даний феномен досліджується на прикладі політико-культурних практик італійського Відродження. Аргументовано, що космополітизм гуманістичного світогляду, відмова від національного елементу у формуванні нової картини світу, фокусування на античності як ключовому джерелі символічного оновлення духовного та соціально-політичного просторів, що набуло характеру псевдоморфозу, значно загальмували націє державотворчі процеси у Середземноморському регіоні Європи.

Ключові слова: *Ренесанс, символ, псевдоморфоз, державотворення, античність, гуманізм.*

Інформаційна епоха стрімко змінює звичне середовище людини. Разом зі змінами в економіці, соціальній структурі, політиці, культурі, екології, змінюються і методи соціального управління, в арсеналі яких технології інформаційного впливу на масову свідомість починають займати ключове місце. Сьогодні вже будь-який конфлікт соціального, геополітичного, економічного, етнічного, соціокультурного характеру, розглядається з позицій інформаційного протистояння.

Як предмет наукової дискусії даний феномен розглядається з багатьох позицій і є досить ґрунтовно дослідженим. Так, у програмних працях Д. Белла, Е. Тофлера, П. Друкера, М. Кастельса, М. Маклуена місце інформації та особливості технік інформаційного впливу на масову свідомість та соціальну поведінку розкривається як сутнісна характеристика постіндустріального суспільства. Деякі тези класиків даної теорії вже набули аксіоматичного статусу і міцно увійшли у науковий обіг та соціально-політичну публіцистику. Досить пригадати відомі висловлення Е. Тофлера та М. Маклуена: «Хто володіє інформацією, той володіє світом», «Істинно тотальна війна – це війна за допомогою інформації».

Окремий напрямок складає масив прикладних досліджень з тактики та стратегії сучасних інформаційних баталій. У переважному числі даного типу праць інформація розглядається як потужна зброя ведення сучасної війни. Остання розглядається у різних аспектах. Так, Ж. Елльоль досліджує її крізь призму пропаганди, Дж. Стейн називає епістемологічною війною, Ф. Бомар визначає її як війну інтерпретацій, Д. Коннері як війну знань, Р. Шафранські як війну цінностей, Д. Деннінг як психологічну операцію, Дж. Аркілла як електронну або мережеву війну. Серед вітчизняних дослідників місце провідного експерту з даної проблематики належить Г. Почепцову.

На нашу думку, сьогодні інформаційна війна як реальна практика проявляється у двох просторових вимірах: як війна у кіберпросторі і як війна у просторі смислів. Перша проявляється у кіберзагрозах, порушенні інформаційних комунікацій, спробах державного регулювання інтернету, утворенні цифрових монополій тощо. Друга є війною контенту та боротьбою за контроль над каналами його роз-

повсюдження. Таким чином, головними суб'єктами даної війни виступають засоби масової інформації та засоби масової комунікації, а її об'єктами стають «маси», «аудиторія», «електорат», «населення».

Одним з потужних засобів розповсюдження контенту у політиці є символізація смислів. Під останньою ми розуміємо перетворення на символ будь-якої дії, що свідомо здійснюється суб'єктом. Історія надає нам багато прикладів впливу практик символізації на політико-управлінські відносини. Вкрай цікавий та повчальний матеріал міститься у спробах переформатування простору соціально-владних відносин на основі стрункої системи символів, запозичених у античної культури, які відбулися у італійських містах-державах доби Ренесансу. Звернення до даної проблематики є актуальним для країн, що знаходяться у перехідному стані, переживають процеси генезису нової форми символічної соціальності та вирішують проблеми, пов'язані із розбудовою ідентичності та консолідації суспільства навколо спільних цінностей та переконань.

Метою даної статті є висвітлення міста та ролі символічного виробництва у державотворчій практиці доби Відродження та розкриття його специфіки у контексті сучасних тенденцій домінування технік інформаційного впливу на розвиток суспільства.

Увібравши у себе християнську символіку Середньовіччя, надав їй нової інтерпретації та збагатившись ідеями натурфілософії та гуманізму світ Ренесансу запропонував кардинально новий погляд на місце та роль символу у духовному і політичному просторі суспільства. Так, сформований індивідуалізмом та антропоцентризмом гуманістичного світогляду діяльний ініціативний підхід до історії став ідейним підґрунтям Ренесансного прагнення повернути високі зразки античного минулого в усі сфери суспільного життя, зокрема й і у практики управління суспільством.

Звернення до древності у Італії, країні, що надзвичайно багата на пам'ятки античності, спогади про минулу велич імперії та її панування над світом, є цілком з'ясовними. За словами Я. Буркхарда, італійці завжди залишалися «напівантичним» народом [1]. Не випадково, що саме в Італії, де залишки давньої цивілізації були відчутними символами минулих століть, рух Відродження затвердився ширше, аніж це сталося з його більш пізніми проявами по той бік Альп [2, с. 267]. Італійське відродження античної культури відбувалося під знаком реконструкції колишньої слави. Жива легенда ореолу Древнього Риму служила невичерпним джерелом для оновлення

арсеналу засобів управління суспільством, і, перед усім, стала матеріалом для перебудови історико-онтологічної складової символічного комплексу ідентичності, якій будується на історичному міфі та його героїчному пантеоні.

Відродження античної міфології у добу пізнього Середньовіччя відбувалося на фоні надання їй нової, інтелектуальної інтерпретації. У програмній роботі Е. Гомбріха, присвяченій символізму Відродження, неодноразово наголошується, що, мова йде не просто про повертання античного міфу, а про складний синтез античного та християнського світоглядів [3, с. 139-148]. Не випадково, хрестоматійним стало визначення, що саме на поєднанні протилежного, на синтезі античної чуттєвості (тілесності) та християнської духовності, світського та релігійного, земного та ідеального, статичного та динамічного, святкового та драматичного ренесансний гуманістичний світогляд переходить у розряд загальнолюдських цінностей.

Однак варто прислухатися до перейнятливого застереження, зробленого М. Бердяєвим. У роботі «Смисл творчості» філософ попереджає: вважати, що Відродження «встало під знак язичництва» античного світу, є глибокою помилкою. У Відродженні неможливо відшукати цільності язичеської античності, це епоха глибокого роздвоєння людини и надзвичайної складності, породженої зіткненням різних начал. Люди Відродження, за словами М. Бердяєва, – це роздвоєнні християни, це «християни – язичники», які роздиралися між двома світами [4, с. 217-227].

Вірогідно, саме даною рисою, підміченою М. Бердяєвим, пояснюється псевдоморфоз ренесансного світогляду та культури. Під псевдоморфозом, вслід за О. Шпенглером, ми пропонуємо розуміти запозичення однією культурою форм, символів, мови іншої. Зіткнувшись на схилі Середньовіччя із явищем «зів'янення символізму», коли увесь світ, за висловом Й. Хейзенгі, покривається кам'яними квітами символів [5], західноєвропейське суспільство спостерігало його перетворення на дещо механічне, одновимірне, поверхове. Із принципу, що був універсальною основою середньовічного світу, «символізм, як бур'ян, захоплює мислення та вироджується у хворобу ума, в дещо на кшталт простої пристойності» [5]. Таке вихолощення ідеї символізму, втрата символами їх соціоконструктивної функції, переорієнтовують суспільство пізнього Середньовіччя на пошуки нових джерел символізації. Запозичені у античності символічні структури та форми Відродження наповнює новим смислом,

не пов'язаним з їх первинною природою. Адже, коли у перехідну добу суспільство не встигає знайти нові засоби самовиявлення, коли мова її власних форм ще не сформувалася у єдину семіотичну систему, воно «розмовляє» на чужій символічній мові, яку наслідують у попередньої епохи або запозичує у іншої цивілізації.

Слід відзначити, що символізм Відродження став тим комунікативним актом, завдяки якому відбулося синтезування нової інформації. При чому, характерною рисою символізму Відродження є перевага процесів інтерпретації над актами означування. За точним спостереженням Е. Панофського, відчуття історичної «дистанції», сформоване по відношенню до античності Ренесансом, починаючи з Петрарки, лишило античність її реальності. «Класичний світ» водночас перестав бути і загрозою. Замість цього він став об'єктом страсної ностальгії, яка знайшла своє символічне вираження у відновленні, реставрації – після п'ятнадцяти століть – цього чаруючого фантому, цієї Аркадії [6].

Образно висловлюючись, античність висілася позаду, у минулому та водночас виростала у майбутньому. Так, історико-публіцистичні твори Ренесансу будуються за єдиною хронологічною схемою, де сучасності передують античність, минаючи добу Середньовіччя. Наприклад, для Н. Макіавеллі сьогодення італійських міст-держав є органічним продовженням історії античних полісів [7]. Водночас, усе середньовічне тисячоліття з його героїкою хрестових походів та подвигами релігійних аскетів, з формуванням великих державних утворень та відстоюванням Європи від експансії мусульманського світу, майже зникло зі сторінок історичних хронік.

Поглиблення історичної свідомості Ренесансу стало підґрунтям, яке дозволило відкрити нові підходи до інтелектуального осягнення інтегрованого символічного простору Стародавнього Риму. Тож, соціальне управління у середньовічних середземноморських республіках наслідувало римські традиції формування громадянської позиції населення на основі звернення до славного історичного минулого, на ідеях наслідування подвигів предків, на пам'яті діянь «громадянських отців». У політичній сфері італійські міста вважали себе прямими нащадками Римської республіки, декларували ідейну спорідненість, вкорінювали політичну та юридичну традицію античності. Так, Флоренція називала себе «малий Рим» (*piccolo Roma*), Мілан вважався наступником Медіоланума тощо [8; 9].

Широко відомі спроби Петрарки, якій користувався не тільки неоспореним авторитетом як інтелектуальний лідер європейського масштабу, але й був патріотом і ідеологом національної єдності Італії як спадкоємиці римської слави та «наставниці народів», звернутися до символічного ресурсу політики. Поет та політик декілька разів намагався переконати пап Бенедикта XII (1336) та Клімента VI (1342) перенести престол у Рим, пропагував у літературних творах ідею відродження величі древнього Риму, його республіканських та імперських традицій. А його канцони «Italia mia» та «Spirito gentil» протягом століть служили символом віри для всіх патріотів Італії, борців за її об'єднання [10].

Отже, разом із відновленням світу античних символів та понять Відродження знов безпосередньо зближується із світом античної міфології. Водночас поєднання пропаганди культу античності з пошуками того, що повинно зробити людину «людяною», інакше кажучи, кращою у моральному плані та повноцінною у інтелектуальному, породили гуманістичний світогляд, який став невичерпним джерелом ідей та потужним знаряддям соціально-політичних трансформацій.

Втім, у контексті тематики нашого дослідження, слід наголосити, що гуманісти як засновники новопосталого класу світської інтелектуальної еліти (інтелігенції), вбачали своє головне призначення у реабілітації класичної культури у контексті дискурсу її протиставлення занепадницькій «варварському» контенту Середньовіччя. Античність стала прапором гуманізму, еталоном, загальнолюдським зразком для наслідування. Гуманізм настільки породився з формами та символами античної культури, що сучасність можна було сприймати тільки крізь призму останньої.

І саме відчуття історичної дистанції, у межах якої антична давнина сприймається передусім як текст, вимагало пошуку нових джерел та носіїв культури. Таким носієм стала мова. Гуманістична культура – це перш за все культура слова, де мова стає предметом рефлексії. Звідси робота із текстами, їх коментування, тлумачення, вивчення та засвоєння їх речових структур, інтенсивне використання античних джерел та виробництво оригінальних текстів, що відтворюють античну модель – все це є однією із найважливіших складових культури Відродження. Такі ідеали витонченої риторики («rhetorique»), за словами Й. Хейзенги, перетворили гуманізм на своєрідну соціальну гру, певну форму бесіди, певне прагнення до більш високих форм життєвого укладу [5, с. 316].

Поряд з тим, слід відзначити, що почавши з ентузіазмом заново перекладати античні тексти, гуманісти просто відкинули тисячолітні напрацювання попередників. Крім того, масовим явищем стала відмова письменників – гуманістів від використання туземної мови на користь давньогрецької та латини. Даниною укоріненої тенденції презирства до всього сучасного, стала масова відмова гуманістів – письменників від власних імен та прізвищ на користь античних.

Такий розрив із передуючим світоглядом Середньовіччя та звернення «через його голову» до античних витоків не міг не позначитися на особливостях символічного виробництва. Зокрема у тогочасний дискурс активно впроваджуються античні (або такі, що розуміються як специфічно античні) мовлені та візуальні форми у літературу, живопис, архітектуру.

Таким чином, поглинувши у стихію мовотворення (а під мовою можна розуміти всі форми комунікації: словоформи, образи, символи, знаки), інтелектуальна та політична еліта ренесансного суспільства опинилася у вихолощеному штучному світі символічних фантомів минулого, де знакові структури, запозичені у іншій цивілізації, суцільно підмінювали собою реальні феномени сьогодення. Таке сусідство античних алегорій та символів з категоріями політики, науки, філософії складають не тільки специфіку культури Відродження, але й всього його духовного строю.

Проте, найбільш адекватною формою самовияву ренесансного індивідуалістичного світосприйняття стала, на нашу думку, політика. У політичній свідомості тогочасного суспільства держава, перед усім, є витвором мистецтва. Адже гармонічна картина світу доби Відродження – це не тільки буття, де співіснують виключно людина і Бог у їх перманентному діалозі, але світ, що об'єднує у єдине ціле в усій їх повноті та взаємозв'язку людину, суспільство і державу. Таке об'єктивне бачення держави та всесвіту і об'єктивне до них відношення вперше пробуджується в Італії. Але паралельно з цим посилюється і суб'єктивне начало: людина відчуває себе духовним індивідом та познає себе таким. Така узурпація індивідом – суб'єктом центральної ролі у світобудові та перетворення навколишнього середовища (зокрема й соціального) на об'єкт власної активності дозволяє, на думку М. Фуко, визначити Ренесанс як останню, перед катаклізмами XVII ст., культуру космічної та семіотичної цілісності [11, с. 79].

Отже, ключовим моментом у переосмисленні місця символу у соціально-політичному просторі ренесансного суспільства стало

включення інтуїтивного моменту у процес пізнання. Символізм Середньовічного світогляду чітко віддзеркалював функціональність тогочасного соціального порядку. Людина Середньовіччя – це, перед усім, людина – функція, яка примушена усе життя чітко виконувати роль, окреслену межами роду, родини, корпорації, стану, народу, раси. Місце, значення, форма, мета існування кожної такої функції (соціальної ролі) визначалися всесвітнім порядком, залишаючи людині пасивне спостереження за розгортанням сценарію власного життя. Смісл існування перестав полягати виключно у виявленні суб'єкту через свої місце у космічному порядку. Набуття своєрідності, неповторності, індивідуальності через зусилля знань, вмінь та волі, («особисту енергію» за Н. Макіавеллі), – ось що стає ціллю людини Ренесансу. Інакше кажучи, Ренесанс починається у той момент, коли поняття культури стає вільним від релігійного контексту, коли відбувається її секуляризація і світська точка зору остаточно перемагає у соціальних дискурсах.

Це докорінно змінює змістовну складову процесів символотворення у політиці і, перш за все, позначається на кардинальних змінах у легітимаційних практиках влади. У політичній теорії та практиці Відродження відбувається поворот у сторону раціоналізації. Політико-правовими мислителями цієї доби легітимність монархічної влади обумовлюється не тільки її божественним походженням, але й її здатністю реалізовувати конкретні (державні, колективні та індивідуальні) інтереси в політиці. Саме такий підхід домінує у абсолютистських вченнях Н. Макіавеллі та Ж. Бодена, які розкривають головні протиріччя ренесансного політичного світогляду. Адже держава і політика завжди пов'язані із проблемами влади, особистої вигоди, насильства, що не співвідноситься із законами християнської моралі. Згадаємо, що за Н. Макіавеллі ідеальний політик – той, хто засвоїв премудрість політики подвійних стандартів: «поступай, як вигідно, але залишайся (здавайся) при цьому добродішним».

Вже у роботі Данте «Монархія» висувається концепція «розподілу влад», згідно якої право наділяти владою «світське царство» не міститься у природі Церкви. На думку мислителя, світська держава не набуває авторитету сили та дієвості тільки від благословення церковного. Завданням Церкви є лише спрямування людства на праведний шлях здобуття вічного блаженства. А турбота про процвітання царства земного покладено на державу та володаря. І хоча правитель, як і кожний християнин, повинен слідувати мораль-

но-правовим установкам та волі верховного первосвященника Ісуса Христа, світська влада сходе на нього безпосередньо із джерела влади всесвітньої, мінуючи будь-якого посередника. За Данте, Володар – це лише похідна від Держави, яка є світською правовою установою. Звідси авторитет (легітимність) світської влади є закладеними у тіло держави, а правитель виступає просто як її символ. Таким чином у надрах ренесансного політичного дискурсу народжується формула: Імператор існує для Імперії, а не Імперія для Імператора [12, с. 99, 107, 122, 124, 134-137]. Отже, концепція Данте віддзеркалює процеси подальшої суверенізації світської влади та формування нових форм легітимації, що базується на визнанні важливості значущості договірно-правових відносин.

Принципово нове сприйняття проблеми легітимності влади, сформоване у епоху пізнього Середньовіччя, позначалося і на переструктуруванні символічних комплексів на внутрішньому та зовнішньому рівнях та кардинально змінило підходи до їх використання у процесах соціального та публічного управління. Соціальні відносини, повні протиріч та конфліктів, початкова перемога цехового самоврядування над тиранією та подальше виникнення нових авторитарних режимів (скритих, або явних оновлених форм тиранії за суттю), ситуація, коли на зміну незалежності автономних міст-держав прийшло постійне складне політичне балансування самостійних територіальних утворень між силами європейських національних монархій, що народжувалися у надрах середньовічного світу, – потребували нових підходів до технологій публічного управління та перегляду їх символічного арсеналу.

Перед усім, послаблення авторитету папства та зміцнення авторитарних тенденцій потребувало нових джерел легітимації. Ними стали світська культура та мистецтво. Не випадково, тирані, що прийшли на зміну італійським республікам, прагнучі авторитету та визнання, знайшли опору у середовищі творчої інтелігенції. В черговий раз потенціал архітектури, монументальної скульптури та живопису як інструментів символічного впливу було поставлено на службу державі та владі.

Втім, як свідчать багаточисленні джерела, результатом активно-го залучення мистецтв у процеси політичного управління, стало масове негативне ставлення населення Середземноморських міст – держав до проявів світської гуманістичної культури. Більш того, саме гуманістичний світогляд, як це не парадоксально на перший

погляд, став причиною втрати ментального відчуття цілісності, притаманного релігійному суспільству Середньовіччя. При чому процеси розколу зачепили не тільки соціальний, і, перед усім, соціокультурний простір, розділивши суспільство на культурну еліту і маси, але й торкнулися політики та духовної сфери.

По-перше, загальнолюдська прихильність до вільного громадянства, покладена у основу гуманістичного світогляду, пріоритет уселюдського над національним, свідоме заперечення безпосереднього особистого зв'язку із своєю нацією та державою, проекти розбудови всесвітнього політичного союзу стало на заваді Італійським містам-держavam набуття національної єдності.

По-друге, протиріччя, закладені в основу гуманістичного світогляду, підготували духовну революцію, яка згодом розколола західноєвропейське суспільство та на місті монолітної християнської культури породила два типи світобачення. На Півночі Європи запропонована італійським гуманізмом політика ідеалізації античних зразків в усіх сферах соціального буття, з причини відсутності органічних зв'язків із минулою величию Давнього Риму, не знайшла свого продовження, ані у сфері мистецтв та літератури [5, с. 312-323], ані у практиках політичного управління. Проте значно більш радикальні духовні та соціально-політичні перетворення ідеї Відродження спричинили саме по той бік Альп.

Якщо в Італії інститут католицизму сприймалася у контексті нерозривного зв'язку із минулим Римської імперії і був невід'ємною частиною пануючого порядку (Рим античний легендарний та Рим сучасний християнський знаходився у символічному центрі італійської гуманістичної картини світу що, безумовно, сприяло збереженню культу папської наддержави на зразок культу Римської імперії), на Півночі Європейського континенту протест проти технологій панування папської курії, заснованих на нав'язуванні догматичних норм та правил в усіх сферах життя, зневажанні національної гордості та утисненні політичних інтересів державно-територіальних утворень тогочасної Європи, призвів до появи нової концепції християнства, релігійного розколу та його наслідків.

Узагальнюючи усе вищезазначене, відзначимо, що рух Відродження та Реформації став поворотним моментом у переході європейського суспільства до нової моделі символотворення. У добу Середньовіччя джерелом символічного ресурсу в усіх його проявах виступала релігія, а контроль за його застосуванням знаходився у

руках теократичної еліти. Втім народження нових багатообразних символічних структур та переформатування символічних комплексів відбулося у надрах ієрархічно побудованої символічної картини середньовічного світу, де авторитет влади обмежувався і, водночас, беззаперечно гарантувався належністю до надіндивідуального сакрального державного «тіла». Відродження та Реформація зумовили та підготували вступ у боротьбу за символічне панування нових соціальних груп, які будуть спиратися вже на принципово інші ідеологічного засновані та вербалізовані смислоконцепти, як-то природні права людини та їх невід'ємність, суспільна угода та її непорушність, правова держава та громадянське суспільство.

Але, якщо у краях, охоплених Реформацією, символічний простір зазнав кардинальних змін, зокрема введення у його склад мови та літератури як фактору формування національної концептосфери, оновлення святкового календаря, розширення пантеону культурних героїв за рахунок національного контенту тощо, забезпечило активізацію на територіях, охоплених Реформацією, процесів націєдержавотворення [13], то космополітизм гуманістичного світогляду, відмова від національного елементу у формуванні нової картини світу, фокусування на античності як ключовому джерелі символічного оновлення духовного та соціально-політичного просторів, що набуло характеру псевдоморфозу, навпроти, значно загальмували державотворчі процеси у Середземноморському регіоні Європи.

Все це повинно слугувати їжею для роздумів, попередженням для сучасного українського політикуму, який цілком відповідає за безпеку країни у інформаційній війні на полі смислового протистояння.

Бібліографічний список:

1. Буркхард Я. Культура Италии в эпоху Возрождения / пер. с нем. М.-СПб. : Интрада, 1996. 528 с.
2. Рассел Б. Мудрость Запада / пер. с англ. М. : Республика, 1998. 480 с.
3. Гомбрих Э. Символические образы. (Из книги Гомбриха «Символические образы. Исследования искусства Возрождения», 1972г.). *Вопросы философии*. 2001. № 7. С. 139-148.
4. Бердяев Н. А. Смысл творчества. Опыт оправдания человека. *Философия творчества, культуры и искусства*. В 2-х т. Т.1. М. : Искусство, 1994. С. 217–227.
5. Хейзинга Й. Осень Средневековья. Исследование форм жизненного уклада и форм мышления в XIV и XV веках во Франции и Нидерландах / пер. с нидерланд. М. : Айрис-пресс, 2004. 544 с.
6. Панофский Э. Ренессанс и «ренессансы» в искусстве Запада / пер. с англ. М. : Азбука – классика, 2006. 544 с.

7. Макіавеллі Н. Флорентійські хроніки / перекл. з італ. Флорентійські хроніки. Державець. К. : Основи, 1998. 492 с.
8. Виллани Дж. Новая хроника или история Флоренции. М. : Наука, 1997. 551 с.
9. Bruni L., Santini A cura di E. Hisioriarum Florentini populi libri XII. *Rerum italicarum scriptores. Citta di castello*. 1926. V. XIX.
10. Петрарка Ф. Африка («Africa») / Франческо Петрарка Африка. М. : Наука, 1992. 368 с. (Серия: Литературные памятники).
11. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / пер. с франц. СПб. : А-сэд, 1994. 408 с.
12. Данте Алигьери Монархия / пер. с итал. В. П. Зубова; Комментарии И. Н. Голенищева-Кутузова. М. : «КАНОН-пресс-Ц» – «Кучково поле», 1999. 192 с. (Серия «Публикации ЦФС»).
13. Мамонтова Е. В. Символічний арсенал Реформації: політико-культурний аспект. Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. НУ «ОЮА». – Одеса : НУ «ОЮА», 2017. Вип. 60. С. 14–24.

Explores the place and role of symbolic formation in the state-building practice of the Renaissance. Is exposed its specificity in the context of modern tendencies of the dominance of the techniques of information influence on the development of society. It is shown that today the information confrontation is manifested in two spatial dimensions: the war in cyberspace and the war in the space of meanings. The first one is the result of technological progress; the second is defined as the content war and the struggle for control over the channels of its dissemination. One of the powerful means of distributing content in politics is the symbolization of meanings, which is comprehend as a transformation into a symbol of any action that is consciously committed by the subject. This phenomenon is studied on the example of the political and cultural practices of the Italian Renaissance. It is argued that the cosmopolitanism of the humanistic worldview, the rejection of the national element in shaping a new world picture, focusing on antiquity as a key source of the symbolic renewal of the spiritual and socio-political spaces that took pseudomorphosis character, has greatly hampered national state-building processes in the Mediterranean region of Europe.

Keywords: *Renaissance, symbol, pseudomorphosis, state building, antiquity, humanism.*

ПРОЦЕСИ МАСОВІЗАЦІЇ ЯК СВОЄРІДНІСТЬ СУЧАСНОЇ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ЕПОХИ

Розглянуто практику застосування сучасних політичних комунікацій як основної риси масового суспільства. Визначено особливості політичних комунікацій та зазначено позитивні і негативні наслідки, породжені масовізацією. Відзначено роль і місце сучасних інформаційних комунікацій у політичному житті сучасного соціуму.

Ключові слова: інформаційно-технологічна епоха, політичне життя, інформаційні комунікації, процеси масовізації.

Практика застосування сучасних політичних комунікацій переконливо доводить, що людьми масового суспільства управляти набагато легше, ніж людьми суспільств, що йому передували. Адже, якщо раніше предметом ефективного регулювання (з боку суспільства та його інститутів) була лише поведінка людини, то зараз, додатково й передусім – його свідомість і воля, або, як стверджують представники постмодернізму, «вся людина». Так, наприклад, французький філософ М. Фуко переконливо показав це зміщення як перехід від дисциплінарного суспільства (суспільства дисципліни) до суспільства контролю [1, с. 316].

І ця проблематика, незважаючи на її достатньо ретельно дослідження, продовжує бути вкрай актуальною як у теоретичному, так і практичному аспектах, відкриваючи все нові грані для вивчення. Разом з тим, беручи до уваги безліч негативних соціально-політичних наслідків масовізації, варто знайти і більш оптимістичний погляд на їх сутність та перспективи. Саме це і є метою даної статті.

Зазначена мета обумовила необхідність вирішення наступних науково-дослідних завдань: визначити особливості сучасних політичних комунікацій та зазначити гострі проблеми, породжені масовізацією; відзначити роль і місце сучасних інформаційних комунікацій у політичному житті.

Перш за все, слід згадати відомого дослідника Карла Ясперса, який одним з перших звернув увагу на цей бік проблеми. Так, на його

переконання, принаймні значна частина гострих проблем, породжених масовізацією, будуть вирішуватися під впливом позитивних чинників, породжених також процесами масовізації. Хоча К. Ясперс відомий своєю позицією як критик мас та неістинності буття масового суспільства, він, водночас, виражає надію на відродження «буття людини із надр масового буття». «Шлях історії неминуче веде тепер через маси... Народна освіта може привести маси на шлях, який веде до аристократії духу, – постійно фактично здійснюваний відбір може завершитися створенням справжньої аристократії без спадкових прав і привілеїв; зі зникненням соціального гніту й політичного терору може зникнути і мислення, переповнене обуренням і негативністю, властиве раніше масам. Школи, які здійснюють у свобідному змаганні відбір, постійне усунення несправедливості в умовах життя, що все ще зберігається, створення більшої соціальної справедливості – все це здатне, переборовши постійно виникаючу напруженість, прокласти шлях до росту свободи» [2, с. 144].

Ще в середині ХХ ст. П. Лазерфельд та Р. Мертон прогнозували, що вплив масової комунікації можна буде порівняти з впливом на суспільство автомобіля, винайдення якого змінило погляди та спосіб життя людей. Мас-медіа шляхом інформування суспільства роблять престижним та посилюють владу індивідів та груп, легітимізуючи, тобто визнаючи законним, їх соціальний статус. Їхня увага до певного об'єкту чи події свідчить, що цей об'єкт чи подія гідні бути відокремленим з анонімної маси, його поведінка та думка достатньо вагомі для всіх. Вони можуть ініціювати організовану соціальну дію, зокрема, кампанію «за» або «проти» чогось (корупції, злочинності, наркоманії тощо) чи безпосередньо впливати на громадськість. Успішна інформаційна кампанія може посилити владу і престиж масових каналів, роблячи їх можливості більш вагомими для наступних кампаній. У разі успіху це, в свою чергу, спричиняється до подальшого посилення їх влади та престижу [3, с. 141–143].

Процеси масовізації, і як можливість, і як загроза тісно пов'язані зі зміною характеру і природи політичних комунікацій, що особливо чітко корелює саме з унаочненням параметрів інформаційного суспільства. У будь-якій політичній системі центральне місце відводиться комунікації між структурами, що управляють суспільством, та громадянами й спільнотами, з яких воно складається. У руслі усталеної демократичної традиції політична комунікація є ключовим елементом для формування і відтворення суспільства, де грома-

дяни і держава усвідомлюють свій взаємозв'язок та взаємну відповідальність.

Британський теоретик політичних комунікацій Дарррен Дж. Ліллекер, узагальнюючи свій аналіз значної кількості відповідних концепцій, констатує, що у класичних визначеннях політичної комунікації увагу сфокусовано на її джерелі та мотивах; політична комунікація виходить з політичної сфери і повинна мати чітку політичну мету. Однак, такі визначення, за Даррреном Дж. Ліллекером, не зовсім відповідають нинішній ситуації у багатьох державах, особливо враховуючи роль ЗМІ.

В сучасній літературі, – резюмує Д. Ліллекер, – виділяють трьох учасників політичної комунікації. Деякі з них діють поза межами кожної окремої держави, і кожен приймає участь у створенні політичної комунікації. «До цих учасників, передусім, належить сама політична сфера: держава та політичні діячі, що її обслуговують. Вони повинні інформувати суспільство про свої події для того, щоб воно схвалило і визнало ці дії.

Другий учасник політичної комунікації – це недержавні інститути, до яких відноситься низка організацій з політичним нахилом, а також юридичні особи і, звичайно ж, виборці. Кожна з цих організацій і груп передають повідомлення у політичну сферу, розраховуючи справити деякий вплив на неї.

І нарешті, існують засоби масової інформації, в яких обговорюється політика, і які впливають як на громадськість, так і на політичну сферу. У вільному, плюралістичному і відкритому суспільстві, про яке частіше всього говориться у літературі, всі три учасника незалежно і в той же час взаємопов'язано здійснюють комунікацію один з одним. Іншими словами, вони кажуть, що і коли вважають потрібним, але знаходяться під впливом один одного, і в процесі формування аргументів, думок, стратегій одна з цих груп може виявитися провідною» [4, с. 10–11].

У своєму аналізі особливостей сучасних політичних комунікацій Дарррен Дж. Ліллекер особливу увагу звернув на конс'юмеризацію політичної активності і поведінки виборців як на відносно нове й мало вивчене явище. Конс'юмеризація політичної поведінки – це один із способів пояснити існуюче ставлення людей до результатів падіння лояльності виборців у політиці. Конс'юмеризація виникла як результат впливу низки взаємопов'язаних факторів, серед яких професіоналізм виборців і менеджеризм політичних партій;

відчутна «дистанція» між політикою і громадськістю та зникнення масових партій; висунення споживача на перше місце внаслідок переходу до ринкової орієнтації, здійсненого спочатку корпоративними, а затим політичними організаціями.

Як наслідок усього цього, узагальнює Д. Ліллекер, «...у поведінці політичної партії з'являється концепт політичного маркетингу, так як постійне проведення кампаній повинно забезпечити споживачів соціальним задоволенням і, як наслідок, політикою уряду. Такий конс'юмеризм – це загальна особливість неоліберального західного суспільства. Саме посилення розповсюдження конс'юмеризму змінило природу формування політичних стратегій, зв'язану з цим комунікацію, поведінку рівнів уряду, а також ставлення до них ЗМІ. Проблема політичної сфери полягає у тому, що у постмодерністському суспільстві вважають, що символи й художні прийоми мають більший вплив, ніж факти і правда в силу мінливої природи останніх, і люди використовують «ярлики» та образи, що їм надають ЗМІ для формування власної системи ідеологічних поглядів [4, с. 83].

Ведучи мову про конс'юмеризм, варто нагадати, що проблема надлишкового споживання чи не вперше була піднята американським економістом і соціологом Торстейном Вебленом ще в кінці XIX ст. Не дарма сучасний американський економіст М. Бронфенбреннер зазначав, що «для американського інституціоналізму (принаймні, за межами США) Торстейн Веблен – така ж знакова фігура, як Карл Маркс для наукового соціалізму» [5, р. 20].

Не можна не погодитися з тими дослідниками, які підкреслюють, що політичні комунікації завжди історично конкретні. Фактично вже сьогодні значною мірою збулися пророцтва, які відомий теоретик демократії Р. Даль давав у 1989 р. Осмислюючи роль і місце сучасних інформаційних комунікацій у політичному житті, він писав, що традиційні демократичні інститути «...в майбутньому повинні бути збагаченими новими методами, що сприяють розвитку громадянської самосвідомості, участю громадян у політичному житті, отриманню інформації, обговоренню проблем, причому все це буде зроблено на основі тих досягнень техніки і технології, котрі з'являться у наступному столітті. Ми ледве лише почали всерйоз обдумувати можливості, що відкриваються ними і провели у мізерних масштабах самі перші, несміливі проби» [6, с. 179].

Прогнозуючи майбутнє розвитку комунікаційних технологій та його соціально-політичні наслідки, Б. Славін пише : «Обмеження

доступу і маніпуляція інформацією не можуть бути ефективними з точки зору довгострокового розвитку людства, але неминучі, поки не створені умови, що дозволяють гармонізувати інтереси індивідів з інтересами соціуму. До тих пір, поки управління діяльністю людства в цілому інформаційно не прозоро, поки є можливості поділу і обману людей, інформація буде використовуватися в корисливих цілях, а демократичні принципи управління залишаться лише ширмою для прикриття системи глобальної соціальної маніпуляції. І все-таки ми стаємо свідками того, як останнім часом стрімко закладаються технологічні можливості глобального «розкріпачення» інформації. Розвиток комунікаційних технологій створює умови для надання вільного доступу до всієї інформації, дозволяє організувати накопичення людством знань таким чином, щоб ними можна було ефективно і своєчасно користуватися. Тільки суспільство, в якому ні в кого не буде ексклюзивних прав на інформацію, в якому кожен громадянин буде мати доступ до всіх знань людства, а їх використання буде зручним настільки, наскільки це дозволяють технології, можна з повним правом назвати інформаційним» [7].

Характер політичних комунікацій визначається передусім інформаційно-технологічною своєрідністю епохи. Тому цілком закономірно, що специфіка технологій політичних комунікацій початку ХХІ ст., як періоду інтенсивного становлення глобального інформаційного суспільства, визначається у першу чергу стрімким розвитком та розширенням сфер застосування Інтернет-технологій.

З урахуванням цього, як зазначає В. М. Горохов, «сучасні мережеві інформаційні технології політичних комунікацій можна розглядати у єдності трьох відносно самостійних блоків :

- 1) електронні технології політичних комунікацій у виконавчих органах влади, у взаємодії структур держави з громадянами;
- 2) інформаційно-комунікаційні технології для розвитку та посилення демократичних інститутів, розширення участі громадян у громадській та політичній діяльності;
- 3) опосередковані комп'ютером технології політичних комунікацій, зверненні безпосередньо до громадської думки, масової свідомості, політичної поведінки великих груп людей [8, с. 28–29].

Американський соціолог та фахівець у галузі побудови соціологічних теорій Джонатан Тернер систематизував та обґрунтував сукупність методів аналітичного теоретизування. На думку Д. Тернера, яку важко заперечити, аналітичне теоретизування покликане

дати той чи інший опис соціальної реальності [9, с. 119]. Дослідник виходить з того, що побудова теорії потребує виділення певних властивостей оточуючого середовища, які вважаються важливими для її опису. Таке виділення здійснюється, у першу чергу, за допомогою понять чи термінів, «що охоплюють аспекти соціального світу, які вважаються суттєвими для визначених аналітичних цілей» [10, с. 29–30]. Д. Тернер розрізняє два типи понять: «поняття-ярлики», які просто помічають явища, та «поняття-перемінні», які відносяться до явищ, що розрізняються за ступенем. Поняття вибудовуються у судження, які характеризують відношення між феноменами, що зафіксовані в поняттях, а судження, у свою чергу, систематично (тобто, взаємопов'язано, логічно несуперечливо та послідовно) організуються в деяку систему – «теорію» [10, с. 34]. Д. Тернер виділяє кілька методів (підходів) до побудови соціологічної теорії, з них найбільше поширення дістали три: аналітичні схеми, пропозиційні схеми та теоретичні моделі.

Аналітична схема – це система тих самих понять (концептів, категорій), уведених для позначення властивостей соціальної реальності, які розглядаються як такі, що мають ключове значення в описі соціальної реальності. Аналітична схема, таким чином, має за мету встановити визначене відношення між поняттями. Пропозиційна схема, на відміну від аналітичної, має справу з поняттями-перемінними. Відношення між поняттями-перемінними виявляються іншими ніж між поняттями-ярликами. Вони не просто фіксують їх співвідношення (зв'язок), а вказують, що зміна ступеню явища, що позначається одним поняттям, веде до зміни ступеню явища, що позначається іншим поняттям. Нарешті, теоретична модель є схематичним уявленням, «яке включає поняття, що позначають і висвітлюють визначені риси соціуму; розташування цих понять у наглядній формі, яка відбиває упорядкування подій у світі; символи, що характеризують природу зв'язків між поняттями» [10, с. 128].

П. В. Панов, використовуючи у власному дослідженні методологію Д. Тернера, у свою чергу, доповнює її аналіз досить суттєвим світоглядним зауваженням: «Людині властиве прагнення «зрозуміти» оточуючий світ, тобто створити деякий опис цього світу, і для цього вона виділяє в ньому значимі риси (сторони), позначає їх деякими концептами, формалізує судження, в яких різні концепти зв'язуються один з другим. Врешті решт це інтелектуальне підприємство приводить до створення теоретичної моделі». Зрозуміло, ні одна

з теоретичних моделей не здатна описати і пояснити реальність «раз і назавжди» в силу того, що, виділяючи в якості значимих одні сторони реальності, вона залишає поза поля зору інші. Тому завжди з'являються альтернативні описи, і виникають дискусії про те, який з них «кращий». Але є й інша причина обмеженості будь-якої теоретичної моделі: змінюється сама реальність, що описується, вона відкривається нам новими сторонами, і те, що раніше здавалося не самим важливим і не приймалося до уваги, виходить на перший план. Це змушує нас або відмовитися від попередніх описів, або переосмислювати їх, перевизначаючи старі і формулюючи нові концепти і судження [11, с. 6].

Коли йдеться про вплив формування інформаційного суспільства на зміни в соціальній системі різних країн у світовому масштабі, то тут доцільно виходити з його розуміння як глобального проекту. «Глобальні проекти, – вважає Г. Почепцов, – можна визначити як початок нового тренду й завершення старого. Їх проектування та імплементація можуть бути навіть непомітними для населення, якщо впровадження відбувається протягом тривалого часу, але це не знімає з порядку денного їх проектний характер. Глобальний проект завжди йде принципово новим шляхом, тому рівень спротиву в цьому випадку буде найвищим. Глобальний проект базується на використанні «енергетики» масової та індивідуальної свідомості, тому він завжди намагається активізувати населення під своїм кутом зору..., змінюючи його ідентичність, як проміжне завдання для створення подальших змін у фізичному просторі. Глобальні проекти налаштовані або на суттєву корекцію масової свідомості, або на її повну зміну» [12, с. 6].

Загальновизнаним є твердження, що людство підійшло до тієї межі, коли «майбутньотворне планування» повинне стати керівництвом до дії, витіснивши пасивні футурологічні пророцтва. Якщо такого повороту у діяльності людства не відбудеться, то песимістичні картини майбутнього, представлені у згаданих публікаціях, можуть стати реальністю. Сьогодні необхідна розробка сценарію «збереження цивілізації» і стратегії втілення його в реальність. Передумовою цьому є визнання у футурології підхід – ефект інформаційного зворотного зв'язку в соціальному середовищі, одне з формулювань якого відоме як «теорема Томаса»: якщо людина визначає обставини як дійсні, вони стають дійсними у своїх наслідках. Тобто, людство володіє механізмом здійснення певних «сценаріїв майбутнього».

І першочерговим завданням щодо планування майбутнього є розробка самого сценарію «збереження цивілізації» і прийняття його для втілення у життя як на глобальному, так і на національному рівнях [13, с. 188].

Об'єктивна оцінка істинності / неістинності та корисності / некорисності будь-якої теорії, у тому числі й теорій інформаційного суспільства, має здійснюватися з позицій метатеоретичного аналізу, одним із елементів якого є застосування практики як критерію істинності (за умови визнання його відносності).

Відомі американські фахівці з методології політологічних досліджень Джеральд Мангейм і Річард Річ дають наступну характеристику ролі теорії в них та підстав її верифікації: «Теорії створюються з двох причин. По-перше, ми сподіваємося за допомогою теорій так спростити дійсність, щоб можна було якось зрозуміти її і тим самим контролювати або пристосовуватися до неї. По-друге, після того як розуміння дійсності досягнуто, теорії можуть служити керівництвом для перевірки його правильності. Теорії логічно обґрунтовують сподівання, або прогнози, відносно реального світу, які через посередництво відповідних методів дослідження можуть співставлятися з дійсністю. Коли прогнози підтверджуються, отримують підтвердження і ті розсуди, які лежали в їх основі, відповідно зростає наша впевненість, що ми правильно вловили хід подій. Коли наші прогнози виявляються невірними, ми починаємо сумніватися у своєму розумінні і шукаємо способи досягти правильного розуміння подій. Теорії представляють собою множини логічно зв'язаних символів, які відображають те, що, на нашу гадку, відбувається у світі. Теорії всього лише інтелектуальні інструменти. Це дуже важливо засвоїти, оскільки таким чином ми отримуємо можливість усвідомлювати, що теорії ні в якому абсолютному сенсі не є ні істинними, ні помилковими, а лише більш чи менш корисними» [14, с. 43–44].

Саме з таких позицій слід підходити і до різних концепцій інформаційного суспільства, верифікація та визначення статусу яких мають визначатися з точки зору їх придатності в якості інтелектуальних інструментів аналізу суспільних змін. І не лише для змін, які вже відбуваються, або лише розпочалися, але й для більш довгострокового прогнозування та проектування майбутнього.

Відтак, незважаючи на різноманітності, а інколи й суперечливості, концепції постіндустріалізму, насамперед інформаційного суспільства визнають основною передумовою існування сучасного

суспільства процеси створення, переробки та використання інформації, які суттєво впливають на всі сфери суспільного життя. У той же час варто зазначити, що цей вплив має не тільки здобутки й переваги, але й значні виклики та загрози.

Постійна увага науковців до вказаних процесів дають підстави стверджувати, що парадигма «інформаційного суспільства», ролі та місця політичних комунікацій у сучасному науковому дискурсі носить відкритий характер і коригується новими явищами, їх проявами та наслідками.

Ця парадигма, безумовно, має певну суперечність, яка відзначається, насамперед, у тому, що поширення проєктивного прогнозування та передбачуваності соціальних процесів не мінімізує ризики людської життєдіяльності через зниження стосовно них прийнятних безпекових порогів. Крім того, стрімкий розвиток інформаційно-комунікативних технологій та панування мас-медіа у процесах формування суспільної думки створюють серйозні підстави для маніпулювання масовою та індивідуальною свідомістю з боку державних, транснаціональних та наднаціональних владних структур. Тому з метою запобігання та протидії цим загрозам найважливішим засобом повинен бути дієвий громадський контроль у суспільстві, його принципово нові форми з використанням сучасних інформаційно-комунікативних технологій та поширеного доступу до відкритої інформації.

Бібліографічний список:

1. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / Пер. с фр. В. Наумова под ред. И. Борисовой. М. : Ad Marginem, 1999. 480 с.
2. Ясперс К. Смысл и назначение истории / Пер. с нем. М. : Политиздат, 1991. 527 с.
3. Лазерфельд П., Мертон Р. Массовая коммуникация, массовые вкусы и организованное социальное действие. Назаров М. М. Массовая коммуникация в современном мире : методология анализа и практика исследования. М., 2002. С. 141–143.
4. Лиллекер Д. Дж. Политическая коммуникация : ключевые концепты / Пер. с англ. С. И. Остнек. Харьков : Гуманитар. центр, 2010. 300 с.
5. Bronfenbrenner M. Early American Leaders – Institutional and Critical Traditions. American Economic Review. 1985. Vol. 75. № 6. P. 20.
6. Даль Р. О демократии. М. : Аспект Пресс, 2000. 208 с.
7. Славин Б. Б. На пути к информационному обществу. URL: <http://journal.itmane.ru/node/285>
8. Горохов В. М. Средства массовой информации в системе политических коммуникаций. Концепции современной политологии. М. : Спарк, 1993. С. 28–33.

9. Тернер Д. Аналитическое теоретизирование. TESIS. 1994. Вып. 4. С. 119-157.
10. Тернер Д. Структура социологической теории. М. : Прогресс, 1985. 471 с.
11. Панов П. В. Институты, идентичности, практики : теоретическая модель политического порядка. М. : РОССПЭН, 2011. 230 с.
12. Почепцов Г. Глобальні проекти : конструювання майбутнього. К. : Український центр політичного менеджменту, 2009. 212 с.
13. Шевцов А. І. Майбутнє людства необхідно спланувати : глобальні загрози і довгострокова стратегія розвитку України. Стратегічні пріоритети. 2007. № 1 (2). С. 187-193.
14. Мангейм Б. Джарол, Рич Ричард К. Политология. Методы исследования / Пер. англ. / Общ. ред. и вступ. ст. А. К. Соколова. М. : Издательство «Весь Мир», 1999. 544 с.

The practice of applying modern political communications as the main feature of a mass society is considered. The peculiarities of political communications are determined and the positive and negative consequences generated by massivization are indicated. The role and place of modern information communications in the political life of modern society is noted.

Keywords: information-technological epoch, political life, information communications, processes of massization.

УДК 328.185+328.188.5(47+57)

Краснопольська Т. М., НУ «ОЮА»

НЕФОРМАЛЬНІ ДЕСТРУКТИВНІ ПОЛІТИЧНІ ПРАКТИКИ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ: ПОНЯТТЯ, ФОРМИ ТА КОНТАГІОЗНІСТЬ

В статті розглянуто сутність та основні види неформальних політичних практик. Встановлено типи неформальних деструктивних політичних практик, виділені дві їх групи («жорстку» корупцію) та інші форми («м'яку» корупцію). Проведено аналіз проявів таких форм неформальних деструктивних політичних практик як фаворитизм, непотизм, кронізм, клановість та трайбалізм на пострадянському просторі. З'ясовано сутність ефекту контагіозності корупції. Виділено дві групи пострадянських країн, що мають відмінності у переважаючих формах «м'якої» корупції. Доведено, що у західних республіках колишнього СРСР переважають індивідуальні практики (клієнтелізм, фаворитизм, непотизм та кронізм), в східних регіонах – колективні (клановість та трайбалізм). Доведе-

9. Тернер Д. Аналитическое теоретизирование. TESIS. 1994. Вып. 4. С. 119-157.
10. Тернер Д. Структура социологической теории. М. : Прогресс, 1985. 471 с.
11. Панов П. В. Институты, идентичности, практики : теоретическая модель политического порядка. М. : РОССПЭН, 2011. 230 с.
12. Почепцов Г. Глобальні проекти : конструювання майбутнього. К. : Український центр політичного менеджменту, 2009. 212 с.
13. Шевцов А. І. Майбутнє людства необхідно спланувати : глобальні загрози і довгострокова стратегія розвитку України. Стратегічні пріоритети. 2007. № 1 (2). С. 187-193.
14. Мангейм Б. Джарол, Рич Ричард К. Политология. Методы исследования / Пер. англ. / Общ. ред. и вступ. ст. А. К. Соколова. М. : Издательство «Весь Мир», 1999. 544 с.

The practice of applying modern political communications as the main feature of a mass society is considered. The peculiarities of political communications are determined and the positive and negative consequences generated by massivization are indicated. The role and place of modern information communications in the political life of modern society is noted.

Keywords: information-technological epoch, political life, information communications, processes of massization.

УДК 328.185+328.188.5(47+57)

Краснопольська Т. М., НУ «ОЮА»

НЕФОРМАЛЬНІ ДЕСТРУКТИВНІ ПОЛІТИЧНІ ПРАКТИКИ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ: ПОНЯТТЯ, ФОРМИ ТА КОНТАГІОЗНІСТЬ

В статті розглянуто сутність та основні види неформальних політичних практик. Встановлено типи неформальних деструктивних політичних практик, виділені дві їх групи («жорстку» корупцію) та інші форми («м'яку» корупцію). Проведено аналіз проявів таких форм неформальних деструктивних політичних практик як фаворитизм, непотизм, кронізм, клановість та трайбалізм на пострадянському просторі. З'ясовано сутність ефекту контагіозності корупції. Виділено дві групи пострадянських країн, що мають відмінності у переважаючих формах «м'якої» корупції. Доведено, що у західних республіках колишнього СРСР переважають індивідуальні практики (клієнтелізм, фаворитизм, непотизм та кронізм), в східних регіонах – колективні (клановість та трайбалізм). Доведе-

но, що сформувати ефективні механізми подолання всіх форм неформальних деструктивних політичних практик, враховуючи ефект контагіозності, можливо лише за умови активної співпраці країн регіону в цій сфері. Ключові слова: неформальні деструктивні політичні практики, корупція, «м'яка» корупція, контагіозність корупції, фаворитизм, непотизм, кронізм, політичний трайбалізм, клановість, пострадянський простір.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Актуальність дослідження пояснюється тим, що пострадянські країни проходять трансформаційні процеси від тоталітаризму до демократичного політичного режиму. Цей процес супроводжується використанням неформальних політичних практик, які часто носять деструктивний характер.

Німецькі дослідники В. Меркель та А. Круассан в якості ключової характеристики пострадянських режимів називають «пошкодження» ліберально-конституційних, легітимних та легально встановлених норм неформальними інститутами та політичними практиками. На думку цих авторів, така «деформалізація» політичних процедур і правил прийняття рішень виникає, перш за все, внаслідок сукупності двох факторів, що мають коріння у додемократичному минулому: авторитарний спадок неформальних практик; акумуляція економічних та політичних проблем поставторитарної системи, що перенесені з авторитарної фази. Ці фактори створюють сприятливі умови для неліберальної трансформації політичних інститутів, яка здійснюється неформальним чином і веде до переважання неформальних практик [1, с. 20].

Отже, дослідження проявів неформальних політичних практик на пострадянському просторі дасть змогу напрацювати ефективні механізми боротьби із ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми політичної корупції в державах перехідного типу, в тому числі пострадянського простору присвятили свої праці зарубіжні науковці – А. Ванучі, Б. Воженкін, М. Гроссман, П. Кабанов, С. Коткін, Дж. Най, Д. Порт, С. Роуз-Аккерман, Г. Сатаров, А. Семінін, А. Шайо, Д. Шестаков та ін. Аналізу ролі політичної корупції в системі державного управління присвятили свої праці такі вітчизняні автори: М. Мельник, Є. Невмержицький, О. Охотнікова, О. Прохоренко, І. Рейтерович, О. Рудик, С. Телешун та ін.

В межах вивчення проблем державотворення та реалізації державної кадрової політики неформальні політичні практики аналізували такі вчені, як Дж. Ф. Девис, Л. Дорош, О. Івасечко, Х.-Й. Лаут, Р. Мацієвський, Ю. Мацієвський, О. Олійник, М. Пірен, Д. Соломон, С. Стюарт-Вільямс, П. Яскевич. Аналізом проявів окремих форм таких практик займалися А. Беллоу, М. Джонстон, В. Мілер, С. Роуз-Екerman, А. Хайденгаймер, А. Шайо та інші.

Процес поширення феномену корупції на мікрорівні (між індивідами) та макрорівні (між регіонами) дослідили С. Беккер, В. Борцев, К. Гювен, М. Маркес, М. Нільсон, Б. Торглер та інші.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Зазначені автори розглядають, як правило широке коло питань щодо сутності корупції, а також окремі форми неформальних деструктивних політичних практик. Проте на даний час не було проведено комплексного аналізу неформальних деструктивних політичних практик, притаманних пострадянському суспільству.

Метою статті є встановлення сутності та основних форм неформальних деструктивних політичних практик («м'якої» корупції), поширених на пострадянському просторі, аналіз їх проявів та ефекту контагіозності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Специфіка політичного процесу завжди охоплювала і охоплює сукупність дій різних акторів, тому політичний процес не можна позначити як щось єдине, ціле, незмінне, хоча це конкретно визначений, з кінцевим результатом процес певного масштабу (наприклад, формування партії, проведення виборів і т.д.).

Індивіди і групи можуть брати участь в політиці не тільки у формальній формі, наприклад, голосуючи на виборах, а й в неформальних формах, у формі як стихійних масових виступів, так і в формі нелегальних злочинних організацій, таких, як екстремістські або терористичні.

Неформальні політичні практиками визначають як постійно відтворювані стереотипні правила взаємодії суб'єктів політики, встановлені і підтримувані за допомогою соціокультурних регуляторів: цінностей, політичних орієнтацій, установок діяльності, а не формально-правових норм [2, с. 12]. Їх мета – отримання публічної влади та збільшення ресурсів влади суб'єкта політики. Вони заповнюють неефективність формальних інститутів і практик суспільства,

інтегрують узгоджений комунікативний простір. В умовах сучасного українського суспільства політика органів державної влади породжує існування особливого поля взаємодії акторів, регульованого як формальними нормами, так і неформальними правилами.

В останні роки неформальна складова інституціонального процесу посилилася, про що свідчать численні соціальні, політичні та економічні індикатори. Викликають глибоку заклопотаність всього світового співтовариства потрясіння останніх десятиліть, викликані сплеском неформальних політичних практик радикального ісламу, який тяжіє до політичного насильства і виражається в практиці сепаратизму, екстремізму і тероризму.

Неформальні практики найбільш характерні для суспільств незахідного типу. Їх наявність відображає існуючі протиріччя у суспільстві, що важко піддаються вирішенню. Таким чином, вони стають важливим політичним інструментом на стадії інституційної трансформації, під час кризи і руйнування колишніх інститутів [3, с. 153].

Неформальні політичні практики та інститути носять як конструктивний, так і деструктивний характер.

Найбільш відомою та поширеною формою неформальних деструктивних політичних практик є корупція. За даними Національного інституту стратегічних досліджень, на пострадянському просторі в останні роки чільне місце у політичній корупції набуває так званий «повний корупційний цикл», який являє собою поєднання вищенаведених видів політичної корупції, що може бути відображене у наступній схемі [4]:

$$B - \Gamma - B1 > b - \Gamma1 > \gamma,$$

де B і b – влада, Γ і γ – гроші, $B1$ – новий, збільшений обсяг владних можливостей, $\Gamma1$ – обсяг корупційного накопичення внаслідок корупційного використання владних важелів. Саме в цьому циклі знаходять своє широке використання такі форми політичної корупції, як корупційний лобізм, корупційний фаворитизм, корупційний протекціонізм, таємне фінансування сумнівних з точки зору суспільних потреб політичних проєктів, внески на корекцію виборчих кампаній у вигідному для замовників напрямів з подальшою розплатою державними посадами.

Р. Карклінс виділяє наступні типи політичної корупції, поширені серед посткомуністичних країн:

1) корупція на нижчих рівнях влади (хабарництво, умисне маніпулювання регуляційних нормами, використання адміністративних перевірок з метою вимагання);

2) виведення активів в корисливих цілях (використання державних активів в особистих цілях, розтрата в ході неефективної реалізації державних програм, незаконний прибуток, отриманий в ході непрозорих приватизаційних угод з державними активами, зловживання службовим становищем в сфері державних закупівель, непотизм, клієнтелізм і «торгівля» постами при призначеннях кандидатів);

3) «захоплення держави» корупційними мережами, що означає використання політичних інститутів як інструменту бізнесу або у відверто кримінальних цілях. Такий тип включає в себе умисні методи щодо зниження політичної конкуренції, маніпуляції виборними процесами (в тому числі за допомогою створення «чорних кас» виборчих кампаній, чорних PR-технологій), корупція правової сфери, зловживання повноваженнями наглядових або слідчих органів в великих масштабах, використання компромату як інструменту політичної боротьби, корупція ЗМІ) [5, с. 24].

В політичній практиці досить широко поширені не тільки явні прояви корупції, а й такі, які, на думку деяких авторів відносяться до «м'якої» корупції. До останньої найчастіше відносять клієнтелізм, патронаж, фаворитизм, непотизм, клановість, трайбалізм тощо.

Аналіз пострадянських практик показав, що в західній (європейській) частині пострадянського простору найбільше поширення отримали індивідуальні неформальні практики, пов'язані з наданням преференцій родичам та знайомим (клієнтелізм, фаворитизм, непотизм, кронізм), в той час, як в східній (азійській) його частині поширення отримали групові форми – клановість та трайбалізм.

Крах комуністичної партії та розпад СРСР призвів до посилення впливу на пострадянському просторі окремих еліт, що переслідували власні цілі, незалежно від зв'язків з формальними інститутами.

В результаті таких процесів пострадянська політика набуває рис клановості, коли лідери великих кланів мають авторитет не через високі посади, а завдяки можливості володіти і розподіляти між членами клану економічні та адміністративні ресурси. Таким чином, самі лідери починають мати інституційний статус, а формальні інститути часто замінюються неформальними відносинами. Клани в пострадянських країнах підривають легітимні державні інститути та систему влади в цілому [6, с. 1585].

Іншою формою неформальних деструктивних інститутів, при-
таманих пострадянському простору, є трайбалізм. Він має багато
проявів: покровительство представникам свого племені в державно-
му апараті, низький рівень етнічних процесів, родоплемінна ворож-
неча, прагнення мати справи тільки з представниками свого племені
[7, с. 78]. Раніше термін вживався стосовно Африки та Океанії, а
в наш час його часто відносять і до практики суспільних відносин в
пострадянській Середній Азії.

Політичний трайбалізм передбачає проникнення певних етніч-
них угруповань, пов'язаних родоплемінними принципами, в орга-
ни державної влади та їх вплив на рішення на національному та міс-
цевому рівнях [8, с. 9]. Слід зазначити, що такий вплив здійснюється
в інтересах цих угруповань.

Клановий розподіл глибоко вкоренився в казахську національну
самосвідомість. Аналогічні процеси йдуть в Узбекистані, Киргизії,
національних республіках Росії.

Так, до кінця 1990-х рр. в більшості республік Центральної Азії
домінуюче становище зайняв один з кланів. У Казахстані, за даними
на 2000 рік, Старшим жузом контролювалися 23, Середнім – 13, а
Молодшим – 6 вищих державних постів. Вихідцями з Старшого жуза
були президент, прем'єр-міністр, глава президентської адміністра-
ції, голова нижньої палати парламенту (Мажилісу), комітету наці-
ональної безпеки, митного комітету, центральної виборчої комісії,
міністр оборони, закордонних справ та ін. [9]. В результаті рівень
представленості Середнього жуза в органах влади помітно скоро-
тився, а Молодший жуз був витіснений на політичну периферію.

В рамках самого Старшого жуза домінувало найближче оточення
(«сім'я») Н. Назарбаєва, до складу якого входили його дочка Даріга, яка
контролювала через медіа-холдинг «Хабар» («Новини») до 90% інфор-
маційного простору країни; її чоловік, зять президента Рахат Алієв,
який очолював в цей період Комітет національної безпеки; племінник
Кайрат Сатібалди і другий зять Тимур Кулейбаєв, які керували, від-
повідно, корпораціями «КазахОйл» і «КазахТрансойл» [10]. За даними
журналу «Експерт» на 2006 р, в рамках правлячого клану були консолі-
довані всі економічні активи, крім нафтової галузі. Схвалення «сім'ї»
вимагали всі реалізовані в республіці великі бізнес-проекти [11].

Трайбалізм в Туркменістані своє найбільш яскраве вираження
отримав в суперництві кланів Ахальського оазису, в якому розташо-
ваний Ашхабад, з кланами інших регіонів.

Генетично кожне туркменське плем'я (їх близько 30 та об'єднують вони понад 5 тис. родових груп) являє собою досить герметичну, особливу субпопуляцію. «Нація племен» складається з етнографічних груп, роз'єднаних настільки, що про кожну з них, в принципі, можна говорити як про самостійний маленький народ [12].

До найбільш яскравих прикладів трайбалізму в Туркменістані слід віднести наступні: 1) в грудні 2015 року, влада заборонила в'їзд до столиці іногородніх автомобілів; 2) у 2016 році де-юре Президента Туркменістану закріпив вимогу впорядкувати систему оформлення здачі квартир в оренду в Ашхабаді (основна частина наймачів квартир – представники інших регіонів, тобто інших туркменських племен, в результаті їх просто виселили з орендованих квартир) [13]; 3) керівники республіки за радянських часів та в пострадянський період проводили одну кадрову політику – опору на представників свого племені. Кожен раз, коли змінювався глава держави, змінювалося і його оточення, практично весь управлінський апарат; з часів Ніязова існує практика призначення керівниками регіонів та регіональних підрозділів силових структур, представників Ашхабада, а не місцевих жителів.

На думку українського політолога Івана Симоненка, в українському суспільстві теж намітився процес трайбалізації, що є тривожним симптомом входження в соціально-цивілізаційну відсталість [14]. Відсутність в суспільстві цивілізованої ротації кадрів заміщається низкою призначень, визначених кумівством, місництвом, трайбалізмом в середовищі суто особистих відносин.

Зовнішнє середовище для європейських країн пострадянського простору створює передумови для розвитку фаворитизму і непотизму, оскільки рівень довіри до формальних інститутів та рівень міжособистісної довіри в нашій державі дуже низький.

Непотизм (система влади, побудована на спорідненості) та кронізм (система влади, яка спирається на зв'язки друзів) часто призводить до штучного створення керівних посад і навіть цілих відділів для родичів. Займаючи номінальні посади, фаворити можуть довго не з'являтися на роботі, ні за що не відповідати, перекладати свою роботу на підлеглих, при цьому отримувати незрівнянно вищу, порівняно з трудовим внеском, заробітну плату.

Одним з важких наслідків фаворитизму та непотизму в нашій державі є «витік мізків».

Українське законодавство, наприклад, ст. 25¹ Кодексу законів про працю України від 10.12.1971 (за редакцією від 07.01.2017) [15]

або ст. 32 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 (за редакцією від 05.01.2017) [16] та ін., передбачає обмеження спільної праці родичів та свояків на одному підприємстві, в одній установі або організації. Проте передбачені законодавством обмеження спільної роботи родичів стосуються переважно посад безпосередньої підпорядкованості, підконтрольності або підлеглості та роботи, пов'язаної з можливістю прийняття рішень щодо інших підприємств, на яких працюють близькі родичі посадової особи. Тобто особу можна прийняти на роботу в інший відділ, управління, підрозділ, департамент тощо. При цьому порядок запровадження такого обмеження на підприємствах державної форми власності встановлюється законодавством. А на підприємствах недержавної форми власності такі обмеження власники запроваджують на свій розсуд [17, с. 191].

Широке використання практики непотизму в Україні призводить до становлення кланових відносин. Слід зазначити, що ця тенденція притаманна більшості пострадянських країн. Представники різних політичних сил досить часто пов'язані між собою родинними зв'язками, що перетворює ієрархію політичної системи на «клубок» заплутаних родинних зв'язків, що не сприяє ефективності представницьких інститутів, зокрема політичних партій [18, с. 255–256]. Вітчизняні дослідники зазначають, що серед форм корупційних трансакцій впродовж 1991–2013 рр. особливо розповсюдженими стали саме фаворитизм, непотизм (кумівство), блат, покровительство та клієнтелізм, хабарі та підкуп і торгівля впливом [19].

Практика боротьби з непотизмом, який отримав таке поширення в російському та українському політикумі, отримала й відповідне нормативно-правове закріплення. У Конвенції ООН проти корупції [20] непотизм вважається проявом корупції, що завдає шкоди суспільству та державі. Непотизмом визначається здобуття особою нових посад чи переваг не через високі професійні здібності, а через її причетність до певного середовища.

Вітчизняне законодавство також містить норми, спрямовані на попередження корупції та інших неформальних політичних практик. Так, в Законі України «Про запобігання корупції» (ст. 27 «Обмеження спільної роботи близьких осіб») зазначено, що особи, які претендують на зайняття посад, зобов'язані повідомити керівництво органу, на посаду в якому вони претендують, про працюючих у цьому органі близьких їм осіб [21]. На боротьбу з непотизмом спрямовані й положення Законів України «Про державну службу» (ст. 12) [16]

та «Про службу в органах місцевого самоврядування» (ст. 12) [22]. До «близьких осіб» законом віднесені «подружжя, діти, батьки, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки, усиновлювачі, усиновлені, а також інші особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки» [23].

Прикладом непомітності в Україні аналітики називають кадрову політику Президента України В. Ющенка, що ґрунтувалася на емоціях та примхах першої особи держави та її оточення [24, с. 16]. Як наслідок, в українському політичному дискурсі набуло поширення словосполучення «любі друзі» для позначення управлінської системи з поширеним непомітністю та клієнтелією, пов'язаними з особою глави держави. Відтак, задекларовані вимоги до управлінських кадрів, такі як професіоналізм, патріотизм та порядність, відійшли на другий план. На першому ж плані залишилися ті, хто відповідав головній й найсуттєвішій характеристиці будь-якого претендента на керівну посаду – належністю до «своїх», що повинна була переважати всі інші характеристики і чесноти [25]. За час управління державою В. Януковича в політико-економічній системі України виокремився специфічний персоналізований суб'єкт, який в інформаційно-аналітичних виданнях позначається як президентська «Сім'я» [23].

Дослідити, як кумівство впливає на політику в державі і як схематично працює, на жаль, досить важко, однак слід однозначно стверджувати, що «павутина» кумівства не зменшується, а розростається.

Першість у кумівстві тримає В. Ющенко, кумами якого є експрезидент Грузії М. Саакашвілі, сьогодинішній президент України П. Порошенко і ще понад десяток не менш знайомих українських політиків та банкірів [26]. Сьогдині у команді П. Порошенка працюють його куми Ю. Стець та О. Білозір. Також важливо, що в українській політиці різноманітні політичні чвари не заважають кумівським стосункам. Поширеною в Україні є практика заміщення держпосадовця на його посаді його ж дітьми, дружинами чи кумами [27].

Отже, наявність причин сприяє виникненню корупції в рамках будь-якої сфери, а механізм горизонтального поширення сприяє зростанню кількості корупційних злочинів. Цей процес буде продовжуватися до тих пір, поки підвладна корупції сфера не буде повністю вражена [28, с. 27–31].

Ефект, який характеризується поширенням корупції, подібно хвороби, і виражається в її загальній мультиплікації за допомогою

зростання числа корупційних об'єктів і осіб, залучених в них, називається контагіозністю. Вона виникає як на мікрорівні – між індивідами в рамках «закритої» системи, так і на макрорівні – між регіонами, країнами тощо.

Контагіозність на макрорівні виражається в поширенні корупції через регіональні межі і називається міжрегіональною контагіозністю. Вона виникає з трьох причин: процеси глобалізації і повсюдного посилення ділової активності призвели до високого рівня інтеграції, в зв'язку з чим існує велика ймовірність поширення корупційної поведінки індивідів між регіонами з інтенсивними діловими контактами; поширення корупції можливо за допомогою транскордонної діяльності організованої злочинності; сформована думка про фактичні масштаби корупції громадянами одного регіону генерує їх очікування щодо майбутнього зростання. Внаслідок соціальних міжрегіональних взаємодій сприйняття корупції передається громадянам інших країн [29].

У 2009 році було проведено дослідження, засноване на перехресних даних по 123 країнам [29]. Воно показало, що масштаб ефекту контагіозності корупції скорочується зі зростанням географічної віддаленості. Причому, що важливо, ефект контагіозності виявився справедливим і в зворотному напрямку, тобто при скороченні корупції в одній з країн, спостерігається відповідні зміни в сусідніх. Ключовою детермінантою поширення корупції, в результаті дослідження, виявився тісний політичний контакт.

Таким чином, феномен контагіозності корупції є відносно новим напрямком в галузі вивчення базового явища корупції. До теперішнього часу, є всі підстави вважати про наявність прямого ефекту поширення корупції, як між територіальними суб'єктами всередині країни, так і між сусідніми країнами.

Визначальним фактором у останньому випадку є близькість характеристик інституціональних середовищ або спільність виявленої політичної культури. Таким чином, міждержавна контагіозність корупції виникає в більшій мірі і з більшою ймовірністю, в разі наявності додаткових об'єднуючих інституційних, політичних або економічних ознак.

Все вищенаведене дозволяє дійти до висновку, що на сучасному етапі використання неформальних деструктивних політичних практик на пострадянському просторі є суттєвою загрозою для демократичних перетворень, передумовою гібридизації політичного

режиму та зворотного руху трансформаційних процесів у бік авторитаризму.

Отже, враховуючи негативний досвід пострадянських країн, Україні необхідно проводити політику попередження проявів nepoтизму, фаворитизму, кронізму, трайбалізму та інших форм «м'якої» корупції для запобігання політичних конфліктів та успішної демократизації суспільства.

Дослідження феномену контагіозності корупції дає змогу дійти до висновку, що лише тісна співпраця та обмін досвідом між пострадянськими країнами дасть змогу вести ефективну боротьбу з неформальними деструктивними політичними практиками, оскільки зменшення їх проявів в одній державі сприятиме аналогічним процесам у сусідніх країнах.

Бібліографічний список:

1. Меркель В., Круассан А. Формальные и неформальные институты в демократических государствах (II). *Полит.* 2002. № 2. С. 20–30.
2. Подхомутникова М. В. Неформальные политические практики в современной России : субъекты институционализации : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. полит. наук : 23.00.02. Краснодар, 2010. 28 с. URL: <http://cheloveknauka.com/v/335868/a/#?page=27>
3. Мамчуева Ф. Ю. Формальные и неформальные политические практики современного политического процесса. *Историческая и социально-образовательная мысль*. 2013. № 5 (21). С. 150–153.
4. Циганов В. «Загроза політичної корупції у демократичних політичних режимах». Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/882/>
5. Karklins R. Typology of Post-Communist Corruption. *Problems of Post-Communism*. 2002. Vol. 49. № 4. P. 22–32. URL: <http://pdc.ceu.hu/archive/00001528/01/03Karklins%5B1%5D.pdf>
6. Шкель С. Н. Неформальные институты в политическом процессе постсоветских государств. *Фундаментальные исследования*. 2014. № 12. С. 1582–1585.
7. Дадабаева З. Партийно-политическая система в Узбекистане, Таджикистане и Туркменистане. *Россия и мусульманский мир*. 2008. № 12 (198). С. 78–102.
8. Кыдыралиева М. Р. Трайбализм как социальное явление (на материалах Кыргызстана) : автореф. дис. на соискание уч. Степени канд. филос. наук : 09.00.11. Бишкек, 2015. 27 с. URL: http://cslnaskr.jet.kg/collections/uploads/Автореферат_Кыдыралиева%20Миргул%20Рысбаевна.pdf
9. Амрекулов Н. Жузы в социально-политической жизни Казахстана. *Центральная Азия и Кавказ*. 2000. №3 (9). URL: <https://www.ca-c.org/journal/cac-09-2000/16.Amrek.shtml>

10. Власть в Центральной Азии: семьи, кланы, жузы. *Радио Свобода*. 2001. 26 июля. URL: <http://www.svoboda.org/programs/RT/2001/RT.072601.asp>
11. Шустов А. Постсоветский трайбализм – клановые элиты стран Центральной Азии. *ЦентрАзия*. URL: <http://www.centrasia.ru/news2.php?st=1208944620>
12. Грозин А. Элиты Туркменистана и центральноазиатские кланы : общее, особенное и трудности модернизации. *Азия и Африка сегодня*. 2010. № 9. URL: <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=72647>
13. Нарастающий трайбализм. *Хроника Туркменистана*. URL: <https://www.hronikatm.com/2016/02/narastayushhiy-traybalizm/>
14. Модернизация и трайбализация на постсоветском пространстве : вместе или врозь? *Информационное агентство ИА REX*. URL: <http://www.iarex.ru/articles/11890.html>
15. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII (ред. від 07.01.2017). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
16. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII (ред. від 05.01.2017). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19>
17. Сахань О. М. Проблема nepотизму в сучасному українському суспільстві. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2017. № 2 (33). С. 189–209.
18. Політологія : сучасні терміни і поняття. Короткий навчальний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації. 3-тє вид., випр. і доп. / уклад.: В. М. Піча, наук. ред. Л. Д. Климанської, Я. Б. Турчин, Н. В. Хоми. Львів : Новий світ-2000, 2014. 516 с.
19. Копистира А. М. Типологія корупції в Україні. URL: http://www.nbu.gov.ua/j-pdf/inek_2013_8_8.pdf
20. Конвенція ООН проти корупції від 31.10.2003. URL: http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_c16
21. Про запобігання корупції : Закон України Верховна Рада України; Закон від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
22. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 07.06.2001 № 2493-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2493-14>
23. Рабінович С. Неформальні практики публічної влади як форма дії фактичної конституції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). URL: http://www.nbu.gov.ua/j-pdf/vapny_2013_3_16.pdf
24. Дорош Л., Івасечко О. Nepотизм як політико-правова проблема українського державотворення. *Humanitarian vision*. 2015. Vol. 1, Num. 1. С. 13–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2015_1_1_5
25. Лосев І. Симулякри української демократії. URL: <http://www.tyzhden.ua/Politics/23922>
26. Пуда А. Об'єднані опозицією : до прохідної частини “Батьківщини” потрапили потенційні “тушки” і нове покоління “любих друзів”. URL: <http://www.tyzhden.ua/Politics/56763>
27. Малко Р. Мандат у спадок. URL: <http://www.tyzhden.ua/Politics/121928>

28. Борцев В. В. Коррупция : контагиозность, последствия и методы противодействия : дисс. ... на соискание уч. степени канд. экон. н. : 08.00.01 (01). М., 2014. 151 с.
29. Becker S., Egger P., Seidel T. Common political : Evidence on regional corruption contagion. *European Journal of Political Economy*. 2009. 25 (3). P. 300–310.

The essence and main types of informal political practices are considered in the article. Types of informal destructive political practices are established, two groups of such practices are identified: corruption («rigid» corruption) and other forms («soft» corruption). The analysis of manifestations of such forms of informal destructive political practices as favouritism, nepotism, cronyism, clanism and tribalism in the post-Soviet space were analyzed. The essence of the effect of the contagiousness of corruption is clarified. Two groups of post-Soviet countries are distinguished, with differences in the predominant forms of «soft» corruption. It is proved that individual practices prevail in the western republics of the former USSR (clientelism, favouritism, nepotism and cronyism), in the eastern regions – collective (clanism and tribalism). It is proved that to form effective mechanisms for overcoming all forms of informal destructive political practices, taking into account the effect of contagiousness, is possible only if the countries of the region will actively cooperate in this area.

Keywords: *informal destructive political practices, corruption, «soft» corruption, contagiousness of corruption, favouritism, nepotism, cronyism, political tribalism, clanism, post-Soviet space.*

УДК 328.18.008.1(4-01)

Милосердна І. М., НУ «ОЮА»

МОДЕЛІ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В КІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Стаття присвячена аналізу проблем демократичних перетворень в кінці ХХ – на початку ХХІ сторіч, які стали предметом вивчення як теоретиків політичної науки, так й транзитології зокрема. І в такому сенсі ми досліджуємо питання сутності демократичного транзиту та особливості моделей переходу до демократії на прикладі Центрально-Східної Європи.

Ключові слова: *демократія, демократизація, транзитологія, Центрально-Східна Європа.*

28. Борцев В. В. Коррупция : контагиозность, последствия и методы противодействия : дисс. ... на соискание уч. степени канд. экон. н. : 08.00.01 (01). М., 2014. 151 с.
29. Becker S., Egger P., Seidel T. Common political : Evidence on regional corruption contagion. *European Journal of Political Economy*. 2009. 25 (3). P. 300–310.

The essence and main types of informal political practices are considered in the article. Types of informal destructive political practices are established, two groups of such practices are identified: corruption («rigid» corruption) and other forms («soft» corruption). The analysis of manifestations of such forms of informal destructive political practices as favouritism, nepotism, cronyism, clanism and tribalism in the post-Soviet space were analyzed. The essence of the effect of the contagiousness of corruption is clarified. Two groups of post-Soviet countries are distinguished, with differences in the predominant forms of «soft» corruption. It is proved that individual practices prevail in the western republics of the former USSR (clientelism, favouritism, nepotism and cronyism), in the eastern regions – collective (clanism and tribalism). It is proved that to form effective mechanisms for overcoming all forms of informal destructive political practices, taking into account the effect of contagiousness, is possible only if the countries of the region will actively cooperate in this area.

Keywords: *informal destructive political practices, corruption, «soft» corruption, contagiousness of corruption, favouritism, nepotism, cronyism, political tribalism, clanism, post-Soviet space.*

УДК 328.18.008.1(4-01)

Милосердна І. М., НУ «ОЮА»

МОДЕЛІ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В КІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Стаття присвячена аналізу проблем демократичних перетворень в кінці ХХ – на початку ХХІ сторіч, які стали предметом вивчення як теоретиків політичної науки, так й транзитології зокрема. І в такому сенсі ми досліджуємо питання сутності демократичного транзиту та особливості моделей переходу до демократії на прикладі Центрально-Східної Європи.

Ключові слова: *демократія, демократизація, транзитологія, Центрально-Східна Європа.*

Історичний генезис демократії довготривалий, суперечливий та й до теперішнього часу не завершений. Глобальні демократичні процеси другої половини XX сторіччя змінили вигляд планети: відобразили прагнення народів ліквідувати тоталітарні та авторитарні режими, створити сучасне громадське суспільство та правову державу, забезпечити політичний плюралізм, розподіл влади та гідні умови життя людей.

Власно грандіозні демократичні зрушення 70–80-х рр. XX століття, які пов'язані з ліквідацією тоталітарних режимів в СРСР та країнах Центрально-Східної Європи, дали потужний імпульс дослідженню демократизації суспільств та держав.

Метою статті є аналіз феномену демократичного транзиту в умовах третьої хвилі демократизації.

Серед науковців, які займалися дослідженням демократичного транзиту та особливостей демократичних перетворень слід відзначити С. Гантінгтона, Л.Даймонда, Зб. Бжезинського, А. Пшеворського, С.В. Ільїна, В.Я. Гельмана, А.Ю. Мельвіля, А. Белицького, М. Бистрицького та інших провідних вчених.

Перш ніж здійснювати аналіз моделей демократичних перетворень необхідно визначити сутність феноменів політичний транзит та політична трансформації, що дозволить в подальшому здійснити якісний аналіз демократичних перетворень.

В цілому політичний транзит на відмінно від політичної трансформації становить більш широкий процес. Якщо розуміти транзит в якості процесу системної трансформації загальних сфер суспільства та держави в цілому, то політична трансформація розглядається як основна частина транзиту, охоплюючи головним чином якісні зміни інституціональних та процедурних механізмів функціонування політичної системи. Необхідно зазначити, що така частина транзиту є однією з важливіших. Виходячи з такого розуміння цих двох термінів, можна їх використовувати в тісному зв'язку, оскільки вони відображають в окремо взятому політичному сегменті і в окремих часових рамках відносно співпадаючі політичні процеси. Як зазначає В.Я. Гельман виправдання такого підходу може бути продиктовано й тим, що в пошуках адекватної інтерпретації політичних змін в країнах СНД теорії транзиту сьогодні змінюються та трансформуються. В.Я. Гельман окрім цього використовує поняття «транзит» та «трансформація» як синоніми [1, с. 20].

Якщо розглядати феномен політичного транзиту схематично, то це дозволить його розуміти як проміжну якість, перехід суспільства від одного положення до іншого. За таким підходом розуміння політичного транзиту зводиться до визначення періоду часу, за який державно-політичний устрій країни і саме суспільство зазнає принципову трансформацію та координатні зміни. В змістовному плані політичний транзит співвідноситься з демократичним реформуванням системи політичної влади та лібералізації суспільно-політичного життя держави.

Під час дослідження політичного транзиту необхідно приділити увагу виявленню його передумов. Так на думку Д. Растоу «єдиною передумовою є наявність національної єдності» в державі. Безумовно, що така єдність необхідна, оскільки вона є базою для реформ, на котрі йде держава. Д. Растоу на відмінно від своїх послідовників, в питанні про сутність національної єдності був глибшим, розглядаючи цю єдність в якості спільноти нації. Він підкреслював, що «національна риторика частіше за всього лунає з уст тих, хто найменше впевнений в своєму почутті національної ідентичності» [5, с. 7-8].

Одне з провідних місць у політичному транзиті належить вихідній точці відліку, з якої власне й починається політичний транзит як процес. В умовах, коли вихідною точкою політичного транзиту є тоталітарний режим, то його зміст може характеризуватися такими аспектами: відбувається цілісний демонтаж тоталітарної системи, оскільки вона не здатна за своїм змістом на будь-які зміни; реформи можуть здійснюватися «зверху» та «знизу» (так в Польщі «низи» ініціювали реформи в русі «Солідарність»); спостерігається первісна відсутність громадянського суспільства.

Слід також відзначити, що політичний транзит необхідно розуміти не тільки як лінійний, одномірний процес, але й як процес об'ємний, який розвивається і по горизонталі, і по вертикалі. За таким підходом виявляється, що лібералізація суспільства є таким же перманентним процесом, як і демократія. За змістом, обидва цих процеси не тільки корелюють між собою, але й діють одночасно. Якщо б лібералізм за своєю природою, міг бути «асимільований» демократією, переростаючи в неї, як можна помилково вважати, виходячи з ряду концепцій політичного транзиту, то лібералізм був би нічим іншим, як початковим етапом демократії. Але це далеко не так. Вони пов'язані, але в той же час відокремлені один від одного. Виходячи з цього, можна заключити, що характер взаємозв'язку про-

цесів лібералізації та демократизації змістовним чином виявляють специфіку політичного транзиту. Після відносно успішного здійснення трансформуючим суспільством лібералізації та демократизації процес політичного транзиту в них вступає в свою останню, завершальну стадію – соціалізацію (консолідацію). І саме ця думка була відображена в концепції політичного транзиту Г.О’Доннелла та Ф.Шміттєра, котрі розрізняють три стадії переходу до демократії від авторитаризму чи тоталітаризму: 1) лібералізацію; 2) демократизацію; 3) соціалізацію.

Згідно з конструкцією, побудованою О.Г. Харитоновою «... ідеальний тип переходу до демократії буде, ймовірно, складатись з чотирьох основних стадій: 1) лібералізація політичного життя, передбачаючи інституалізацію громадянських свобод, контролююче “при відчинення” режиму; 2) демонтаж найбільш нежиттєздатних інститутів попередньої політичної системи; 3) демократизація, яка характеризується становленням норм, процедур та інститутів нового демократичного режиму, основним критерієм прийнято вважати вільні вибори ... та консолідацію демократичної політичної системи; 4) ресоціалізація громадян у нову систему» [6, с. 73-74]. В цілому, підхід О.Г. Харитонові представляється відносно функціональним для аналізу етапності всередині транзиту.

Отже специфіку демократичного транзиту визначають різноманітність можливих способів політичного транзиту з великою кількістю варіантів вирішення, виникаючих в ході нього задач та проблем, граничний різновид умов, в котрих держава входить в транзит, національні особливості переживання хворобливих трансформацій, неминучі в транзитний період.

Під час аналізу моделей демократичних перетворень необхідним є дослідження процесу глобальної демократизації, здійснене С. Гантінгтоном з точки зору його теорії «трьох хвиль демократизації». Кожна з хвиль демократизації включає в себе групу країн, котрі знаходяться в стані трансформації з недемократичного режиму до демократичного в певний період часу. Кожна з хвиль демократизації складається з процесів лібералізації та часткової демократизації політичної системи, котра, хоча, в низці країн не стає повністю демократичною. Але С. Гантінгтон звертає увагу, що історія суспільства являє собою такий потік різноманітних подій, і в силу цього різні процеси політичної трансформації не мають властивості саморозподілитись за строгими історичними часовими осередками. Крім

цього історія не розвивається тільки в одному напрямку і прикладом такого явища є повернення окремих держав з демократичного напрямку. В цілому підхід С. Гантінгтона дозволяє в загальних параметрах зрозуміти розвиток процесу глобальної демократизації та масштаби цього явища.

В уявленні С. Гантінгтона перехід до демократії є процесом поетапної зміни конфігурації та характеру взаємодії основних політичних акторів на політичному полі держави. Після розглядання емпіричного матеріалу він виділив три моделі демократизації країн так званої «третьої хвилі».

Процес «трансформації» представляє собою основну модель перехідного періоду, так як 16 з 35 транзитних держав «третьої хвилі» демократизувались саме за цим варіантом. В період «трансформації» владна еліта трансформуючих режимів грає вирішальну роль, оскільки вона фактично виступає ініціатором падіння попереднього режиму та його зміни на демократичний. На думку науковця «трансформаційна» модель переходу характерна для Іспанії та Бразилії, а серед посткомуністичних країн – для Угорщини. Будучи самою складно структурованою моделлю переходу до демократії, процес «трансформації» складається з п'яти основних фаз, чотири з котрих проходять ще при авторитарному режимі: 1) виникнення реформаторів; 2) прихід реформаторів до влади; 3) суперечлива лібералізація; 4) консенсус з консерваторами; 5) кооптування опозиції [7, с. 235-236].

Друга модель демократизації країн «третьої хвилі» С. Гантінгтона – модель «заміни», яка представляє собою процес, який включає в себе три певні стадії: 1) боротьба за падіння режиму; 2) падіння режиму; 3) боротьба після падіння режиму. Під час «заміни» позиції реформаторів бувають слабкими або їх взагалі не буває. У владній еліті домінують консерватори, які виступають проти зміни політичного режиму. В таких умовах демократизація стає результатом поступового посилення опозиції та ослаблення владної еліти до того часу, доки вона не буде усунена або не потерпить руйнацію. Після цього до влади приходять минулі опозиційні групування, і конфлікт вступає в нову стадію, оскільки групування, котрі входять в нове правління, ведуть боротьбу між собою за питанням про характер режиму. Як вважає С. Гантінгтон, до 1990 р. в країнах «третьої хвилі демократизації» політична трансформація проходила за варіантом «заміни» лише у шести випадках, при цьому вона була рідкіс-

ною при переході від однопартійної системи та військових режимів та більш поширеної при переході від особистих диктатур.

Третя модель демократизації держав «третьої хвилі» С. Гантінгтона – модель «перестановки», під час якої процес демократизації політичного режиму є результатом сполучення дій владної еліти та опозиції. У владній еліті баланс між консерваторами та реформаторами такий, що вона готова обмірковувати зміну режиму, але не готова її ініціювати, як це проходить в моделі «заміни». В силу цього владну еліту необхідно підштовхувати до офіційних чи неофіційних переговорів з опозицією. Як вважає С. Гантінгтон ця модель таким країнам, як Польща, Чехословаччина, Уругвай та Корея.

Отже, наведені типологічні моделі політичного транзиту С. Гантінгтона мають безперечну зацікавленість, незважаючи на те, що він побудував їх на основі процесів глобальної демократизації, котрі були характерні до 1990-х років. А практика проведення політичних перетворень в країнах Центрально-Східної Європи і особливо в країнах СНД внесла в них певні корективи.

Таким чином, розглянувши перехід до демократії, можна сказати, що цей процес потребує дотримання послідовності кожної фази, оскільки це дає змогу говорити про позитивний результат та становлення демократії в країні.

Ураховуючи той факт, що типологічні моделі демократичних перетворень були сконструйовані, з урахуванням реалій періоду глобальної демократизації до 1990 років, можна навести приклад типологічного моделювання переходу до демократії, котрий був розроблений під впливом подій 1989 року в країнах Центрально-Східної Європи. Мова йде про ідеалтипову модель демократизації Т. Карла та Ф. Шміттєра, котрі розглядають її з позиції формального переходу. В своїх моделях в якості головних параметрів переходу теоретики виокремили два: 1) керівні актори в процесі переходу (еліта та маси) та 2) стратегії акторів в процесі переходу (компроміси та сили) [2, с. 30]. В залежності від сполучення цих параметрів ними були виокремлені та досліджені чотири моделі переходу до демократії: «модель пактового переходу» (основними акторами виступають еліти, стратегії носять компромісний характер. Прикладом реалізації такої моделі виступає процес політичної трансформації Іспанії); «модель реформістського переходу» (основними акторами виступають маси, стратегія яких носить компромісний характер. В якості прикладу може виступати політична трансформація

Чехословаччини у 1989 році); «модель революційного переходу» (основними акторами виступають маси, які в свою чергу використовують силові стратегії. Ця модель була реалізована в Росії у 1917 році); «модель нав'язаного переходу» (основними акторами є еліта, котра використовує силові стратегії. Дана модель була досить вдало реалізована в Бразилії в період 1974-1985 роках).

Перевага тієї чи іншої з зазначених моделей переходу різноманітна. Т. Карл та Ф. Шміттер зазначають, що перехід до демократії за моделями «революційного» та «нав'язаного переходу» звичайно не сприяє демократії. А модель «реформістського переходу» розглядається ними як варіант, який рідко приводить до стабільної консолідованої демократії. Ідеальну форму переходу зображує модель «пактового переходу», коли відбувається явна чи неявна згода між «демократизаторами», поміркованою частиною опозиції та представниками інших сегментів правлячої групування [2, с. 31-33]. З такою позицією віддавання переваги «пактовому переходу» до демократії погоджуються майже всі транзитологи.

Отже проведений аналіз моделей переходу до демократії дає можливість говорити про існування власне динамічної моделі транзиту, варіанти реалізації якої вирізняються за темпами демократичних перетворень. В рамках цієї моделі всі країни, які здійснюють політичні реформи, можна умовно поділити на три групи.

1. Варіант «форсованого переходу», який є характерним для країн, де процес переходу до демократії прийняв форсовані темпи. До таких країн можна віднести більшість держав Центральної та Східної Європи (Польща, Чехія, Угорщина). Успіх демократичних реформ в цих країнах був обумовлений наявністю необхідних економічних та соціокультурних передумов, історичного досвіду функціонування демократичних інститутів. На початку 90-х років XX століття в державах зазначеного регіону вдалось закласти основи нових демократичних режимів шляхом проведення вільних виборів, прийняття нових конституцій, створення інститутів парламентської демократії.

2. Варіант «перемінного переходу», властивий країнам, де спостерігається так званий перемінний темп демократичних перетворень. Іншими словами, в цих державах періоди форсованих змін чергуються зупинками та поверненням назад. В дану групу країн входять ряд держав Латинської Америки, в яких діяльність демократично вибраних урядів чергуються становленням воєнних чи авторитарних режимів.

3. Варіант «затягнутого переходу», котрий характерний для тих держав, в яких спостерігаються затягнуті темпи політичних перетворень. Цей варіант політичних трансформацій був обраний декількома країнами «соціалістичного табору», Латинської Америки, Південно-східної Азії. Такий шлях був властивий для Росії, Молдови, Вірменії та України.

Щодо аналізу демократичного вектору розвитку політичної системи України в попередній період, який в цілому відбувався в загальних межах «третьої хвилі демократизації», однак мав свої властивості. Разом з тим особливості політичного транзиту української держави не виключає наявності деяких часткових аналогій, які прослідковуються між ним та класичними варіантами політичної трансформації. Українські трансформації на початкових своїх етапах послідовно підпорядковувались деяким константам та закономірностям глобальної моделі політичного транзиту. Однак після проходження початкових етапів, незважаючи на таке підпорядкування закономірностям глобальної демократизації, український політичний транзит в багатьох відношеннях перейшов до власного алгоритму розвитку, рівень домінування яких зростав з кожним роком системних перебудов.

В межах динамічної моделі за темпами демократичних перетворень Україну можна віднести до країн, які характеризуються затяжним темпом реформування політичної системи. Та обставина, що теперішній вигляд українського політичного транзиту в повній мірі не відповідає стандартам класичних концепцій «демократичного транзиту», може виглядати як свідчення існування особливих труднощів на шляху здійснення політичних перетворень в Україні. При цьому ці труднощі й стали тими факторами затяжного характеру політичного транзиту. Серед труднощів можна назвати відсутність попереднього досвіду демократичного переходу, котрі мали свою наявність, наприклад, в Угорщині.

Щодо інституційних передумов Україна відноситься до країн, де реформи розпочались практично з нуля, вона втупила на шлях системних перетворень у важких умовах: переживала системну соціально-економічну кризу, наслідком якої стала руйнація промисловості, гіперінфляція, різке зниження рівня життя населення; не було історично створених демократичних традицій та досвіду функціонування демократичних інститутів. Термін «почетвірна трансформація» Т. Кузьо вжив саме стосовно України. Як країна постколоні-

альна вона мусить будувати не тільки державу, а й політичну націю, консолідуючи народ у межах однієї держави, яка у минулому була розділена між сусідами. Через нерозв'язання цієї проблеми, зазначає Кузьо, можуть зазнати невдачі й усі інші [8, с. 155]. Таким чином, поєднання чотирьох завдань: перетворення економіки, політичної системи, державне будівництво та національна консолідація, кожне з яких вимагає надзвичайної концентрації суспільної енергії, можна вважати однією з об'єктивних причин повільного просування реформ в Україні.

Отже, стає очевидним, що в світовому досвіді неможливо знайти хоча б два ідентичних сценарію демократичного транзиту. Як відмічає А.Ю. Мельвіль, за своєю внутрішньою динамікою переходи від недемократичних форм правління, які мали місце в останні роки в Південній Європі, Латинській Америці, Азії, Східної та Центральної Європи та на території минулого СРСР, настільки різноманітні, що ці переходи та трансформації практично неможливо звести в якійсь одній універсальній моделі [3, с. 25]. Але накопичений цими країнами досвід трансформації політичних систем представляє велику практичну цінність, дає можливість виявити загальні закономірності перебігу демократичних процесів в цих країнах та виявити особливості трансформації різних політичних режимів.

Бібліографічний список:

1. Гельман В. Я. Постсоветские политические трансформации (Наброски к теории). *Полис*. 2001. № 1. С. 15-29.
2. Карл Т. Л., Шмиттер Ф. К. Пути перехода от авторитаризма к демократии в Латинской Америке, Южной и Восточной Европе. *Международный журнал социальных наук*. 1993. № 3. С. 29-45.
3. Мельвиль А. Ю. Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам. *Полис*. 1998. № 2. С. 6-38.
4. О'Доннелл Г. Делегативная демократия. *Пределы власти*. 1994. № 2/3. С. 52-69.
5. Растоу Д. Переходы к демократии : попытка динамической модели. *Полис*. 1996. № 5. С. 5-15.
6. Харитоновна О.Г. Генезис демократии (Попытка реконструкции логики транзитологических моделей). *Полис*. 1996. № 5. С.70-78.
7. Huntington S. The Third Wave : Democratization in the Late Twentieth Century. Norman and London: University of Oklahoma Press., 1991. 366 p.
8. Kuzio T. The National Factor in Ukraine's Quadruple Transition. *Contemporary Politics*. 2000. vol.6. No 2. P. 141-164..

The article is sanctified to the analysis of problems of democratic transformations at the end of XX – the beginning of the XXI centuries which became a subject of studying of theorists of political science, and a transitology in particular. In such context we investigate questions of essence of democratic transit and feature of models of transition to democracy on the example of Central and Eastern Europe.

Keywords: *democracy, democratization, transitology, Central and Eastern Europe.*

УДК 327.8(470+571)

Проноза І. І., ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ

В статті визначається сутність поняття «інформаційна війна» і розкриваються аргументовані концепції інформаційних воєн, основна увага в роботі концентрується на теоретичних та методологічних позиціях учених, що належать різним науковим школам і визначають інформаційну війну через конкретні аспекти проблематики.

Ключові слова: *інформація, інформаційна війна, конфлікт, гібридна війна, інформаційна політика, інформаційна безпека.*

В умовах становлення інформаційного суспільства, розвитку і панування інформаційних технологій, термін «інформаційна війна» не тільки став знаково-символічною одиницею публіцистичної та політичної лексики, а й почав активно використовуватися в якості самостійної категорії в науковому дискурсі.

Сучасне ХХІ століття все частіше прийнято називати «ерою інформаційних технологій», в якій відбувається колосальний внесок в розробку методів ведення, а також боротьби з інформаційною війною, в умовах якої інформаційна безпека стала мало не панацеєю при вирішенні проблем інформаційного суспільства. Поняття ж сучасного інформаційного суспільства еквівалентно поняттю «постіндустріальне суспільство», з огляду на зростання політичної, соціальної та військової значимості інформаційного протистояння держав, а також величезних вкладень в науково-дослідні центри. А низка постіндустріальних держав приділяють колосальне значення розвитку науки, техніки та інформаційної безпеки своєї країни,

The article is sanctified to the analysis of problems of democratic transformations at the end of XX – the beginning of the XXI centuries which became a subject of studying of theorists of political science, and a transitology in particular. In such context we investigate questions of essence of democratic transit and feature of models of transition to democracy on the example of Central and Eastern Europe.

Keywords: *democracy, democratization, transitology, Central and Eastern Europe.*

УДК 327.8(470+571)

Проноза І. І., ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ

В статті визначається сутність поняття «інформаційна війна» і розкриваються аргументовані концепції інформаційних воєн, основна увага в роботі концентрується на теоретичних та методологічних позиціях учених, що належать різним науковим школам і визначають інформаційну війну через конкретні аспекти проблематики.

Ключові слова: *інформація, інформаційна війна, конфлікт, гібридна війна, інформаційна політика, інформаційна безпека.*

В умовах становлення інформаційного суспільства, розвитку і панування інформаційних технологій, термін «інформаційна війна» не тільки став знаково-символічною одиницею публіцистичної та політичної лексики, а й почав активно використовуватися в якості самостійної категорії в науковому дискурсі.

Сучасне ХХІ століття все частіше прийнято називати «ерою інформаційних технологій», в якій відбувається колосальний внесок в розробку методів ведення, а також боротьби з інформаційною війною, в умовах якої інформаційна безпека стала мало не панацеєю при вирішенні проблем інформаційного суспільства. Поняття ж сучасного інформаційного суспільства еквівалентно поняттю «постіндустріальне суспільство», з огляду на зростання політичної, соціальної та військової значимості інформаційного протистояння держав, а також величезних вкладень в науково-дослідні центри. А низка постіндустріальних держав приділяють колосальне значення розвитку науки, техніки та інформаційної безпеки своєї країни,

прекрасно усвідомлюючи значимість впливу ЗМІ на масову свідомість як на регіональному, так і на міжнародному рівнях [1, с. 67].

Такі дослідники як Зінов'єв А. А., Дугін А. Г., Коровін В. М говорять про те, що нова глобальна війна вже йде. Вона не оголошувалася офіційно, і прихована від погляду пересічних громадян, але веде людство до глибоких змін в сфері розстановки сил на світовій арені. Феномен описуваної прихованої війни став можливий лише в умовах розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Аналіз світового досвіду показує, що сьогодні пряма агресія перестала бути єдиним засобом домінування. У зв'язку з цим сучасна наука поступово зосереджується на вивченні непрямих форм протистояння, приділяючи особливу увагу інформаційним війнам.

Сам термін «інформаційна війна» наразі носить більше публіцистичний характер і ще не отримав сталого визнання. Про це свідчать безперервні дискусії з приводу того, що насправді криється під цим поняттям, а також суперечки з приводу коректності та практичної застосовності даного терміну до тієї сфери соціальних відносин, яку прийнято називати інформаційним протистоянням або конфліктом інтересів в інформаційній сфері соціальних систем. Таким чином, окремої наукової проблемою є розробка і узгодження науково-термінологічного апарату.

У вітчизняній і зарубіжній науці існує безліч різних і часто взаємовиключних підходів щодо визначення конфліктів, які протікають в сучасному інформаційному просторі. Така різноманітність і неузгодженість є серйозною перешкодою на шляху до розробки теорії інформаційних воєн.

Вивчення інформаційної війни знайшло відображення в дослідженнях провідних аналітиків різних країн, таких як Почепцов Г., Разуваєв В., Тульчинський Г., Панарін І., Завадський І., Расторгуєв С., Афанасьєва Г., Лайнбаржден П., Кноріг В., Козер Л., Ласвель Г., Бжезинський З., Карпенко Г., Ліпкан В. та ін.

Вперше термін «інформаційна війна» було вжито Т. Роном в звіті «Системи зброї і інформаційна війна», підготовленому ним в 1976 р [4, с. 45]. Він підкреслював, що інформаційна інфраструктура є ключовим аспектом американської економіки, в той же самий час вона стає і вразливою метою як у воєнний, так і в мирний час.

На думку І. Н. Панаріна, за точку відліку слід прийняти не 1976 р. а 1967 року, коли А. Даллес (головний організатор інформаційної війни проти Радянського Союзу) випустив книгу під назвою

«Таємна капітуляція», присвячену таємним сепаратних переговорів між США і Великобританією, з одного боку, і рейхсфюрером СС Гімлером – з іншого. У ній вперше вводився термін «інформаційна війна», що представляє собою особисті, розвідувальні, диверсійні дії по підризу тилу противника [15]. Пізніше цей термін став активно згадуватися в пресі, особливо після проведення в 1991 р операції «Буря в пустелі».

На сьогодні поняття «інформаційна війна» Визначається по-різному. Це пов'язано з багатозначністю терміну «information warfare», що породило безліч різночитань при його перекладах. Зазначене поняття може трактуватися як «інформаційна війна», «інформаційне протистояння», «інформаційно-психологічна війна». Зокрема, інформаційна війна характеризується як інформаційна діяльність, що вживається політичною освітою (наприклад державою) для ослаблення, знищення іншого політичного утворення; як інформаційна боротьба між учасниками змагання конкурентами; інформаційний військовий конфлікт між двома масовими ворогами, наприклад арміями і т. п. [12, с. 239].

Результати проведеного теоретичного аналізу дозволяють констатувати, що існує безліч аргументованих концепцій інформаційної війни і відсутня загальноприйняте визначення зазначеного поняття. Така різноманітність підходів зумовлена насамперед складністю самого об'єкта дослідження, а також теоретичними і методологічними позиціями авторів, що належать до різних наукових шкіл. Це визначає акцентування їх уваги на певних аспектах проблематики.

Так, в рамках психологічної парадигми інформаційна війна розуміється як латентний вплив інформації на індивідуальну, групову і масову свідомість за допомогою методів пропаганди, дезінформації, маніпулювання з метою формування нових поглядів на соціально-політичну організацію суспільства через зміну ціннісних орієнтацій і базових установок особистості.

Досліджуючи інформаційну війну в контексті психологічних теорій, В. А. Лисичкін і Л. А. Шелепін вказують, що її об'єктом є когнітивно-емоційна сфера індивідів, а головною метою – управління інтелектуально-психологічними та соціокультурними процесами, обов'язковим елементом якого виступає неусвідомленість даного впливу особами, схильними до завуальованому впливу і наступними лінії запрограмованої поведінки [11].

Психологічну інтерпретацію зазначеного феномена пропонують також Волкогонов Д. А., Жівейнов Н. І. та Караяні А. Г. Вони поєднують інформаційне та психологічне протиборство в одному понятті.

Перші два науковці розглядають інформаційну війну в якості системи підривних ідеологічних впливів імперіалізму, спрямованих на свідомість людей переважно через сферу суспільної психології [3, с. 47; 5, с. 96]. У свою чергу, А. Г. Караяні притримується тієї позиції, що мова йде про інформаційно-психологічних акціях, що здійснюються на міждержавному або стратегічному, оперативному і тактичному рівнях, як в мирний, так і у воєнний час, як в інформаційній, так і в духовній сфері, серед своїх військовослужбовців або військ противника [7].

І. Костюк [10], О. Саприкін [17], П. Шевчук [19] досліджують проблеми інформаційних війн, розкривають сутність процесів інформаційного впливу на суспільство.

В свою чергу, В. Карпенко [8] досліджуючи інформаційний простір Української держави, висвітлює інформаційну експансію Росії, яка, для поширення неоімперіалістичних ідей, подає форми російської експансії в інформаційному просторі України, використовуючи в своїх цілях українські засоби масової інформації.

Заслуговує на увагу і геополітичний підхід, згідно до положень якого, інформаційна війна інтерпретується в поняттях міждержавного протиборства, спрямованого на вирішення зовнішньополітичних цілей не за допомогою фізичної сили, військової техніки і зброї, а з використанням витончених технологій коерсивного контролю, що має зовнішнє вираження в формі дипломатії.

Неабияким доробком виступає дослідження інформаційної війни І. А. Михальченка в контексті сучасних геополітичних процесів. Дослідник відстоює позицію, згідно з якою інформаційна війна визначається як цілісна технологія, яка спрямована на досягнення гуманітарного поневолення одних груп людей іншими. Вона є продуктом постіндустріального суспільства і обумовлена неможливістю глобальних збройних конфліктів, які можуть знищити планету [11, с. 14-15].

Прихильником подібного осмислення є І. Н. Панарін. За визначенням політолога, інформаційна війна – це «домінуючий спосіб досягнення влади, організації ноосфери і світового інформаційно-психологічного простору в своїх інтересах» [15, с. 3-4]. На його погляд, сучасні державні діячі не тільки повинні мати та володіти

владним ресурсом і кредитом довіри громадськості, а й вміти вести ефективне інформаційне протиборство. Саме воно дозволяє успішному політику збільшувати свій політичний капітал.

У сучасних наукових дослідження виокремлюється коло вчених, які концентрують свою увагу на соціально-комунікативному аспекті інформаційних воєн. Їх методологічні принципи дослідження відрізняються тим, що в предметному полі домінує інформація, що набуває панівного впливу у sms реальності і формує когнітивні орієнтації, а не свідомість людей.

Такого визначення дотримуються М. Ю. Павлютенкова [14, с.23] і Д. А. Швець [18, с. 34], згідно думки яких, інформаційна війна представляє собою комунікативну технологію, котра має на меті досягнення інформаційної переваги в інтересах національної стратегії [12, с.23; 19, с. 34].

Викликає інтерес дослідження зазначеної проблеми П. Шпиги та Р. Рудника [15, с. 328], де науковці виокремлюють 4 підходи до визначення даного поняття:

- перший підхід трактує їх як сукупність політико-правових, соціально-економічних, психологічних дій, що передбачають захоплення інформаційного простору, витіснення ворога з інформаційної сфери, знищення його комунікацій, позбавлення засобів передачі повідомлень, а також інші подібні цілі;

- за другим підходом інформаційна війна – це найгостріша форма протистояння в інформаційному просторі, де першочергового значення набувають такі якості взаємодії, як безкомпромісність, висока інтенсивність суперечки та короткотривалість гострого суперництва;

- за третім підходом інформаційна війна інтерпретується як форма забезпечення та ведення військово-силових дій за допомогою найсучасніших електронних засобів (цифрових випромінювачів, супутникових передавачів та інших аналогічних засобів, які застосовуються для виконання військових завдань);

- четвертий підхід ототожнює інформаційні війни з кібернетичними війнами (протистояння між технічними системами).

Поза увагою не можна залишити ідеї конфліктологічного підходу, що дозволяє розглядати аналізовані війни в ракурсі військового і політичного протистояння.

Згідно цього, Р. Шафранський осмислює досліджуваний феномен як збройні дії проти будь-якої частини системи знань і пере-

конань супротивника, що мають на меті приховане деструктивний вплив на прийняття політичних рішень контрагентом, що виражається в порушенні координації та ефективності цього процесу. Автор підкреслює, що чим вище технологічні можливості і більш розвинена комунікативна сфера держави, тим більше воно вразливе в інформаційній війні [22].

Крізь призму військово-стратегічного напрямку розглядають інформаційну війну Дж. Аркілл, Д. Ронфельдт і Дж. Деріан. Для них це вид військового конфлікту, який виступає або самостійною формою, або частиною розширеного набору військових дій, що утворюють мережеві і кібервійни. Можливість домінування в даному випадку забезпечується за рахунок комп'ютеризації військової техніки і формування мережевої організації збройних сил. Передбачається застосування електронних технологій, автоматичних пристроїв, що замінюють людини в бойових ситуаціях. Крім того, визнається необхідним руйнування інформаційних систем противника, яке тягне за собою нездатність контрагента отримувати, обробляти і використовувати необхідні відомості [21].

Що стосується другого з вказаних напрямків, то в його рамках інформаційна війна есплікується як політичне протиборство.

Так, в уявленнях А. В. Манойло, інформаційна війна – політична боротьба, виражена в формі інформаційно-психологічних операцій із застосуванням інформаційної зброї і виступає неодмінним атрибутом політичного керівництва. Реалізація війни полягає в посиленому впливі на протиріччя, об'єктивно закладені і мають місце на різних рівнях державного суспільного устрою. Як його результату очікуються зовнішньо- і внутрішньодержавні прояви конфронтації з заданим рівнем інтенсивності і в свідомо певному організатором напрямку [12, с. 187].

Вищезазначену позицію розділяє Ю. Корольов, що пропонує розглядати інформаційне протиборство стосовно до регіонального політичного процесу. Згідно автору, його причина пов'язана зі збільшенням владного капіталу або захистом власних інтересів. Каналами реалізації зазначених стратегій стають мас-медіа, а до політичних суб'єктів зараховуються як окремі соціальні групи – еліти регіону і федерального центру, аудиторії відповідних ЗМІ, так і масовий соціальний суб'єкт – населення регіону в цілому [9, с. 125].

Стан цілісного бачення досліджуваного феномена може бути досягнуто завдяки системному підходу, представленого в роботах С. П. Расторгуєва, С. Н. Бухаріна, В. В. Циганова.

Базове поняття, що вживається С. П. Расторгуєвим – «інформаційна система», відповідно до якої інформаційна війна трактується як відкритий / прихований вплив інформаційних систем одна на одну з метою деформації або знищення протилежної сторони. Вони орієнтовані на досягнення переваги не стільки в матеріальній, скільки в політичній і духовній сферах, нанесення суспільству культурної травми, що веде демонтаж держави [16, с. 198].

Системний погляд на природу інформаційних воєн висловлюють також С. М. Бухарін і В. В. Циганов.

Вони зводять інформаційну війну до динамічного процесу, що відбувається в складній самоорганізованій системі з великою кількістю елементів, зв'язку між якими мають не детермінований, а імовірнісний характер. Така війна, на думку авторів, виникає внаслідок випереджаючого розвитку будь-якого компонента, що вимагає перерозподілу ресурсів в свою користь і підвищеної безпеки. Це тягне протиріччя з іншими частинами системи і виводить її зі стану рівноваги. Результатом інформаційної війни стає перетворення системи або її зникнення і формування нової організації [2, с. 336].

Таким чином, кожен з наведених вище підходів дає можливість сформулювати уявлення про окремі сторони досліджуваного явища. Психологічна парадигма дозволяє детально досліджувати механізми впливу на внутрішньоособистісні процеси індивідів, що викликає зміни в ментальній сфері, визначає корекцію логіки світосприйняття і відповідного йому політичної поведінки. В контексті соціально-комунікативного бачення проблеми можливе вирішення завдання по заповненню прогалин в знаннях про характер і способи інтеракцій, що виникають між суб'єктами інформаційного протистояння. Геополітичний підхід дозволяє розглядати основні методи сучасної світової політики для досягнення політичної та економічної влади в мирний період. Конфліктологічний напрямок орієнтує на адекватну оцінку стратегічного значення інформації в досягненні домінуючих позицій як результату боротьби за владу, ресурси і політичний статус. Системний підхід дає релевантний інструментарій для комплексного дослідження інформаційної війни з урахуванням тісного взаємозв'язку її окремих елементів, їх рефлексії на дестабілізуючі чинники і тактик в рамках наступальних стратегій.

В силу того, що інформаційна війна є багатоплановим і складним феноменом, ведеться в різних вимірах, передбачає використання конгломерату технік, виникає питання про подолання рамових

обмежених окремих теоретичних конструкцій. На цій підставі автор даної роботи приходить до висновку про необхідність застосування поліпарадигмального підходу до дослідження інформаційної війни як одного з аспектів сучасної соціально-політичної дійсності.

Бібліографічний список:

1. Аюрова А. М. Информационная война как феномен информационного общества. *Экспериментальные и теоретические исследования в современной науке* : сб. ст. по матер. II междунар. науч.-практ. конф. № 2(2). Новосибирск: СибАК, 2017. С. 67-76.
2. Бухарин С. Н., Цыганов В. В. Информационные войны в бизнесе и политике. М., 2007. 336 с.
3. Волкогонов Д. А. Психологическая война. М., 1984. 320 с.
4. Гриняев С. Концепция ведения информационной войны в некоторых странах мира. URL: http://www.soldiering.ru/psychology/conception_psywar.php
5. Живейнов Н. И. Операция «PW» : «психологическая война» американских империалистов. М., 1996. 282 с.
6. Зиновьев А. Глобализация как война нового типа. URL: <http://www.intelros.org/lib/statyi/zinoviev1.htm>
7. Караяни А. Г. Теория и практика психологической войны. Организация и проведение информационных операций. *Официальный сайт библиотеки "Psyfactor"*. URL: <http://psyfactor.org/lib/psywar30.htm>
8. Карпенко В. Інформаційний простір як чинник національної безпеки України. *Українознавство : науковий громадсько-політичний культурно-мистецький релігійно-філософський педагогічний журнал*. 2005. № 3. С. 182-192.
9. Королев Ю. А. Информационное противоборство в региональной политике как угроза безопасности. *Известия Саратовского университета. Серия «Социология. Политология»*. 2009. Т. 9. Вып. 3. 125 с.
10. Костюк І. А. Інформаційні війни в контексті революційних подій в Україні. *Актуальні проблеми соціальних комунікацій* : матеріали студентської наукової конференції, 22 травня 2014 р. Київ, 2014. С. 57-60.
11. Лисичкин В. А., Шелепин Л. А. Третья мировая (информационно-психологическая) война. URL: <http://malchish.org/lib/politics/infwar.htm>
12. Манойло А. В. Государственная информационная политика в особых условиях. М., 2013. 388 с.
13. Михальченко И. А. Информационные войны на рубеже XXI века. *Безопасность информационных технологий*. 1998. № 3. С. 14-15.
14. Павлотенкова М. Ю. Информационная война : реальная угроза или современный миф? *Власть*. 2001. № 12. С. 19-23.
15. Панарин И. Н. Информационная война и третий Рим. М., 2001. 244 с.
16. Расторгуев С. П. Информационная война. М., 1998. 222 с.
17. Саприкін О. Інформаційна експансія, інформаційна війна та інформаційна атака у засобах масової інформації на прикладі Євро-2012. *Вісник Книжкової палати*. 2013. № 1. С. 40-43.

18. Швец Д. А. Информационное управление как технология обеспечения информационной безопасности. *Массовая коммуникация и массовое сознание*. М., 2003. 34 с.
19. Шевчук П. Інформаційно-психологічна війна Росії проти України : як їй протидіяти. *Демократичне врядування*. 2014. Вип. 13. URL: <http://lvivacademy.com/visnik13/zmist.html>
20. Шпига П. С., Рудник Р. М. Основні технології та закономірності інформаційної війни. *Проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 8. С. 326-339.
21. Der Derian J. Virtuous War. *International Affairs*. 2000. № 4 (76). P. 771-788.
22. Szafranski R. Theory of Information Warfare: Preparing For 2020. *Official Site of "Airpower Journal"*. URL: http://www.airpower.au.af.mil/airchronicles/apj/apj95/spr95_files/szfran.htm

The article defines the essence of the concept of «information warfare» and reveals the reasoned concepts of information wars. The main attention in the work focuses on the theoretical and methodological positions of scientists belonging to various scientific schools and defining information warfare through specific aspects of the problem.

Keywords: information, information war, conflict, hybrid war, information policy, information security.

УДК 327.21

Вайєр А. М., НУ «ОЮА»

НАПРЯМИ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОЛІТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Сучасні політичні спільноти знаходяться в стадії активного розвитку, що обумовлює потреби вдосконалення політичних технологій, які використовуються в процесі такого розвитку та функціонування даних спільнот. Це пов'язано з декількома причинами. Так, актуалізувалося питання нейтралізації інформаційних викликів, зберігається необхідність зміцнення політичного контролю і соціального порядку в умовах демократичного політичного ладу тощо. Все це потребує впровадження нових політичних технологій і робить питання їх вивчення вкрай актуальним. У даній статті розглянуті політичні технології та сучасні способи їх вивчення і категоризації, згідно останнім досягненням політичної науки.

Ключові слова: політичні технології, політична комунікація, політичні актори, ЗМІ, інформація, виборчі кампанії.

В першу чергу, сучасний погляд на політичні технології вимагає уточнення самого поняття «політичні технології», що пов'язано,

18. Швец Д. А. Информационное управление как технология обеспечения информационной безопасности. *Массовая коммуникация и массовое сознание*. М., 2003. 34 с.
19. Шевчук П. Інформаційно-психологічна війна Росії проти України : як їй протидіяти. *Демократичне врядування*. 2014. Вип. 13. URL: <http://lvivacademy.com/visnik13/zmist.html>
20. Шпига П. С., Рудник Р. М. Основні технології та закономірності інформаційної війни. *Проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 8. С. 326-339.
21. Der Derian J. Virtuous War. *International Affairs*. 2000. № 4 (76). Р. 771-788.
22. Szafranski R. Theory of Information Warfare: Preparing For 2020. *Official Site of "Airpower Journal"*. URL: http://www.airpower.au.af.mil/airchronicles/apj/apj95/spr95_files/szfran.htm

The article defines the essence of the concept of «information warfare» and reveals the reasoned concepts of information wars. The main attention in the work focuses on the theoretical and methodological positions of scientists belonging to various scientific schools and defining information warfare through specific aspects of the problem.

Keywords: information, information war, conflict, hybrid war, information policy, information security.

УДК 327.21

Вайєр А. М., НУ «ОЮА»

НАПРЯМИ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОЛІТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Сучасні політичні спільноти знаходяться в стадії активного розвитку, що обумовлює потреби вдосконалення політичних технологій, які використовуються в процесі такого розвитку та функціонування даних спільнот. Це пов'язано з декількома причинами. Так, актуалізувалося питання нейтралізації інформаційних викликів, зберігається необхідність зміцнення політичного контролю і соціального порядку в умовах демократичного політичного ладу тощо. Все це потребує впровадження нових політичних технологій і робить питання їх вивчення вкрай актуальним. У даній статті розглянуті політичні технології та сучасні способи їх вивчення і категоризації, згідно останнім досягненням політичної науки.

Ключові слова: політичні технології, політична комунікація, політичні актори, ЗМІ, інформація, виборчі кампанії.

В першу чергу, сучасний погляд на політичні технології вимагає уточнення самого поняття «політичні технології», що пов'язано,

зокрема, з проникненням інформаційних технологій в політичне життя суспільства. Так сучасний погляд на сутність політичних технологій пропонується дослідниками Є.Б. Малкіним і Є.Б. Сучковим, які тлумачать їх як «способи втілення в життя різних політичних проектів в найширшому сенсі їхнього розуміння» [16, 23]. А.Ю. Горчева розширює це визначення, додаючи, що під політтехнологіями розуміється «сукупність процедур, прийомів, способів, механізмів для досягнення цілей конкретного суб'єкта політики - лідера, партії або якоїсь політичної групи» [11, 9]. Однак, не дивлячись на сучасність обох визначень, вони не враховують роль інформації, яка стає головною ланкою політичних дій.

Чинною, в сучасному науковому дискурсі, є комунікаційна теорія, яка народилася в філософії, а потім була екстрапольована на всі гуманітарні дисципліни. Згідно комунікаційної теорії, всі політтехнології - це не просто механізми для досягнення політичних цілей, а способи встановлення комунікаційних зв'язків, які, в свою чергу, служать політичним цілям. Політтехнології є важливим елементом політичної комунікації, але не можуть існувати окремо від неї. Зрозуміти яким чином взаємодіють політичні актори і яка суть політичних технологій можна тільки в призмі комунікаційної парадигми. Саме тому дана стаття присвячена сучасним дослідженням політичних технологій, які базуються на комунікаційній теорії.

Так, дослідник Б. Макнер тлумачить політичну комунікацію як процес обміну інформаційними повідомленнями між політичними акторами і суспільством, яке є споживачем політтехнологій. Поширення в суспільстві інформації про політичних акторів Б. Макнер так само включає в систему політичної комунікації [6, 4]. Дослідник Н.Ф. Пономарьов розглядає політичну комунікацію як процес поліпшення відносин між політичним суб'єктом, організацією або партією зі значущими для її роботи (основою якої є досягнення влади) суб'єктами, організаціями або групами організацій [18, 8].

Наведені вище визначення показують, що політична комунікація є однією з різновидів соціальної комунікації, а, отже, як і соціальна комунікація має обопільно спрямований вектор дії. Будь-який комунікативний акт, такої комунікації повинен містити мінімум чотирьох базових елементів: інформаційне повідомлення, яке передається; суб'єкта який передає повідомлення; адресата повідомлення, який його приймає; каналу зв'язку по якому транслюється інформаційне повідомлення.

З цього випливає що всі учасники політичної комунікації можуть бути умовно розділені на дві групи. До першої групи входять політичні партії, політичні організації, політичні кандидати, органи законодавчої і виконавчої влади. До другої групи належать виборці як споживачі політичної інформації, спонсори політичних акцій і ЗМІ, які повинні виконувати функцію незалежного огляду політичних дій. При цьому науковці, зокрема, Л. І. Кормич, наголошують, що кожна виборча кампанія має свою специфіку, обумовлену реальною політичною ситуацією, потребуючи і в теорії, і на практиці змін технологічних прийомів і методів, які використовуються різними політичними суб'єктами [15, 23, 27].

Так як політична комунікація має обопільний вектор, будь-який з її учасників, в різні моменти часу може бути як суб'єктом отримання повідомлення - адресатом, так і його відправником. При цьому первісна його приналежність не так важлива. Наприклад спонсори, надають фінансову, рекламну та інші види підтримки політичним кандидатам. Так як вартість політичних кампаній весь час зростає, саме спонсори займають нішу головного успіху для результату політичної дії. ЗМІ, будучи незалежними спостерігачами з одного боку виконують функцію каналів зв'язку, за якими необхідно надіслати повідомлення. З іншого боку, ЗМІ окремий суб'єкт, який може впливати як на дії політичних авторів, так і на думку електорату про ці дії. ЗМІ мають можливість ранжувати інформацію, підбирати сюжети конкретної спрямованості і формувати громадську думку, яка може розходитися з реальними фактами. Важливість оцінки та освітлення політичних дій, актуалізує дослідження політтехнологій з точки зору комунікаційної парадигми.

Електорат, тобто виборці, в більшості випадків будучи споживачами політичної інформації і тими, на яких спрямовані політичні технології, зацікавлені в тому, що ціна політичної інформації знижувалася. Справа в тому, що в переважній більшості випадків виборці недостатньо глибоко і широко обізнані у політичних подіях, і незацікавленість в самостійному пошуку політичної інформації. Є.Г. Кармінес називав такий стан виборців «раціональним політичним невіглаством» [14, 254], і вказував що цей стан характерний для всіх демократичних держав. Ресурси, які повинен затратити виборець, для того щоб отримати об'ємну і задовольняючу його потребам інформацію, значно перевищують, ту потенційну користь, яку він може отримати від того, що його електоральні дії будуть зважені

і обдумані. Саме тому виборцям, так важливо, щоб ціна, яку вони платять за політичну інформацію знижувалася. В цілому існує три групи витрат на отримання інформації: до першої групи належить відбір, збір і трансляція повідомлень, до другої групи відноситься фактичний розгляд і аналіз отриманих даних, до третьої групи належить розбір отриманих даних, співвіднесення їх з певними цілями або ідеологічними поглядами. До третьої групи витрат, за власним бажанням приступають лише індивіди з високим освітнім і культурним рівнем.

Індивід раціональний, у виборі політичної інформації обирає найкоротший шлях. Витрати, які виражаються в витраченому часі і зусиллях, які необхідні для збору і перевірки політичної інформації, він буде намагатися скоротити. Виражається це в тому, що політичну інформацію він буде вибирати відповідну до своїх уподобань, а не з позиції об'єктивності, отримувати він буде її по зручним і звичним для нього каналам, а форма подачі інформації повинна бути зручною і тою що легко сприймається [3, 260-274].

Через те, що політична інформація має високу ціну, індивід, погано поінформований про політичну ситуацію, і в цілому не цікавиться політикою, буде шукати явні «підказки», для підвищення впевненості в правильності свого вибору, а так само для зниження загальних витрат. Як вважає дослідник І.Л. Недяк, серед таких явних «підказок», виступає як приналежність виборця до певної соціальної групи, загальна партійна самоідентифікація, раціональний підхід і висока значимість бренду політичної партії [17, 161-163].

Політична система будь-якої держави, має політичну комунікацією як свою головну системну функцію в сучасному демократичному світі. При цьому як зауважує Г. Алмонд, у політичній системі є всього три групи системних функцій [10, 81-83].

До першої групи системних функцій відноситься розробка загального політичного спрямування або курсу. До цієї групи функцій відноситься обговорювання політичних інтересів, об'єднання цих інтересів в одну мега мету, розвиток варіантів втілення курсу в практику, враховуючи політичні угоди і компроміси. До другої групи функцій відносяться функції спрямовані на втілення політичного курсу в життя. Серед цих функцій: корекція поведінки, розподіл ресурсів, благ і послуг серед різних груп населення, отримання ресурсів. Всі інші політичні функції, які не пов'язані з формуванням і втілення політичного курсу варто відносити до системних функцій,

які в глобальному вигляді визначають життєздатність, політичної системи в її актуальному вигляді. По суті, системні функції роблять політичний процес можливим і практично здійсненим, до них відносяться і політична комунікація, і політична соціалізація, і залучення виборців в політичний процес.

Поняття політичної соціалізації потребує уточнення для подальшого розгляду. В цілому це процес передачі політичних норм і цінностей від одного покоління до наступного. Якщо мова йде про мігрантів, які проживають на території певної держави, то мова йде про передачу цінностей від однієї групи до іншої. Процес політичної соціалізації на кшталт процесу соціалізації дорослішання - в рамках цього процесу індивід засвоює норми політичної культури, які поширені в суспільстві: до цих норм відносяться політичні ідеали, стереотипи, патерни поведінки, образи нормативної влади, і то, як дане політичне співтовариство оцінює політичні дії.

Включення індивідів в політичну діяльність може поширюватися не тільки на виборців, але і на систему політичного рекрутування, яка полягає у відборі людей для подальшої політичної кар'єри. В цьому відношенні політична комунікація, служить каналом, по якому проходить інформаційний трафік, дозволяючи суспільству і політичним акторам обмінюватися інформацією, тільки таким чином утворюється політична система.

Таким чином, навіть при поверхневому розгляді теми політичних технологій, стає, очевидно, що політичні технології в своїй суті мають комунікаційну основу. Всі політичні актори, якими б методами вони не користувалися, борються за увагу електоральної аудиторії, за місце головного інформатора. У процесі конкуренції один з одним, політичні партії і кандидати пропонують виборчої аудиторії свої формулювання ідеологій, свої уявлення про оптимальний ідеологічний, політичний і економічний розвиток держави, що має обґрунтовувати домагання на владу кожного з політичних акторів. Кандидати пропонують аудиторії поглянути на свої політичні іміджі (репрезентації, які повинні забезпечувати позитивну впізнаваність). Саме завдяки побудові відносин з різними групами, які своєю думкою і поведінкою безпосередньо впливають на політичну успішність авторів, політичні діячі отримують можливість здійснювати своїх цілей або спрощувати процес їх досягнення.

Будь-яка комунікаційна діяльність політичного актора основною своєю метою має формування певного позитивного іміджу, і нега-

тивного іміджу своїх прямих конкурентів. Та ж керівники держави за допомогою політичної комунікації формують ставлення виборців до історичних подій, економічних проблем, національної ідеї і за допомогою цього впливають на поведінку виборців. Фізичні і вербальні дії політичних акторів спрямовані на активізацію серед виборців певних, вигідних для акторів, патернів поведінки [18, 13].

Планування комунікаційних актів включає в себе політичні технології. Політичні автори змушені заздалегідь планувати всі акти комунікації, тому як без заздалегідь встановлених параметрів успішності, комунікація може привести до небажаних наслідків.

Комунікаційна стратегія на етапі свого планування вимагає ретельного відбору цільової аудиторії, засобів впливу і постановки мети, яка досяжна за допомогою наявних ресурсів. Комунікаційна мета - це отримання і засвоєння виборцями тієї інформації, яка вигідна політичному актору. Це формальна сторона. Змістова сторона комунікаційної мети - це зростання схвалення політичного актора, серед певної цільової групи.

У процесі створення політичного повідомлення доступний широкий діапазон змістовного тлумачення. Тобто сучасний погляд на політичні технології має на увазі, що політичні технології - це спосіб побудови політичного повідомлення. Після визначення мети комунікації політичні актори приступають до формування змісту повідомлення, яке повинно описувати конкретну ситуацію. Теоретично, всі повідомлення сприймаються адресатом як об'єктивний опис, на практиці ж повідомлення має варіативність тлумачення. Політолог Н.Ф. Пономарьов, зауважує, що, незважаючи на обмеженість творчих можливостей політичного актора в побудові повідомлення (його обмежує загальний з адресатом соціокультурний простір, поза яким взаєморозуміння і комунікація неможливі), і в забороні на висловлювання брехні в яких очевидна, конструювати висловлювання, в вигідному для політичного актора світлі, можливо. Це досягається завдяки тому, що ніякі повідомлення не можуть містити повної інформації про всі події і всіх індивідів в рамках конкретної ситуації [18, 45].

Політичні технології мають області застосувань, дослідники Є.Б. Малкін і Є.Б. Сучков виділяють три таких області: формування партій, втілення політичних проєктів, виборчі кампанії [16, 22]. Всі ці області пов'язані з комунікацією.

Формування партій - це процес їх створення, розвитку та збереження. В основі формування будь-якої партії лежить система погля-

дів або ідеологія, структура і політична активність, яка здійснюється за допомогою політтехнологій.

Ідеологія партії, співвідноситься зі стереотипами масової свідомості, і тому спонукає соціально активних громадян приєднуватися до діяльності партії і надавати їй допомогу в процесі виборчої кампанії. Партійні учасники не рівні за своїми обов'язками, функціях і ступені причетності до роботи партії. Так дослідник М. Дюверже, серед учасників партії розрізняв керівників, активістів і прихильників [12, 160]. Керівники є професійними політиками, вони формулюють завдання і стежать за ходом їх виконання. Активісти, які, не прикріплені до партії юридично і працюють на добровільних засадах, є найбільш підприємливими членами партії, і виконують найбільшу кількість роботи, саме активісти привертають більшість прихильників. Прихильники партії, не дивлячись на те, що прирівнюються до її рядових членів, в її регулярної роботі не беруть участь, а лише віддають свої голоси на виборах, що продовжує життя партії. Всі три ланки політичної партії утворюють її структуру, яка в більшості випадків має територіальний принцип поділу. Нижчу ступінь займають первинні організації, які підпорядковуються місцевим відділенням. Місцеві відділення підпорядковуються регіональним. А ті в свою чергу центральному штабу.

Діяльність політичної партії пов'язана з реалізацією політичного проекту, який хоч і не має прямого відношення до політики, при цьому дає ряд істотних переваг політичному актору. Сучасна політична практика, заснована на комунікативному підході, має ряд політичних проектів, які мають найбільшу полярність: формування фланкуючих організацій, проведення референдумів, благодійні заходи. Благодійні заходи служать для підвищення рівня довіри до партії. Референдум - це форма прямого голосування, в процесі якого з'ясовується ставлення виборців до пропозиції партії. На сьогоднішній день найбільша кількість референдумів проводиться в Швейцарії, кожен третій референдум в світі випадає саме на цю державу. Наприклад, в травні 2014 року було винесено 4 питання на розгляд, серед яких питання про підвищення мінімальної оплати праці [13].

Але, не дивлячись на те, які перспективи приносить реалізація політичних проектів, головною метою всіх політичних технологій є перемога у виборчій кампанії, хід якої в сучасності зазнає значних змін, що викликає нові дослідження про хід її проведення. Тому пи-

тання про виборчі кампанії, згідно з цілями дисертаційного дослідження, слід розглянути докладніше.

Виборча кампанія, це тривалий процес, який суттєво розтягнутий у часі. Її закінчення - це підрахунок голосів виборців і винесення результатів, однак визначити її початок досить важко, як і всі політичні технології, які були застосовані в ході її проведення.

Саме виборчі кампанії в більшій мірі, ніж формування партій і реалізація політичних проектів підштовхують дослідження до вивчення комунікаційних аспектів сучасної політики. Суть політичної кампанії зводиться до обміну інформацією між її учасниками. Всі політичні актори (партії і їх лідери), повідомляють електорату про своє ставлення різних проблем суспільства і політичного життя. Виборці в ході кампанії збирають всю значиму для них інформацію, яка допомагає зробити їм вірний, з їх точки зору, вибір [1]. В кінцевому підсумку сучасні дослідники сходяться на думці, що виборча кампанія тотожна інформаційної кампанії, і щороку ця точка зору тільки зміцнюється в політологічних роботах. Так, наприклад, Дж. Заллер, звернув увагу на те, що виборчі кампанії слід розглядати як зіткнення інформаційних потоків, які формуються в результаті конкуренції між політичними акторами [9], а політолог Т. Холбрук і зовсім відносить виборчу кампанію до унікального типу інформаційної кампанії [4]. Такі категоричні твердження демонструють, що з плином часу дослідники все більше схиляються до важливості інформації і аналізує виключно інформаційний вплив політичних технологій. В рамках ситуації поширення Мережі Інтернет, інформаційний аспект дослідження політтехнологій стає найбільш актуальним.

У процесі виборчої кампанії індивід отримує інформацію про позиції кандидатів, яка накладається на пласт інформації, який був отриманий в процесі політичної соціалізації. Типології політичної інформації, які були розроблені на сьогоднішній день розрізняють загальну політичну інформацію і специфічну - ту, яка поширюється в процесі конкретної виборчої кампанії.

Такі тенденції в дослідженні політичних технологій з'явилися ще в 1960-хх рр, коли Ф. Конверс ввів розрізнення двох понять: «масив акумульованої інформації» та «надходження актуальної інформації» [2]. Сучасники так само розрізняють масив інформації який було отримано до початку проведення кампанії та інформацію яка була отримана в ході реалізації політичної кампанії [5]. То яким

чином політична інформація засвоюється виборцями залежить від того, наскільки конкретний індивід був обізнаний про політичну ситуацію до початку виборчої кампанії. Електорат ділиться на сегменти і проникнення політичної інформації в ці сегменти нерівномірно, що створює між ними розрив. Такі дослідники як Ф. Тіченор помічають, що при посиленні потоку інформації, який потрапляє в середу електорату, захоплення швидкості освоєння політичної інформації відбувається тільки у того шару населення, який володіє високим соціальним чи економічним статусом, не останню роль відіграє і рівень освіти. Індивідам з низьким соціальним статусом і освітою, навпаки, в більшому обсязі інформації важче стає виділити і засвоїти релевантні для них відомості. Тому зростання обсягів інформації (який можливий багато в чому завдяки ЗМІ та Інтернету), не скорочує розрив між різними секторами електорату, а збільшує його, створюючи дисбаланс у виборчій системі [8, 169]. Цей процес можна пояснити природою політичної інформації і особливостями процесу виборчої кампанії. Справа в тому, що інформація яка дається виборцям в ході короткої виборчої кампанії переважана економічними термінами і складна для сприйняття невідповідною людиною, ця інформація не знаходить застосування в повсякденному житті. Тому для індивідів без відповідної освіти ця інформація не володіє здоровим глуздом і не може бути засвоєна. Ще в 70-і роки, Ф. Тіченор прирівнював політичну інформацію до новин науки, на підставі того що ці типи інформації збільшують соціальний розрив [8, 160].

Однак багато сучасних дослідників політтехнологій і політичної комунікації не згодні з положеннями робіт Ф. Тіченора. Так, Т. Холбрук, розглянувши кілька десятків виборчих кампаній, прийшов до висновку що інформаційний розрив не обов'язково збільшується, особливо при проведенні різноманітних опитувань і дебатів між кандидатами – завдяки подібним заходам розрив може зменшуватися [4, 437].

Деякі автори, серед яких Р. Надо, вказують на те, що виборча кампанія і інформаційний розрив знаходяться один з одним в нелінійних відносинах, інформаційний розрив, залежить від потужності інформаційного потоку, який транслюються через ЗМІ. Р. Надо, вважає, що саме в процесі активного висвітлення виборчої кампанії, і безліч проблем, що стоять перед державною владою розглядається докладно інформаційний розрив незначний, тому як ту чи іншу

інформацію про проблеми суспільства отримують виборці з усіх соціальних верств. Тоді ж коли інтенсивність виборчої кампанії знижується, і медіапростір не тиражує безліч інформації, навіть уважним виборцям стає важко вивудити необхідні відомості. Саме в цей період інформаційний розрив збільшується досить сильно [7, 232].

Виходячи з цього варто визнати, що незважаючи на великий пласт теоретичних розробок інноваційних політичних технологій, які спираються на сучасні науково-технічні досягнення, вони ще в недостатній мірі здатні бути сприйняті суспільством, а тому не отримують широкої реалізації.

Бібліографічний список:

1. Bartels L. M. Uninformed Votes : Information Effects in Presidential Elections. *American Journal of Political Science*. 1996. Vol. 40. No 1. P. 194-230.
2. Converse P. E. Information Flow and the Stability of Partisan Attitudes. *Public Opinion Quarterly*. 1962. Vol. 26. No 4. P. 578-599.
3. Downs A. *An Economic Theory of Democracy*. New York : Harper and Row, 1957. 310 p.
4. Holbrook T. M. Presidential Campaigns and the Knowledge Gap. *Political Communication*. 2002. Vol. 19. No 4. P. 437-454.
5. Kwak N. Revisiting the Knowledge Gap Hypothesis: Education, Motivation, and Media Use. *Communication Research*. 1999. Vol. 26. No 4. P. 385-413.
6. McNair B. *An Introduction to Political Communication*. New York: Routledge, 2003. 250 p.
7. Nadeau R. et al. Election Campaigns as Information Campaigns: Who Learns What and Does it Matter? *Political Communication*. 2008. Vol. 25. No 3. P. 229-248.
8. Tichenor P. J., Donoghue G. A., Olien C. N. Mass Media Flow and Differential Growth in Knowledge. *Public Opinion Quarterly*. 1970. Vol. 34. No 2. P. 159-170.
9. Zaller J. Bringing Converse Back In : Modeling Information Flow in Political Campaigns. *Political Analysis*. 1989. Vol. 1. No 1. P. 181-234.
10. Алмонд Г. и др. Сравнительная политология сегодня : Мировой обзор. М. : Аспект Пресс, 2002. 537 с.
11. Горчева А. Ю. Политический менеджмент постсоветской России. М. : МГУ, 2003. 192 с.
12. Дюверже М. Политические партии. М. : Академический Проект, 2002. 560 с.
13. Зыкова Т. Не надо шоколада. *Российская газета*. 2014. 19 мая. URL: <http://www.rg.ru/2014/05/19/swiss.html>
14. Карминес Э. Г., Хакфельд Р. Политическое поведение : общие проблемы. *Политическая наука : новые направления* / Под ред. Р. Гудин, Х.-Д.
15. Кормич А. І., Кормич Л. І. Специфіка виборчого процесу та особливості формування електорального простору сучасної України. *Актуальні проблеми політики*. Вип. 48. Одеса : Фенікс. 2013. С. 23-29.

16. Малкин Е. Б., Сучков Е. Б. Политические технологии. М. : НП ИД «Русская панорама», 2012. 688 с.
17. Недяк И. Л. Политический маркетинг. Основы теории. М. : Весь мир, 2008. 352 с.
18. Пономарев Н. Ф. Политические коммуникации и манипуляции. М. : Аспект Пресс, 2007. 128 с.

Modern political communities are in the stage of active development, which is due to several reasons. In the first place, the question of neutralizing information challenges was actualized, as well as the need to strengthen political control and social order, which are neighbors with the desire to remain in the field of democratic political system, which makes the question of studying political technologies and their development is extremely relevant. In this article it is proposed to consider political technologies and modern methods of their study and categorization, according to the latest achievements of political science.

Keywords: *political technologies, political communication, political actors, mass media, information, election campaigns.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНОГО ПРАВА,
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, БЕЗПЕКИ
ТА ГЛОБАЛІСТИКИ

УДК 321.7:061.1ЄС(477)

Кормич Л. І., НУ «ОЮА», Кормич А. І., НУ «ОЮА»

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: ФАКТОРИ ВПЛИВУ
ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

В статті проаналізовані основні чинники, що впливають на зміст та темпи євроінтеграційних дій України на сучасному етапі. Проведена класифікація цих чинників в аспекті зовнішніх та внутрішніх впливів. В першій категорії розглянуті як залежні, так і незалежні від України фактори. В другій категорії виділені групи політичних, економічних та організаційно-правових чинників. Вони висвітлені як в об'єктивному, так і в суб'єктивному контексті і показані з позицій влади та суспільства. Визначені особливості змісту та специфіка форм і методів впливу різних факторів на євроінтеграційний процес. Охарактеризовані перспективи розвитку євроінтеграції, її темпи, проблеми та наслідки для України. Проблеми висвітлюються на основі аналізу законодавчої бази та результатів практики реалізації євроінтеграційних стратегій сучасної України. Показано, що євроінтеграція являє собою найбільш оптимальну та ефективну модель просування України шляхом прогресу та безпеки розвитку. Разом з тим, підкреслена важливість врахування національної

специфіки при виборі форм і методів реалізації євроінтеграційних стратегій.

Ключові слова: *євроінтеграція, євроінтеграційна стратегія, безпека, фактори впливу на євроінтеграційні процеси.*

Невід'ємною складовою процесу утвердження незалежної України з 90-х років XX століття і по сьогодні виступають євроінтеграційні устремління та дії в цьому напрямку. Саме європейський вибір означав прагнення долучитись до кращих зразків прогресу, орієнтованого на дотримання прав і свобод людини як пріоритетних цінностей. Тож аналіз здобутків та проблем державного і суспільного розвитку нашої країни включає характеристику євроінтеграційних зусиль та оцінку їх ефективності.

Європейська інтеграція - це одне з найяскравіших політичних, економічних, культурних явищ, що започаткувало альтернативу конфронтаційній моделі світової політики. Її можна віднести до категорії глобальних проєктів, що трансформують міжнародні відносини як в практичній площині, так і з позицій сприйняття та оцінювання. Адже як наголошують науковці, які досліджують конструкти майбутнього, глобальні проєкти змінюють масову свідомість [1, 6]. Тож співпраця і взаєморозуміння в рамках євроінтеграційного проєкту визначались як принципи, які мали примножити можливості людського потенціалу і стати ефективним фактором розвитку як окремих держав, так і об'єднаної європейської спільноти в цілому. І Україна не могла залишитись осторонь від такого конструктивного процесу.

Ще Декларація «Про державний суверенітет України» 1990 року ставила ціль участі у загальноєвропейському процесі та європейських структурах [2]. В одному з перших зовнішньополітичних актів незалежної України – Постанові Верховної Ради «Про основні напрями зовнішньої політики України» 1993 року, наголошувалось на розширенні участі в європейській регіональній співпраці на базі принципів добровільності, взаємної поваги, рівності, взаємної вигоди [3]. І вже 14 червня 1994 року було підписано Угоду про партнерство та співробітництво між Україною і ЄС терміном на 10 років [4]. 11 червня 1998 року була затверджена Указом Президента Стратегія інтеграції України до ЄС [5]. І надалі закладалась та вдосконалювалась необхідна законодавча база для двостороннього та багатостороннього співробітництва з європейськими державами. Створюва-

лись інституційні форми контролю за цим процесом та реалізовувались заходи щодо адаптації українського законодавства до норм ЄС. За великим рахунком від ідеї європейського вибору Україна не відходила і в наступні періоди, незалежно від змін Президентів чи Урядів (Кабінету Міністрів України), що підтверджує, наприклад, Закон України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» 2010 року [6].

Але при цьому зовнішня політика не завжди була послідовною. Збереження загального змістовного наповнення супроводжувалось змінами форм, методів, темпів просування шляхом євроінтеграції. На різних етапах інтенсивність євроінтеграції була неоднаковою і на цей процес впливало багато об'єктивних та суб'єктивних, залежних чи незалежних, внутрішніх чи зовнішніх чинників, як позитивно так і негативно. Тож проаналізуємо такі впливи, щоб визначитись зі стимулами та обмеженнями щодо факторів впливу.

Для розуміння ролі і значення конкретних окремих факторів необхідно оцінити загальну логіку реалізації ідеї європейської інтеграції, створення Європейського Союзу та його місце як суб'єкта міжнародних відносин. Тому важливим є вивчення наукового доробку з цих питань, представленого працями теоретиків і практиків в сфері політики, економіки, права. Цей перелік достатньо вагомий і йому можна приділити самостійні дослідження. Адже ці роботи дали належну оцінку об'єднання зусиль європейських країн заради досягнення спільних інтересів, показали складність даного процесу та визначили перспективи моделі, здатної давати адекватну відповідь на виклики часу. Тому в останні роки в Україні вийшов друком ряд узагальнюючих монографій, підручників, навчальних посібників, що підсумовують існуючі наукові розробки, акцентуючи увагу на найбільш важливих для України аспектах євроінтеграції [7; 8; 9].

Та Україні не достатньо було просто запозичити досвід інших європейських держав. Адже країна знаходилась на свого роду роздоріжжі між Європейським Союзом та Співдружністю Незалежних Держав, утвореною після розпаду СРСР. В рамках останньої структури Російська Федерація намагалась зберегти свої геополітичні впливи як політичними так і економічними важелями. І це породжувало додаткові складності для реалізації ідеї європейського вибору України. На даному ґрунті виникали фактори зовнішнього впливу на процес євроінтеграції України, що носили подвійний

характер: з одного боку стримуючий, а з іншого стимулюючий та такий, що підвищує інтенсивність. Враховуючи такі впливи Україна мала створювати власний «сценарій майбутнього», спрямований на «збереження цивілізації», виходячи з загальної тенденції необхідності планування майбутнього людства, на якій роблять наголос науковці [10, 188].

Розробка подібного сценарію для України має враховувати весь комплекс чинників впливу на інтеграційний процес. По-перше, щодо Євросоюзу, то існували внутрішні проблеми в самому ЄС, які віддаляли питання його розширення та включення України до його складу. Це позначилось на підписанні Угоди про Асоціацію України з ЄС [11], на претензіях до України з боку окремих членів даного об'єднання, наприклад, Нідерландів, Угорщини чи Польщі. І приводом конфлікту може виступити будь що: історія, законодавство, внутрішні економічні чи культурні заходи тощо. До України пред'являється чимало вимог, виконання яких не завжди однозначно сприймається суспільством. Це, зокрема, пояснювалося тим, що Україні не вдавалося обрати більш-менш чітко визначеної моделі демократії, маючи щось середнє між соціал-демократичним та ліберально-демократичним варіантом [12, 46]. Однак, попри існуючі складності, якщо оцінювати вплив цього фактора, слід визнати його позитивні наслідки. Бо робота в даному контексті сприяє поглибленню демократії, боротьбі з корупцією, стимулює проведення реформ у різних сферах життєдіяльності українського соціуму. І хоч не все в даному випадку залежить від України, це активізує пошук адекватних відповідей, підвищує ефективність управління тощо. Тому даний фактор не знижує привабливість ідей євроінтеграції для України, хоч і розвінчує надто оптимістичні очікування щодо їх впровадження в реальне життя. Крім того, вихід з ЄС Великої Британії також свідчив про непрості взаємини між членами об'єднання та заставляв детальніше аналізувати можливі надбання та застереження від такого кроку. Однак слід констатувати, що певні позитивні здобутки, пов'язані з даним чинником впливу, вже існують. Сюди, передусім, треба включити саме підписання Угоди про асоціацію (21 березня 2014 року її політичної частини, 27 червня 2014 року економічної частини), яка набула чинності 1 вересня 2017 року; а також підписання безвізового режиму. Все це стимулює українське суспільство у бажанні більш тісної європейської інтеграції та долучення до всіх європейських програм розвитку.

Другий фактор зовнішнього впливу обумовлений позицією Російської Федерації, яка вдавалась до тиску у вигляді торгових чи енергетичних війн, інформаційної війни та сучасної гібридної війни включно, щоб зруйнувати чи принаймні уповільнити реалізацію Україною свого європейського вибору. Про це свідчили її зусилля щодо зриву підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС протягом 2011–2013 років, які відтермінували з листопада 2013 року, але не спромоглися остаточно завадити підписанню цього важливого для українського суспільства стратегічного документа. У 2014 році, після зміни влади внаслідок Революції Гідності, Угода була підписана, перевівши в практичну площину політичні наміри України. А розв'язана РФ агресія не тільки не змогла завадити, а навпаки, стала переконливим доказом правильності вибору. Бо лише входження в європейські економічні та безпекові структури може бути гарантією незалежності України. Тож попри всі втрати, загрози і ризики цей зовнішній чинник впливу значно ускладнює, але, знову ж таки, не руйнує обраний Україною шлях євроінтеграції, змушує суспільство більш тверезо оцінювати загрози і перспективи, знаходити вірні відповіді на виклики часу. Тому цілком очікуваними є рішення про перегляд угод та договорів щодо участі України в СНД та її взаємин з РФ, на відміну від продовження євроінтеграційного курсу.

Якщо ці два чинники впливу: з боку ЄС та РФ, можна розглядати як значною мірою незалежні від України і справді зовнішні для процесу євроінтеграції, то є і достатня кількість внутрішніх, безпосередньо пов'язаних з діяльністю самої України, тобто залежних від неї. Серед цих факторів впливу можна виділити ряд груп, в рамках яких поєднуються і об'єктивні, і суб'єктивні аспекти впливу, що, передусім, носять політичний, економічний, організаційно-правовий характер. Вплив кожної такої групи факторів має свої позитивні і негативні наслідки для євроінтеграційних процесів, аналіз яких дозволяє з'ясувати загрози та можливості, що існують для України на шляху реалізації євроінтеграційної стратегії.

Зокрема, щодо економічних чинників впливу. З 2005 року Україну визнали країною з ринковою економікою, але ідеологія патерналізму і перерозподілу все ще переважає інвестиційні підходи до економічного розвитку. В результаті, ми маємо показники ВВП на душу населення майже в 10 разів менші, ніж в країнах-членах Європейського Союзу. А загальний валовий національний продукт України становить менше 1% від аналогічного показника ЄС, що

навіть чи робить привабливим для членів цього об'єднання наше входження в нього. За індексом людського розвитку Україна займає місце майже в кінці переліку країн з середнім рівнем людського розвитку, куди входять такі показники як тривалість життя, рівень життя та рівень освіченості. При чому, саме за рахунок останнього показника ми утримуємо певні позиції, бо два попередні надто низькі. Якщо до цього переліку додати незадовільну цінову політику, зростання державного боргу, нестабільність національної валюти, дефіцит державного бюджету, недоплату систему оподаткування, складні процедури функціонування приватного бізнесу та низький рівень державного управління, то буде йти про значні негативні впливи економічного фактора на євроінтеграційний процес.

Вплив економічного чинника слід вважати найбільш негативним для вирішення завдань реалізації євроінтеграційної стратегії України. В рейтингу економічних свобод ми залишаємось серед «в основному не вільних країн». Індекс інвестиційної привабливості в результаті реформ останніх років трохи зріс, але все ще не є достатнім для ефективного економічного розвитку. Стратегія стійкого розвитку повинна бути оформлена і документально, і впроваджуватись фактично на основі Угоди про асоціацію з ЄС. Безпека підприємництва, декриміналізація економічної і фінансової сфер, впровадження європейських технологічних стандартів, зокрема щодо енергозбереження; вирішення ряду інших важливих конкретних економічних питань мають наблизити перспективу взаємовигідного співробітництва України з європейськими партнерами.

Тож порівняно з попередніми факторами впливу даний аспект можна оцінювати як один з найболючіших, але абсолютно необхідних для просування України шляхом євроінтеграції, що потребує максимального прискорення проведення реформ.

Безумовно, певні позитивні зрушення присутні в економічних взаєминах України з європейськими державами. Так, в 2017 році більше 40% склав експорт саме до держав-членів ЄС. І важливим є продовження даної тенденції за умов зміни структури експорту в бік наукоємкої продукції, продукції сучасної переробної промисловості тощо, що мають замінити сировинний ухил чи первинну переробку. В іншому випадку відставання стане катастрофічним і перекреслить перспективи незалежної України.

Другий внутрішній чинник впливу включає політичні параметри, пов'язані з управлінською системою, міжполітичними взаєминами, реалізацією внутрішньої політики.

Система управління залишається неефективною, спосіб прийняття рішень часто стає продуктом кулуарних домовленостей, інструменти громадського контролю за владою не діють, комунікація між владними інститутами та структурами громадянського суспільства недостатня. Низьким є рівень виконання законів, відсутня реальна рівність всіх перед законом. Демократичні процедури ще не є сталими.

Міжпартійне протистояння, за відсутності чітких ідеологічних розмежувань, перетворюється в безпринципну боротьбу за владу, а самі партії стають носіями персональних іменних, а не політичних брендів. І як наслідок: головні демократичні цінності – права людини та верховенство права не гарантовані.

Величезним викликом і для влади, і для суспільства залишається явище корупції, що пронизує різні рівні і сфери управління. Саме до останнього найбільше претензій висувають європейські інституції, очікуючи значного просування в боротьбі з цим негативним явищем. Адже наразі ми бачимо конфлікти між новоствореними антикорупційними структурами, замість ефективної їх співпраці; чи скандали навколо електронного декларування статків, замість реального контролю щодо корупційної діяльності. Чи розставить все на свої місця створення спеціалізованого Антикорупційного Суду поки що залишається під великим питанням. Тож від досягнень у подоланні корупції багато в чому залежать успіхи євроінтеграції України та сприйняття її європейською спільнотою.

Ще один аспект впливу на інтеграційні процеси пов'язаний із змінами в системі управління. Так, децентралізація ще не перетворила місцеве самоврядування в ефективний інструмент економічного розвитку, хоч і значно розширила їх фінансово-економічні можливості. Відсутність досвіду, популізм, регіональний егоїзм часто заважають успіху реформ. Однак в аспекті децентралізації позитивні здобутки все ж слід оцінювати як переважно позитивні та робити ставку на поглиблення даної тенденції.

В цілому ж аналізуючи вплив політичних чинників треба визнати значну інертність та архаїчність функціонування політичної системи, що стає, таким чином, на заваді більш успішної євроінтеграції України. Тож можна констатувати, що вплив політичного чинника

має великі перспективи та можливості стати стимулом євроінтеграційних процесів, за умов глибинних реформ, що наблизять Україну за основними показниками до рівня європейських партнерів.

Цим обумовлена ще одна група впливу, яка стосується організаційно-правових важелів. Це питання адаптації і практичного впровадження Україною надбань та позитивного досвіду Європейського Союзу. Адже критерії вступу до ЄС достатньо жорсткі і їх виконання потребує не лише зусиль влади, а і адекватного сприйняття та відповідної підтримки суспільства.

Можна визначити, що на рівні владних інституцій після Революції Гідності проєвропейська орієнтація переважає, але зацікавленість в конкретних напрямках і темпах реформ має достатні розбіжності, що стримує прийняття необхідних законів, інституційні перетворення тощо. Залишилися і супротивники, які не завжди демонструючи відверто свої альтернативної політичної позиції, схильні уповільнювати процес євроінтеграції, зберігаючи проросійську орієнтацію та маючи відповідні економічні інтереси. Зацікавленість окремих кланово-олігархічних груп в збереженні старих фінансово-економічних зв'язків чи небажання обмежувати власні прибутки інвестуванням в модернізацію, несприйняття прозорих правил ведення бізнесу і заборон щодо зловживання владою і незаконного використання державних ресурсів також впливає на даний процес. Маючи широкі владні та матеріальні можливості впливу на прийняття рішень та на їх виконання вони далеко не у всьому виступають прибічниками євроінтеграційних стратегій, стримуючи проведення необхідних для цього реформ [13, 186]. Дану проблему ускладнюють досі збережені архаїчні підходи до лобіювання важливих рішень і на управлінському, і на технологічному рівнях.

Тож реформи влади, системи управління – це єдиний шлях інтенсивного євроінтеграційного розвитку для України. Це, передусім, потребує вдосконалення законодавства, імплементації норм ЄС в національне правове поле, інституційної перебудови відповідно до нових викликів.

Неоднозначно сприймається і суспільством практика реалізації євроінтеграційної стратегії України як в соціальному, так і в регіональному розрізах. Частина соціуму залишається в орбіті патерналістських очікувань і чинить спротив ідеям власної ініціативності, персональної відповідальності та іншим, без чого ефективні ринкові відносини не існують. Деякі групи не готові до чіткого виконан-

ня законів, до обов'язковості слідувати певним правилам і нормам і задля хвилиної власної вигоди здатні переступити та обійти законні вимоги, руйнувати навколишнє середовище, не опікуючись майбутнім тощо. Прикладом можуть слугувати «бунти» проти митних правил, знищення лісів чи «бурштинові» війни. Подібний тягар теж, безумовно, значно стримує євроінтеграційний поступ, провокує економічні втрати та зменшує темпи розвитку процесу євроінтеграції. Подолання тенденції конфліктів і дистанціювання від дій влади потребують значної роз'яснювальної, інформаційної роботи стосовно перспектив, переваг, здобутків від прискорення євроінтеграції. Це змінить психологію і поведінку суспільства, включить його абсолютну більшість в євроінтеграційні процеси. В свою чергу, зросте ефективність комунікації влади з суспільством, більш дієвим стане механізм соціального партнерства і громадського контролю за діями влади, що сприятиме євроінтеграційним процесам.

Реформи, що відбуваються: адміністративна, судова, пенсійна, системи охорони здоров'я чи системи освіти та інші ще не забезпечили суттєвих змін рівня і якості життя, не демонструють реального верховенства права, викликають суперечливе ставлення. Тому вони не можуть гарантувати, що обраний європейський шлях розвитку як об'єднуюча домінуюча ідея вже стала загальнонаціональною цінністю. Загроза рецидивів, відступів все ще залишається, посилюючись зовнішнім чинником – гібридною війною з РФ та рядом непорозумінь з окремими членами ЄС. Тому дуже важливо реформаторські тенденції зробити незворотними, досягаючи якісних змін у всіх без виключення сферах життєдіяльності українського суспільства.

Розуміючи нереальність набуття повноправного членства в Європейському Союзі в найближчій перспективі, ми маємо прагнути поступово виконувати критерії, передбачені Угодою про асоціацію, наближаючись до існуючих в цій інституції стандартів, які, попри проблеми і недоліки даного об'єднання, все ж чітко орієнтовані на права людини. Бо це відповідає і нашій конституційній меті, коли людина виступає головною соціальною цінністю [14]. Суперечності і загострення не повинні заважати внутрішньому вдосконаленню та підвищенню економічної ефективності. Реформи мають привести політичну, правову, економічну системи України до стандартів ЄС, закріпити демократичні цінності у свідомості суспільства як незворотний процес. Асоційоване співробітництво створює такі можливості, хоч і не гарантує членства в Європейському Союзі. Тож Україна

повинна максимально використовувати такі можливості, покращуючи життя суспільства. Але слід констатувати, що темпи такого наближення є незадовільними. У звіті Кабінету Міністрів України про виконання вимог Угоди про асоціацію з ЄС у 2017 році відзначено, що реалізовано лише 41 % від необхідного, при чому найнижчий показник прогресу виконання – 32% продемонструвала Верховна Рада, яка і є віддзеркаленням позицій нашої політичної еліти. Трохи вищим є показник для центральних органів виконавчої влади – 42% та інших органів державної влади – 50% [15, 8]. Цього, безумовно, недостатньо, що нерідко спричиняє деструктивні тенденції в суспільному розвитку. Тому важливий конструктивізм у співпраці різних суб'єктів соціально-політичних процесів в сучасній Україні. Необхідно визначити оптимальні інструменти підвищення ефективності євроінтеграційної політики України, впроваджувати нові моделі практики її реалізації. Змістовна специфіка окремих складових не повинна руйнувати загальну тенденцію реалізації європейської стратегії розвитку України. Адже ми маємо усвідомити, що саме європейський вибір забезпечує просування України шляхом прогресу, долучає її до кращих світових стандартів, відкриває перспективи участі у спільних економічних і безпекових проектах європейської спільноти. Внесений у Верховну Раду Президентом України Петром Порошенко 28 лютого 2018 року і прийнятий у першому читанні Закон «Про національну безпеку» акцентує увагу саме на таких підходах та стратегіях, виводить в ранг пріоритетів входження України в такі інституції як ЄС та НАТО [16]. Хоч не можна сказати про однозначно позитивну реакцію як у владі, так і у суспільстві на такі стратегічні орієнтири, сьогодні вони відображають настрої відносної більшості. А це означає, що в аспекті досягнення таких цілей аналіз кореляції факторів впливу та результатів реалізації дозволяє створювати власну національну модель поступової інтеграції України в європейський простір, насамперед, в таку інституційну структуру як Європейський Союз, враховуючи як існуючі проблеми, так і перспективні можливості даного процесу.

Слід зважувати і на пропозиції, що лунають з боку політичних та державних діячів держав, які знаходяться в аналогічній ситуації, наприклад, Молдови. Йдеться про пропозицію об'єднати євроінтеграційні зусилля України, Молдови і Грузії задля скорішого досягнення спільної мети. Безумовно, є як спільне так і відмінне в кожній з цих держав щодо можливостей євроінтеграції та її темпів. Але деякі кро-

ки можуть бути узгодженими, якщо це сприятиме досягненню мети – набуття членства в Європейському Союзі.

Таким чином, можна констатувати, що багатofакторність та багатовимірність впливів на євроінтеграційний процес потребує вдосконалення як теоретичних засад так і практичної діяльності України задля інтенсифікації даного процесу.

Бібліографічний список:

1. Почепцов Г. Глобальні проекти: конструювання майбутнього. К. : Укр. центр політ. менеджменту. 2009. 212 с.
2. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.
3. Про Основні напрями зовнішньої політики України : Постанова Верховної Ради України від 18 березня 1993 р. № 3076-ХІІ.
4. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 24. Ст. 1794.
5. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11 червня 1998 р. № 615/98. *Офіційний вісник України*. 1998. № 24. Ст. 870.
6. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 1 липня 2010 р. № 2411-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. Ст. 527.
7. Євроінтеграція і досвід країн Вишеградської четвірки та українські реалії. К. : Ін-т ек. досл. та політ. конс. 2014. 87 с.
8. Кормич Л. І. Польовий М. А. Світовий політичний процес: глобальний та національний вимір: навч. посібник. Одеса : Фенікс. 2017. 240 с.
9. Право Європейського Союзу : підручник. К. : Істина. 2017. 387 с.
10. Шевцов А. І. Майбутнє людства необхідно спланувати: глобальні загрози і довгострокова стратегія розвитку України. *Стратегічні орієнтири*. 2007. №1(2). С.187-193.
11. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Т. 1. Стор. 83. Ст. 2125.
12. Кормич А.І. Взаємозалежність функцій як елемент моделі сучасної держави. *Актуальні проблеми держави і права. Зб. наук. праць*. 2003. Вип. 21. с. 42–46.
13. Кормич Л.І. Основні параметри оцінки євроінтеграційних стратегій України. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції. Т. 1. Одеса. 2016. С. 185–186.
14. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-вр. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

15. Звіт про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2017 році. Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції. Київ. 2018. 86 с.
16. Проект закону Про національну безпеку № 8068 від 28.02.2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63531

The present article provides the analyses of the main factors influencing upon the essence and current of the contemporary Ukrainian European integration activities. The classification of those factors is made with respect to the internal and external influences. The first category comprises the dependant and independent factors concerning actions of Ukrainian State. The second category highlights the groups of political, economic, organisation and legal factors. They are reviewed both in objective and subjective contexts as well as shown from the points of the public authorities and the society. The peculiarities of the essence, ways and means of different factors influence upon European integration process are determined. The characteristics of the European integration development prospects as well as its dynamics, issues and consequences for Ukraine are given. The issues are highlighted on the grounds of analyses of legislation changes and practical results of the current Ukrainian European integration strategies. The European integration is viewed as the most optimal and effective model for Ukrainian ascension towards the progress and development security. Besides, the importance to consider the national peculiarities while choosing the forms and methods for realisation of European integration strategies is emphasized.

Keywords: *eurointegration, eurointegration strategy, security, factors of influence on eurointegration processes.*

УДК 323.1

Вітман К.М., НУ «ОЮА»

КІПРСЬКИЙ ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ: ВИТОКИ ТА СУЧАСНИЙ ЕТАП ВРЕГУЛЮВАННЯ

Кіпрський конфлікт досліджується як приклад замороженого етнополітичного конфлікту, що призвів до дезінтеграції цієї острівної держави, складові якої не можуть об'єднатися впродовж багатьох десятиліть, незважаючи на внутрішні та міжнародні зусилля. Аналізуються його етнічні, історичні та політичні витоки. Автор доходить висновку, що головні перешкоди інтеграції Кіпру лежать більше у зовнішній, ніж внутрішньокіпрській площині. Намагання Туреччини, Греції та Великобританії зберегти контроль над цією частиною Середземномор'я призвели до порушення етнічного балансу, загострення міжетнічних суперечностей на острові та переведення їх у політичну та зовнішньополітичну

15. Звіт про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2017 році. Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції. Київ. 2018. 86 с.
16. Проект закону Про національну безпеку № 8068 від 28.02.2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63531

The present article provides the analyses of the main factors influencing upon the essence and current of the contemporary Ukrainian European integration activities. The classification of those factors is made with respect to the internal and external influences. The first category comprises the dependant and independent factors concerning actions of Ukrainian State. The second category highlights the groups of political, economic, organisation and legal factors. They are reviewed both in objective and subjective contexts as well as shown from the points of the public authorities and the society. The peculiarities of the essence, ways and means of different factors influence upon European integration process are determined. The characteristics of the European integration development prospects as well as its dynamics, issues and consequences for Ukraine are given. The issues are highlighted on the grounds of analyses of legislation changes and practical results of the current Ukrainian European integration strategies. The European integration is viewed as the most optimal and effective model for Ukrainian ascension towards the progress and development security. Besides, the importance to consider the national peculiarities while choosing the forms and methods for realisation of European integration strategies is emphasized.

Keywords: *eurointegration, eurointegration strategy, security, factors of influence on eurointegration processes.*

УДК 323.1

Вітман К.М., НУ «ОЮА»

КІПРСЬКИЙ ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ: ВИТОКИ ТА СУЧАСНИЙ ЕТАП ВРЕГУЛЮВАННЯ

Кіпрський конфлікт досліджується як приклад замороженого етнополітичного конфлікту, що призвів до дезінтеграції цієї острівної держави, складові якої не можуть об'єднатися впродовж багатьох десятиліть, незважаючи на внутрішні та міжнародні зусилля. Аналізуються його етнічні, історичні та політичні витоки. Автор доходить висновку, що головні перешкоди інтеграції Кіпру лежать більше у зовнішній, ніж внутрішньокіпрській площині. Намагання Туреччини, Греції та Великобританії зберегти контроль над цією частиною Середземномор'я призвели до порушення етнічного балансу, загострення міжетнічних суперечностей на острові та переведення їх у політичну та зовнішньополітичну

площину. Пропонується починати об'єднання Кіпру не з нейтралізації конфліктогенної дії етнічного фактора, а з руйнування багаторівневої структури конфлікту шляхом виведення з нього зовнішніх учасників, насамперед Туреччини та Греції, враховуючи, що ЄС має достатньо важелів для нейтралізації претензій сусідніх держав на острів, які підігривають градус напруги конфлікту.

Ключові слова: міжетнічна ворожнеча, етнополітичний конфлікт, дезінтеграція.

Кіпрський конфлікт – один з найбільш складних, найбільш суперечливих етнополітичних конфліктів на теренах Європейського Союзу, над врегулюванням якого міжнародна спільнота працює вже майже 45 років, намагаючись забезпечити мир та стабільність в Східному Середземномор'ї. Наразі конфлікт перебуває у замороженому стані. Незважаючи на багаторазові спроби його розв'язання, залучення ООН та ЄС до процесу врегулювання, ефективної, прийнятої моделі для конфліктуючих сторін знайдено не було.

Кіпрська проблематика потребує вивчення, оскільки є надзвичайно актуальною для України, яка також втратила частину своїх територій і наразі працює над механізмами та стратегіями їх реінтеграції. Рівень наукової розробки можна охарактеризувати як дуже високий, тому що цей етнополітичний конфлікт вже багато десятиліть перебуває на порядку денному як європейської, так і загальносвітової політики. Найвідоміші праці, присвячені врегулюванню Кіпрського конфлікту належать Ч. Бретертону, О. Бредіхину, Г. Волесу, Дж. Воглеру, А. Емільянідісу, Б. Єлавіч, Д. Керідісу, С. Ковальському, Т. Ковзірідзе, О. Річмонду, А. Теофанусу, П. Фокаїдесу, Х. Яллулідісу, С. Ясіровій. С. Ковальський вважає Кіпрський конфлікт показовим в багатьох аспектах, передусім через неоднозначність причин та складність структури. На думку вченого, дослідження причин довготривалих етнополітичних конфліктів дозволяє розкрити їх механізми та структуру, що дає можливість виявляти типові проблеми для аналогічних за своєю структурою конфліктів, що, в свою чергу, допомагає розробити ефективний та логічний шлях їх вирішення [1, с. 296].

Однак не у випадку Кіпрського конфлікту, складність структури та багаторівневість якого унеможливають віднайдення варіанту розв'язання прийняттого для всіх його учасників. На складний характер структури цього етнополітичного конфлікту вказують

практично всі його дослідники. О. Бредіхін зокрема аналізує «численні зв'язки між основними суб'єктами кіпрської ситуації, які трансформувалися в стійко відтворені взаємодії та визначили структуру сформованого навколо кіпрської проблеми комплексу міжнародних відносин, його конфігурацію і механізм функціонування» [2, с. 5]. В ході дослідження вчений розмежовує «внутрішніх» (греко-кіпріоти та турко-кіпріоти) та «зовнішніх» (Греція, Туреччина та міжнародні посередники) учасників Кіпрського конфлікту. У системі цих взаємовідносин визначається три рівня взаємодії: локальний конфлікт між двома етноспільнотами на острові; регіональний, який накладається на внутрішні відносини на острові, між Грецією і Туреччиною; глобальний - сукупність двох перших рівнів, на які накладаються інтереси великих держав та міжнародних організацій.

Однак вивчення сучасного стану розвитку та врегулювання Кіпрського конфлікту неможливі без короткого екскурсу в його історію. Ю. Ясірова вважає, що основний потенціал конфлікту на Кіпрі був закладений ще в період володарювання Османської імперії та формування двох різних етноспільнот на острові [3, с. 141]. Дійсно, греки населяють Кіпр з 1100 р. до н.е., однак у 1571 р. острів захопила Османська імперія і почала заселяти його турецьким населенням. Греки у відповідь чинили опір турецькому загарбанню і прагнули приєднання Кіпру до Греції. Таким чином на острові сформувалися дві етноспільноти – турко-кіпріоти та греко-кіпріоти, які мали протилежні, взаємовиключні зовнішньоінтеграційні цілі, що не змінилися за декілька століть. Турецька етноспільнота Кіпру вимагає повернення острова Туреччині, натомість грецька – приєднання до Греції. Національно-визвольна боротьба греко-кіпріотів проводилася в межах загального руху за возз'єднання з історичною батьківщиною – Грецією, так званого енозісу (з грець. *ένωσις* - союз), характерного для всіх територій заселених греками, що опинилися під контролем інших держав внаслідок історичних перипетій (спочатку Османської імперії, згодом Туреччини, Великої Британії, Італії, Болгарії, Албанії) [4, р. 593]. Вважається, що саме рух енозісу призвів до виникнення етнополітичного конфлікту на Кіпрі, хоча, з іншого боку, сприяв збереженню грецької мови та грекохристиянської культури у Середземномор'ї.

Тривалий час Кіпр перебував під контролем Великої Британії (з 2 пол. XIX ст. до 1960 р.) і мав статут британської колонії. Правління Великої Британії ще більше посилювало етнічний поділ на остро-

ві. Справа в тому, що після Другої світової війни греко-кіпріоти, які становили більшість населення острова, почали більш організовано вимагати приєднання Кіпру до Греції. Вони були незадоволені рівними правами, які отримали греки-кіпріоти та турки-кіпріоти всупереч етнічному домінуванню перших. У відповідь Велика Британія, намагаючись стримати процес політизації етнічності в середовищі грецької етноспільноти, вдалася до політики врівноважування претензій одного етносу шляхом заохочення претензій іншого, в тому числі Туреччини на північну частину Кіпру, заселену турками. Так турецька меншина отримала надію, якщо не на приєднання Кіпру до Туреччини, то принаймні на розподіл острова між Грецією та Туреччиною. На нашу думку, саме деструктивна етнонаціональна політика Великої Британії, яка полягала в заохоченні турецьких вимог всупереч етнічному розселенню на Кіпрі, заклала передумови етнополітичного конфлікту, фаза ескалації якого припала на 60-70-ті роки XX ст.

Однак головні причини були закладені в інституційній структурі Республіки Кіпр, створеній в 1960 р. після надання острову незалежності, яка повністю базувалася на етнічному квотуванні. Конституція Республіки Кіпр містила принцип бікомуналізму (проживання на території острова двох етноспільнот) і пропорційно закріплювала представництво турко-кіпріотів та греко-кіпріотів у всіх органах влади. С. Ковальський зауважує, що всі політико-правові документи, які регламентували державну систему Кіпру (Гарантійний договір, Союзні угоди, договори та меморандуми з Великою Британією, Конституція Кіпру), були наскрізь суперечливими, оскільки приймалися як багатосторонні міжетнічні та міжнародні компроміси [1, с. 297]. Намагання з їх допомогою встановити паритет між грецькою та турецькими етноспільнотами Кіпру лише поглибило етнополітичний розкол острова на дві частини.

Фактор етнічної належності став заручником політичної боротьби. Президентом держави міг стати лише греко-кіпріот, його влада врівноважувалася посадою віце-президента, яку міг обіймати лише представник турецької громади Кіпру. Обидва мали право вето на рішення один одного і приблизно однаковий обсяг повноважень, що паралізувало державну владу, оскільки грецька та турецька етноспільноти відмовлялися виконувати рішення «не свого» очільника. Уряд - Рада міністрів складався з 7 міністрів-греків та 3 міністрів-турків. Парламент - Палату представників також формували

грецька (70% місць) та турецька (30%) етноспільноти у визначеній пропорції. В жодній іншій європейській державі не діяв такий жорсткий принцип етнічного поділу та квотування. Політична еліта держави була розділена за етнічним принципом та орієнтувалася або на Туреччину, або Грецію, нехтуючи інтересами Кіпру як єдиної спільної держави.

Глибока залученість інших держав у протистояння між греко-кіпріотами та турко-кіпріотами вказувала на невідворотність ескалації конфлікту та дезінтеграції держави на дві частини – грецьку та турецьку. Військова присутність Греції та Туреччини була передбачена і регламентувалася спеціальними угодами під час створення Республіки Кіпр – ці країни були визнані гарантами незалежності, територіальної цілісності та безпеки Республіки Кіпр. Також Велика Британія зберегла на Кіпрі дві військово-морські бази - Акротирі і Декелія, які мають статус британської заморської території. В такий спосіб Цюрихсько-лондонські угоди 1959 р., які стали юридичним оформленням надання незалежності Кіпру, суттєво обмежували суверенітет республіки.

На початку 60-х рр. XX ст. грецько-турецьке протистояння на Кіпрі загострилося. Греки спробували провести конституційну реформу на користь збільшення власної етнічної квоти в органах державної влади та силових структурах. Грецька етноспільнота була невдоволена тим, що турецька етнічна квота не відповідала реальній кількості турків на острові, яка складала 20%. Натомість турко-кіпріоти, вважаючи себе дискримінованою меншиною на острові, вимагали розширення свого етнічного представництва до 50% в органах влади для більш ефективного захисту від утисків з боку греків. Винесення на обговорення змін до Конституції з боку обох етноспільнот призвело до ескалацію напруження.

Чергове загострення вилилося у збройні зіткнення на вулицях Нікосії між турко-кіпріотами та грецькими поліцейськими та масштабні сутички між представниками обох етноспільнот в різних частинах острова. Чисельна та військова перевага греко-кіпріотів змусила турецьку громаду замкнутися в анклавів компактного проживання, - зауважує О. Троніна [5, с. 147]. На знак протесту проти дій греків турко-кіпріоти прийняли рішення відкликати всіх своїх представників з органів державної влади Кіпру. Для врегулювання та стримування напруженої етнополітичної ситуації в 1964 р. на острів було направлено миротворчий контингент ООН у складі

миротворців з Австрії, Австралії, Канади, Данії, Фінляндії, Ірландії, Швеції, Великобританії і Нової Зеландії. Принципи миротворчої діяльності на Кіпрі були визначені в розміщенні постів на дорогах, контролі над роззброюванням сторін, створенні зелених ліній для утримання турко-кіпріотів та греко-кіпріотів від збройних нападів одне на одного, - зауважує С. Ковальський [6, с. 213].

У 1967 р. турко-кіпріоти в місцях компактного проживання на Півночі утворили тимчасову турецьку адміністрацію, яка контролювала ці райони. У 1974 р. грецька політична еліта Кіпру, спираючись на підтримку Греції, здійснила спробу приєднання острова до Греції. У відповідь Туреччина перекинула на Кіпр війська для «відновлення конституційного ладу і захисту турків-кіпріотів», окупувавши 37% території північної його частини. Вторгнення проводилося під назвою «Операція з підтримання миру на Кіпрі» та супроводжувалося етнічними чистками. Грецьке населення було змушене тікати на Південь. Тож, Кіпр було розділено на дві частини: грецьку (південну) та турецьку (північну), розмежовані зеленою лінією та буферною зоною, які охороняли миротворці ООН для запобігання відновлення збройної фази протистояння. Грецька та турецька сторони під контролем миротворців ООН провели обмін населенням – греки були змушені виїхати в південну частину, турки – в підконтрольну Туреччині північну частину острова. Етнічний поділ набув територіального виміру, починаючи з 1975 р. греко-кіпріотів та турко-кіпріотів розділяє лінія розмежування.

Досягти примирення сторін не вдалося і 1983 р. північна турецька частина острова проголосила себе Турецькою Республікою Північного Кіпру (ТРПК). Після дезінтеграції на острові де-юре існує лише одна визнана Республіка Кіпр, яка зберігає суверенітет над всією територією, що входила до її складу до 1974 р., але де-факто вона межує з самопроголошеною Турецькою Республікою Північного Кіпру, яка не визнається міжнародною спільнотою, за винятком Туреччини.

Процес врегулювання Кіпрського конфлікту триває від моменту дезінтеграції острова. Активну участь у ньому взяли не лише Греція та Туреччина, а й міжнародні організації (ООН) та наддержавні об'єднання (ЄС), зацікавленні в підтриманні стабільності та миру в Східному Середземномор'ї. Особливої актуальності питання врегулювання етнополітичного конфлікту набуло після відкриття у східній частині Середземного моря значних покладів нафти і природ-

ного газу, на розробку яких претендують як Республіка Кіпр, так і невизнана ТРПК. Туреччина перешкоджає бурінню свердловин, яке проводить Республіка Кіпр, посиляючись на те, що турко-кіпріоти також мають право на природні ресурси Кіпру [7]. Зокрема нещодавно турецькі військові кораблі заблокували бурове судно, яке прямувало до родовищ. З цієї причини Республіка Кіпр вийшла з останнього раунду переговорів щодо возз'єднання острова. Нікосія обіцяє відновити перемовини після того, як Туреччина перестане блокувати розробку родовищ вуглеводнів в шельфі Середземного моря.

Незважаючи на багаторазові спроби врегулювання, дослідники Кіпрського конфлікту сходяться на думці, що головною і, по суті, єдиною серйозною спробою його вирішення слід вважати пропозицію генерального секретаря ООН К. Аннана, так званий план Аннана, 2003 р. Проект передбачав створення єдиної спочатку конфедеративної, потім федеративної держави – Об'єднаної Кіпрської Республіки, яка складатиметься з двох рівноправних, автономних складових – грецької та турецької. Спочатку планувалося, що кожна збереже частину суверенітету та свої органи влади. Однак останній варіант передбачав формування єдиних органів влади зі збереженням етнічного представництва: ротацію Президента і віце-президента кожні 10 місяців, створення президентської ради з 6 осіб (4 греки і 2 турки), які по черзі займають пост прем'єр-міністра. Крім того, планом Аннана передбачалося скорочення території турецької частини острова до 28,5% (зараз 37% контролюються ТРПК), та повернення майже 85 тис. грецьких біженців на Північ Кіпру [8, р. 40].

24 квітня 2004 р. в обох державах Кіпру одночасно відбувся референдум щодо плану Аннана. Якщо турко-кіпріоти більшістю (понад 65%) підтримали цей проект об'єднання, то греко-кіпріоти більшістю (понад 75%) відхилили. Республіку Кіпр не влаштувало в плані Аннана відсутність зобов'язань для турецької сторони щодо виведення з Кіпру військ, дозвіл на проживання на острові переселенцям з Туреччини, що унеможливлювало повернення грецьких біженців на Південь, а також повернення їм нерухомості та землі, зайнятих переселенцями з Туреччини. Натомість вирішальним фактором схвалення плану Аннана в Турецькій Республіці Північного Кіпру стала перспектива членства в ЄС, яка відкривалася перед об'єднаним Кіпром.

Ще в 90-х рр. Республіка Кіпр подала офіційну заявку на членство в ЄС, що неабияк роздратувало Туреччину та викликало про-

тести в північній частині Кіпру. В цілому вони не були проти євроінтеграції острова, турецьку сторону обурило спроба південної, грецької частини Кіпру самостійно вирішити долю острова. Туреччина та ТРПК посилювалися на те, що Республіка Кіпр не має права діяти як самостійний міжнародний суб'єкт, оскільки питання про статус острова вирішене не було. З-поміж усіх країн-членів ЄС лише Бельгія погодилася з аргументами Туреччини з приводу того, що рішення про євроінтеграцію Кіпру мало вирішуватися щодо всього острова, а не його окремих частин [9, с. 259]. Незважаючи на це, заявка Республіки Кіпр про входження до складу ЄС була підтримана наприкінці 2002 р. Однак план Аннана, покликаний об'єднати північну турецьку та південну грецьку держави острова напередодні вступу до ЄС, не спрацював.

Позиція ЄС була безкомпромісною – членом Євроспільноти може стати лише одна суверенна кіпрська держава – і знайшла відображення в резолюції Європарламенту від 13.06.2002. В документі зазначається, що «відповідно до резолюцій Ради Безпеки ООН ця держава може бути двозональною і двогромадною, але на міжнародному рівні вона повинна бути єдиним функціонуючим суб'єктом і бути спроможною здійснювати владу, приймати рішення» [10]. Експерти побоювалися, що така жорстка позиція ЄС може призвести навіть до порушення етнополітичного балансу та розморожування Кіпрського конфлікту, враховуючи присутність значної кількості військових та озброєння на острові [11, р. 672].

Тож, в 2004 р. Кіпр став членом ЄС, позаяк юрисдикція Республіки Кіпр поширюється на всю територію острова. Але насправді до ЄС вступила лише південна грецька частина острова, натомість турецька невизнана держава, повністю залежна від Анкари, досі не користується економічними перевагами євроінтеграції і дуже відстає у соціально-економічному розвитку від південної. В. Явір зауважує, що попри міжнародні зусилля, євроінтеграція не стала вирішальним інтеграційним чинником дезінтегрованого Кіпру [12, с. 59]. При цьому Кіпрський конфлікт став суттєвою перешкодою на шляху євроінтеграції самої Туреччини, яка подала свою першу заявку на членство ще в 1959 р. ЄС наполягав на вирішенні Кіпрського конфлікту та визнанні суверенітету Республіки Кіпр як члена ЄС, на відкритті Туреччиною своїх портів та аеропортів для греко-кіпріотів. Згодом вже Республіка Кіпр на правах члена ЄС блокувала переговори щодо євроінтеграції Туреччини. Зокрема Президент

Н. Анастасіадіс повідомив, що процес блокування вступу Туреччини до Євросоюзу триватиме доти, поки Анкара не визначає Кіпр як суверенну державу [13].

Минулого року переговори щодо об'єднання Кіпру відновилися. Якщо на попередніх етапах головну роль у процесі врегулювання відігравали міжнародні гравці – посередники та зацікавлені держави: Туреччина та Греція, а національні інтереси Кіпру не враховувалися, то в останні десятиліття ситуація змінилася. Міжнародна спільнота залишила вирішення Кіпрського конфлікту на розсуд самих кіпріотів, які ведуть переговори та домовляються під егідою ООН у пошуках такого варіанту рішення, яке відповідало б інтересам як греко-кіпріотів, так і турко-кіпріотів.

В січні 2017 р. Республіка Кіпр та Турецька Республіка Північного Кіпру спочатку на рівні міністрів закордонних справ, а потім і президентів провели переговори за участю голови Єврокомісії та генсека ООН в м. Женева (Швейцарія). Одразу після них відбулася двотижнева конференція за участю країн-гарантів незалежності, територіальної цілісності та безпеки Кіпру - Греції, Туреччини і Великобританії. Однак ці та подальші заходи щодо об'єднання розділеного острова закінчилися без досягнення будь-якої угоди, про що повідомив генеральний секретар ООН А. Гутерріш [14]. ООН розраховує на те, що переговорний процес щодо возз'єднання Кіпру не зазнав остаточного провалу і буде продовжений. Сторонам не вдалося дійти згоди через наполягання Туреччини на збереженні гарантій та своїх військ на території острова. Турецьку республіку Північного Кіпру тим часом цікавить, хто і яким чином буде забезпечувати безпеку її населення у випадку об'єднання у федерацію та виведення 30-тисячного турецького контингенту. Не досягли сторони згоди і щодо поділу влади на Кіпрі, прав власності на об'єднаній території. У питанні реституції турко-кіпріоти вимагають пріоритету прав нинішніх власників, а греко-кіпріоти – повернення майна грецьких біженцям.

Кіпрський конфлікт є типовим прикладом замороженого етно-політичного конфлікту, що призвів до дезінтеграції острівної держави. Його витоки лежать більше у зовнішній, ніж втрутішньокіпрській площині. Намагання Туреччини, Греції та Великобританії зберегти контроль над цією частиною Середземномор'я призвели до порушення етнічного балансу на острові, загострення міжетнічних суперечностей, переведення їх у політичну та зовнішньополі-

тичну площину. На Кіпрський конфлікт поширюється аксіома про те, що конфлікти за участю етнічного фактора не завершуються ніколи з огляду на ірраціональність, складність примирення сторін, несумісність їх цілей та бажання етнічного реваншу [15, с. 5]. Однак, на нашу думку, об'єднання Кіпру слід починати не з нейтралізації конфліктогенної дії етнічного фактора, а з руйнування багаторівневої структури конфлікту шляхом виведення з нього зовнішніх учасників, насамперед Туреччини та Греції. Адже ЄС має достатньо важелів для стримування претензій сусідніх держав на острів, які підіграють градусу напруги.

Бібліографічний список:

1. Ковальський С. В. Формування міжетнічних протиріч на Кіпрі в 1960–1963 рр. : правовий аспект. *Гуржійські історичні читання*. 2012. С. 296–298.
2. Бредихин О. Н. Кипрский конфликт : генезис и основные этапы развития: автореф. дис. На соискание уч. степени канд. полит. наук: 07.00.15. Москва, 2006. 31 с.
3. Ясірова Ю. Програмні засади політичних партій Республіки Кіпр з кіпрської проблеми в контексті процесу євроінтеграції. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія. Історія. Політологія*. 2014. Вип. 10. С. 141–150.
4. Kıralp Ş. Cyprus between Enosis, Partition and Independence : Domestic Politics, Diplomacy and External Interventions (1967–74). *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*. 2017. Vol. 19. № 6. P. 591–609.
5. Троїніна О. В. Кіпрський конфлікт : історико-політологічний аналіз. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2003. Вип. 8. С. 144–151.
6. Ковальський С. В. Миротворчість ООН на Кіпрі : підсумки та уроки 50-ти річної операції. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія Історичні науки*. 2014. Вип. 123. С. 212–217.
7. Cyprus : no reunification talks while Turkey blocks oil rig. URL: <https://www.apnews.com/6cfaf0f98d7b45f38bd03d14bcd20368/Cyprus:-no-reunification-talks-while-Turkey-blocks-oil-rig> (дата звернення: 09.04.2018).
8. Vural Y., Peristianis N. Beyond ethno-nationalism : emerging trends in Cypriot politics after the Annan Plan. *Nations and Nationalism*. 2017. Vol. 14. № 1. P. 39–60.
9. Волошин Ю. Міжнародно-правові засоби розв'язання греко-турецького конфлікту в контексті процесів європейської міждержавної інтеграції. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2008. Вип. 37. С. 253–263.
10. Кипр и ЕС. URL: http://www.mfa.gov.cy/mfa/embassies/embassy_moscow.nsf/moscow_embassy14_ru/moscow_embassy14_ru?OpenDocument (дата звернення: 09.04.2018).
11. Bahcheli T., Noel S. The Quest for a Political Settlement in Cyprus: Is a Dyadic Federation Viable? *The Journal of Federalism*. 2014. Vol. 44. № 4. P. 659–680.

12. Явір В. А. Кіпр як приклад дезінтегрованої держави : стан та перспективи реінтеграції. *S.P.A.C.E (Society, Politics, Administration in Central Europe)*. 2018. Вип. 9. С. 52-59.
13. Кіпр блокуватиме процес вступу Туреччини до ЄС. URL: https://dt.ua/WORLD/kipr-blokuvatime-proces-vstupu-turechchini-v-yes-202552_.html (дата звернення: 10.04.2018).
14. Переговори щодо возз'єднання Кіпру провалилися. URL: <https://www.unian.ua/world/1945334-peregovori-schodo-vozzednannya-kipru-provalilisya.html> (дата звернення: 11.04.2018).
15. Правові механізми врегулювання етнополітичних конфліктів в Україні : наук. записка / Кресіна І.О., Кубальський О.Н., Стоєцький С.В., Стойко О.М., Шемшученко Ю.С., Явір В.А. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. 104 с.

The Cyprus conflict is studied as an example of a frozen ethnopolitical conflict, which has led to the disintegration of this island state, whose components can't unite for many decades, despite domestic and international efforts. Its ethnic, historical and political origins are analyzed. The author concludes that the main obstacles to the integration of Cyprus lie in the external, rather than the internal sphere. The attempts of Turkey, Greece and Great Britain to maintain control over this part of the Mediterranean ruined the ethnic balance, sharpened the interethnic controversy on the island and transformed them into a political and foreign policy factors. It is proposed to start the unification of Cyprus not from the neutralization of the conflict-causing effect of the ethnic factor, but from the destruction of the multi-level structure of the conflict through the withdrawal of external participants, primarily Turkey and Greece, taking into account that the EU has sufficient ways to neutralize the claims of neighboring states to the island, which heats the degree of tension.

Keywords: *interethnic hostility, ethnopolitical conflict, disintegration.*

УДК 124.4:141

Чорна Л.В., ОНПУ

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА МОДЕРНІЗАЦІЯ ЯК АТРАКТОРИ СУЧАСНОГО ІДЕАЛУ

Проблема ідеалу залишається у XXI столітті актуальною для дослідження. Взаємовідносини між ідеалом та його практичним втіленням є гострою темою для дискусій в сучасній філософії, політології, культурології. Мета статті пов'язана з визначенням аттракторів як смислових епіцентрів зони комфорту. Мета та завдання обумовили застосування таких методів дослідження, як аналіз і синтез, що надало можливість уточнити визначення понять «ідеал», «аттрактор», «глобалізація»,

12. Явір В. А. Кіпр як приклад дезінтегрованої держави : стан та перспективи реінтеграції. *S.P.A.C.E (Society, Politics, Administration in Central Europe)*. 2018. Вип. 9. С. 52-59.
13. Кіпр блокуватиме процес вступу Туреччини до ЄС. URL: https://dt.ua/WORLD/kipr-blokuvatime-proces-vstupu-turechchini-v-yes-202552_.html (дата звернення: 10.04.2018).
14. Переговори щодо возз'єднання Кіпру провалилися. URL: <https://www.unian.ua/world/1945334-peregovori-schodo-vozzednannya-kipru-provalilisya.html> (дата звернення: 11.04.2018).
15. Правові механізми врегулювання етнополітичних конфліктів в Україні : наук. записка / Кресіна І.О., Кубальський О.Н., Стоєцький С.В., Стойко О.М., Шемшученко Ю.С., Явір В.А. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. 104 с.

The Cyprus conflict is studied as an example of a frozen ethnopolitical conflict, which has led to the disintegration of this island state, whose components can't unite for many decades, despite domestic and international efforts. Its ethnic, historical and political origins are analyzed. The author concludes that the main obstacles to the integration of Cyprus lie in the external, rather than the internal sphere. The attempts of Turkey, Greece and Great Britain to maintain control over this part of the Mediterranean ruined the ethnic balance, sharpened the interethnic controversy on the island and transformed them into a political and foreign policy factors. It is proposed to start the unification of Cyprus not from the neutralization of the conflict-causing effect of the ethnic factor, but from the destruction of the multi-level structure of the conflict through the withdrawal of external participants, primarily Turkey and Greece, taking into account that the EU has sufficient ways to neutralize the claims of neighboring states to the island, which heats the degree of tension.

Keywords: *interethnic hostility, ethnopolitical conflict, disintegration.*

УДК 124.4:141

Чорна Л.В., ОНПУ

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА МОДЕРНІЗАЦІЯ ЯК АТРАКТОРИ СУЧАСНОГО ІДЕАЛУ

Проблема ідеалу залишається у ХХІ столітті актуальною для дослідження. Взаємовідносини між ідеалом та його практичним втіленням є гострою темою для дискусій в сучасній філософії, політології, культурології. Мета статті пов'язана з визначенням аттракторів як смислових епіцентрів зони комфорту. Мета та завдання обумовили застосування таких методів дослідження, як аналіз і синтез, що надало можливість уточнити визначення понять «ідеал», «аттрактор», «глобалізація»,

«модернізація». Метод системно-структурного аналізу дозволив виявити функціонування ідеалу в новому посткомуністичному соціальному просторі. Сучасне полісистемне бачення проблеми ідеалу базується на взаємодії глобалізації та модернізації. Вони стають базовими атракторами на посткомуністичному просторі, оскільки домінують у дискурсивному просторі діалогу культур, формують взаємовплив економічних інтегративних та дезінтегративних процесів. Сучасні ідеали функціонують як функціональна система, існуючи скоріше як атрактори, як зони комфорту, спокою, тиші у хаосогенному середовищі, де глобалізація, модернізація, транзит, стають тими ешелонованими пан-універсалиями, які втрачають свій сенс як регулятивні абстракції та категорії. Ідеали посткомуністичного суспільства відбивають глибинні пласти постмодерністського світогляду, орієнтуються на споживача, на постмодерністські системи трансформації реальності. Посткомуністичне суспільство не позбавилося ідеального як фактора суспільного життя людини, але ідеал медіалізується, стає масовим, надзвичайно інтерактивним у масмедійному просторі. Він формується навколо площі, ритуалізованого видовища, навколо дискурсивних практик культури та екранних артефактів.

Ключові слова: атрактор, ідеал, глобалізація, модернізація, посткомуністичний ідеал, суспільний ідеал.

Актуальність статті перш за все визначається необхідністю аналізу проблеми соціального ідеалу та поняття «соціальний простір», оскільки ідеал може існувати у межах конкретного соціального простору і часу. Якщо посткомуністичний простір є явище, що виходить поза межі колишнього СРСР, то пострадянський простір – геополітична категорія, що характеризує країни колишнього СРСР, де був здійснений «реальний соціалізм». Ідеали посткомунізму не визначені як реальність щодо програмування майбутнього. Вони є еkleктичними й здебільшого базуються на ідеї націй-держав. Остання концепція сформувалася у європейській свідомості у XVII столітті та стала засадою модернізації, яка призвела до формування модерного суспільства. Такі ідеали або є аналогом західно-європейських націй-держав, або визначені як своєрідний шлях розвитку. Так, досить непроста ситуація склалася в нашій державі, оскільки зміст національного ідеалу розвитку є не зовсім визначеним. При цьому він близький до націопрагматизму, що коливається між охлократією та етатизмом, де охлократія діє як стихія влади натовпу, а принцип ета-

тизму, що існував у СРСР, перетворюється у національний етатизм державотворення. Ідеалом стає побудова держави, яка ще не створена у єдиному культурному вимірі, хоча ідея незалежності вже давно існує у колі розуміння культуротворення.

Мета цього дослідження пов'язана з визначенням атракторів як смислових епіцентрів зони комфорту, зони спокою та гармонізації, які завжди є локальними елементами у хаосогенному середовищі. У зв'язку з тим, що атрактори передають стан сьогоденішніх взаємодій, модернізація та глобалізація стають базовими атракторами на посткомуністичному просторі, оскільки домінують у дискурсивному просторі діалогу культур, формують взаємовплив економічних інтегративних та дезінтегративних процесів.

Мета та завдання публікації обумовили застосування таких **методів дослідження**, як аналіз і синтез, узагальнення, що надало можливість уточнити визначення понять «ідеал», «атрактор», «глобалізація», «модернізація». Метод системно-структурного аналізу дозволив виявити функціонування ідеалу в новому посткомуністичному соціальному просторі. *Наукова новизна* публікації полягає у характеристиці таких базових атракторів сучасного виміру ідеалу, як глобалізація та модернізація.

Виклад основного матеріалу. Можна стверджувати, що соціокультурними атракторами посткомуністичних ідеалів виступають глобалізація та модернізація. При цьому модернізація у класичному капіталістичному суспільстві передувала глобалізації та розумілась як перехід до остаточного домінування доби Модерну. І лише потім європейське суспільство входило у фазу глобалізації. Проте Україна знаходиться у дещо іншій, більш складній ситуації. Після втілення у життя імперативів глобалізації, під вплив якої потрапили усі країни пострадянського простору, стало необхідним здійснити й модернізацію, наздогнати Захід. Це потребувало повного оновлення свого виробництва, причому не лише самих технологій, а й усього комплексу, націленого на зміни регулятивів. Водночас, на пострадянському просторі модернізація здійснюється як транзит, тобто намагання перенести із Заходу регулятиви, норми, правила, технології. Ми маємо інвертований шлях розвитку, що прямує не від особливого до загального, тобто не від модернізації до глобалізації, як це відбувалося у Західній Європі, а навпаки – від загального до особливого, від прийняття всезагальних норм глобалізації до власної модернізації. Цей шлях пройшли всі посткомуністичні та починають проходити

пострадянські країни. Постає проблема внутрішньої інтеграції у рамках союзів держав. Виникає певна віртуальна реальність, але у сенсі не комп'ютерної, а ментальної парадигми, що завдана як патерн глобалізації й модернізації. Умовно можна назвати цей простір віртуальним, ментальним. Він визначається як та конструкція, що допомагає з'ясувати порядок речей, культурних взаємодій та інтеграцій, де проводиться діалог культур або відбуваються процеси глобалізації як економічної, так і соціокультурної сфери.

Отже, слід з'ясувати, які ідеали існують на пострадянському просторі, чи є норми, що презентують ідеальне як головний атрибутивний фактор передбачення майбутнього та його прогнозування. Зазначене спонукає до осмислення посткомуністичного простору не лише як політичної або ідеологічної, але й як соціокультурної реальності. Необхідно враховувати, що соціокультурна реальність є поліфонічне явище. Вона характеризується не тільки складними процесами трансформації, зміни, переходу з одного стану до іншого, але й актуалізацією генетичних засад. Останні позначені як традиційними національними особливостями розвитку країн, так і пізнішим комуністичним досвідом. Посткомуністичні країни вже трансформувалися, тобто зробили гуманістичну модернізацію свого комуністичного досвіду. І тепер знову потребується корекція та новий етап модернізації, проте вже у зворотному напрямку.

Автори праці «Глобальний капіталізм: три великі трансформації» звертають увагу на те, що сучасне суспільство пов'язується з образом соціального життя, яке з'явилося у Європі на початку XVII століття та стало розповсюджувати свій вплив. «Для Маркса вирішальною силою цих змін був капіталізм. Для Вебера – дух капіталізму, що зростав з протестантизму. І цей дух виник у доіндустріальну епоху. Для Дюркгейма – розподіл праці і, особливо, індустріалізація. Гідденс характеризує поняття «сучасність» такими рисами: капіталізм у якості соціального порядку, у якості суспільства як зв'язаної системи» [1, с. 76].

Отже, за часів буржуазних революцій починає формуватися той стан, що визначається як перевтілення західної цивілізації. Модерне суспільство відрізняється рядом особливостей порівняно з феодальним середньовічним суспільством. Феодальне здебільшого є суспільством комунарного типу. У ході модернізації відбувається перехід до сучасного суспільства. Так, Елвін Тоффлер визначає три хвилі модернізації [2, с. 275-335]. Перша хвиля характеризує цивілізацію

на рівні домінування сировинних ознак, її технологія була обробляючою та орієнтованою на домінанту сировини; другій стадії вже притаманні високі технології (хайтек); а в третій відбувається трансформація цих технологій у планетарні константи, що ведуть до глобалізації. Це базується на Модерні, що має свої ознаки: домінанта інновацій над традицією; світський характер соціального життя на відміну від колективізму доби середньовіччя; опора на активну діяльнісну індивідуальність, масову освіту та науку; домінанта орієнтації на інструментальні цінності та демократію; індустріальний характер виробництва, капіталізм, наявність попиту та пропозиції виробництва. Модерн характеризувався переважанням світоглядного (філософського) знання, яке розвивалося на основі природничих та точних наук, що призвело до бурхливого розвитку технологій. Поступово формувалася техногенна цивілізація з домінантою універсального над локальним. Така матриця характеризує відмінності сучасного способу існування суспільства. Перш за все, вона визначає проектні зміни у соціальному дизайні цілепокладання й цілездійснення, де фактично і діють ідеали. Слід зазначити, що ідеали хронотопу, орієнтованого на циклізм, перетворюються на більш визначену сингулярність, яка вже є особистісно орієнтованою. Засадою модерної трансформації виступає активний діяльнісний індивід. Лібералізм як ідеологія дієвого індивіду стає головною настановою модернізації та переведення суспільства у ранг модерного.

Існує багато характерних рис сучасного суспільства, що визначалося видатними філософами, соціологами, політологами. Так, згідно з поглядами Ф. Тьонніса, модернізація – це перехід до всезагального засобу єднання, за Е. Дюркгеймом – перехід від механічної до органічної солідарності суспільства, за Г. Зиммелем – перехід від вічного минулого до вічного теперішнього. Н. Смелзер визначає технологічні зсуви: перехід від сімейних відносин до економічних, що руйнують попередні; Т. Парсонс вважає модернізацію універсальним процесом, у основі якого лежить адаптація; за Н. Луманом, модернізація пов'язана з диференціацією.

Увесь набір характеристик модернізації можна легко змоделювати у посткомуністичний простір, однак така проекція стане проблематичною, оскільки кожен пункт слід верифікувати та означити у просторі посткомунізму як інвертований. Необхідно зазначити специфіку вторинної за культурно-історичними ознаками модернізації, що проходила у тих країнах, які, за думкою Л. Гумільова, «від-

стали» від заходу на 500 років [3]. Первинна модернізація, що відбувалася у XVII столітті у надрах Нового часу, і вторинна модернізація, що існує у XXI столітті, – це насправді дистанція у 500 років, що примушує осмислювати, чи є надія вписатися до цього континууму, де є величезний розрив у півтисячоліття. Задача ідеалу полягає у тому, щоб бути настільки енергетично виправданим (енергетичним з точки зору епістемологічних, сакральних та есенціальних ознак), щоб мати змогу подолати півтисячоліття та розбудовувати проект у межах метачасу, а не теперішнього часу, що охоплює кілька десятиліть. Тому слід висвітлювати модернізацію не як транзитологію, а як феномен проектування, цілепокладання. Перенос технологій, методів здійснення праці та інших реалій культуротворчості у межах транзиту не надає можливості подолати розрив у часі модернізації. Необхідне проектування, праця з майбутнім, з екомайбутнім, що зрівняє усі цивілізації у їх часово-просторовому континуумі перед майбутнім. Ми перебуваємо у стадії глобалізаційних проблем, що знов актуалізують той проектний потенціал, який був сформований ще у XIX-XX столітті. Йдеться про універсалізацію проектного мислення, де потрібно мислити широко, відповідально та не утворювати зайвих схем, на кшталт таких, що вже були у минулому, а реалістично підходити до ресурсів, до культурно-історичного потенціалу цивілізації.

Водночас, вектор проблем дедалі більше усувається від економічного фактору та враховує соціокультурний. Популярна в деяких країнах ліберальна ідеологія у сучасному світі стає досить хибною. Актуальнішими можна назвати консервативні підходи, що корегували б акторів, знаходили б регулятиви та допомагали б консенсусу. Проте, на економічному рівні консенсус навряд чи є можливим, адже він є диктатом сильних над слабкими. Модернізація є явищем не тотальним, вона може здійснюватися, а може й ні. Це залежить від вибору самої країни, яка може залишитися сировинним придатком і досить комфортно при цьому існувати. Однак, якщо країна не має достатньо сировини, їй залишається лише переорієнтувати свою позицію та активно сприймати усі інвестиції й сприяти їх появі. Саме таку позицію зайняла КНР.

Враховуючи викладене, доцільним є визначення атракторів глобалізації та модернізації, шляху глобалізації, шляху другої хвилі модернізації як транзиту в іманентних межах, а не у рамках бажаної вестернізації. Адже вестернізація є певною відмовою як від частки

суверенітету, так й від культурно-історичних традицій, з метою сприйняття транзиту як власного, а не чужорідного щеплення від іншого світу, іншої системи. Новий атрактор, еволюція капіталізму, свідчить про те, що перехід до інформаційних технологій на Заході, перенос індустріального виробництва до Азії та передача постіндустріальним країнам менеджерських функцій вписується до розуміння техногенної цивілізації.

Модерн, так само як і капіталізм, є незавершеним проектом. Ю. Габермас, який послідовно проводить цю думку, відмічає, що практика поступово втрачає парадигму виробництва [4, с. 84-91]. Він стверджує, що це відбувається тому, що виробництво обмежує розуміння практики. Останнє вимагає розширення, оскільки інакше воно не охоплює значення, яке виникає у зв'язку з історичним кінцем суспільства праці. Дана теза потребує пояснення. Якщо раніше люди уходили з сільського господарства до промисловості, а потім з промисловості – до сервісу, то сьогодні у високотехнологічних країнах виникає проблема: лише 20 % населення буде необхідним постіндустріальному виробництву, а 80% не буде мати куди йти [5]. Вони, за висновками Джека Траута та Стіва Рівкіна, будуть непрацюючими робітниками. Це одне з майбутніх питань Заходу, котре висуває проблему створення матриці, що забезпечить роботу економіки та суспільства, здатного підтримати економіку. Саме це є ще одним аргументом на користь посткапіталістичного атрактора інформаційного постіндустріального суспільства. Але й він є помилковим. Праця перестає бути фізичною завдяки росту знання і науки. Наукова праця, труд менеджерів, наукових співробітників залишаються найманими. «Білі комірці» – наймані працівники підприємств. Сьогодні незрозуміло, як суспільство впорається із наявністю величезної кількості зайвих працівників.

Новий атрактор зайвих людей, не зайнятих у виробництві, – атрактор, що визначає посткапіталістичне суспільство та корелює з атрактором посткультурного феномену. Людина посткапіталістичного суспільства визначається як посткультурний феномен, як людина постмодернізму. Пострадянський та постмодерністський простір мають еквівалентні реалії, або набір еквівалентних парадигмальних матриць, що можуть бути зазначені як певний хронотоп. Слід зазначити, що постіндустріалізм, або пізній індустріалізм, або Модерн як незавершений проект, свідчать про те, що модернізація є перманентним станом. Вона пройшла першу стадію, а зараз про-

ходить другу, згодом буде ще одна стадія, яку можна визначити, за термінологією Римського клубу, за допомогою поняття «сталий розвиток». Проте, можна й відмовитися від категорії сталого розвитку, до чого зараз приходять більшість авторів. В економіці й у соціокультурній сфері пострадянського простору сталість можлива лише як ідеал, який є досить проблематичним. І будь-які спрощення виглядають тут надмірною віртуалізацією, однак горизонт в будь-якому разі має спостерігатися. Сьогодні він описується як глобалізація, що виступає як метаекологічний горизонт, при цьому не спонукаючи до інтенсифікації соціокультурного потенціалу. Вона залишається поки що відкритою проблемою та не працює як фактор спільних інтересів й мотивацій, спільний діалог країн-акторів. Якщо раніше капіталізм «переламавав» культури, то сьогодні національні культури «переламують» капіталізм, індустріалізм, запозичений з економічних принципів Заходу. Таким чином, капіталізм також потребує транзиту, зворотного транзиту, адаптивних стратегій. Західні цінності так само потребують чутливого застосування усіх можливостей соціокультурного росту, що зберігся у країнах, які, на думку Заходу, спізнилися у економічному розвитку.

Таким чином, аттрактор взаємодоповнення і буде тим ідеалом, що може стати загальною платформою глобалізаційних процесів, які відбуваються. Консенсус можливий як ідеал, що можна називати ідеалом як посткомуністичним, так й посткапіталістичним. Перша й друга номінація є достатньо дискусійними. Багато в чому сучасний соціально-політичний ідеал носить релігійний характер, що приймається на віру, поки екологічний вектор не примусить змінювати напрями розвитку, дбаючи про екомайбутнє.

Посткомунізм як широкий вектор реальності, так само як і посткапіталізм, – це абстракції, що допомагають з'ясувати межові інтенції та настанови, які передують переходу до іншого. Якщо доба Модерну (за Ю. Габермасом) – незавершений проект, то Постмодерн вже завершений тим, що він є стадією, яка намагається завершити це незавершення. У цьому фактично його роль. Посткомунізм – та стадія, що намагається завершити комуністичну утопію, але посткомуністичне суспільство як проект та певний ідеал не може здійснити цієї ролі, оскільки на відміну від Постмодерну як граничної абстракції, за Ю. Габермасом, посткомунізм є абстракцією досить обмеженою. У ній, найбільш за все, проявляється етика постреальності, постфактум визначається можливість постмодерністської поетики,

однак вже у зовсім інших реаліях: релігійних (соціоморфної релігії), етичних, естетичних, мистецьких, політичних. Усі вони складають ту фундаментальну засаду перехідного періоду, яку постмодерніст Віктор Пелевін визначив як перехід із нікуди в нікуди. Ця формула свідчить про те, що відбуваються зміни, але визначити їх адекватно досить складно. Залишається шлях аналогій, своєрідних проекцій, що надає можливість знайти ще один модус посткомуністичного ідеалу, який можна визначити як медійний, пов'язаний не лише з масмедіа та з екранною культурою, але й з модусом, що визначається як необхідність у додаткових проміжних інстанціях, модераторах, модифікаторах, які допомагають знайти образ майбутнього шляхом перекодування, перекладання у іншому просторі іншою мовою у інших образах. Проте ці образи є пізнаваними та допомагають зосередитися на специфіці саме тих процесів, що відбуваються у посткомуністичному суспільстві. При цьому аналогія «посткомунізм – постмодернізм» не є зайвою і випадковою.

Так, за Є. Бистрицьким «на відміну від політологів, які вживають термін посткомунізм для зручності опису бурхливих подій, насамперед, у так званих посткомуністичних країнах, ми у понятті посткомуністичної доби вбачаємо універсальний теоретичний зміст, плідне методологічне значення та великий евристичний потенціал. Поняття «посткомунізму» відбиває загальне для сучасності переживання стану завершеності певного культурного періоду. Починаючи, якщо не з Ніцше і Гайдеггера, то принаймні з Гвардіні, Лютара та Дерріди, Еко, інших сучасних філософів, це переживання зафіксувалося виникненням поширених образів кінця моралі, метафізики, ідеології, кінця Нового часу, проекту Модерну; в узагальненому вигляді закріпилося у суспільній думці через відоме поняття Постмодерну. Використання істориком і політологом Фукуямою типуво постмодерного образу кінця історії свідчить, на наш погляд, про внутрішню спорідненість понять постмодерну та посткомунізму» [6]. Така аналогія є плідною. Зазначимо, що медіальність постмодерністської культури, її прозорість, її нескінченна потреба у іншому, яка є рефлексивним й водночас герметично замкненим суб'єктом, медіатором, що перекладає з однієї мови на іншу, здійснює подвійне кодування, плюральний топос формотворення Модерну, притаманний і у посткомуністичній стадії розвитку культур як західних, так і східних ареалів. У тих та інших є два модуси, у яких бажано рухатися і формувати свій культурний потенціал: той, який залежить

від національної культури, від традицій і звичаїв, та модус, що залежить від іншої культури, культури-продуцента, яку тією чи іншою мірою сприймає посткомуністична культура як реципієнт.

Крім того, Є. Бистрицький відзначає, що культура посткомуністичної доби відбиває новий стан модернізованого, оновленого науковими, політичними рецептами старого суспільства. Йдеться про наш час як про теоретично невизначену добу в розвитку світової, а не лише посткомуністичної цивілізації. Лінійна класична схема пояснення сучасного стану посткомуністичного суспільства «не працює» у звичних термінах класичної послідовності, «прогресу» чи «регресу» як показників розвитку, повернення до минулих стадій зростання [6]. Слід зазначити, що посткомунізм – це своєрідна стадія, яка генерує у собі відразу два шляхи розвитку, два вектори: один направлений у минуле, а другий – у майбутнє. Один зондує підсвідоме та намагається знайти нові засади й основи для проектування майбутнього, а другий знаходить у майбутньому аналогії, що давно відбулися та лише допомагають адаптуватися до майбутнього. Таке подвійне трактування не властиве постмодернізму. Однак посткомунізм доповнює це до багатовекторного самоздійснення на підставі давньогрецького тлумачення поезису як вміння робити і перетворювати об'єкт на витвір мистецтва та зазначити його як хронотоп, тобто багатовимірну часову й просторову структуру, де є плюральне минуле та плюральне майбутнє. Плюральне майбутнє – можливість різних шляхів розвитку, прогноз, що дає можливість рухатися тим або іншим чином. А плюральне минуле свідчить про те, що в ньому знаходяться аналогії усіх тих шляхів, на підставі яких реконструюється та засаднича позиція, що є доцільною для прогнозу та проекту.

Скороспілі політологи посткомуністичної доби, орієнтуючись на кон'юнктуру, прагнуть якнайшвидше знайти заміну скомпрометованому марксизму іншою за змістом, але типовою тоталітарною ідеологією. Таку реідеологізацію можна спостерігати у посткомуністичних країнах на прикладі радикально націоналістичних рухів та партій. Тяжіння до класичних пояснювальних схем має різні підстави, головна з яких – збереження старих форм політичного та економічного життя у процесі посткомуністичних перетворень суспільства. Доки зберігається економічний, правовий та світоглядний у цілому потенціал минулої соціальної форми ідентифікації та самоусвідомлення людини, посткомуністичне самоусвідомлення

реальності існуватиме переважно за рахунок критики комунізму, що можна назвати посткомуністичним нігілізмом [6].

При цьому дефініція «нігілізм» несе як негативні, так і позитивні риси. Якщо ідеал не має фундаментальної критичної засади та не наділений потенціалом здорового нігілізму, він швидко перетворюється на ідола. Посткомуністичні симулякри та реальність, що виникає у вивірених у державній цензурі потоках масової інформації, тиражується телебаченням, пресою як смислова реальність, якою живуть люди. Її практично неможливо верифікувати через брак об'єктивних критеріїв для відокремлення істини від хиб, від нав'язливої інтерпретації фактів та подій засобами ТБ, радіо, преси. Симулякри дедалі більше структурують дискурс сьогодення. Наприклад, дії не кращих за своїми людськими якостями очільників нових східно-європейських країн. До симулякрів також належать зразки «демократії», «підприємництва», «талановитих молодих економістів» – образи, що відтворюють нову посткомуністичну політику.

Тоді виникає запитання, якщо посткомунізм та постмодернізм мають одну й ту саму природу «пост», яка характеризується тим, що вони виникають після модерну й після комунізму, чи є модерн і комунізм спорідненими реальностями? Безумовно, вони є спорідненими. Екстенсивна метрика, екстремізм, намагання до прогресу та підкорення завдяки цьому земної кулі – інтенції доби Модерну. Комунізм також є суто модерністським та, користуючись термінологією Ю. Габермаса, незавершеним проектом. Комунізм і є незавершеним Модерном, що потребує свого завершення. Проте завершення не може ніколи відбутися, оскільки воно відсувається у перспективу, завдяки тим ідеальним спонукам, інтенціям, що нескінченно, тільки-но ми добираємося до наступного горизонту комунізму, потребують все більше зондувати комунітарні реальності, що існували у цивілізаціях раннього типу. А чи не було це вже задіяне як ідеал, як та функціональна система, яку ми так ретельно шукаємо у майбутньому? Саме це ускладнює проблему. Вектор, який чітко визначено як вектор верифікації, свідчить про новітні образи ідеалів, що формуються вже у постмодерному вимірі. Отже, постмодернізм стає поетикою посткомуністичного дискурсу, який формується у медіа та інших ЗМІ.

Висновки. Слід враховувати, що за своєю природою ідеал є своєрідною рецепцією майбутнього, що здійснюється як двовимірний вектор занурення у минуле й майбутнє. Майбутнє при цьому мо-

делюється не за прогнозами теперішнього, а за взірцями минулого. Посткомуністичний простір характеризується позбавленням комуністичного ідеалу, але його також можна характеризувати як простір, позбавлений будь-яких ідеалів. Ідеали функціонують як функціональна система, існуючи скоріше як атрактори, як зони комфорту, спокою, тиші у хаосогенному середовищі, де глобалізація, модернізація, транзит, стають тими ешелонованими пан-універсальями, які втрачають свій сенс як регулятивні абстракції та категорії.

Якщо у класичному капіталізмі модернізація передувала глобалізації (Модерн замінює Середньовіччя, а лише потім вже виникає глобалізація і посткультура), то у посткомуністичному просторі все здійснюється навпаки. Посткомуністичний простір потрапляє у глобалізаційний пресинг впливу інших акторів, партнерів, що існують поза вимірами реального соціалізму або комунізму. Модернізація виглядає як транзит. Транзитологія несе у собі два виміри: транзити й трансформації. Якщо її розуміти як щеплення нормативів, технологій, ідеалів, то це поверховий транзит, який не завжди є вдалим, а трансформація як готовність отримати західні цінності у контексті адаптивних стратегій може бути вдалою.

Ідеали посткомуністичного суспільства як постмодерний хронотоп – це особлива тема, що торкається глибинних пластів постмодерністського світогляду, орієнтується на споживача, на постмодерністські системи трансформації реальності. Посткомуністичне суспільство не позбавилося ідеального як фактора суспільної інтеракції, як фактора суспільного життя людини, але ідеал медіалізується, стає надзвичайно інтерактивним у плані масмедіа і у плані масовості, що формується навколо плющі, ритуалізованого видовища, навколо дискурсивних практик та інших екранних артефактів.

Бібліографічний список:

1. Федотова В. Г., Колшаков В. А., Федотова Н. Н. Глобальный капитализм : три великих трансформации. Социально-философский анализ взаимоотношений экономики и общества. М. : Культурная революция, 2008. 608 с.
2. Тоффлер Е. Третья волна. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія*. Київ. : Либідь, 1996. 384 с.
3. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера земли. М. : ДИ – КАРТ, 1993. 503 с.
4. Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну. Київ : Четверта хвиля, 2001. 424 с.
5. Траут Дж., Ривкин С. Сила простоты. Руководство по успешным бизнес-стратегиям. СПб. : Питер, 2007. 240 с.

6. Політологія посткомунізму. Політичний аналіз посткомуністичних суспільств. К. : Політична думка. 1995. С. 18-19. URL: [http:// bystrytsky.org/ppostukr.htm](http://bystrytsky.org/ppostukr.htm).

The problem of the Ideal in the 21st century remains relevant for research. The relationship between the Ideal and its practical embodiment is an acute topic for discussions in contemporary philosophy, political science, and cultural studies. The objective of the article was to determine the attractors as semantic epicentres of the comfort zone. The purpose and tasks have led to the use of such research methods as analysis and synthesis, which made it possible to clarify the definition of the concepts of «Ideal», «Attractor», «Globalization», «Modernization». The method of system-structural analysis allowed identifying the functioning of the Ideal in a new post-communist social space. The modern polysystem vision of the Ideal is based on the interaction of globalization and modernization. They become the main attractors in the post-communist space, since they are dominating in the discursive space of dialogue among cultures, forming the interplay of economic integrative and disintegrative processes. Modern ideals operate as a functional system, existing as attractors, as zones of comfort, tranquillity, silence in a chaotic environment, where globalization, modernization, and transit become those pan-universals that lose their meaning as regulatory abstractions and categories. The ideals of a post-communist society reflect the deep layers of a postmodern worldview; they are oriented to the consumer and the postmodernist systems of transformation of reality. The postcommunist society did not get rid of the ideal as a factor in the social life of man, but the ideal is medialized, becomes massive, extremely interactive in the media space. It is formed around a square, ritualized spectacle, around discursive culture practices and screen artefacts.

Keywords: Attractor, Ideal, Globalization, Modernization, Postcommunist Ideal, Social ideal.

УДК 327.5:[316.48:159.923.2]

Ростецька С. І., ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

КОНФЛІКТ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ ЯК ЗАГРОЗА БЕЗПЕЦІ СУЧАСНИХ ДЕРЖАВ

У статті проаналізовано сучасні наукові підходи у дослідженні конфліктів ідентичностей. Розкрито основні причини та чинники конфліктів ідентичностей. Аргументовано вплив конфліктів ідентичностей на безпеку сучасних національних держав.

Ключові слова: конфлікт, безпека, ідентичність, національна ідентичність, регіональна ідентичність, етнічна ідентичність.

6. Політологія посткомунізму. Політичний аналіз посткомуністичних суспільств. К. : Політична думка. 1995. С. 18-19. URL: [http:// bystrytsky.org/ppostukr.htm](http://bystrytsky.org/ppostukr.htm).

The problem of the Ideal in the 21st century remains relevant for research. The relationship between the Ideal and its practical embodiment is an acute topic for discussions in contemporary philosophy, political science, and cultural studies. The objective of the article was to determine the attractors as semantic epicentres of the comfort zone. The purpose and tasks have led to the use of such research methods as analysis and synthesis, which made it possible to clarify the definition of the concepts of «Ideal», «Attractor», «Globalization», «Modernization». The method of system-structural analysis allowed identifying the functioning of the Ideal in a new post-communist social space. The modern polysystem vision of the Ideal is based on the interaction of globalization and modernization. They become the main attractors in the post-communist space, since they are dominating in the discursive space of dialogue among cultures, forming the interplay of economic integrative and disintegrative processes. Modern ideals operate as a functional system, existing as attractors, as zones of comfort, tranquillity, silence in a chaotic environment, where globalization, modernization, and transit become those pan-universals that lose their meaning as regulatory abstractions and categories. The ideals of a post-communist society reflect the deep layers of a postmodern worldview; they are oriented to the consumer and the postmodernist systems of transformation of reality. The postcommunist society did not get rid of the ideal as a factor in the social life of man, but the ideal is medialized, becomes massive, extremely interactive in the media space. It is formed around a square, ritualized spectacle, around discursive culture practices and screen artefacts.

Keywords: Attractor, Ideal, Globalization, Modernization, Postcommunist Ideal, Social ideal.

УДК 327.5:[316.48:159.923.2]

Ростецька С. І., ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

КОНФЛІКТ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ ЯК ЗАГРОЗА БЕЗПЕЦІ СУЧАСНИХ ДЕРЖАВ

У статті проаналізовано сучасні наукові підходи у дослідженні конфліктів ідентичностей. Розкрито основні причини та чинники конфліктів ідентичностей. Аргументовано вплив конфліктів ідентичностей на безпеку сучасних національних держав.

Ключові слова: конфлікт, безпека, ідентичність, національна ідентичність, регіональна ідентичність, етнічна ідентичність.

В дослідженні проблем формування ідентичності пріоритетне значення має виявлення загроз національним інтересам країни. Національна безпека, сталий розвиток і цілісність країни можливі тільки на основі ціннісних уявлень про збереження самобутності країни як впливового геополітичного суб'єкта в умовах жорстких викликів постіндустріального суспільства.

Наразі, науковий дискурс, а не лише політичний, безпосередньо впливає на конфліктний та інтеграційний потенціал країни, оскільки знання певним чином генерує влада, і формування ідентичності є найважливішою умовою загальнонаціональної безпеки держави.

Розгляд проблеми «конфліктів ідентичностей» в статті пов'язана з рефлексією ціннісно-світоглядних суперечностей, викликаних глибинними змінами сучасного глобалізованого суспільства. Концепція конфліктів ідентичностей ні в політичній науці, ні в конфліктології не розроблена, в той час як сам термін вживається в різних науках. Вивчення загрози ідентичності як джерела конфлікту та шляхів її подолання в контексті елімінації світоглядного протистояння модернізації і традиціоналізації передбачає формування нового погляду, здатного відобразити інтеграційну природу національної ідентичності.

У глобалізованому світі ідентичність стає основним дискурсом як науки, так і повсякденного життя. Це вмотивовано тим, що розширюється потенційне поле для взаємодії культур. Суспільства, народи та індивіди відчувають кризу ідентичності. Проблема зміни і пошуку ідентичності характерна як для країн колишнього радянського блоку, так і для західних демократичних країн вона, мабуть, універсальна на етапі переходу, коли старі ідентичності втратили сенс для більшості в суспільстві, а нові ще не створені. Крім того, бачення глобалізації та участь в ній залежить від того, в якому місці планети ми розмірковуємо про неї. Одна справа, як її представляють люди, що говорять міжнародними мовами і вільно переміщуються у глобалізованому світі, інша справа – людина, що не покидала своєї країни і робить висновки про світ із телебачення, і зовсім інакше сприймає глобалізацію населення в найбідніших країнах Африки, хоча навіть там вже користуються Інтернетом.

Ідентичність як проблема виникає під час змін, в ситуації, коли потрібно об'єднати нові синтетичні ідентичності з традиційними «самоочевидними» ідентичностями, створити нове соціокультурне колективне «Я», наприклад ту ж націю-державу. З іншого боку,

будь-який перехід від традиційного суспільства до суспільства сучасного, а потім і до постмодерного супроводжується вибухом нових ідентичностей, які фрагментують суспільство, акцентуючись на приватних і особливих інтересах на протигагу загальним. В результаті сучасні синтетичні ідентичності, як правило, багатокомпонентні. Ідентичність опирається на цілий комплекс критеріїв і символів, таких як мова, історія, територія, культурна традиція, загальна міфологія, релігійна картина світу, спільність походження, звичаї і т.д. Відповідно визначення достатнього набору ознак, а також виділення базових і другорядних параметрів – ідентичність перетворюється тут в окрему і до того ж дуже серйозну проблему.

Безумовно, глобалізація викликала кризи ідентичності. Висловлюється думка, що проблема ідентичності зовсім знята з порядку денного, а її місце зайняв мультикультуралізм. Сьогодні пошук ідентичності здійснюється не тільки на раціональному рівні, а й у формі сакрального – світського і релігійного. Джерелом відповідних сенсів виступають локальні культури.

Як зазначав З. Бауман: «... проблема, яка мучить людей під кінець століття, полягає не стільки в тому, як знайти обрану ідентичність і змусити навколишніх визнати її, скільки в тому, яку ідентичність вибрати і як зуміти вчасно зробити інший вибір, якщо раніше обрана ідентичність втратить цінність ... Головною і найбільш складною проблемою є не те, як знайти своє місце в жорстких рамках класу або страти і, знайшовши його, зберегти і уникнути вигнання – людину дратує підозра, що межі, в які вона з такими зусиллями проникне, скоро зруйнуються або зникнуть» [1, с. 185]. Крім того, З. Бауман вважає, що «ідентичність є «важко оспорюваною концепцією». щоразу раз, коли ви чуєте це слово, можете бути впевнені, що там йде битва. Поле бою є рідною домівкою для ідентичності. Ідентичність існує тільки в шумі битви; вона засинає та її не чути, коли шум битви стихає ... Ідентичність – це боротьба одночасно проти розпаду і фрагментації; спроба поглинути і в той же самий час – відважний опір пожиранню» [1, с. 234].

В умовах глобалізації перед людиною постійно постає завдання відтворення сакрального рівня ідентичності, відновлення сакрального при можливих і реальних руйнуваннях ідентичності. У цьому одне з джерел конструювання та набуття всіх життєвих сенсів.

Множинні ідентичності в сучасних суспільствах практично неможливо асимілювати. Можливості регулювання наростаючих кон-

фліктів укладені в ієрархізації ідентичності та визначенні загальних правил гри, які, природно, ніколи не задовольняють всі зацікавлені сторони. Для цього потрібно: а) визначити набір базових цінностей, принципів та інститутів, які завжди матимуть перевагу в спірних ситуаціях; б) визначити форми, методи, умови і межі лобювання колективних інтересів, тобто чітко визначити сфери політичного і неполітичного.

В даний час, найбільш сприятливе середовище для конструювання нової ідентичності являють собою так звані «перехідні суспільства», що переживають глибокі соціальні та інтелектуальні трансформації. Політика є своєрідним «віртуальним конструктором» формування нової ідентичності. Очевидно, що політична риторика еліти в суспільствах, що трансформуються покликана заповнити той вакуум, який виникає з розриву вчорашніх теоретико-ідеологічних моделей описів суспільства і нової дійсності, того, що «було», «є» і «має бути». Ситуація ускладнюється тим, що трансформації суспільства накладаються на більш глобальний транзит до постіндустриального, «інформаційного суспільства». Перехідний характер суспільства, надлом колишніх інститутів і колективних політичних практик, дискредитація модерністських ідеологій обумовлюють висунення на перший план перехідних, нестійких механізмів політичної ідентифікації. Наприклад, в сфері політики поступово відходять у минуле програмно-ідеологічні партії і самі ідеології як способи ідентифікації. Ідеології перетворилися в матеріал для постідеологічних конструкторів ідентичності. Популярний дискурс популізму зміщує антагоністичні аксіоми класичних ідеологій, що було б неможливо, якби ці ідеології були значимі, якби з ними ідентифікувалися реальні соціальні групи.

В сучасній політичній науці ще не сформувався єдиний підхід до визначення критеріїв, за якими той чи інший конфлікт слід класифікувати як «конфлікт нового покоління». Аналіз змін предметного змісту етнополітичних конфліктів за останнє сторіччя дає підстави вважати, що науці ще належить виробити перелік тих критеріїв, які повинні будуть неодмінно враховуватися як при виробленні рекомендацій щодо врегулювання конфліктів, так і безпосередньо в процесі його врегулювання. Однак уже очевидно, що серед таких критеріїв при виробленні інструментарію фактор ідентичності повинен розглядатися нарівні, а, може, в окремих випадках і більшою мірою, ніж фактори етнічності, релігійності і т.д.

Слід зазначити, що групи із загальною ідентичністю виділялися в якості найбільш придатною одиниці аналізу для вивчення затяжних або нерозв'язних соціальних конфліктів ще Дж. Бертоном і І. Азаром [10, с. 132].

В наші дні зміна геополітичної структури світу викликає появу складних соціокультурних наслідків, в тому числі і радикальних трансформацій ідентичності. Цей процес породжує нові конфлікти і сприймається багатьма національними спільнотами як загроза їхньому політичному суверенітету, економічній безпеці і культурної самобутності. Особливо чітко подібні трансформації простежуються при розгляді «заморожених» конфліктів на пострадянському просторі та пов'язаних з ідентичністю процесів, що розвиваються в невизнаних державах. М. М. Лебедева зазначає, що обумовлені глибокими відмінностями в культурах такі конфлікти дійсно важко піддаються врегулюванню [5, с. 19].

Британський вчений Д. Френсіс порівнює ідентичність з культурою, яка також багатогранна. На його думку, ворожість, незалежно від природи її походження, посилюється культурними відмінностями, внаслідок чого іншій стороні приписуються мотиви домінування, які змушують вважати «несхожість» загрозою [11].

М. Довженко відзначає, що «конфлікт ідентичності» стає основним видом сучасного конфлікту, в рамках якого різні групи реалізують свої соціокультурні цінності, ідентифікують себе і своє бачення світу в період утвердження «постмодерної» цивілізації. На підтвердження своєї думки він наводить дані, згідно з якими «дві третини всіх насильницьких конфліктів в середині 1990-х років мали саме таку основу» [4, с. 126]. Необхідно відзначити, що багато дослідників схильні до позначення конфліктів 1990-х років як «конфліктів ідентичності», при тому, що велика їх частина виникла на етнотериторіальному ґрунті. Такі конфлікти мають істотні відмінності в порівнянні з конфліктами, пов'язаними з боротьбою сил сепаратизму і федералізму, автономії і централізму, де в основі лежить статусне співвідношення етносів.

При всьому різноманітті підходів до визначення типу конфлікту, існує відносна єдність думки дослідників, що фактори ідентичності і групового статусу є фундаментальними, відмова у визнанні та дискримінація викликають неминучий і непереборний протест, а самі конфлікти є особливо важкими для переговорів і компромісу [8, с. 15]. Недостатньо уваги приділяється проблемі тим ідентичнос-

тям на пострадянському просторі, які сформувалися не як етнічні. Наприклад, поняття «пострадянської ідентичності» зустрічається в сучасних дослідженнях вкрай рідко і в абсолютно різних інтерпретаціях, що свідчить про несформованість даної категорії в якості наукової.

Вперше термін «конфлікт ідентичності» з'явився в роботах Дж. Бертона і Дж. Ротмана в 1990-ті роки. Дж. Бертон розглядав колективну ідентичність як одну з базових потреб людини, при цьому загроза ідентичності сприймається групою як одна з основних загроз безпеці. Більш того, Дж. Бертон як ключові виділяє дві потреби: потреба в ідентичності і потреба в безпеці.

На думку Дж. Ротмана, найважливішими атрибутами конфліктів ідентичності є їх ірраціональність, глибока суб'єктивність і некерованість. На думку Дж. Ротмана, традиційний рецепт, який рекомендує відокремлювати ідентичність від прихованого протиріччя і конкретної конфліктної проблеми, є одним з поширених прикладів конфліктологічного аналізу, здатного посилити, але не вирішити протиріччя. Коли конфлікт стосується ресурсів або усвідомлених, раціоналізованих цілей, які чітко визначені, цей традиційний підхід може бути корисним орієнтиром в процесі конфліктного розв'язання. У розв'язанні конфліктів ідентичності недоцільно використовувати методи управління за допомогою структурного розподілу різних компонентів конфлікту: спроба відокремити емоції та ідентичність від суті протиріччя може тільки ускладнити ціннісно-ідентифікаційний конфлікт, надати формам його маніфестації деструктивний характер [12, с. 645].

У теорії міжнародних конфліктів Дж. Бертон пропонується враховувати базові людські потреби, які відрізняються від інтересів і включають в себе необхідність в груповій безпеці та визнання унікальної ідентичності, та використовувати їх в антиконфліктогенному менеджменті в процесі розв'язання конфліктів ідентичності. Основною метою їх розв'язання повинно бути усунення морально-психологічних загроз, напруженості і розчарування в базових потребах, а не тільки задоволення матеріальних інтересів [9, с. 125].

В той же час, як зазначає Дж. Ротман: «Якщо ми хочемо досягти успіху в дослідженні причин конфліктів ідентичності, ми повинні розпочати з визначення, яке призведе до цінного теоретизування і конструктивних методів розв'язання. Ми розглядаємо ідентичність як самосприйняття, наповнене культурної формулою. Культурна

формула базується на внутрішніх потребах і перевагах, групових характеристиках і колективних цінностях. У конфліктах ідентичності сама ідентичність може бути персональною, груповою або міжгруповою, але вона завжди є джерелом конфліктогенного сприйняття суперечності та каталізатором конфлікту. Сторони можуть сприймати себе в якості персональних «максимайзерів», захищаючи індивідуальні цінності, переслідуючи власні інтереси і висловлюючи індивідуальні потреби; вони можуть бути соціокультурними групами і відчувати себе частиною колективного цілого; вони можуть відчувати себе носіями численних соціокультурних ідентичностей і вступати в конфлікт на міжгруповому рівні. Усі ці сприйняття генеруються культурною формулою, ідентичністю. В такому випадку ідентичність стає ідеологічною базою учасників конфлікту, наповненою персональними, груповими і міжгруповими емоціями, цінностями» [12, с. 652].

В сучасному глобалізованому світі доцільно звернути увагу на регіональні конфлікти ідентичності. Регіональні конфлікти ідентичностей необхідно розглядати в контексті соціально-конструктивістської парадигми як результат глобальних трансформацій «плинної сучасності», що змінюють зміст загроз міжнародній безпеці і торкаються всіх форм колективної ідентичності. У дезінтегрованому пострадянському соціумі суперечливі посттрадиційні трансформації стали метасередовищем протікання затяжних конфліктів ідентичності. Як зазначає Т. Горіна, «наднаціональний характер ризиків, страх, розгубленість, безпорадність перед виявленими і латентними небезпеками, прозорість географічних кордонів для факторів, що викликають ризики, екологічне відчуження, рефлексивне відстеження ризику, політизація небезпеки, опосередкованість знань про ризики експертними оцінками – особливості сучасного суспільства, які ставлять за мету забезпечення глобальної безпеки» [3, с. 184].

Регіональний аналіз взаємозв'язку конфліктності та ідентичності говорить про деструктивний вплив внутрішньосистемних суперечностей, зумовлених факторами соціальної фрагментації і дезінтеграції, в першу чергу низьким рівнем життя і незадоволеністю в базових потреб рівності, справедливості, безпеки. До причин напруженості можна віднести безробіття, низький рівень життя, низькі зарплати; низький рівень культури і освіти населення; помилки національної політики; низький рівень толерантності; боротьба за землі, за територію; маніпуляція інформацією про конфлікти в ЗМІ;

пропаганда переваги одних релігій над іншими, радикалізація релігії; неконтрольована міграція, помилки в міграційній політиці.

Конфліктогенний характер традиціоналістської ідентичності обумовлений стереотипізацією ворожих образів «чужих» в процесі етнополітичного конструювання культурних «кордонів». Культурні відмінності не приводять до неминучих конфліктів ідентичності, формуючи передумови до діалогу; однак, коли громадянська ідентифікація в процесі модернізаційної універсалізації сприймається як загроза «етнокультурної безпеки» – виникають складні для врегулювання та розв'язання конфлікти ідентичності. Так, Т. Гарр, аналізуючи «причини народного невдоволення», акцентує увагу конфліктологів на необхідності враховувати в конфліктному менеджменті проблему «чому групі ідентичності і невинності зробили їх членів чутливими до різного роду політичних закликів і ідеологіям, які виправдовують протест або заколот» [2, с. 230].

Варто зазначити, що в першу чергу, поліетнічним державам слід підтримувати можливість вільного громадянського вибору і захисту позитивних ідентифікаційних проектів (що і складає суть «політики життя», або «life politics», в концепції Е. Гідденса як реалізації сучасної ідентичності в ідеї «позитивного добробуту», «positive welfare», не лише до економічного, а й морального) від різноманітних конфліктів ідентичностей і фундаменталістських загроз суспільній безпеці – як релігійних (агресивні версії ісламізму, православ'я і католицизму) і етнорасових, так і неконсервативних і неоліберальних [6, с. 131].

На думку С. Пахоменко ідентичність взагалі є маркером протистояння сторін у будь-якому конфлікті, не обов'язково етнічному. В умовах війни, протистояння ідентичності неминуче, бо, треба ж якось позначити ворога і його кардинальну відмінність від «своїх» з неминучою демонізацією ворожого образу. Тобто сама масова свідомість у відповідності зі своїми стереотипами, на яких ефективно грає пропаганда, конструє реальність за традиційним лекалом – «свій-чужий», що під час війни трансформується в «свій-ворог». «Червоні-білі», «республіканці-франкісти», «німці» (фашисти) – «росіяни», «серби-албанці» – приклади протистояння ідентичностей в різні історичні періоди і в різних протистояннях, які типологічно вважаються і громадянськими війнами, і міжнародними конфліктами й етнічними конфліктами [7, с. 382].

Отже, багатовимірний конфлікт ідентичностей між автохтонними і іншокультурними групами, між національними спільнотами

в складі сучасних політичних націй, між Центром і регіонами, між носіями різних групових ідентифікацій і культурних норм – виявляється сьогодні перешкодою на шляху консолідації громадянської нації. Трансформується саме джерело, що традиційно генерувало суспільно значущі сенси, а саме держава. Визначення «національне» у відношенні до держави до недавніх пір сприймалося як само собою зрозуміле. Політична думка ХХ ст. приписувала історично національній державі епохи модерну універсалістські властивості, орієнтуючи на якість життя «золотого мільярда» як на бажаний результат розвитку національно-державних спільнот. Однак в глобалізованому світі шляхи трансформації державності все більш помітно розходяться з націотворенням в її звичному історичному трактуванні.

Феномен «неспроможних держав» (failed states) і «проблемних», розпадаються держав (failing states) – один з яскравих проявів цієї тенденції. Зміни на політичній карті світу, що відбулися за короткий за масштабами історичного часу період після розпаду радянської системи, поставило державність країни та їх громадян перед викликом самовизначення на підставах, які відповідають новим реаліям багатокультурних суспільств.

Процеси детрадіціоналізації колективних ідентичностей торкаються всіх сфер життя сучасного суспільства - від формування системи загальнодержавної безпеки, етнічних і громадянської ідентифікацій до організації власного часу. Зростання внутрішніх вогнищ етнонаціональної та етноконфесійної конфліктності розводять «національне» і «державне» в системі ціннісних орієнтирів громадянина. Активний сплеск, останнім часом, сепаратистських настроїв в регіонах, підтримка суспільствами націоналістичних політичних сил становлять загрозу для національної держави та національної безпеки. Формування ж загальних орієнтирів ідентичності політичних спільнот як основи їх «згоди на розвиток» та «консенсус» повинно пріоритетом державної, соціальної та культурної політики в умовах дестабілізації світового порядку.

Бібліографічний список:

1. Бауман З. Идентичность в глобализирующемся мире. Индивидуализированное общество. М., 2002. 390 с.
2. Гарр Т. Р. Почему люди бунтуют. СПб. : Питер, 2005. 461 с.
3. Горина, Т. Устойчивое развитие в концепции общества риска. *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 7, Философия. Социология и социальные технологии.* 2012. № 3 (18). С. 183–187.

4. Довженко М. Специфика урегулирования современных конфликтов в меняющемся мире. Мировая политика и международные отношения на пороге нового тысячелетия. М. : МОНФ, 2000. 156 с.
5. Лебедева М. Политическое урегулирование конфликтов. М. : Аспект-Пресс, 1999. 271 с.
6. Новицкий В. Anthony Giddens. *Beyond Left and Right*. Тонос. №2 (16). 2007. С. 129 – 133.
7. Пахоменко С. Ідентичність у конфлікті на Донбасі. *INTERMARUM: історія, політика, культура*. 2015. Вип. 2. С. 376-389.
8. Тишков В. Конфликт в сложных обществах. Этнополитический конфликт : пути трансформации: настольная книга Бергховского центра / пер. с англ. яз.; ред. В. Тишков, М. Устинова. М. : Наука, 2007. 582 с.
9. Burton J. Conflict: Resolution and Prevention. John Burton. New York: St. Martin's Press, 1990, 295 pp.
10. Edward E. Azar and John W. Burton (eds.), *International Conflict Resolution: Theory and Practice* (Brighton: Wheatsheaf Books and Boulder, CO : Lynne Rienner Publishers, 1986, 159pp.
11. Francis D. Culture, Power Asymmetries and Gender in Conflict Transformation. URL: <http://www.focusintl.com/GD169%20Culture,%20Power%20Asymmetries%20and%20Gender%20in%20Conflict%20Transformation>, [05.04.18]
12. Rothman, J. Individuals, groups and intergroups: Understanding the role of identity in conflict and its creative engagement. *Ohio State Journal on Dispute Resolution*. 2013. № 28 (3). P. 631–658.

The article analyzes modern scientific approaches in the study of conflicts of identities. The main causes and factors of conflict of identities are revealed. The influence of conflict of identities on the security of modern national states is argued.

Keywords: conflict, security, identity, national identity, regional identity, ethnic identity.

УДК 349.6:341.018

Бойчук А.Ю., суд Приморського району м. Одеси

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РЕГЛАМЕНТАЦІЇ НОРМ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті досліджено особливостей застосування міжнародного досвіду регламентації норм юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони навколишнього середовища. Використовується у даній

4. Довженко М. Специфика урегулирования современных конфликтов в меняющемся мире. Мировая политика и международные отношения на пороге нового тысячелетия. М. : МОНФ, 2000. 156 с.
5. Лебедева М. Политическое урегулирование конфликтов. М. : Аспект-Пресс, 1999. 271 с.
6. Новицкий В. Anthony Giddens. *Beyond Left and Right*. Тонос. №2 (16). 2007. С. 129 – 133.
7. Пахоменко С. Ідентичність у конфлікті на Донбасі. *INTERMARUM: історія, політика, культура*. 2015. Вип. 2. С. 376-389.
8. Тишков В. Конфликт в сложных обществах. Этнополитический конфликт : пути трансформации: настольная книга Бергховского центра / пер. с англ. яз.; ред. В. Тишков, М. Устинова. М. : Наука, 2007. 582 с.
9. Burton J. Conflict: Resolution and Provention. John Burton. New York: St. Martin's Press, 1990, 295 pp.
10. Edward E. Azar and John W. Burton (eds.), *International Conflict Resolution: Theory and Practice* (Brighton: Wheatsheaf Books and Boulder, CO : Lynne Rienner Publishers, 1986, 159pp.
11. Francis D. Culture, Power Asymmetries and Gender in Conflict Transformation. URL: <http://www.focusintl.com/GD169%20Culture,%20Power%20Asymmetries%20and%20Gender%20in%20Conflict%20Transformation>, [05.04.18]
12. Rothman, J. Individuals, groups and intergroups: Understanding the role of identity in conflict and its creative engagement. *Ohio State Journal on Dispute Resolution*. 2013. № 28 (3). P. 631–658.

The article analyzes modern scientific approaches in the study of conflicts of identities. The main causes and factors of conflict of identities are revealed. The influence of conflict of identities on the security of modern national states is argued.

Keywords: conflict, security, identity, national identity, regional identity, ethnic identity.

УДК 349.6:341.018

Бойчук А.Ю., суд Приморського району м. Одеси

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РЕГЛАМЕНТАЦІЇ НОРМ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті досліджено особливостей застосування міжнародного досвіду регламентації норм юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони навколишнього середовища. Використовується у даній

статті компаративний аналіз з метою більш детального вивчення норм юридичної відповідальності за правопорушення в сфері навколишнього середовища. Порівняльний аналіз законів про рослинний світ проведено за трьома напрямками.

Ключові слова: охорона навколишнього середовища, юридична відповідальність, міжнародний досвід, правопорушення в сфері охорони навколишнього середовища.

Проблематика теми. Глобалізація як одна з тенденцій розвитку сучасного міжнародного співтовариства держав та особливо її новітня форма розвитку та вдосконалення – правова глобалізація, надає двоїстий вплив на національні правові системи. З одного боку, на слушну думку дослідниці Т. Ю. Кулапової, вона може привести до позитивних змін в національному законодавстві та практиці його застосування; з іншого боку – вона здатна нівелювати державний суверенітет, порушити єдиний правовий простір окремої держави і підірвати специфіку і самобутність її правової системи [1, с. 3], тобто, привести до правового регресу. Разом з тим, правова глобалізація не тільки викликає до життя, а й інтенсифікує могутні тенденції правового прогресу – інтернаціоналізацію конституційного правопорядку держав і конституціоналізацію сучасного міжнародного права [2]. Ці дві зазначені тенденції, що виникають та протікають практично паралельно одна одній становлять могутній потенціал правового розвитку сучасної людської цивілізації, що у методологічному розумінні базується на використанні зарубіжного досвіду правового розвитку та використанні надбань національних та міжнародної правових систем.

Необхідно зазначити, що сам процес правової глобалізації в праксеологічному розумінні має на увазі запозичення різного роду соціальних і нормативних технологій, вже відпрацьованих в соціумі і на міждержавному рівні добре працюючих юридичних конструкцій, включаючи запозичення норм національних законів, розробку модельних законодавчих актів та багатосторонніх міждержавних договорів, організаційних і організаційно-правових методів і засобів управлінського впливу і т. ін. У той же час, слід враховувати, що деякі соціальні і нормативні інститути не піддаються адекватному сприйняттю за межами конкретної національної системи суспільного устрою. До них, наприклад, відносяться цивілізаційні особливості етносу, що століттями проживає в певному природному і етносо-

ціальному середовищі; система міжлюдських відносин, що обумовлена історичним розвитком та існуванням мононаціонального чи багатонаціонального народу; система правових норм, що регламентують та регулює існування та функціонування найважливіших соціальних інститутів – шлюб, сім'я, відносини між людьми в локальному соціумі та мікрогромадах, відповідні елементи колективної правової психології та правосвідомості тощо. Такі особливості часом мають не тільки вирішальне значення для успішної організації тих чи інших суспільних відносин, а й фактично обумовлюють їх існування та можливий розвиток в перспективі. У зв'язку з цим особливого та об'єктивованого значення та актуалізації набуває дослідження як внутрішньодержавного правового досвіду, що відображає національну специфіку окремих правових систем, так і міжнародного правового досвіду, що фактично демонструє інтеграційні тенденції їх загальносвітового узгодженого розвитку.

Таким чином, об'єктивація та актуалізація міжнародних відносин міжнародного, міждержавного, міжурядового, неурядового, міжсуб'єктного рівнів детермінована насамперед тенденціями правової глобалізації на тлі якої розвиваються процеси міждержавної інтеграції в економічній та політичній сферах. В таких умовах поява правової глобалізації як вищої форми відображення появи, розвитку, вдосконалення, трендування та домінування правової інтеграції в рамках міждержавної комунікації – виступає не тільки логічним кроком, а й закономірним результатом взаємодії суб'єктів міжнародного права, що сповідують загальні правові цінності та ідеали.

З урахуванням того, що Україна заявляє та позиціонує себе як держава, що є частиною міжнародної спільноти, на порядку денному все гостріше постає питання запозичення міжнародного і зарубіжного досвіду правового регулювання, в тому числі в сфері охорони навколишнього середовища. Така постановка питання, з одного боку, стає до певної міри неминуchoю в умовах наростання та поглиблення процесів правової глобалізації, а з іншого боку – сам стан навколишнього природного середовища та неналежний рівень його охорони, що у підсумку веде до суттєвого погіршення умов життєдіяльності людини, стимулюють зусилля держав щодо вироблення ефективних превентивних та природоохоронних нормативних механізмів. Таким чином, саме об'єктивація цього процесу визначає передумови зростання ролі та впливу міжнародного (і до певної міри наднаціонального) права, а також запозичення міжнародного

і зарубіжного досвіду правової охорони навколишнього середовища на рівні національного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній юридичній науці питання рецепції права розглядалися в основному в контексті історико-правових досліджень, зокрема в контексті рецепції римського права. Питанням рецепції права, її формам і методам було присвячено багато праць дореволюційних, радянських, сучасних вітчизняних та зарубіжних вчених-фахівців в сфері правознавства, історії права, компаративістики, серед яких С. С. Алексєєв, М. В. Баглай, М. Й. Байтін, В. М. Баранов, П. П. Баранов, М. А. Богуславський, В. В. Бойцова, Л. В. Бойцова, С. М. Братусь, Р. С. Байніязов, Є. В. Васковський, П. Г. Виноградов, С. І. Вільнянський, Н. Л. Гранат, Ф. А. Григор'єв, А. М. Гуляєв, М. Є. Гушчін, В. М. Дмитрук, М. Л. Дювернуа, С. Л. Зівс, В. Д. Зорькин, Т. В. Кашаніна, В. М. Карташов, В. В. Касьянов, Н. О. Крашеннікова, М. Є. Крилов, М. М. Коркунов, В. М. Кудрявцев, Ф. І. Леонтович, О. В. Малько, В. М. Манохін, М. М. Марченко, Н. І. Матузов, Л. С. Мамут, С. О. Муромцев, К. С. Неволін, П. О. Недбайло, Т. В. Наконечна, В. С. Нерсес'яни, О. С. Піголкін, С. В. Поленіна, Л. Й. Петражицький, І. В. Решетнікова, Г. В. Рібаков, А. Х. Саїдов, М. С. Строгович, М. А. Супатаєв, М. М. Тарасов, Ю. О. Тихомиров, Б. М. Топорнін, В. О. Томсінов, В. О. Туманов, Г. Ф. Шершеневич, Ф. Е. Шерега, Є. О. Харитонов, З. М. Черніловський, Й. Е. Єнгельман, Й. Є. Фарбер та ін.

Останнім часом сучасні вітчизняні та зарубіжні вчені (Азнагулова Г. М., Мельник З. П., Томсінов В. О., Харитонов Є. О. та інші) активізували дослідження питань рецепції, в тому числі й проблематики запозичення зарубіжного правового досвіду, чудово розуміючи, що юридичну науку та практику неможливо розвивати суто на національному ґрунті, оскільки міжнародні відносини, міжнародне право, інтеграційне право й порівняльне правознавство значно розширюють їх джерелознавчу та нормативну базу.

Відзначимо, що сучасна національна екологічна наука з суттєвим запізненням звернулася до визначення та вивчення проблем порівняльного екологічного права, його методологічних настанов, однак слід наголосити на тому, що найбільш докладно дана проблематика висвітлена в навчальній літературі [3].

Тому, *метою даної статті* є дослідження особливостей застосування міжнародного досвіду регламентації норм юридичної від-

повідальності за правопорушення у сфері охорони навколишнього середовища.

Виклад основного змісту. Є беззаперечним, що саме компаративістика дає праксеологічно обумовлену та технологічно продуктивну можливість встановити, яким чином вирішується одна і та ж правова проблема на міжнародному рівні і в різних державах, дозволяє враховувати як позитивний досвід, який може бути запозичений, так і негативний, який слід мати на увазі, вивчати, і не допускати його сприйняття та реалізації у своїй юридичній практиці. На слушну думку І. Я. Кисельова, «вивчення зарубіжного досвіду – це свого роду сурогат експерименту, який в праві в чистому вигляді неможливий; воно дозволяє виділити аспекти, які можуть бути адаптовані в процесі національної правотворчості» [4, с. 11].

Наведений автор відмічає низку характерних ознак зарубіжного досвіду та ролі компаративістики в його сприйнятті, причому ознак блокового характеру: по-перше, порівняльне правознавство користується зарубіжним правовим досвідом як об'єктом свого пізнання; по-друге, порівняльне правознавство дає змогу вивчати зарубіжний правовий досвід, тобто використовувати його з метою не тільки пізнання, а й позитивного запозичення і сприйняття в вузькому розумінні законодавством своєї держави, а в широкому розумінні – її правовою системою; по-третє, таке вивчення зарубіжного правового досвіду є відповідним сурогатом (підробкою, фальсифікованою річчю. – Авт.) експерименту, який в праві, враховуючи його тягу до стабільності, чіткості та однозначності, є неможливим у чистому вигляді; по-четверте, порівняльне правознавство сепарує зарубіжний досвід виокремлюючи його окремі аспекти; по-п'яте, порівняльне правознавство визначає, які аспекти можуть бути адаптовані в процесі національної правотворчості; по-шосте, така адаптація на практиці здійснюється шляхом запозичення.

У загальнотеоретичному розумінні запозичення в правовій системі відбуваються у формі рецепції. Але, тут треба погодитись з дослідником М. В. Лушніковою в тому, що елементи правового запозичення, по-перше, повинні бути адаптовані до умов відповідної держави (критерій дотримання можливості до адаптації. – Авт.); по-друге, сама правова рецепція у своєму функціонально-структурному виразі може набувати різних форм і варіюватися в залежності від глибини (ступеня) запозичення елементів національних правових систем інших країн або міжнародної правової системи (критерій

дотримання структурно-видової характеристики рецепції. – *Авт.*); по-третє, об'єктами такого запозичення можуть бути юридична техніка, окремі норми права, правові інститути, юридична практика, а також правові ідеї, тобто не тільки суто правовий матеріал, а й процесуально-технологічний інструментарій (критерій дотримання об'єктного складу правової рецепції. – *Авт.*); по-четверте, ці запозичення можуть носити глибокий характер і призводити до принципової зміни правової культури конкретної держави (критерій наявності значного культурологічного потенціалу правової рецепції. – *Авт.*) [5].

Необхідно зазначити, що творча та позитивна рецепція зарубіжного досвіду в різних сферах соціального життя є не тільки трендом, а й мегатрендом сучасного світового розвитку, бо в світі вже є виробленими відповідні міжнародні правові стандарти прав, свобод і обов'язків людини і громадянина та їх захисту, розвитку місцевого самоврядування, а також інших блокових питань сталого розвитку демократичної правової державності, включаючи й міжнародні стандарти охорони навколишнього середовища з відповідними заходами юридичної відповідальності за їх порушення. Це обумовлено, по-перше, глобалізацією об'єктів міжнародно-правового регулювання, що раніше були виключно абсолютними об'єктами внутрішньодержавної регламентації та регулювання. А, по-друге, об'єктивізацією та інтенсифікацією інтеграційних процесів в рамках світогосподарських зв'язків, що об'єднують міжнародне співтовариство держав в єдину економічну систему.

В цьому контексті представляє доктринальний та практичний інтерес позиція вітчизняного дослідника Р. В. Чорнолуцького, який досліджуючи рецепцію зарубіжного досвіду, а точніше рецепцію західних процесуально-правових інструментів в сфері нормотворення та законотворення, в тому числі й на рівні нормопроектної (законопроектної) діяльності, робить методологічний висновок про те, що вона є детермінованою правовою глобалізацією. Саме така глобалізація, що спирається з одного боку на міжнародне право, а з іншого – на міжнародну економіку, й є новим рівнем всесвітнього універсального процесу, що охоплює всі держави світу та, ставлячи в пріоритет інтенсивне чи інтеграційне економічне та політичне співробітництво, а також співпрацю в інших сферах міждержавного життя, об'єктивно «штовхає» їх «в обійми» один одного, завдяки створенню єдиного правового простору, так й на шлях координатії

спільних зусиль щодо правового регулювання найбільш важливих питань існування людської цивілізації з метою досягнення і практичного здійснення констант і параметрів демократичної правової державності [6, с. 176].

З огляду на величезний методологічний, комунікативний та розвиваючий вплив процесу рецепції на становлення правових систем різних держав, як вважають представники юридичної та історичної доктрин, необхідно звернути особливу увагу на ідейно-теоретичні передумови й семантико-етимологічні корені рецепції права, яка сьогодні стала універсальним засобом сприйняття позитивного іноземного досвіду в правознавстві.

По-перше, необхідно зазначити, що в історичній ретроспективі поняття рецепції використовується дуже давно, причому в різних галузях. Достатньо нагадати процес рецепції римського права та діяльність відносно цього глосаторів та постглосаторів [7].

В контексті гносеології рецепцію права визначають по-різному, наголошуючи, виокремлюючи, акцентуючи або рефлексуючи ті чи інші характерні її риси. Проте у кожному разі підкреслюється, що, передусім, рецепція – це відродження і отже, повернення з небуття високорозвиненої системи права, яка існувала раніше. Рецепція («receptio» у латинській мові) означає прийняття, а прийматися, запозичуватись можуть: а) власний минулий правовий досвід (у цьому випадку має місце саме спадкоємність); б) елементи інших сучасних правових систем [8].

В контексті об'єктного підходу запозичення іноземного досвіду може бути реалізованим як через рецепцією власне права, тобто правових норм, а також через запозиченням процесуально-процедурних норм іноземної держави (наприклад, в сфері юридичної техніки, зокрема в нормопроектній (законопроектній) діяльності), а точніше через здійснення запозичення елементів інших сучасних правових систем [6, с. 177].

Необхідно наголосити на тому, що сама по собі рецепція права не є стовідсотковою гарантією, панацеєю та неодмінною умовою успішного запозичення і виникнення позитивного ефекту правового регулювання в Україні. Слід враховувати, що зарубіжний досвід може бути і не затребуваний через відмінності в місцевих умовах, специфіку національної діяльності і т. ін. У будь-якому випадку рішення про його використання (природно, після його адаптації) повинно прийматися лише після його всебічного аналізу. Більш того,

цей досвід можна зовсім не використовувати, але його не можна не знати.

Ярким прикладом можливості виникнення негативного стану в сфері конституційного нормопроєктування можна назвати спроби України запозичити польську модель децентралізації країни, шляхом закріплення її в Конституції держави. Однак, екс-президент Польщі О. Квасневський зауважує, що така модель децентралізації, яку Україна взяла за зразок, може не тільки не спрацювати, а стати неефективною, через наявність значних розходжень між двома країнами. Виступаючи у Варшаві під час дискусії в Польському інституті міжнародних відносин він заявив, що «Українці так задоволені, що приймають польську модель децентралізації, що я вже боюся. Вони приймають її без урахування головних відмінностей між країнами, і згодом можемо мати багато проблем» [9]. Він підкреслив, що потрібно враховувати, що Польща однорідна країна (за національною і релігійною складовими), в той же час Україна – дуже різна, у Польщі є елементи демократичних традицій, а в Україні вони дуже слабкі. Крім того, в Польщі з самого початку демократичних перетворень був консенсус щодо децентралізації, а в Україні децентралізація почалася в результаті реалізації Мінських угод, щоб вирішити проблему Донбасу. Він також наголосив, що «дуже складно взяти всі польські позитивні зміни і сказати: дивіться, якщо будете йти крок за кроком, то ця модель запрацює. Ні, і це головна проблема. Цей досвід типовий тільки для цього регіону, цієї країни». У той же час екс-президент назвав процес децентралізації «тестом для українських еліт», в результаті якого Україна або стане демократичною і успішною країною, або частиною зони впливу Росії [9].

У відповідь експерт з питань місцевого самоврядування та адміністративної реформи Ю. Ганущак вважає, що «побоювання О. Квасневського щодо українських реформ – безпідставні. Справді, між нашими країнами є відмінності. Тому в основу реформи децентралізації України покладено не польський досвід. Ми запозичили більше з французького. За висновком Венеціанської комісії, наш проект реформ – один з кращих в світі. Там все враховано. Якщо парламент проголосує за зміни до Конституції у другому читанні, зможемо запустити реформу. Після цього зміни будуть відбуватися дуже швидкими темпами. Єдине, що у нас є спільного з поляками – це функції старости. І то – українські матимуть більше повноважень і важелів впливу, ніж польські. У Польщі реформа недосконала, є

багато прогалин. Зараз намагаються це вирішити. Але їм же треба говорити про свій успіх, як і в будь-якій країні. Найкраще виходить, коли порівнюють себе з «невдалою» Україною. Але у нас є політична консолідація і воля до втілення реформ. Це найважливіше» [10].

Таким чином, бачимо, що питання запозичення чи не запозичення зарубіжного досвіду в сфері нормопроекування у вигляді рецепції організаційно-нормативної моделі, є предметом не тільки наукової, а досить жвавої політичної дискусії.

Все ж, враховуючи позитивний аксіологічний потенціал запозичення зарубіжного правового досвіду та виокремлюючи його, можна послатися на доктринальну позицію Р. В. Чорнолуцького [6, с. 178], відповідним чином інтерпретуючи його, про те, що такий потенціал міститься в тому, що:

- по-перше, такий досвід вже дав позитивний результат у відповідній сфері державотворення у своїй країні – тобто привів до відповідних змін, що якісно змінили стан справ у профільній сфері;
- по-друге, він став ефективною формою управлінської діяльності в своїй країні, що сформувала відповідний управлінський алгоритм;
- по-третє, він сформував відповідний склад суб'єктів в своїй країні, що ефективно займаються законотворенням, як професійною діяльністю;
- по-четверте, він є свідомим виробленням відповідної парадигми державної діяльності;
- по-п'яте, він демонструє ефективність та результативність такої форми державної діяльності, яка по великому рахунку демонструє ефективну державність як таку;
- по-шосте, такий позитивний досвід може змінити якісну оцінку телеологічних домінант розвитку та вдосконалення національної правової системи й насамперед національної системи законодавства;
- по-сьоме, досвід має місце в сфері, що є актуальною для всіх або більшості держав-членів міжнародної спільноти, тобто має загальний і системний характер;
- по-восьме, такий досвід змінює систему координат у інформаційному забезпеченні нормотворчої, в тому числі й нормопроекційної діяльності;
- по-дев'яте, його творче запозичення може призвести до якісних змін у відповідній сфері держави-реципієнта;

– по-десяте, рецепція іноземного досвіду у профільній сфері є універсальним засобом процесу становлення, розвитку і вдосконалення національної правової системи і національної системи законодавства;

– по-одинадцяте, така рецепція спрямована на запозичення не тільки матеріальних норм профільної діяльності, а й процесуальних норм, організаційних та організаційно-правових форм діяльності, що спрямовані на підвищення ефективності нормопроєктування та нормотворення;

– по-дванадцяте, такий процес є свідомим конвергенції правових систем та одною з ознак формування глобального правового простору, що базується на глобальному конституціоналізмі;

– по-тринадцяте, вказані процеси напряму є пов'язаними з питанням наступності та оновлення в праві, що, в свою чергу, демонструє наявність закономірностей становлення індивідуальних (національних), інтеграційних та універсальної правових систем, та зв'язок останніх із загальним історичним рухом права як соціального феномена (правовим прогресом, зростанням правової культури, регресивними явищами в праві), а також з закономірностями зв'язки і співвідношення національних та загальнолюдської правових культур;

– по-чотирнадцяте, аксіологічний потенціал іноземного досвіду в сфері нормопроєктування та нормотворення лежить в основі профільної когнітивності особистості, тобто здатності людини сприймати і переробляти інформацію, що надходить із зовнішнього світу.

Вважаємо, що наведений перелік характерних позитивних ознак, що характеризують роль і значення іноземного досвіду як в сфері запозичення матеріального, так й процесуального права, зокрема в сфері нормопроєктування та нормотворення, має велике методологічне значення для дослідження, особливо в контексті його порівняльного потенціалу.

Звідсіля слід враховувати, що рецепція у формі прийняття елементів паралельних правових систем, тобто правових систем інших сучасних держав, таїть в собі більше можливостей суто механічного запозичення чужих правових цінностей (чужих історично, соціально, релігійно-етично). Хоча слід констатувати, що рецепція у сфері нормопроєктування (законопроєктування) саме на це й спрямована – її основною телеологічною домінантою виступає запозичення позитивного технологічного, процедурно-процесуального, структур-

но-блокового та суб'єктно-об'єктного досвіду зарубіжної держави в сфері такої діяльності [6, с. 178].

Крім того, слід враховувати, що використання при вдосконаленні національного законодавства норм, інститутів та елементів юридичної техніки іноземних правових систем тісно пов'язане із застосуванням такого наукового методу як порівняльне правознавство, сутність якого полягає в порівнянні правових систем різних держав або окремих елементів таких систем [11, с. 5-10].

Треба наголосити, що законодавець у всі часи у своїй діяльності брав на озброєння порівняльне право. Найбільшу динаміку даний процес набув у XIX столітті, істотним поштовхом до чого послужила, безумовно, кодифікація законодавств європейських держав. Так, наприклад, у Франції наприкінці XIX століття було навіть створено Товариство порівняльного законодавства, завданням якого було вивчення нових кодексів, прийнятих в різних країнах, з тим, щоб виявити і використовувати прогресивний зарубіжний досвід при вдосконаленні національного французького законодавства. Однак, разом з зарубіжним законодавством вивчалися й відповідні прийоми юридичної техніки, зокрема й відповідні правила нормопроєктування, що застосовувались в правових системах держав.

Сьогодні складно собі уявити нормотворчий процес нашої держави без вивчення законодавства зарубіжних держав. Більш того, вказані процеси інтенсифікуються завдяки зростанню форм і методів взаємодії України на міжнародній арені в контексті її співробітництва з іншими державами-членами міжнародної спільноти та міжнародними організаціями. Нові управлінські імпульси в профільній сфері визначаються проєвропейським вибором нашої держави.

В контексті дослідження, що проводиться, важливе місце займає досвід Республіки Молдова (далі: РМ) в профільній сфері. Це обумовлено тим, що РМ відрізняється від інших пострадянських республік прийняттям численних нормативно-правових актів, які базуються на нормах, регламентованих європейським законодавством, що встановлюють юридичну відповідальність за правопорушення у сфері навколишнього середовища. Територія РМ характеризується значною розораністю, потужним антропогенним навантаженням, що призвело до істотного скорочення площ, зайнятих об'єктами рослинного світу. За даними Г.А. Шабанової, на початку XX ст. територія Молдови була вкрита лісами на 70%, а до цього часу їхня

площа скоротилася до 11% [12]. Цілком зрозуміло, що скорочення лісових площ призвело до зменшення чисельності та зникнення багатьох видів рослин. Так, з 1820 видів судинних рослин 560 видів, тобто 28%, зокрема ковила волосиста, рівнинна конюшина, жовта люцерна, тамарикс, на жаль, опинилися під загрозою зникнення. Іншим чинником, що актуалізує проблему правового захисту рослинного світу, є прогнозоване фахівцями потепління клімату, що може призвести у РМ до якісної зміни складу флори. З урахуванням її кліматичних особливостей це сприятиме зміщенню степів на північ і появи на півдні республіки сухих напівпустельних степів. Цілком зрозуміло, що людина не спроможна суттєво впливати на ці глобальні процеси, однак здатна зменшити ризик негативних наслідків. Розв'язати дане завдання можна шляхом створення ефективної нормативно-правової бази та проведення комплексу заходів з охорони й відтворення об'єктів рослинного світу. У світлі цього питання варто насамперед проаналізувати Закон РМ «Про рослинний світ» [13], а також інші нормативно-правові акти, що регламентують, зокрема, питання ведення державного реєстру об'єктів рослинного світу, створення ботанічних колекцій рослин.

Закон РМ «Про рослинний світ» складається з 10 розділів та 41 статті. Розгляд тексту закону виявив низку особливостей: 1) нормативне закріплення базових термінів та понять; 2) державний характер управління та охорони об'єктів рослинного світу; 3) відображення ідеї раціонального використання рослинного світу; 4) включення до тексту закону економічного механізму; 5) наявність норм щодо відповідальності за порушення у цій сфері; 6) імплементація положень Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої флори і фауни, що перебувають під загрозою зникнення (CITES).

Системний аналіз цього законодавчого акту дав змогу визначити характерні критерії, що можуть бути рецептовані в національне екологічне законодавство України в якості методологічних настанов.

І. Нормативне закріплення базових термінів і понять. У главі 1 «Загальне положення» викладаються предмет, об'єкти відносин, сфера регулювання, правова основа збереження, використання та охорони рослинного світу. У ст. 4 міститься тезаурус Закону, в якому викладено тлумачення змісту 12 термінів, що використовуються в нормативно-правовому акті, при цьому цікавим видається здійснення порівняльного аналізу основного поняття «рослинний світ» у Законі РМ та Законі України «Про рослинний світ» 1999 р. [14]. Порівнян-

ня двох термінів засвідчує їх ідентичність, відмінності полягають у тому, що в українському законі до об'єктів рослинного світу відносять гриби і утворені ними співтовариства. При цьому в Законі РМ використовується 12 ключових термінів, в українському їх 7, а в білоруському – 29. Наявність цих понять дає змогу уточнити зміст правових норм, визначити межі застосування закону, а також відповідальність за порушення законодавства в даній сфері.

II. *Державний характер управління та охорони об'єктів рослинного світу.* Реалізація цього пункту знаходить своє відображення в повноваженнях органів державної влади та місцевого самоврядування. Зокрема, у ст.ст. 7, 8, 9, 10 викладається компетенція Уряду, центрального органу управління природними ресурсами та охорони навколишнього середовища, органів місцевого, публічного управління, організацій, відповідальних за наукове забезпечення в галузі збереження та охорони об'єктів рослинного світу. Так, до компетенції уряду РМ, згідно зі ст. 7 Закону, віднесено розв'язання стратегічних завдань, проведення єдиної державної політики шляхом підготовки планів дій, заходів у галузі використання й охорони рослинного світу. Значний обсяг повноважень, згідно зі ст. 8, покладається на центральний орган управління, який видає дозволи на діяльність зі збору та реалізації, експорту, транзиту рослин дикої флори з території Молдови. Крім того, до його компетенції входить правотворча діяльність з підготовки правил організації обліку рослин, інтродукції, селекції, ведення кадастру. Набагато менший обсяг повноважень у даній сфері закріплений, згідно зі ст. 9, за органами місцевого публічного управління. Це здійснення контролю за охороною та використанням об'єктів рослинного світу, а також забезпечення застосування технічних, юридичних, економічних норм. У досліджуваному законі значна увага приділяється науковому забезпеченню робіт, пов'язаних з ефективним використанням та охороною рослинного світу. Згідно зі ст. 10, на Академію наук Молдови покладаються такі функції: а) здійснення наукової політики; б) розробка та реалізація науково-технічних програм; в) координування наукової діяльності; г) організація діяльності з визначення рідкісних, вразливих і таких, що перебувають під загрозою зникнення видів, встановлення місць їх розповсюдження; д) видача висновків про можливість використання об'єктів рослинного світу; е) встановлення періодів і методів збору об'єктів рослинного світу та їх частин. В аналогічному українському законі ст. 6 регламентує систему органів, які здійснюють дер-

жавне управління в даній сфері, однак без зазначення їх компетенції та повноважень, а також не вказуються норми юридичної відповідальності, які мають застосовуватися до правопорушника.

III. Відображення ідеї раціонального використання рослинного світу. Раціональне використання об'єктів рослинного світу передбачає виконання двох взаємопов'язаних умов: 1) експлуатація з максимально високим економічним ефектом; 2) надійна охорона і захист цього природного ресурсу. Сучасний розвиток молдавського суспільства, перехід на ринкові відносини посилюють вплив антропогенних факторів та активізацію впливу людей на процеси, пов'язані з рослинним світом.

У теорії екологічного права концепція раціонального природо-користування, як вказує В. В. Костицький, передбачає розв'язання чотирьох завдань [15]. Це організаційно-управлінська діяльність, нормативно-правове, наукове забезпечення, виробничо-технічна діяльність. Перше з таких завдань знайшло своє відображення в компетенції органів державної влади (ст.ст. 7, 8, 9), на які покладається реалізація законодавства, контроль за виконанням законодавства, проведення контролю в даній сфері (ст. 33), а також створення державою економічного механізму щодо раціонального використання об'єктів рослинного світу. Реалізації функцій контролю в даній сфері присвячена ст. 33, згідно з якою в РМ виконання цієї функції будується на трьох рівнях: державному контролі, відомчому та громадському. Український профільний закон, згідно зі ст. 36, містить більш загальні норми, присвячені проведенню контролю, які не мають своєї конкретизації.

Нормативно-правове забезпечення реалізується шляхом видання відповідних актів урядом Молдови (ст. 7), центральним органом управління (ст. 9), а також органами місцевого самоврядування (ст. 9). Центральний орган управління природними ресурсами і охороною навколишнього середовища має право видавати відповідні накази, встановлювати порядок видачі дозволів на природоко-ристування, а також притягувати осіб, винних у правопорушенні, до юридичної відповідальності.

Забезпечення раціонального і «м'якого» використання цього ресурсу пов'язане зі встановленням лімітів користування. З цієї причини у ст. 25 Закону вказується, що установка лімітів покладається на центральний орган управління природними ресурсами на підставі рекомендацій Академії наук Молдови. Стосовно лісової рослиннос-

ті, ст. 25 встановлює ліміти на підставі величини розрахункової лісо-сіки на заготівлю деревини, затвердженої урядом Молдови.

Як вказує А. Ротару, Закон РМ будується на широкому розумінні рослинного світу, що означає включення лісової рослинності до його складу [16, с. 14]. Виходячи з цього, ст. 26 регламентує заготівлю деревини в процесі рубок лісової рослинності. У даному випадку регламентуються рубки наступних видів: лісовідновні, санітарні, пов'язані з реконструкцією, очищення просік під лініями електромереж, зв'язку, у випадках стихійних лих, аварій, ліквідації осередків шкідників та хвороб.

IV. Включення до тексту закону економічного механізму. Економічний механізм природокористування являє собою закріплену в законі систему науково обґрунтованих заходів і стимулів економічного характеру. Їх реалізація повинна забезпечити ефективну охорону рослинного світу і раціональне його використання. Так, ст. 37 Закону РМ перераховує організаційні, матеріально-правові та організаційно-правові заходи щодо реалізації економічного механізму: а) фінансування програм, стратегії, планів заходів щодо раціонального використання об'єктів рослинного світу; б) стягнення плати за користування об'єктами рослинного світу; в) економічне стимулювання раціонального використання об'єктів рослинного світу. На додаток до цього, ст. 38 передбачає заходи з економічного стимулювання, відновлення, раціонального використання й схоронності об'єктів рослинного світу. Це розробка програм, матеріальне стимулювання користувачів, матеріальне стимулювання фізичних та юридичних осіб, які здійснюють ефективні заходи з охорони і збереження об'єктів рослинного світу. При цьому необхідно звернути увагу на відсутність таких положень у Законі України «Про рослинний світ», що значно знижує ефективність даного нормативно-правового акту.

V. Наявність норм щодо відповідальності за порушення у цій сфері. Ці питання регламентуються ст.ст. 39 40 Закону РМ. Так, у ст. 39 вказується про те, що порушення законодавства про рослинний світ тягне за собою адміністративну або кримінальну відповідальність, однак види правопорушень у тексті закону відсутні. При цьому в Лісовому кодексі РМ Молдова [17] міститься перелік різних порушень лісового законодавства, що складається з 22 пунктів. У свою чергу, ст. 40 Закону покладає на фізичних і юридичних осіб обов'язок відшкодувати збиток, заподіяний об'єктам рослинного світу в результаті порушень законодавства. Як вказується в п. 2 ст. 40, розміри збит-

ку розраховуються з майнових, фінансових втрат, а також з недоотриманого прибутку користувачів. Закон передбачає конфіскацію об'єктів рослинного світу, які передаються у власність держави відповідно до чинного законодавства.

VI. Імплементация положень Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої флори і фауни, що перебувають під загрозою зникнення (CITES). Проблеми, пов'язані зі зміною клімату, забрудненням навколишнього природного середовища, виснаженням природних ресурсів, мають глобальний характер. Тому їх вирішення можливе тільки на основі міжнародного співробітництва та завдяки виробленню узгодженої правової політики у зазначеній сфері. Міжнародна торгівля об'єктами дикої флори, що являє собою доволі прибутковий бізнес, завдає істотної шкоди екології багатьох країн. Вважається, що незаконна торгівля рідкісними видами рослин і тварин за показником прибутку посідає друге місце після торгівлі зброєю та наркотиками і, за неофіційними даними, щорічно приносить її організаторам понад 6 млрд доларів США [18]. Зважаючи на це, підвищення ефективності правового регулювання шляхом встановлення юридичної відповідальності у галузі охорони рослинного світу матиме наслідком зниження рівня екологічної злочинності та правопорушень і збереження багатьох цінних видів рослин.

Здобуття РМ незалежності, входження її до ООН та інших міжнародних організацій зумовило її приєднання до низки міжнародних конвенцій. Це, своєю чергою, ставить перед державою завдання з імплементції міжнародно-правових норм, у тому числі у сфері охорони та використання рослинного світу. Однією з таких є Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (далі – Конвенція) [10], яку було підписано у Вашингтоні представниками 80 держав 3 березня 1973 р. На сьогодні державами-учасниками даної міжнародної угоди є 169 держав, і процес приєднання до неї інших членів в якості підписантів триває. Метою Конвенції є забезпечення контролю у процесі здійснення міжнародної торгівлі рідкісними і такими, що перебувають під загрозою зникнення видами. Тож імпорт, експорт, реекспорт зазначеного товару, згідно з Конвенцією, має проводитися на основі дозволів та сертифікатів, виданих адміністративними органами CITES.

З метою регламентації даного питання Уряд РМ ухвалив Постанову від 13 березня 2009 р. № 211 «Про затвердження Положення

про Кадастр об'єктів рослинного світу» [20]. У цьому нормативно-правовому акті регулюються питання, пов'язані з порядком, умовами ведення кадастру, забезпечення державних органів та місцевого самоврядування, заінтересованих фізичних та юридичних осіб інформацією про рослинний світ. Документ будується на сучасній концепції створення електронної бази щодо розподілу об'єктів рослинного світу за категоріями земельних ділянок, користувачами кількісної та якісної характеристики об'єктів, їх економічної оцінки та характером використання.

До недоліків даного документа слід віднести відсутність інформації про вартість об'єктів рослинного світу, розташованих на конкретній земельній ділянці, що необхідно для оцінки збитку і вартості його відновлення. Загальним положенням, включеним до кадастрів Молдови, Білорусії, України є використання додаткових джерел інформації. Це Державний лісовий кадастр, Кадастр об'єктів природно-заповідного фонду, Земельний кадастр, Водний кадастр, Червона книга РМ. З тексту документа також не зрозуміло, чому в зміст даного пункту не увійшли списки рідкісних, зникаючих рослин, наявних на території РМ, що підпадають під дію Конвенції CITES. З метою прозорості зібраної інформації, як вказується в п. 20 постанови, зміст кадастру публікується на офіційних сайтах центрального органу управління природними ресурсами і охороною навколишнього середовища та Інституту екології та географії Молдови.

Висновки. Резюмуючи викладене вище, можна дійти наступних висновків:

- запозичення іноземного досвіду в правовому регулюванні, причому як матеріально-правовому, так й в процесуально-правовому, є могутнім засобом правової інтеграції, уніфікації, адаптації національного законодавства держави до кращих зразків нормативно-правової регламентації та регулювання соціальних відносин;
- зазвичай запозичення іноземного досвіду в правовому регулюванні здійснюється шляхом правової рецепції (рецепції права);
- могутнім технологічним засобом правової рецепції виступає порівняльне правознавство (компаративістика);
- компаративний аналіз використовувався в даному дослідженні з метою більш детального вивчення норм юридичної відповідальності за правопорушення в сфері навколишнього середовища;
- до виконання компаративного аналізу законодавства сусідніх з Україною пострадянських держав спонукає низка причин: по-перше,

подібність кліматичних умов та видового складу рослин, поширених на території зазначених країн; по-друге, спільність екологічних проблем: посилення антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище, інтенсивне освоєння територій в інтересах агропромислового комплексу, ерозія ґрунтів, зникнення природних ландшафтів, незаконне використання об'єктів рослинного світу;

– наведені чинники свідчать, що для повноцінного виконання порівняльного аналізу законів «Про рослинний світ» треба здійснювати порівняння таких нормативно-правових актів не менш ніж трьох держав, з метою виявлення загальних та особливих рис законодавства кожної із них. Порівняльний аналіз законів про рослинний світ доцільно проводити за трьома напрямками: 1) кількісні показники зазначених законів, 2) порівняння принципів екологічного права, що знайшли відображення в зазначених законах; 3) порівняння окремих частин законів, що відповідають певним інститутам флористичного права.

Бібліографічний список:

1. Кулапова Т. Ю. Внутригосударственный и международный правовой опыт: проблемы интеграции и адаптации: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. : 12.00.01. Саратов, 2014. 26 с.
2. Див.: Волошин Ю. О. Феномен конституціоналізації міжнародного правопорядку на сучасному етапі міждержавної інтеграції. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-konstitutsionalizatsii-mezhdunarodnogo-pravoporyadka-na-sovremennom-etape-mezhgosudarstvennoy-integratsii>
3. Див.: Микієвич М. М., Андрусевич Н. І., Будякова Т. О. Європейське право навколишнього середовища : Навчальн. посібн. Львів : БФ «Екоправо», 2004. 256 с.; Сурилова Е. А. Сравнительное экологическое право : Учебн. пос. О. : Юрид. літ., 2005. 102 с.; Основи екології та екологічного права / За заг. ред. Бойчук Ю. Д., Шульга М. В. : Навчальн. посібн. 2-ге вид., випр. і доп. Суми : ВТД «Університетська книга»; К. : Видавничий дім «Княгиня Ольга», 2005. 368 с.
4. Киселев И. Я. Сравнительное трудовое право. М. : ТК Велби, Из-во Проспект, 2005. 360 с.
5. Лушникова М. В. Влияние процессов правовой глобализации на стратегию заимствования международного и зарубежного опыта правового регулирования трудовых отношений URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-protsessov-pravovoy-globalizatsii-na-strategiyu-zaimstvovaniya-mezhdunarodnogo-i-zarubezhnogo-opyta-pravovogo>
6. Чорнолуцький Р. В. Досвід Канади в нормопроєктуванні та його роль і значення для України. *Evropský politický a právní diskurz*. 2015. Svadek 2. Vydany 6. P. 175-185.

7. Мельник З. П. Рецепція права як засіб вдосконалення правової системи (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.01. К., 2009. 18 с.
8. Харитонов Є., Харитонova О. Правова система України : між західною та східною традиціями права. *Порівняльно-правові дослідження*. 2007. № 1-2. С. 161-168. URL: <http://comparativelaw.org.ua/dopovid/24.doc>.
9. Квасневский : Польская модель децентрализации может не сработать в Украине. *Korrespondent.net*. URL: <https://korrespondent.net/ukraine/politics/3564717-kvasnevskiy-polskaia-model-detsentralyzatsyy-mozhet-ne-srabotat-v-ukrayne>
10. «Мы позаимствовали больше из французского опыта, чем из польского». URL: <http://lastnews.com.ua/novosti-ukraini/121064-my-pozaimstvovali-bolshe-iz-francuzskogo-opyta-chem-iz-polskogo.html>
11. Черноков А. Э. Введение в сравнительное правоведение : Учеб. пособие. СПб. : ИВЭСЭП, Знание, 2004. 204 с.
12. Шабанова Г. А. Степная растительность Республики Молдова. *Материалы международной экологической ассоциации хранителей реки Есо -TIRAS*. Кишинев. : Есо -TIRAS; Elan Poligraf, 2012. 265 с.
13. О растительном мире : Закон Республики Молдова от 8.11.2007 г. *Monitorul Oficial*. 2008. № 40- 41. Ст. 114.
14. Про рослинний світ : Закон України від 9 квітня 1999 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22- 23. Ст. 198.
15. Костицкий В. Міжнародно правовий етичний імператив як основа теоретико-методологічного забезпечення розвитку екологічного права. *Право України*. 2011. № 2. С. 20-33.
16. Ротару А. Проблемы развития экологического законодательства Республики Молдова на современном этапе : Автореф. дисс. на сосикание уч. степени д. ю. н. Кишинёв, 2012. 29 с.
17. Лісовий кодекс Республіки Молдова від 21 червня 1996 р. № 887-XIII. URL: <http://online.zakon.kz/Document/doc>.
18. Про приєднання України до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 28. Ст. 232.
19. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg>
20. Об утверждении Положения о Кадастре объектов растительного мира : постановление правительства Республики Молдова от 13.03.2009 г. № 211. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=26922.

The article deals with the peculiarities of the application of international experience in the regulation of the rules of legal liability for offenses in the field of environmental protection. The comparative analysis used in this article is used for a more detailed study of the rules of legal liability for offenses in the field of the environment. A comparative analysis of the laws of the plant world was conducted in three directions.

Keywords: *environmental protection, legal responsibility, international experience, environmental offenses.*

СУТНІСТЬ І РІЗНОВИДИ НАДНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЙНОСТІ У КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ

Проаналізовано сутність та різновиди феномену наднаціональної політичної опозиційності у країнах Вишеградської групи, яка найчастіше реалізовується крізь призму опозиції ЄС. Виявлено форми та рівні наднаціональної опозиційності в країнах Вишеградської групи – переважно системну, ідеологічну, законотворчо-детерміновану і частково анти-системну, позаідеологічну і політично-детерміновану. З'ясовано, що на наднаціональному рівні політична опозиція країн Вишеградської групи, передусім до ЄС, є доволі антисистемною та визначається євроскептицизмом не лише окремих політиків та партій, а й загалом держав та їхніх політичних інститутів. Доведено, що деконструктивізація логіки системної взаємодії влади та опозиції на рівні окремих країн Вишеградської групи веде до деконструктивізації політичної опозиції на рівні наднаціональних відносин у регіоні.

Ключові слова: опозиція, національна та наднаціональна опозиція, системна й антисистемна опозиція, євроскептицизм, країни Вишеградської групи.

Країни Вишеградської групи – Польща, Словаччина, Угорщина та Чехія – це, незалежно від систем державного правління, реалізовуваних у них, парламентські демократії, які є членами цілої низки міжнародних і наднаціональних організацій, передусім ЄС і НАТО. Відтак поряд з детермінуванням політичного процесу у рамках конструктивізованого (чи системного) і частково деструктивізованого (антисистемного) зрізів, важливе значення у структуризації відносин політичної влади та політичної опозиції у країнах Вишеградської групи має апелювання до феномену та різновиду їхньої наднаціональності, яка особливо важливою стала напередодні, але головно після вступу Польщі, Словаччини, Угорщини та Чехії в НАТО і передусім в ЄС. Саме це актуалізує доцільність дослідження сутності та різновидів наднаціональної політичної опозиційності як опції політичного процесу у країнах Вишеградської групи.

Однак заявлена проблематика є слаборозвиненою на прикладі аналізованого регіону, а натомість значно більш окреслена на загальноєвропейському і теоретичному рівні. З-поміж провідних дослідників у цьому напрямі – Р. Балме та Д. Чабанет [1], А. Бенц [2], Я. Карлас [7], Г. Маркс, Л. Хугх, М. Нельсон і Е. Едвардс [11], Л. Мартін і Г. Ванберг [12], П. Мейр [9; 10], К. Неунрейтер [13], Т. Рауніо та М. Вібберг [14], М. Стінберген і Г. Маркс [15], Д. Фінке і Т. Даннволф [5], Р. Хольдхачер [6] й інші. Відтак мета дослідження полягає у перенесенні сутності феномену наднаціональної політичної опозиції з загальнотеоретичного рівня на емпіричний, зокрема на країни Вишеградської групи, на підставі чого можна виявити їхню регіональну специфіку та різновиди.

Пристаючи до розв'язання поставленої мети, передусім виходимо із зауваження К. Неунрейтера [13] про те, що наднаціональність політичної опозиції до ЄС і НАТО в країнах Вишеградської групи (як і в більшості країн-гомологів) може виявлятися різномірно і в формі: а) системної наднаціональної опозиційності, коли оспорується питання національного суверенітету, недостатньої передачі повноважень, обмеження обсягу компетенції (приміром, вільної торгівлі), ідеологічних застережень (у форматі протистояння посткомуністичних регламентацій ідеям ринкової інтеграції), культурної ідентичності, ксенофобії, глобальних і регіональних рішень, балансу сил окремих держав, а також співвідношення демократичності і недемократичності політичного процесу; б) процесуальної наднаціональної опозиційності, коли з погляду внесків, голосуючої сили/ваги і переваг окремих країн та цілих організацій дискутуються особливості реформування їх інституційної системи, функціонування й оцінювання їхньої фінансової структури та базові принципи діяльності (зокрема субсидіарність, прозорість тощо); в) політичної наднаціональної опозиційності, коли на рівні країн і організацій обговорюються параметри реформування та подальшого розвитку їхніх внутрішніх і зовнішніх напрямків політики, а також актуальні проблеми в рамках політики організацій.

Відтак наднаціональність політичної опозиційності у країнах Вишеградської групи може виявлятися як на рівні ключових функціональних інститутів державної влади, так і на рівні політичних партій і рухів тощо, оскільки проти наднаціональних організацій (передусім ЄС та НАТО) можуть виступати як держави в цілому (в цьому власне і є магістральна сутність наднаціональної опозиції),

так і окремі політсили (у формі євроскептичного дискурсу та діяльності). Щоправда, з огляду на те, що держава, її інститути і політсили (партії та рухи) у країнах Вишеградської групи є взаємозалежними у рамках конструкту представницької/парламентської демократії, а тому вони і окремішньо, і в комплексі можуть детермінувати наднаціональну опозицію, у тім числі й ЄС та НАТО.

З цього приводу апелюємо передусім до особливостей позиціонування як загалом країн, так і окремих політсил країн Вишеградської групи у рамках Європейського союзу. По-перше, звертаючись до ідеї П. Мейра про те, що ЄС здебільшого, але за умови відсутності будь-якого серйозного спалаху наднаціональної опозиційності, сприймається та функціонує як «прийнята у формі даності згода» [9, с. 4], сутність якої зводиться до так званого «дозвільного консенсусу». Тобто до консенсусу у тому сенсі, що в рамках ЄС досягнуто політичної згоди/домовленості про те, що процес євроінтеграції (у тім числі й країн Вишеградської групи) потрібно посилювати. А на це безумовно суттєво впливає, з однієї сторони, рівень довіри громадян окремих країн ЄС як до своїх національних політичних еліт та інститутів, так і до своїх та не своїх наднаціональних політичних еліт та інститутів, а з іншої сторони – рівень виконання ЄС і окремими його країнами своїх безпосередніх зобов'язань. І на противагу та по-друге, зважаючи на той факт, що ЄС у більшості країн Вишеградської групи не надто популярний серед виборців (принаймні порівняно з національним рівнем політичного процесу). Адже з роками (від моменту вступу Польщі, Словаччини, Угорщини і Чехії в ЄС у 2004 р., але особливо з 2008–2010 та 2014–2015 рр.) рівень довіри до нього зменшується. Відтак це засвідчує зростаючу наднаціональну опозиційність деяких країн та політсил країн Вишеградської групи, а також той факт, що наднаціональна опозиційність може бути використана політичними діячами та політсилами країн Вишеградської групи як на наднаціональному, так і на національному рівні. З цього приводу К. Ван дер Ейк і М. Франклін зазначають, що наднаціональна опозиційність деяких країн-членів ЄС є своєрідним політичним «сплячим гігантом», особливо на тлі того, що останніми роками європейські питання є «зрілими для політизації» [16, с. 47].

Цікаво також і те, що опозиційність країн Вишеградської групи (як і будь-яких інших країн-членів ЄС) Європейському союзу є доволі варіативною та стосується цілого набору політичних і довколаполітичних питань. Але зазвичай опозиційність виявляється як

протидія політиці, що пропагується на європейському рівні, а не як протидія Європейському союзу як політичній цілісності, контраверсією якої мало б стати бажання країн Вишеградської групи повернутись до феномену національної держави [9, с. 4]. Це регламентує, що наднаціональна опозиція ЄС, принаймні на рівні цілих держав і їхніх політичних інститутів, не є повною мірою антисистемною та деструктивною (хоча може бути і такою), а натомість найчастіше є системною (просистемною) та конструктивною, здебільшого відповідаючи класичним доробкам щодо розуміння відносин влади та опозиції на національному рівні [4, с. 19].

Відтак, будучи опозиційними Європейському союзу, країни та політичні інститути країн Вишеградської групи висловлюються здебільшого не проти, а за підтримку політичного, хоч і конкурентного статусу-кво [9, с. 5]. Водночас це зовсім не означає, що наднаціональна опозиція детермінується тими самими зв'язками між учасниками політичного процесу, що й національна опозиція. Так, з однієї сторони, у рамках ЄС функціонують уряди окремих країн-членів ЄС і опозиції окремих країн-членів ЄС (причому як національної, так і наднаціональної опозиції), однак вони не достатньою мірою сумуються у відповіді на питання про особливості відносин влади та «класичної» і «принципової» опозиції у політичній практиці Європейського союзу. Але, з іншої сторони, цілком очевидно, що окремі країни-члени ЄС (в тім числі країни Вишеградської групи, особливо – Польща й Угорщина, меншою мірою – Словаччина та Чехія) хоч і не завжди, але дійсно протиставляють свою державну національну політику наднаціональній політиці Європейського союзу. Врешті-решт, трапляється і так, що, будучи національно антисистемними, політичні сили (партії і рухи) окремих країн Вишеградської групи у формі подолання «надлишку консенсусу» [4, с. 19] виступають проти систем й істеблішменту і своїх національних держав, і загалом ЄС.

Причому згідно із правилом, відповідно до якого антисистемна опозиція послаблюється у випадку додаткового уповноваження системної опозиції, а натомість посилюється – у випадку послаблення системної опозиції. А відтак за логікою, згідно з якою якщо держава, її політичні інститути чи політичні сили не можуть організувати опозиції у ЄС, то вони змушені організовувати опозицію до ЄС. Інакше кажучи, наднаціональна опозиційність, у тім числі й країн Вишеградської групи, до, приміром, ЄС може набувати

форми євроскептицизму, якщо країни Вишеградської групи не спроможні досягнути своїх цілей, будучи в опозиції у ЄС [9]. Однак бути в опозиції у ЄС (а не до ЄС) доволі складно, бо за своєю суттю Європейський союз є функціональною «політією без політики» [10], а процес прийняття рішень у ньому значною мірою є територіально і структурно [8, с. 10] (з врахуванням національної системної та антисистемної опозиції і системної, процесуальної та політичної наднаціональної опозиції) деполітизованим прагненням країн-членів ЄС осягнути статусу «політій без політики» [13].

Саме тому наднаціональна опозиція країн Вишеградської групи, у тім числі й у ЄС і до ЄС, є маршрутизованою національною політичною конкуренцією у кожній з країн регіону та визначається співвідношенням влади/уряду та опозиції (причому як системної, так і антисистемної) саме на національному рівні. Хоча вона й трансплантується у наднаціональну опозицію не зовсім одноканально, адже інтерпретується політичною конкуренцією і на рівні національних міжінституційних відносин й міжпартійної конкуренції, і на рівні політичної конкуренції у наднаціональних владно-політичних інститутах. Цим фактом конструктивна опозиція у ЄС, особливо якщо вона не ефективна, часто підміняється антисистемною опозицією до ЄС.

Оскільки, як продемонстровано вище, наднаціональна конструктивна/системна опозиція в рамках ЄС є вкрай слабкою і дисфункціональною, то у випадку загострення протиріч між ЄС та окремими його країнами-членами, опозиційність цих країн інтегративним атрибутам ЄС автоматично сприймається як антисистемна наднаціональна опозиційність країн-членів ЄС, їхніх владних інститутів і політичних сил до ЄС. А це, у свою чергу, неминуче призводить не тільки до генерування, але й посилення євроскептицизму – причому не лише окремих політичних сил (партій і рухів), а й загалом цілих держав. Хоча, з іншої сторони, буває і так, що національні політичні опозиції окремих країн досягають політичних (зокрема законотворчих) цілей на національному і наднаціональному рівні, тим самим стаючи «превентивним клапаном» ідей євроскептицизму [9]. Відтак висновок, згідно з яким про наднаціональну опозицію на прикладі країн Вишеградської групи варто говорити щонайменше дворівнево: як про більш-менш системну/конструктивну, ідеологічну, законотворчо-детерміновану і як про здебільше антисистемну/деструктивну, позаідеологічну/популістську і політично-детерміновану.

Здебільшого системний/конструктивний варіант наднаціональної опозиційності у країнах Вишеградської групи прослідковуємо на тлі імплементації законодавчих актів, які приймають у ЄС, в національному правовому полі [5]. Річ у тому, що серед усіх наднаціональних законодавчих актів Європейського союзу національні перевірки і верифікації на практиці підлягає частина [2, с. 519]. Це означає, що влада і опозиція на національному рівні країн Вишеградської групи деякі законодавчі акти ЄС приймає та імплементує безоглядно, а деяким висловлює наднаціональну опозицію [5]. У цьому, з однієї сторони, немає нічого дивного, адже перевірка законодавства в ЄС є дворівневою [6]. Але з іншої сторони, такий атрибут нормотворення в ЄС пасивно, а інколи й активно зумовлює наднаціональність політичної опозиції. Це особливо вірно у тому випадку, коли на національному рівні політична/парламентська опозиція протистоїть урядовому кабінету меншості [6]. Це засвідчено статистично, бо саме у випадку урядів меншості зростає кількість експертиз/перевірок наднаціональних законодавчих актів, прийнятих на рівні ЄС. Більше того, практично прослідковано, що навіть у випадку урядів більшості, тобто загалом та як норма, і національна влада (уряди), і національна опозиція країн Вишеградської групи зацікавлені у верифікації законодавства ЄС. Щоправда, з тією відмінністю, що сильні опозиційні партії країн Вишеградської групи активно беруть участь у перевірці надмірно політизованих законодавчих актів, а слабкі опозиційні партії та урядові партії країн регіону беруть участь, як правило, у розгляді технічних атрибутів законодавчих пропозицій [5].

Як наслідок, з однієї сторони, це беззаперечно забезпечує компроміс легітимності й ефективності демократичного урядування, зокрема на стику його національного та наднаціонального рівнів [6] у «ланцюгу» делегування повноважень і відповідальності [3]. З другої сторони, це є передумовою політизації наднаціональної опозиційності країн Вишеградської групи, особливо з огляду на те, що після їхньої євроінтеграції чимало адміністративно-бюрократичних та політично-управлінських повноважень держав Вишеградської групи перейшло з національного на наднаціональний/європейський рівень [5]. Хоч водночас – унаслідок посилення інформаційної асиметрії між партіями влади/уряду й опозиції на національному рівні, бо саме урядовці та їхній бекграунд більш поінформовані про міжінституційні, національні та наднаціональні політичні процеси

й передумови законотворення. А відтак парламентська опозиція найбільше зацікавлена у їхній перевірці та у вирівнюванні інформаційного дисбалансу [5; 12].

Особливо на тлі постєвроінтеграційної інституційно-процесуальної і політично-поведінкової уповноваженості (більш, ніж раніше) легіслатур [7] країн Вишеградської групи як ключових каналів інформування та впливу національних політсил (партій і рухів, передусім опозиційних) на наднаціональні політичні структури ЄС [6] та національні політичні інститути держав регіону [3; 14]. Відтак це слушно та логічно детермінує той факт, що саме механізми парламентського контролю урядів й інших політичних інститутів у країнах Вишеградської групи є одним із ключових шляхів впливу опозиції не лише на формування, але й реформування політики – як на національному, так і на наднаціональному рівні [12, с. 20]. Причому такі механізми (насамперед верифікації європейського законодавства), а саме тому й наднаціональна опозиційність у країнах регіону статистично інтенсифікуються і частіше трапляються при посиленні конфліктів між владою/урядом та опозицією на національному рівні.

Щоправда, з огляду на те, що національні та наднаціональні опозиційні сили, на відміну від урядових сил, уповноважені впливати на законодавство та політику ЄС тільки через Європейський парламент, а не через Раду міністрів [6]. У підсумку це детермінує, що уповноваженість конструктивної наднаціональної опозиції у ЄС залежить від її відносної сили в Європейському парламенті порівняно з її силою в національному парламенті [5]. Для прикладу, опозиційні сили, які є сильними в Європарламенті, але слабкими на національному рівні, зосереджують свої зусилля на європейському рівні. Натомість опозиційні сили, які слабкі в Європарламенті, але сильні у національній легіслатурі, звикло намагаться впливати на власний уряд.

Це ж, як зазначено вище, доповнюється тим фактом, що: сила опозиції на національному рівні залежить від розміру та стабільності уряду; сила опозиції в Європарламенті/на наднаціональному рівні залежить від кількості, навичок та інформації депутатів опозиційних політсил, а також від мереж їхніх парламентарів у рамках ідеологічного протистояння в національних і європейських/наднаціональних легіслатурах. А також, як зауважує Р. Хольцхачер [6], інкорпорується у різних наслідках перевірки і верифікації по-

літичною опозицією не лише національного, а й наднаціонального законодавства, зокрема у: збільшенні ефективності урядів і систем урядування; підвищенні легітимності демократичного політичного режиму й «ланцюга» делегування повноважень і відповідальності; виявленні та каналізації розбіжностей і конфліктів у парламентах; підготовці політичної опозиції до урядування. Це, зважаючи на деполітизований характер міжінституційних відносин у ЄС та реальну слабкість конструктивної опозиції в його рамках (зокрема той факт, що в ЄС не існує традиційного поділу партій на владні й опозиційні), вимагає, щоб голос опозиційних політсил обов'язково був почутий на національному рівні, причому залежно від формальної та міжпартійної детермінації політичної опозиції.

У свою чергу, і системний/конструктивний, і антисистемний/деструктивний зріз та варіант наднаціональної опозиційності у країнах Вишеградської групи здебільшого прослідковуємо на прикладі феномену євроскептицизму як форми політичної (і національної, і наднаціональної) опозиції у регіоні. Сутність євроскептицизму як дискурсивної практики і національної, і наднаціональної та антиінтеграційної політичної опозиції до сутності, «державності», компетенцій і конституційного врегулювання ЄС [9] похідна від того факту, що деякі громадяни, політики і політсили, а інколи навіть політичні інститути і в цілому держави Вишеградської групи (особливо Польща, Угорщина та Чехія – різного часу), будучи в «політичній апатії» [1, с. 10–11], у тому числі не отримавши очікуваних преференцій від ЄС та не погоджуючись з орієнтаціями і наслідками державної політики ЄС, помірно скептично чи радикально скептично ставляться до Європейського союзу, його «дозвільного консенсусу», олігархічності, елітизму і служіння інтересам впливової меншості (зокрема великого бізнесу, фінансового капіталу, а також «бюрократичної гегемонії наднаціональної технократії» [1, с. 1]). Чи навіть заперечують доцільність ЄС, виявляючи таким чином особливості своєї культурної та національної ідентичності, політичного і соціально-економічного розвитку тощо, а відтак значною мірою підтримуючи демократичність процедур у рамках ЄС [1, с. 2].

Причому у випадку країн Вишеградської групи це спостерігалось постійно – як напередодні вступу країн регіону у ЄС, так і після цього, особливо з 2008–2009 (від моменту початку фінансово-економічної кризи) та 2014–2015 рр. (від моменту загострення європейської міграційної кризи). Відтак євроскептицизм, доволі часто навіть

сприймаючись як неминуче, системне і «прохідне явище» й своєрідна «сітка у системі», в країнах Вишеградської групи все ж здебільшого раціоналізований і небезпідставний, адже характеризується доволі значною політично-електоральною впливовістю та зумовлений різними «реальними» чинниками. Зокрема: а) впливом конструювання та функціонування ринку ЄС на національні уряди/економіки країн Вишеградської групи, які часто змушені надмірно лібералізувати процес формування економічної політики, тим самим ставлячи під загрозу національну економічну конкуренцію, міграційну і соціально-пенсійну політику та завдання конструювання національних держав добробуту; б) політичним та культурним/ідентифікаційним впливом ЄС на ідею створення наднаціональної європейської державності, а відтак розумінням політсил і громадян країн Вишеградської групи того, що євроінтеграційні процеси загрожують їм втратою національної ідентичності, знижують автономію національної держави та створюють нову політичну й централізовану спільноту із превалюванням у ній колективних і зобов'язальних рішень; в) обмеженістю впливу політики ЄС на партійні системи країн Вишеградської групи, а відтак відсутністю національних партійних систем, у яких функціонують лише партії, які займаються винятково питаннями і проблематикою європейської інтеграції [10].

Сумарно це означає, що наднаціональна опозиційність країн і політичних сил країн Вишеградської групи у формі євроскептицизму зумовлена превалюванням «негативної європейської інтеграції» над «позитивною європейською інтеграцією». Через це євроскептики (громадяни і політсили з державно-інтервенціоністськими настроями) протидіють єврофілам (громадянам і політсилам, які натомість націлені на подальшу євроінтеграцію і європейську ідентичність як передумови функціонування розширеного й більш демократичного та конкурентного ЄС). Відтак сутність євроскептицизму як форми наднаціональної опозиційності, у тому числі й країн Вишеградської групи, виявляється в тім, що чимало громадян і політсил у регіоні вважають, що політика на національному рівні має залишатися самостійною, а тому і має переважати над рішеннями, прийнятими на рівні ЄС. Це вкрай важливо хоча б тому, що «потенціал політизації європейської інтеграції» [16] є не просто ситуативно-варіативним, а детермінантним, оскільки може використовуватись і використовується національними силами країн Вишеградської групи. Причому не лише опозиційними, а і владними/урядовими, оскільки

ки, конфліктуючи між собою з приводу питань та очікуваних наслідків європейської інтеграції у ліво-правому ідеологічному спектрі, вони переносять євроскептицизм з національного рівня на наднаціональний [15; 16], чим, крім всього іншого, окреслюють протистояння країн «нової Європи» з країнами «старої Європи».

Відтак це означає, що конфігурація національних партійних систем у країнах Вишеградської групи (як і в будь-яких країнах ЄС), зокрема логіка міжпартійної конкуренції між владою/урядом і опозицією у ліво-правому ідеологічному спектрі та залученості і відповіді на неї виборців, зачіпає мобілізацію опозиції (зокрема наднаціональної опозиційності у форматі національної опозиції і/чи влади/уряду) проти ЄС [11]. Доповнюється це тим, що євроскептицизм у країнах Вишеградської групи за своєю природою та спрямуванням генерується і структуризується не лише політично, а й культурно (ідентифікаційно) та економічно (соціально-економічно). Тому євроскептицизм у країнах Вишеградської групи є щонайменше тривимірним, причому кожний із його вимірів (політичний, соціально-економічний/економічний та культурний/ідентифікаційний) накладається на національну та наднаціональну конкуренцію партій і рухів у ліво-правому ідеологічному спектрі. Відтак ці процеси взаємозалежні та взаємодоповнюючі і підлягають постійному політичному узгодженню й конструктивізації, хоча зовсім не виключають переважно антисистемний та деконструктивний варіант євроскептицизму.

У підсумку це засвідчує, що на наднаціональному рівні політична опозиція країн Вишеградської групи (найперше – Польщі й Угорщини, а вже потім – Словаччини й Чехії), передусім до ЄС, є доволі антисистемною та визначається євроскептицизмом не лише окремих політиків і політсил, а й загалом держав і їхніх політичних інститутів. Крім того, аргументовано, що навіть незначна деконструктивізація усталеної логіки системної взаємодії влади та опозиції на рівні окремих держав регіону призводить до суттєвої деконструктивізації й антисистемізації політичної опозиції на рівні наднаціональних відносин і політичних інститутів (передусім до ЄС).

Бібліографічний список:

1. Balme R., Chabanet D. European Governance and Democracy : Power and Protest in the EU. Rowman & Littlefield Publishers Inc : Lanham, 2008. 267 p.
2. Benz A. Conclusion : Linking research on Europeanisation and National Parliaments. *The Journal of Legislative Studies*. 2001. Vol. 11. No. 3–4. P. 508–521.

3. Bergman T., Müller W., Strom K. Magnus Blomgren Democratic Delegation and Accountability : Cross-national Patterns. Strom K., Müller W., Bergman T. *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*. Oxford : Oxford University Press, 2003. P. 109-220.
4. Dahl R. Reflections on Opposition in Western Democracies. *Government and Opposition*. 1965. Vol. 1. No. 1. P. 7-24.
5. Finke D., Dannwolf T. Domestic Scrutiny of European Union Politics : Between Whistle Blowing and Opposition Control. *Paper prepared for presentation at the First Annual Conference of the European Political Science Association*. Dublin, 16-18 June 2011. 29 p.
6. Holzhaacker R. The power of opposition parliamentary party groups in European scrutiny. *The Journal of Legislative Studies*. 2005. Vol. 11. No. 3. P. 428-445.
7. Karlas J. Parliamentary control of EU affairs in Central and Eastern Europe : explaining the variation. *Journal of European Public Policy*. 2011. Vol. 18. No. 2. P. 258-273.
8. Lipset S. Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments : An Introduction / S. M. Lipset, Stein Rokkan . Lipset S., Rokkan S. *Party Systems and Voter Alignments*. New York : Free Press, 1967. P. 6-26.
9. Mair P. Political Opposition and the European Union. *Government and Opposition*. 2007. Vol. 42. No. 1. P. 1-17.
10. Mair P. The Limited Impact of Europe on National Party Systems. *West European Politics*. 2000. Vol. 23. No. 4. P. 27-51.
11. Marks G., H. Liesbet, M. Nelson, Erica Edwards. Party Competition and European Integration in the East and West. Different Structure, Same Causality. *Comparative Political Studies*. 2004. Vol. 39. P. 155-175.
12. Martin L., Vanberg G. Policing the Bargain : Coalition Government and Parliamentary Scrutiny. *American Journal of Political Science*. 2004. Vol. 48. No. 1. P. 13-27.
13. Neunreither K. Governance without opposition : the case of the European Union. *Government and Opposition*. 1998. Vol. 33. No. 4. P. 419-441.
14. Raunio T., Wiberg How to Measure Matti the Europeanisation of a National Legislature? *Scandinavian Political Studies*. 2010. Vol. 33. No. 1. P. 74-92.
15. Steenbergen M., Marks G. Introduction : Models of political conflict in the European Union. *European Integration and Political Conflict*. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. P. 1-10.
16. van der Eijk C. Potential for Contestation on European Matters at National Elections in Europe / Cees van der Eijk, Mark N. Franklin. Marks G., Steenbergen Marco R. *European Integration and Political Conflict*. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. P. 32-50.

The article is devoted to analyzing the essence and varieties of the phenomenon of supra-national political opposition in the countries of the Visegrad Group, which is most often realized through the prism of the opposition to the EU. The author revealed the forms and levels of supra-national opposition in the countries of the Visegrad group. i.e. mostly systemic, ideological, legislatively determined and partly anti-systemic, extra-ideological, politically determined. It is motivated that the political opposition of the countries of the

Visegrad Group at the supra-national level, especially to the EU, is rather anti-systemic and is determined not only by certain politicians and parties, but also by states and their political institutions. The researcher proved that the deconstruction of the logic of the systemic interaction between power and opposition at the level of national countries of the Visegrad Group leads to the deconstruction of political opposition at the level of supra-national relations in the region.

Keywords: *opposition, national and supra-national opposition, systemic and anti-system opposition, Euroscepticism, countries of the Visegrad group.*

УДК .342.4(045)

Шамрай В.В, КНУ імені Тараса Шевченка

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА МІЖДЕРЖАВНА ІНТЕГРАЦІЯ ЯК ЧИННИК КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Стаття присвячена теоретико-методологічним підходам до визначення впливу процесів глобалізації на розвиток конституційного права у сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції з точки зору пошуку ефективних засобів комплексної правової модернізації суспільства. Автор аналізує юридичний зміст правової глобалізації, показує її специфічні особливості, розкриває значення процесів удосконалення базових елементів суспільних відносин та конституційної модернізації суспільства і держави у сучасних умовах правової глобалізації та європейської міждержавної інтеграції. Наголошується на необхідності подальшого удосконалення конституційно-правового регулювання найважливіших суспільних відносин як ключового напрямку правової модернізації суспільних відносин у сучасній демократичній державі, побудованій на принципових засадах європейського конституціоналізму.

Ключові слова: конституційне право, конституційна реформа, правова модернізація, суспільство, національна правова система, глобалізація.

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку конституційного права одним з найбільш актуальних є дослідження сутності процесів конституціоналізації міжнародного права, оскільки в умовах глобалізації та міждержавної інтеграції вказані процеси визначають подальші тенденції формування конституційно-право-

Visegrad Group at the supra-national level, especially to the EU, is rather anti-systemic and is determined not only by certain politicians and parties, but also by states and their political institutions. The researcher proved that the deconstruction of the logic of the systemic interaction between power and opposition at the level of national countries of the Visegrad Group leads to the deconstruction of political opposition at the level of supra-national relations in the region.

Keywords: *opposition, national and supra-national opposition, systemic and anti-system opposition, Euroscepticism, countries of the Visegrad group.*

УДК .342.4(045)

Шамрай В.В, КНУ імені Тараса Шевченка

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА МІЖДЕРЖАВНА ІНТЕГРАЦІЯ ЯК ЧИННИК КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Стаття присвячена теоретико-методологічним підходам до визначення впливу процесів глобалізації на розвиток конституційного права у сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції з точки зору пошуку ефективних засобів комплексної правової модернізації суспільства. Автор аналізує юридичний зміст правової глобалізації, показує її специфічні особливості, розкриває значення процесів удосконалення базових елементів суспільних відносин та конституційної модернізації суспільства і держави у сучасних умовах правової глобалізації та європейської міждержавної інтеграції. Наголошується на необхідності подальшого удосконалення конституційно-правового регулювання найважливіших суспільних відносин як ключового напрямку правової модернізації суспільних відносин у сучасній демократичній державі, побудованій на принципових засадах європейського конституціоналізму.

Ключові слова: *конституційне право, конституційна реформа, правова модернізація, суспільство, національна правова система, глобалізація.*

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку конституційного права одним з найбільш актуальних є дослідження сутності процесів конституціоналізації міжнародного права, оскільки в умовах глобалізації та міждержавної інтеграції вказані процеси визначають подальші тенденції формування конституційно-право-

вих інститутів та трансформації предмету і методу конституційного права як базової галузі національного правопорядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній окремим питанням конституціоналізації міжнародного права у сучасних умовах правової глобалізації та міждержавної інтеграції приділялася увага в працях таких учених, як М. О. Баймуратов, М. В. Буроменський, Ю. О. Волошин, В. Н. Денисов, В. І. Євінтов, О. В. Задорожний, В. М. Кампо, Ю. М. Капіца, О. Л. Копиленко, А. Р. Крусаян, П. Ф. Мартиненко, Ю. М. Оборотов, М. П. Орзіх, В. Ф. Погорілко, І. Д. Сліденко, П. Б. Стецюк, В. М. Шаповал, С. В. Шевчук, Ю. С. Шемшученко та ін.

Мета статті – дослідити основні доктринальні підходи до визначення закономірностей впливу процесів правової глобалізації та міждержавної інтеграції на конституціоналізацію міжнародного права у сучасних умовах конституційно-правового розвитку.

Виклад основного матеріалу. Логічно припустити, що на міжнародно-правовому та конституційно-правовому рівнях ситуація глобалізації та значного посилення об'єктивних інтеграційних процесів потребує адекватного посилення співробітництва держав у правовій, політичній та економічно-фінансовій сфері, перш за все через зміцнення міжнародних міжурядових організацій з відповідною спеціальною компетенцією, а також розробку ефективної нормативно-правової бази щодо впровадження спільних правових стандартів у сучасних умовах глобалізації та міждержавної інтеграції.

При цьому слід враховувати, що єдиним універсальним суб'єктом міжнародного права є держава, тому, що практично не існує таких міжнародних відносин, учасником яких не могла бути держава. Крім того, міжнародна правосуб'єктність держави ніким не створюється (її ще називають фактичною, оскільки вона походить з юридичного факту – виникнення держави), вона склалася в міжнародному праві у результаті визнання як такої.

А ось держави можуть створювати інших суб'єктів міжнародного права через укладення міжнародних договорів, тому її правоздатність ще називають первинною, що пояснює доцільність використання терміну «міждержавна інтеграція» для позначення відповідних процесів зближення національних правових систем.

Згідно зі ст.1 Міжамериканської конвенції про права та обов'язки держав від 26 грудня 1933 р., держава як особа міжнародного пра-

ва повинна мати: постійне населення, визначену територію, уряд, спроможність вступати у зносини з іншими державами [1].

Проте в сучасному міжнародному праві йдеться про три основні складові держави: територія, населення, публічна влада, під якою розуміється суверенна влада (над нею не може бути ніякої іншої влади). Крім того, публічна влада має бути ефективною (легітимною). Хоча це оцінювальне поняття, і тому посилення на ефективність не завжди дозволяє вирішити питання про правосуб'єктність держави.

Усі держави рівноправні та володіють суверенітетом. Проте у міжнародному праві переважає думка, що абсолютного суверенітету не існує (нерідко він обмежується з метою забезпечення прав людини, забезпечення безпеки тощо). Юридична рівність держав як суб'єктів міжнародного права означає, що ніхто не може нав'язувати свою волю, обов'язки без її згоди. Держави в односторонньому порядку можуть визнати свій правовий статус. Наприклад, відмовляючись від певних союзів, не бажають вступати в певні міжнародні відносини і цим самим звужують коло своїх прав та обов'язків або проголосити статус нейтральної держави (Швейцарія, Австрія, Лаос, Мальта тощо), оголосити себе без'ядерною державою тощо.

До основних прав держави як основного суб'єкту міжнародного права доктрина зазвичай відносить, крім інших, наступні, що є найбільш показовими у площині практичної реалізації її правосуб'єктності: право виступати на міжнародній арені від свого імені; право вступати у відносини з іншими суб'єктами міжнародного права; право брати участь у створенні прав міжнародного права; право на здійснення своєї поведінки у відповідності до чинних міжнародно-правових норм; право на визнання держави в якості суб'єкту міжнародного права іншими суб'єктами міжнародного права; право укладати міжнародні договори; право на індивідуальну і колективну самооборону; право на відшкодування збитків, завданих внаслідок скоєння міжнародного правопорушення тощо.

Крім того, відповідно до проекту Декларації прав та обов'язків держав держави мають наступні права: право держави на здійснення юрисдикції на своїй території і над усіма особами та речами, що знаходяться в її межах, із дотриманням визнаного міжнародним правом імунітету; право держави на незалежне та вільне здійснення усіх своїх законних прав; право на індивідуальну і колективну самооборону проти збройного нападу; право нарівні з іншими держава-

ми права; право на участь у міжнародних договорах; право вимагати вирішення спорів мирними засобами і обов'язок самому поважати це право та ін.

До обов'язків держав відносяться: обов'язок мирного вирішення міжнародних спорів, утримуватися від втручання у внутрішні і зовнішні справи інших держав; утримуватися від подання допомоги іншій державі, яка не виконує головного обов'язку утримуватися від загрози силою або її застосування проти територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої держави чи якимось іншим чином, несумісним з міжнародним правом, або проти якої ООН вживає заходів попередження чи примусу; поважати права людини; утримуватися від визнання територіальних загарбань іншої держави, які здобуті в порушення чинного зобов'язання не застосовувати силу; добросовісно виконувати свої міжнародні зобов'язання; утримуватися від підбурювання міжусобиць на території іншої держави; встановлювати на своїй території такі умови, які б не загрожували міжнародному миру та ін.

У міжнародних відносинах держава представлена системою органів і посадових осіб. У разі порушення міжнародно-правових зобов'язань держава як суб'єкт міжнародного права несе міжнародно-правову відповідальність, незалежно від того, який її орган або посадова особа своєю поведінкою завдали шкоду міжнародному праву. Поряд із міжнародно-правовою відповідальністю держави до міжнародної кримінальної відповідальності можуть бути притягнені посадові особи.

Разом з тим, на правосуб'єктність здійснює значний вплив конституційна форма державного устрою, оскільки зазначена якість є різною за обсягом у простих і складних держав. Законодавство багатьох федеративних держав визнає сьогодні за членами федерації право зовнішніх зносин (право укладати міжнародні договори, обмінюватися представництвами тощо). Деякі члени федерації (наприклад, Росії) взагалі не мають права самостійного виходу в міждержавну сферу (тоді як законодавчо за ними визнається суверенітет). У разі потреби держави можуть укладати міжнародні договори про співробітництво своїх територіальних одиниць. Наприклад, Україна є учасником Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 р., Європейської рамкової конвенції про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними громадами та владами 1980 р. і Протоколу № 2 до неї 1998 р. тощо.

При цьому здатність держави нести юридичну відповідальність за скоєні правопорушення (деліктоздатність) є необхідним і обов'язковим структурним елементом міжнародної правосуб'єктності держав як основного (первинного) суб'єкту міжнародного публічного права.

За справедливим визначенням В. Н. Денисова, під відповідальністю держави слід розуміти «обов'язок держави відшкодувати шкоду, завдану іншій державі в результаті здійснення нею міжнародно-протиправного діяння» [2], що визначається у міжнародно-правовій доктрині як незаконні діяння, так і протиправні упущення, здійснені державою або її офіційними особами або її громадянами. Серед правових підстав відповідальності держав варто назвати існування чинного правового зобов'язання між двома державами та факт порушення даного зобов'язання відповідальною за це державою [2].

Зазначені умови настання відповідальності держав містяться, перш за все, у нормах міжнародного звичаєвого права, що віддзеркалюють практику держав та міжнародних арбітражних трибуналів. Якщо держава порушила зобов'язання, встановлене нормою міжнародного права, вона несе міжнародну відповідальність і зобов'язана поновити, наскільки це можливо, стан справ, що існував до того, як було здійснене дане порушення (повне відшкодування у формі реституції, компенсації чи сатисфакції). Ця практика сформувалася переважно на основі двосторонніх відносин між потерпілою державою та державою-правопорушницею, і у разі відмови останньої відновити порушений стан потерпіла сторона мала право звертатися до самопомогі, а саме вживати примусових заходів (вдаватися до збройних репресалій та війни, які в сучасному міжнародному праві заборонені) або не примусових заходів (економічні санкції, призупинення або припинення дії міжнародного договору) з метою або змусити державу відшкодувати завдану шкоду, або піддати її покаранню. Особливістю цих відносин було і те, що відповідальність за міжнародні правопорушення виходила з концепції «колективної відповідальності», згідно з якою лише держава може нести відповідальність за будь-яке діяння, що суперечить міжнародним нормам, яке здійснене її офіційними особами. Єдиними сферами, в яких індивіди могли бути притягнені до відповідальності за свої діяння, були: а) піратство (як міжнародний злочин); б) військові злочини (з кінця XIX ст.). Складовою звичаєвих норм про відповідальність держави є також норми, що пору-

шують зобов'язання держав стосовно поваги до прав іноземних громадян та їх власності.

Зазначені норми про відповідальність держав стосуються й порушень норм багатосторонніх конвенцій або норм, які забезпечують взаємні інтереси держав (економічні та комерційні відносини, взаємне поводження з громадянами та консульськими і дипломатичними представниками тощо).

Водночас, існує відповідальність держави за міжнародні злочини або серйозні порушення зобов'язань відповідно до імперативних норм загального міжнародного права, яка значною мірою відрізняється від відповідальності за звичайні правопорушення. Цей вид відповідальності держави виникає, коли порушуються норми, що встановлюють зобов'язання міжнародного співтовариства в цілому (*erga omnes*), а саме або звичаєве зобов'язання *erga omnes*, що забезпечує такі основні цінності всього людства, як мир, права людини чи самовизначення народів, або зобов'язання учасників норм *erga omnes*, встановлених у багатосторонніх договорах, в яких забезпечуються ці основні цінності. Стосовно цих порушень матеріальна чи моральна шкода не є необхідним елементом відповідальності держави. Відносини відповідальності виникають тут між державою-правопорушницею та всіма іншими державами, і будь-яка держава, незалежно від того, завдано чи не завдано їй матеріальної або моральної шкоди, може вимагати притягнення до відповідальності держави-порушниці. Такий акт може бути здійснений також компетентним міжнародним органом або за його ініціативою або на прохання держави. Правовою підставою для цього є не персональний чи індивідуальний інтерес, як це має місце із звичайними правопорушеннями, а інтерес міжнародного співтовариства як такого, і в цьому випадку держава або міжнародний орган діють від імені всього міжнародного співтовариства чи його більшості, виходячи з необхідності забезпечення норм даного багатостороннього договору.

Стосовно значення вини держави при визначенні відповідальності держави, то міжнародне звичаєве право не сформулювало чіткої позиції, визнаючи необхідність її врахування лише в окремих випадках, наприклад, при визначенні за певних умов розміру матеріальної шкоди. Загалом, під виною у міжнародному праві В.Н. Денисов розуміє «ставлення суб'єкта міжнародного права до своїх дій, які оцінюються іншими суб'єктами міжнародного права і / або правовими інституціями як незаконні та які потерпіла сторона пов'язує

причинно-наслідковим зв'язком з виною (наміром або недбалістю) вказаного суб'єкта» [3].

Висновки. Отже, у сучасних умовах глобалізації та міждержавної інтеграції держава стає наймогутнішим та найвідповідальнішим суб'єктом представництва й захисту національних інтересів суспільства, і саме від усвідомлення реалій цього нового світопорядку залежить і місце держави в нових світових ієрархіях, і її здатність захищати свій політичний та економічний суверенітет, і можливість справляння впливу на міжнародні та внутрішньополітичні процеси.

При цьому процеси конституціоналізації міжнародного права знаходять свій прояв у формально-юридичній площині, перш за все, через визначення принципів, форм та методів здійснення зовнішньої політики держави на рівні конституційно-правового регулювання відповідних суспільних відносин.

Бібліографічний список:

1. Montevideo Convention on Duties and Rights of States (December 26, 1933). *Treaties and Other International Agreements of the United States of America 1776-1949*. Vol. 3. Multilateral 1931-1945. Department of State Publication 8484. Washington, DC: Government Printing Office, 1969.
2. Денисов В. Н. Відповідальність держави. *Великий енциклопедичний юридичний словник* / За ред. Ю. С. Шемшученка. К. : Юридична думка, 2007. С. 101.
3. Денисов В. Н. Вина у міжнародному праві. *Великий енциклопедичний юридичний словник*. / За ред. Ю. С. Шемшученка. К. : Юридична думка, 2007. С. 91.

The article is devoted to theoretical and methodological approaches to determining the influence of globalization processes on the development of constitutional law in modern conditions of European interstate integration from the point of view of searching for effective means of complex legal modernization of society. The author analyzes the legal content of legal globalization, shows its specific features, reveals the importance of the processes of improving the basic elements of social relations and constitutional modernization of society and the state in modern conditions of legal globalization and European interstate integration. The need for further improvement of constitutional and legal regulation of the most important social relations as a key direction of legal modernization of social relations in a modern democratic state based on the fundamental foundations of European constitutionalism is underlined.

Keywords: constitutional law, constitutional reform, legal modernization, society, national legal system, globalization.

MUNICIPAL POLICY OF EU COUNTRIES

В статті розглянуто сутність муніципальної політики, визначено її характерні особливості. Проаналізовано сучасний стан практичної реалізації муніципальної політики в країнах ЄС. Визначено напрями реорганізації в системі місцевого самоврядування у Європі, до яких віднесено функціонально-процесуальне реформування; структурне реформування; фінансове реформування; зміна кількості адміністративно-територіальних одиниць. З'ясовано, що за останнє десятиліття у країнах ЄС реформування системи місцевого самоврядування було спрямоване на посилення локальних рівнів управління та укрупнення територіальних громад. Визначено і інші моделі реформ. Так, наприклад, французька спрямована на розвиток регіонального рівня самоврядування). Встановлено, що успішність реформ пов'язаних з децентралізацією в європейських країнах багато в чому залежить від загальноєвропейської політики розподілу коштів призначених для розвитку регіонів. Доведено, що для держав, які знаходились в стані транзиту в процесі реформування системи місцевого самоврядування механізм субсидій дозволив використати додаткові ресурси з метою розвитку територіальних громад, заощаджуючи кошти як загальнонаціонального так і муніципальних бюджетів для забезпечення поточних витрат.

Ключові слова: муніципальна політика, місцеве самоврядування, країни ЄС, локальна демократія, громадянське суспільство.

In the process of political transformations that take place in Ukraine and on the way of European integration, the significant challenges have faced the state, the solution of which is provided by reforming of political system. One of the most important ways of the democratization of the state is the decentralization of the system of public administration and implementation of the effective mechanisms of local self-government. In view of this, the study of the peculiarities of municipal policy in the countries of the European Union is becoming relevant in domestic political science.

The interaction between the structural levels of power in the system of distribution of powers in the field of the adoption and implementation of

managerial decisions in the center and on the localities in the states of the European Union is the basis of an effective municipal policy.

However, the system of distribution of powers between central and municipal authorities in different EU states has its own peculiarities and differences, which have formed on the historical, national, economic, geographic, political and regional factors of the member states of the European community. But common to all EU countries is that the administrative-territorial organization of states is based on the principles of local democracy as a component of the state system.

The purpose of the article is to analyze municipal policies in the countries of the European Union, and also to study the main directions of reforming the system of local self-government in these states as a factor for further democratization.

Y. Maslov notes that conceptual understanding of the peculiarities of the historical development of local self-government in the EU founding countries, carried out by European experts in municipal governance and law, has been reflected and enshrined in the acts that local democracy is building in the EU and in individual countries from this community of states. That is why the European achievements in this field of the scientific analysis of the life of territorial communities of citizens should be accepted by domestic scientists in order to further development of the local self-government by certain standards inherent in the EU [9].

Therefore, the definition of local self-government needs to take into account its specific features. To which D. Hriplivets relates:

- locally-spatial character of municipal government;
- the feature of the form of municipal government, which is not an integral part of the system of public administration, because it has a different character compared to the state power. The researcher notes that local self-government is a sub legislative power, while state power is marked by sovereignty;
- feature of the object of management, which includes issues of the local importance and the issue of resolution of which is delegated to the municipal authorities by state authorities of regional administration;
- specificity of the local self-government subjects, which are territorial communities;
- the possibility of the local self-government bodies to exercise separate powers of executive bodies, the execution of which is controlled by the relevant executive authorities;

– independence and autonomy of the local self-government, which are manifested in the independent decision of issues of local importance and organizational and material and financial severalty [11].

D. Hriplivets emphasizes the specifics of the subject of local self-government, which is defined by the fact that at the local level it is possible to consider the transformation of a territorial community from the participant of management into its primary subject. In particular, the researcher notes: “Management is the purposeful influence of the subject of management on the object of management. But in the conditions of self-government, the influence of the management system on itself is obviously stronger. Therefore, there are not two systems - the management and the one that is managed, but one self-governing”. [11]

One should agree with the interpretation of the concept of “self-government”, which is proposed by Y. Maslov. In particular, the scientist notes that that in the political science the notion of self-government characterizes the degree of participation of the social community in relationships of the managerial character. So self-government is “a form of public-power regulation by a group of individuals united by common interests as a result of compact living in a certain territory, own life at that level that cannot be provided by centralized public administration” [9].

In this context, local self-government should be understood as the system of bodies and their officials, who manage within a defined territory, which is guaranteed by the right of independent management in relation to the state system of government with current national legislation.

By essential characteristics local self-government is a political power of the local level. On such a feature of local self-government, according to Y. Maslov, point the following peculiarities:

- first of all, municipal authority is public authority and carries out distribution of resources, adopts a political decision on behalf of the community;
- local authorities have the right to collect taxes on a controlled territory [9];
- the municipal government, like any political authority, must have the support of the local population to ensure its stability, that is its sign is a legitimacy;
- the legitimacy of municipal power is exercised through elections as the most powerful mechanism for rotation of local elites and the selection of requirements for self-government bodies.

Comparing the functions of local self-government, through the prism of the system approach, with the functions of public authorities we should point on their similarity, because a local self-government in functional and structural meanings is a full-fledged political system with all its mechanisms of functioning, with only one feature - territorial and legislative constraints, which is determined by the state.

As Y. Maslov notes: "Inclusion of local self-government in the system of public authority in the country allows the state authorities to transfer most of the problems to the local level, moving to the same level and dissatisfaction of citizens with the authorities. Also, at the local level, the political ambitions of leaders are forming; their active participation in politics begins, because it is the closest to the population level". [9]

The implementation of local self-government in the European Union is provided by a system of normative legal acts of a pan-European level, namely the European Charter of Local Self-Government [6], the European Framework Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities [5], the Framework Convention for the Protection of National Minorities [10], the European Charter for Regional or Minority Languages [7], the European Convention on Participation of Foreigners in Public Life at the Local Level [8], the European Charter of cities and others.

The institutionalization of local self-government in Europe has gone a long way from the Magdeburg Law to the modern model of local self-government with the concept of "good local and regional governance", which is democratic, responsible, efficient, and transparent and accountable governance at the local and regional levels.

In the early 90's of the twentieth century in the Central European states the constitutional formulation of the institution of local self-government was completed, which laid the foundations for the development of democracy at local and regional levels. However, this does not in any way indicate the sustainability of the system of municipal governance, because all the time it has been undergoing reforms in view of both the political and economic challenges of the time.

The reorganization in the system of the local self-government in Europe was carried out in several directions, in particular: functional and procedural reforming; structural reforming; financial reforming; change of the number of administrative-territorial units. Nevertheless, in one way or another in all the EU states, reforms were aimed at achieving the main goal of the municipal policy, which is to ensure a

high standard of living of territorial communities, using its material and other resources.

One should agree with the opinion of V. Shariy that “an important part of the municipal policy is focused on coordinating of the interests of territorial communities with the interests of state power and economic entities. Taking this into account, a strategic approach to municipal governance foresees a mutually agreed state management and management of change or development. Therefore, the municipal policy should become an antithesis for the existing priority of the implementation of current daily self-governing powers”. [12]

Therefore, the municipal policy should be understood as a complex of actions that are determined by institutional, value-normative factors, which have formed within a certain territory and are the result of formation of sustainable models of social interaction in these territories on the basis of a certain socio-cultural and economic environment.

An effective municipal policy ensures the development of civil society, because it is aimed at involving a definite citizen in the decision-making process. For example, in the preamble to the Maastricht Treaty, it is stated: “This treaty marks a new stage in the process of creating an ever closer union among the peoples of Europe, in which decisions are made at the level that is as close to citizens as possible” [4]. Exactly at this level a participatory democracy is realized, which ensures a high level of legitimacy not only of made decisions, but also of the political system as a whole. For European states, the application of the principle of subsidiarity in legal and administrative systems points to its universality, despite of the form of the administrative-territorial system. This principle is partly reflected in the European Charter of Local Self-Government [6]. In Article 3 of the pointed act is provided the definition of local self-government, in particular: “Local self-government means the right and ability of local self-government bodies to regulate and manage a substantial proportion of public affairs under their own responsibility, in the interests of the local population within the law”. [6]

Over the past decade, the reform of the local self-government system in the EU has been aimed at strengthening of local levels of governance and consolidation of territorial communities. Such a way of reform was inherent in the North European and some post-socialist states of the EU, mostly unitary in the form of the administrative-territorial system, which led to a sharp decrease in the number of administrative units and local self-government bodies. It should be noted that the process of

consolidation of territorial communities is due both to the processes of urbanization and the focus on improving the efficiency of provision of services at the local level. [3]

B. Danylyshyn and V. Pylypin give an example of the fact that in Denmark since 2007, the reform of local self-government is aimed at the consolidation of territorial communities provided fixing after them reliable sources of income. In particular, the number of communes has decreased from 271 to 98, and their size has increased significantly - almost 75% of the communities with a population of more than 30 thousand, and the average number exceeds 50 thousand people. Besides, the consolidation also concerned regions ranging from 14 to 5 with a population of 0.6-1.6 million, which allowed them to enter a group of regions of the NUTS-2 level and accordingly become subjects of EU regional policy (EU cohesion policy). [3]

In Denmark, 65% of budget expenditures are financed from local budgets, and 53% from local government budgets, while 12% from regional ones. Thus, the basic level of governance is a regional one, which is entrusted with the implementation of significant social and economic functions.

A similar reform of local self-government took place in Finland. For example, through the voluntary association of communities, the number of municipalities has decreased from 450 to 320 with an average population of 6 to 17 thousand inhabitants. However, it turned out that small communities fail to effectively perform a wide range of social and economic functions. In view of this, effective mechanisms of inter-municipal cooperation were applied in Finland, which provided a significant amount of services at the local level. An example of such inter-municipal cooperation in the state is the functioning of 162 medical centers serving small municipalities. Specialized medical facilities are under managing of joint municipal councils, the territory of which is a joint medical district. A similar intermunicipal integration is carried out to solve the issues of providing educational services, utilization of garbage, water supply and other issues, the solution of which requires inter-municipal cooperation. [1]

B. Danylyshyn and V. Pylypin point out that the main model of intermunicipal interaction is the "model of the municipality of the owner". This model foresees the implementation by a single municipality of certain functions for surrounding municipalities, or on the basis of a contractual association to improve the provision of community or educational services. [3]

Secondary and vocational education, vocational training, culture, medical care, the formation of a healthy living environment, social security for people with disabilities and the elderly, childcare is financed from the municipal budget in Finland. Also, the prerogative of the municipal authorities is territorial planning (land use, water supply, energy, waste management, infrastructure support, environmental protection, and fire and rescue services).

It should be noted that the inter-municipal corporation is defined by a numerical criterion depending on the scope of cooperation. So if the inter-municipal associations in the medical district are limited to 20 thousand inhabitants, in the field of vocational education, such cooperation provides for 50 thousand inhabitants. The main source of budget revenues in the municipalities is the tax from incomes, and the property tax is 3%. Income from transfers is 18%, while municipalities do not have significant restrictions on the use of these funds within the limits of the current national legislation.

Therefore, the reform of the administrative-territorial system and the system of local self-government through the consolidation of municipalities had positive consequences on the whole for the management system and provision of services to citizens. After all, the reforms provided for the expansion of the financial and material base of local self-government and optimized expenditures. Such experience of reform, in particular regarding inter-municipal cooperation in certain spheres, can be used in the process of further reforming of the system of the local self-government in Ukraine.

It should be noted that not all the EU states in the reforming of the system of local self-government went through the consolidation of self-governing units, but successfully implemented inter-municipal cooperation. For example, in the municipal fragmentary France, which has more than two and a half thousand self-governing units, covering about 93% of the total number of communes, cooperation between municipalities is implemented in various forms. The first form does not foresee constant normatively - formalized cooperation and significant financial resources, and is aimed at providing separate joint services. The second form of cooperation is the creation of an inter-municipal unit with a separate funding for the implementation of powers delegated by the primary communes. Analyzing the municipal policies of France, B. Danylyshyn and V. Pylypin, point out that the French model of self-government is much more complicated, but more consistent with the

essence of decentralization in terms of laying down and implementing the responsibilities of local authorities on the localities.

However, it should be noted that the French model of distribution of financial resources is sufficiently centralized, because through the regions, departments and municipalities account for no more than 20% of all expenditures and distribute about 11% of tax revenues. Approximately half of local profits are municipal taxes of four types: taxes on private property (land, real estate) - 51.7% of revenues; taxes on entrepreneurship - 32.5%; taxation of certain goods and services - 12.7%, excise duties - 2.9%. At the same time, the state regulates the size of the main taxes, distributing between different levels of government. [1]

Some EU countries use a different model of decentralization, which does not foresee strengthening the regional level. For example, in Spain the basis of decentralization policy is the delegation of authority from the center to the regions. Thus, the expenses of municipal authorities make up about 35% of the total budget expenditures of the state, while local self-government finances 13% of expenditures.[3]

Researchers draw attention to the fact that in the EU, regions are the object of the policy of cohesion, which operates within the community, whose financing includes a third of the budget of the European Union. Such a policy foresees a centralized redistribution of resources for the needs of development of non-developed regions. Thus, revenues of subnational authorities are formed both from their own resources and from the EU resources, which has a very positive impact on the stability of decentralization reforms. An example of such a process of financing from the pan-European fund of the EU is the successful reform of the local government of Poland.

A significant part of the resources within the policy of supporting regions is given from specialized funds in the form of grants, which are provided for a specific project within the framework of the planned seven-year EU. Such a practice of target allocation of resources contributed to the successful development of the regions and turned into the European Regional Development Fund (ERDF) an effective and influential instrument for the implementation of regional policy, whose specialization is production and infrastructure investments. [2]

Therefore, studying the experience of municipal policy in the European Community countries we should take into account that the success of the reforms connected with the decentralization in these states largely depends on pan-European policy of the distribution of funds aimed for

the development of regions. Thus, for states, which were in a state of transit in the process of reforming the system of local self-government such a mechanism of subsidies allowed the use of additional resources for the purpose of development of territorial communities, saving funds of both national and municipal budgets for enforcement running costs. After all, the priority objectives of the EU regional policy are regions, not municipalities.

Бібліографічний список:

1. Budget of the European Union. *Official website of the European Union*. 2014, November. URL: http://europa.eu/pol/pdf/flipbook/en/budget_en.pdf
2. Study on the Division of Powers between the European Union, the Member States, and Regional and Local Authorities. *Committee of the Regions of the European Union*. 2008. P. 47-321. URL: https://cor.europa.eu/en/documentation/studies/Documents/division_of_powers/division_of_powers.pdf
3. Данилишин Б., Пилипів В. Децентралізація у країнах ЄС : уроки для України. Данилишин. *Регіональна економіка*. 2016. № 1. URL: http://ird.gov.ua/pe/re201601/re201601_005_DanylyshynBM,PylypivVV.pdf
4. Договір про Європейський Союз Європейський Союз від 07.02.1992. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_029.
5. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або владою від 21.05.1980. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_106.
6. Європейська Хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_036.
7. Європейська Хартія регіональних мов та мов меншин від 05.11.1992. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_014.
8. Конвенція про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні від 05.02.1992. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_318.
9. Маслов Ю. Реформування місцевого самоврядування в системі публічної влади країн Європейського Союзу. S.P.A.C.E.. 2016. URL: www.space.nuoua.od.ua/v1_2016/7.pdf.
10. Рамкова конвенція про захист національних меншин від 01.02.1995. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_055.
11. Хріпливець Д. Сутність місцевого самоврядування та його територіальної організації. URL: <http://kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-2/doc/2/19.pdf>.
12. Шарий В. Сутність муніципальної політики як системи стратегічного управління самоврядною діяльністю. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2012-4-23.pdf>.

In the article the essence of municipal policy is considered, its characteristic features are determined. The present state of practical realization of municipal policy in EU countries is analyzed. The directions of reorganization in the system of local self-governance in

Europe are identified, which include functional and procedural reformation; structural reform; financial reform; change in the number of administrative-territorial units. It has been clarified that in the last decade in the EU the reform of the system of local self-government was aimed at strengthening local levels of governance and consolidation of territorial communities. Other reforms have been identified. For example, French is aimed at developing a regional level of self-government). It has been established that the success of decentralization-related reforms in European countries largely depends on a pan-European policy of allocating funds for development of regions. It has been proved that for the states that were in a transit state during the process of reforming the system of local self-government, the subsidy mechanism allowed the use of additional resources for the purpose of development of territorial communities, saving both national and municipal budgets for maintenance of current expenses.

Keywords: municipal policy, local self-government, EU countries, local democracy, civil society.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

УДК 323.2:355.426

Наумкіна С.М., ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
Вовк С.О., ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка» (м. Старобільськ)

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ПІД ЧАС КРИЗОВИХ ПРОЦЕСІВ У СУСПІЛЬСТВІ

У статті визначено кризові моделі розвитку політичного конфлікту, що відображає екстраординарний етап зміни політико-правової системи держави, який спричинений антагоністичними протиріччями і в якому протиборчі сторони, ідентифікуючи себе з державними інститутами або з народом / частиною народу, за допомогою насилля спрямовують свої дії на захоплення / збереження влади, повалення / консервування чинних політичних структур, політичного і фізичного знищення супротивника. До специфічних ознак цього явища віднесено: наявність соціальних, політичних, ідеологічних, міжособистих протиріч, напружених, взаємознищуючих відносин між протиборчими сторонами; глибоке соціальне розширення суспільства, що має характер гострої поляризації соціально-групових інтересів у суспільстві.

Ключові слова: політичний конфлікт, кризові моделі розвитку політичного конфлікту, політична криза, соціальне розширення.

Актуальність дослідження бифуркаційних процесів у суспільстві, що найбільш рельєфно відображає на політичному рівні наявні в суспільстві соціальні суперечності і проблеми державного та публічного характеру, є дуже актуальною для сучасної цивілізації, зокрема, для нашої країни.

Метою дисертаційного дослідження є визначення специфіки бифуркаційних можливостей (певних соціальних альтернатив), між якими здійснюється вибір, що залежить не стільки від кількісного, скільки від якісного співвідношення соціальних сил кожної з протидіючих сторін.

Для досягнення мети були поставлені такі дослідні завдання:

- розглянути кризу політичної системи, її переломний стан, спричинений загостренням протиріч в існуючих політичних відносинах;
- дослідити соціальні альтернативи як форму зміни влади, що ілюструє процес деструкції старого політичного організму і народження нового;

Процес створення тезаурусу внаслідок віддзеркалення кризового стану суспільства, відбувається на рівні неспроможності подальшого управління державою правлячою елітою, і, як наслідок, можливістю появи «двовладдя».

Двовладдя є відображенням бифуркаційних можливостей як певних соціальних альтернатив, між якими здійснюється вибір, що залежить не стільки від кількісного, скільки від якісного співвідношення соціальних сил кожної з протидіючих сторін. У таких умовах елементи політичної системи проходять, з одного боку, через механізм понижуючого хаосу (процес розпаду політичних інститутів); а потім – через механізм конструювання (поява нових інститутів для цього суспільства внаслідок процесу віддзеркалювання структур протидіючих сторін). Останнє створює тезаурус можливих альтернативних структур, що виникли в точці бифуркації, яка в досліджуваній ситуації представлена кризовим станом суспільства.

В умовах двовладдя аттрактором виступають нові комплекси соціальних ролей, яких не було раніше і які організують новий соціальний порядок. Так з'являються нові політичні лідери, які досить швидко отримують популярність, створюють неочікувані коаліції і союзи, відбувається перерозподіл сил у боротьбі за владу. Наприклад, у період двовладдя в Росії 1917 р. непередбачувані стрімкі соціальні зміни за кілька місяців привели до більшовизації рад, нечу-

ваного росту популярності нових лідерів і врешті-решт до повної зміни всієї політичної системи в державі.

Визначальним елементом держави є публічна влада, яка «...зосереджується на управлінні державною інфраструктурою, реалізовується через спеціально утворений апарат управління і спрямовується на задоволення потреб економічно пануючого класу з урахуванням інтересів переважної більшості населення країни» [1, с. 4]. Рішення держави є обов'язковими для населення. Ці повеління виражаються у вигляді правових норм, що приймаються уповноваженими на це державними органами, які складають державний організм. Коли в суспільстві відбувається політичний розкол, державний організм розділяється на декілька інших організмів зі своїми членами, виникають нові уряди, які мають політичну владу. Практично кожний з урядів, що здійснює керівництво однією з протидіючих сторін, має верховну політичну владу. Апарат влади і управління наявний у кожній з протидіючих сторін. Він може будуватися на однакових політичних принципах, як під час громадянської війни в США або на протилежних принципах, як під час громадянської війни в Росії. Явище двовладдя є відображенням біфуркаційних можливостей суспільства.

Зрозуміло, що ситуація двовладдя має тимчасовий характер, а політичні утворення, які виникають на місці держави, яка знаходиться у вищій точки біфуркації, наприклад, під час громадянської війни, існують тільки на певній території країни, на яку розповсюджують свою юрисдикцію, і боротьба ведеться за територіальне панування.

Контроль над певною територією дозволяє кожному політичному утворенню мати у своєму розпорядженні значну матеріальну базу, яка дає змогу вести протидію. Тобто, саме наявність матеріальної бази є свого роду плацдармом і запорукою перспектив продовження збройної боротьби за верховну владу в країні.

Поширюючи свою юрисдикцію на певну територію, кожна з протидіючих сторін при цьому не має чітко визначених кордонів, у межах яких діє їхня політична влада, що впливає з політичного протистояння. Останнє не має чіткої лінії розмежування, не має в класичному розумінні лінії фронту, лінії воєнного зіткнення. Можна сказати, що кордони території, на яку розповсюджується влада кожного з політичних утворень, не мають стабільності, вони постійно змінюються, деформуються відповідно до змін ситуації в країні на користь тієї чи тієї протидіючої сторони.

Крім території, одним із головних елементів держави є населення, людське товариство, що існує на території держави та підкоряється її владі. Як відомо, під час непримиренного політичного протистояння населення країни поділяється, як мінімум, на дві частини, прихильників протиборчих політичних ідеологій і поглядів на майбутній устрій держави і на подальший розвиток суспільства та на принципових супротивників. Спостерігається відсутність єдиних колективних цінностей на суспільному і груповому рівні. Такий розкол простежується в усіх прошарках суспільства. Так, С. Данилов, порівнюючи громадянські війни в Іспанії, Росії та США, доводить, що розкол відбувся в середовищі підприємців, землевласників, інтелігенції, духовенства, воєнних, робочих та селян [2, с. 142]. Політична поведінка членів розколотої частки кожного прошарку продемонструвала поліваріативність вибору залежно від переконань та власних інтересів.

Під час такого кризового стану люди починають керуватися власними інтересами і в умовах дестабілізації політичної влади намагаються скористатися ситуацією для своєї вигоди. Таким чином, зростає можливість приходу до влади ерзац-еліти, яка має суто власні інтереси: амбіції, прагнення до влади і самоствердження. Діяльність останньої призводить до наростання кризових явищ.

Не слід також забувати, що завжди в суспільстві, яке переживає етап біфуркаційного стану, існують так звані нейтральні групи. Але простежується певна закономірність: чим триваліше політична криза, чим гостріше політичне протистояння між протиборчими сторонами, тим менше залишається нейтральних соціальних груп. Основна частина населення країни приймає рішення приєднатися до тієї чи тієї протиборчої сторони, частина народу робить вибір на користь тієї чи іншої ідеології, політичної системи. Таким чином, підтримавши ту чи ту політичну партію або угруповання, що уособлює певну протиборчу сторону, частина населення передає мандат на представництво своїх інтересів на державному рівні та готова підпорядковуватися політичній волі цієї політичної сили. Отже, працює детектор, який обирає з тезаурусу певну структуру-порядок, який виникає в точці біфуркації.

Відбуваються паралельні процеси формування верховної влади протиборчих політичних сил, які ведуть політичну боротьбу між собою. У цьому випадку відбувається порушення процесу відтворення механізму легітимності політичної влади. Оскільки легітимність

влади не підтримується в неформальних політичних інститутах, не відтворюються і формальні інституціональні зв'язки, які регулюють статусно-рольовий рівень політичної системи. Влада як ключовий порядок політичної системи не підтримується зусиллями політичних інститутів чи вертикальних каналів політичної комунікації. Криза легітимності влади призводить до порушення політичної комунікації і нездатності встановити діалог між суб'єктами політичної системи.

Відбувається криза держави як інституції – «втрата державою легітимності внаслідок її нездатності виконувати взяті на себе зобов'язання з підтримання правопорядку, захисту від зовнішніх загроз та забезпечення населення соціальними благами» [Див. : 3].

Держава як політична структура має складну побудову, в якій традиційно виокремлюють три гілки державної влади: виконавчу, законодавчу та судову, що можуть мати різне оформлення і назву. У зазначених умовах відбувається руйнування традиційної структури (механізм понижуючого хаосу). Кожна з протиборчих сторін має свій державний апарат управління, тобто формується альтернатива, де спостерігається схожий процес – розподіл влади та змагання її захоплення. Крім того, з'являються органи, які мають повноваження вирішувати державні справи в умовах дефіциту часу. Як наслідок, цивільний апарат управління підпадає під тиск воєнного, що призводить до свавілля військової влади. Втручання військових у цивільне управління стає нормою, і, як наслідок, зводить нанівець діяльність цивільного апарату управління і викликає невдоволення останнім з боку населення.

Якщо говорити про формування державного апарату з боку сторони, що представлена опозиційною до старої влади, то компенсація непрофесіонального управління відбувається не тільки завдяки створенню системи надзвичайних органів особливої компетенції, а й шляхом делегування державних функцій суспільним організаціям. Окреслена ситуація в екстремальних умовах збройного протиборства, непродуманої державної політики дозволяє компенсувати слабкість політичної системи і прорахунки в управлінні цивільного апарату, який формується на партійній, етнічній чи релігійній основі, а не за принципами професіоналізму.

Воєнно-політичне протиборство є боротьбою за вибір майбутньої долі держави, за її характер, форму влади, правову систему, методи управління. Вихід із кризи розглядається як відновлення єдності і

монолітності державної структури. Якщо вибір подальшого розвитку пов'язаний з установленням прямого чи непрямого державного контролю над усіма сферами життя, ліквідацією системи розподілу державної влади, формуванням непублічного стилю політичної поведінки, то в дії спостерігається автократичний атрактор.

Отже, у таких умовах відбувається процес розпаду довоєнної держави як основного інституту політичної системи, що супроводжується створенням двох чи більше політичних утворень, які мають такі ознаки держави, як політична влада, територія, населення. Протиборчі сторони, що мають непримиримі політичні, економічні або релігійні інтереси, на підвладній території здійснюють будівництво своїх нових держав. Таким чином, виокремлюється одна з особливостей непримиренного політичного протистояння громадянської війни – паралельне існування двох або більше конкуруючих держав у межах території колишньої держави.

Подальша доля нових політичних утворень має два сценарії: стабілізація, міжнародне визнання або, навпаки, поразка та поглинання іншою стороною, тобто затвердження «нової» або реставрація попередньої держави. Інакше кажучи, ситуація перед державою або окреслює нові горизонти, або ставить нові завдання, або реставрує довоєнний розвиток суспільства.

Унаслідок стабілізації оновленої держави постала американська державність після громадянської війни. Стара федеративна держава, де центральний уряд майже не втручався в життя пересічних громадян, поступилася місцем централізованій моделі держави, яка вводить нові податки, призиває людей до армії, розширює юрисдикцію федеративних судів, створює систему національних банків, і навіть перше державне агентство соціального забезпечення.

Затвердження «нової держави» після громадянської війни в Камбоджі поставило перед країною необхідність синхронного вирішення кількох завдань: побудова нової державності та системи управління; формування нової національної ідентичності; проведення економічних реформ; демократизація суспільства в умовах протистояння різноспрямованих політичних сил; інтеграція країни в міжнародні структури.

За способом організації влади «нові держави» можуть бути або воєнно-диктаторськими режимам, які здебільшого представлені особистою воєнною диктатурою, або цивільними урядами, яким

приманне прагнення до колегіальних форм керівництва і до пріоритету політичних методів управління над воєнними.

Крім того, аналіз сучасних тенденцій розвитку в цьому напрямку свідчить про ефективність співпраці у певному сенсі внутрішніх і зовнішніх акторів. Мова, безумовно, не йде про втручання у внутрішні справи іншої держави. Це здійснення органами міжнародних організацій певних державних функцій у певний період у силу необхідності стабілізації ситуації. Так, під час врегулювання військового конфлікту в Боснії і Герцеговині було передбачено, що Конституційний суд держави складають 9 осіб, три з яких призначаються не органами цієї держави [4, с. 433–434].

У Ліберії за роки громадянської війни поліція перестала існувати, і до мандату Місії ООН було включено завдання сформувати, навчити і провести моніторинг нової відповідної структури. Відповідно Місією було створено поліцейську академію з терміном навчання 4 місяці. Ураховуючи, що після такого короткочасного навчання ліберійська поліцейська служба була абсолютно неефективна навіть у плані забезпечення громадського порядку, не говорячи вже про розслідування злочинів, особливо складних і пов'язаних з організованою злочинністю. Відповідно, певна частина таких злочинів стала компетенцією Місії ООН.

По-друге, це вплив політичних об'єднань, які не підкоряються рішенням органів державної влади, але впродовж тривалого часу контролюють певну частину державної території. Тобто спостерігається феномен державної публічної влади, завдяки якій підтримується мінімальний рівень безпеки населення, боротьба з кримінальною злочинністю, встановлення певних норм поведінки. Наприклад, Союз ісламських судів у Сомалі, Революційні збройні сили Колумбії, організація «Талібан» в Афганістані.

По-третє, певну роль у функціонуванні післявоєнного державного апарату деяких країн відіграє діяльність недержавних збройних формувань. Насамперед, це приватні військові кампанії, якими можуть бути організації, створені суб'єктами цієї держави. Наприклад, під час першої громадянської війни в Республіці Конго за ініціативи президента П. Ліссубу була створена приватна міліція, яка мала два підрозділи, організовані за етнічною ознакою, – «зулуси» та «кокайе». У відповідь, з метою самозахисту, політичні партії пішли на створення приватних загонів «ніндзя» і «кобра». Таким чином, дотримання правопорядку в державі залежало від діяльності окреслених вище структур.

Отже, в таких умовах держава як основний інститут політичної системи зазнає суттєвих змін, що призводить своєю чергою до змін державних структур і, ураховуючи нерозривний зв'язок між державою та правом, відповідно відбувається зміна старої та / або створення нової правової системи, яка є «впорядкованою державною владою правовим простором, що дозволяє ефективно функціонувати соціуму і системі державного управління...» [5, с. 97].

Держава як суверенна влада не може існувати й функціонувати поза правом, вона виступає творцем норм права, а система правових норм є ключовим інструментом у руках публічної влади. Необхідність організації матеріального й духовного виробництва, політичного управління, регулювання відносин між людьми, установлення порядку в суспільному житті, налагодження зв'язків між суспільними і політичними інститутами – основні фактори, що зумовлюють взаємодію держави і права.

Право в процесі формування нових державних структур протидіючих сторін використовується як засіб легальності результатів прийнятих політичних рішень. В умовах процесів, пов'язаних зі зміною суб'єктного складу державного управління чи його інституціонального оформлення, відбувається фіксація нових утворень та інститутів. В окресленій ситуації створені інститути отримують шанс стати частиною системи державного управління.

Отже, у таких умовах процес законотворчості здійснюється в авральному порядку, має спрощену процедуру і виявляється здебільшого в створенні правових обмежень для певних категорій суб'єктів права. Мінімізується сам процес від прийняття закону до реалізації його в екстремальних умовах збройної боротьби за владу.

До змін у правовій системі у таких умовах варто віднести й трансформацію уявлень про зміст і застосування основних правових категорій. Наприклад, під час громадянської війни в США в державі змінився зміст поняття «свобода». Дефініція стала тлумачитися в понятті свобода «позитивна», на відміну від довоєнного розуміння «негативної свободи». Або ситуація, пов'язана з поняттям «правовий захист» з боку держави, коли поділ суспільства на «своїх» та «чужих», що закріплюється на рівні державної влади у відповідних нормативно-правових документах, сприяє формуванню «абсолютного зла» в образах «чужих», на яких правовий захист не поширюється (більшовицькі документи під час громадянської війни в Росії).

Відбувається трансформація традиційних уявлень про злочинність, суспільно небезпечні й антисуспільні діяння. Відкидається і більшість складників політичної демократії, спостерігаються прояви обмеження демократичних інститутів:

Масштаби обмежень законності та демократії залежать від багатьох факторів: рівня розвитку громадянського суспільства держави; політичної ідеології представників протиборчих сторін та їх бачення майбутнього нового суспільного та державного ладу; втручання іноземних держав (інтервенції) або світового співтовариства (миротворчих сил ООН).

Завершення політичного протистояння не завжди означає завершення кризи політичної системи, цей процес може затягнутися на десятки років, а в деяких випадках унаслідок державного перевороту знову відбувається біфуркаційний етап. Так, практика зміни політичної системи нестабільного режиму, що був установлений після громадянської війни на теренах Африканського континенту, простежується в Гвінеї-Бісау, Конго, Руанді, Сьєрра-Леоне, Ефіопії» [6, с. 107]. Це пов'язано з тим, що проблема створення / відтворення ефективних інституціональних структур базується на протиріччях між демократичними нормами і цінностями й традиціоналізмом суспільства. Особливістю є те, що держави «... ставлять перед собою завдання відповідати принципам «гарного правління» в умовах недостатнього рівня економічного розвитку» [7, с. 12]. І, відповідно, трансформації, що відбуваються в цих послаблених державах, призводять до «вибуху конфліктів» спочатку на місцевому рівні, а потім на рівні держави. Тобто, «ерозія державних інститутів породжує нові або сприяє узаконенню старих форм політичного насилля, зростає кількість суб'єктів, які готові застосувати превентивне насилля» [8, с. 98].

Такі держави Ф. Фукуяма називає слабкими, оскільки в них простежується безсилля держави, недоліки її адміністративного апарату, відбувається втрата монополії на легітимне застосування сили та простежується нелегітимність політичної системи загалом [9, с. 158]. До них можна віднести і низку тих держав, що пережили громадянську війну: Сомалі, Боснію, Руанду, Ліберію, Конго, Сьєрра-Леоне, Афганістан.

Отже, біфуркаційний етап розвитку політичної системи відображає структурну і системну кризу: по-перше, демонструє руйнування основних інститутів; по-друге, формує альтернативи політичного розвитку, які могли б реалізуватися у випадку вибору того чи того детектора

соціального відбору; по-третє, обирає селектором прагнення до побудови порядку в державі після хаосу відповідно до уявлень протиборчих сторін. Політико-правова система проходить точку біфуркації, критичний момент нестабільності, у який з альтернатив обирається подальший шлях розвитку відповідно до сил протидіючих сторін, розвитку громадянського суспільства та рівня політичної культури соціума.

Бібліографічний список:

1. Лялюк О. Ю. Територіальна організація публічної влади в Україні як конституційно-правова категорія. *Теорія і практика правознавства. Зб. наук. праць Нац. юрид. ун-ту імені Ярослава Мудрого*. Вип. 1(5). 2014. С. 1–9. URL : <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6338/1/Lyalyuk.pdf>. (дата звернення: 11.04.2016).
2. Данилов С. Ю. Гражданская война и общенациональное примирение : США, Россия, Испания. М., 2004. 152 с.
3. Кревельд М. ван. Расцвет и упадок государства : пер. с англ. М. : ИРИСЭН, 2006. 542 с. URL : https://royallib.com/read/van_kreveld_martin/rastsvet_i_upadok_gosudarstva.html#0. (дата обращения: 2.12.2015).
4. Конституции государств Европы : в 3 т. / общ. ред. Л. А. Окуньков. М. : Норма, 2001. Т. 1. 818 с.
5. Гришнова Е. Что есть политического в правовой системе общества. *Власть*. 2008. № 7. С. 97–99.
6. Гуляева А. Г., Панов П. В. Преемничество как практика воспроизводства власти в «Черной Африке». *Вестник Пермского. ун-та. Сер. Политология*. 2012. № 3. С. 103–116.
7. Пискунова Н. И. Внутриполитические трансформации в странах Африканского Рога: тенденции и / или угрозы? *Вестник МГИМО*. 2008. № 1. С. 12–36.
8. Кравченко В. Ю. Трансформація феномену політичного насилля: чинники, механізми та тенденції : дис.... канд. політ. наук : 23.00.01. Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2015. 239 с.
9. Фукуяма Ф. Сильное государство : Управление и мировой порядок в XXI веке. М. : АСТ : АСТ МОСКВА : ХРАНИТЕЛЬ, 2006. 220 с.

The article discusses crisis models for the development of a political conflict, reflecting the extraordinary stage in the political and legal system of the state, caused by antagonistic contradictions, in which the warring parties, identifying themselves with state institutions or with the people / part of the people, use violence to direct their actions to capture power, overthrow / conservation of existing political structures, political and physical destruction of the enemy. Specific signs of this phenomenon include: the presence of social, political, ideological, interpersonal contradictions, tense, mutually destructive relations between the opposing sides; a deep social stratification of society, which is characterized by an acute polarization of social group interests in society.

Keywords: political conflict, crisis models of political conflict development, political crisis, social stratification.

УДК: 316.32 (045)

Ярова Л.В., НУ «ОМА»

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

У даній статті аналізуються нові тенденції соціальної політики у сучасному світі. Уточнюється склад суб'єктів соціальної політики. Розглядається сутність соціальної політики як діяльності держави та інших суспільних інститутів у соціальній сфері. З'ясовано такі поняття соціальної політики, як «соціальна функція держави», «соціальна якість», «соціальні показники», «соціальні стандарти». Показано роль некомерційного сектора в соціальній політиці.

Ключові слова: соціальна політика, соціальна функція держави, соціальна якість, соціальні показники, соціальні стандарти.

Концепт соціальної політики допускає різні рівні конкретизації по набору суб'єктів, інститутів і цілей. В узагальненому вигляді діяльність держави з задоволення соціальних потреб людей визначається як її соціальна політика. На загальнонаціональному рівні соціальна політика є одним з найважливіших напрямів внутрішньої політики держави, пов'язаним з відтворенням соціальних ресурсів і забезпеченням як стабільності соціальної системи, так і динамічності її розвитку. Соціальна політика реалізується посередництвом соціальних заходів і здійснення програм, що проводяться державою, а також приватними корпораціями, громадськими організаціями. Одне з її завдань – розв'язувати виникаючі протиріччя між інтересами різних суб'єктів суспільства, між поточними й стратегічними його інтересами [5, с. 11]. Постановка проблеми статті полягає в тому, щоб проаналізувати нові тенденції розвитку соціальної політики у сучасному світі.

Мета статті передбачає уточнити склад суб'єктів соціальної політики; розглянути сутність соціальної політики як діяльності держави й інших суспільних інститутів у соціальній сфері; з'ясувати деякі поняття соціальної політики; показати роль некомерційного сектора в соціальній політиці.

Соціальну політику можна визначити як діяльність держави й інших суспільних інститутів, спрямовану на прогресивний розвиток

соціальної сфери, удосконалення умов, способу і якості життя людей, забезпечення певної частини їхніх життєвих потреб, надання громадянам необхідної соціальної підтримки, допомоги й захисту. Так, наприклад, на думку М. Каргалової, соціальна політика - це і засіб залучення народу до вирішення найважливіших проблем суспільства, до створення добробуту країни, і збереження її безпеки [3].

Соціальна політика держави враховує соціальну активність й інших суспільних інститутів, перебуваючи з ними в різних відносинах взаємозумовленості. Безсумнівно й те, що кінцевий результат державної соціальної політики досягається завдяки діяльності не тільки держави та її інститутів, але й інших суб'єктів, що здійснюють власну соціальну політику, яка тією чи іншою мірою співпадає з державною в рамках існуючого правового поля.

Реалізація соціальних функцій держави здійснюється за допомогою соціальних інститутів на різних організаційних рівнях. Це не обов'язково повинні бути державні структури. Однак у ряді суб'єктів соціальної політики ключова роль належить саме державі, оскільки інші приватні суб'єкти державної соціальної політики виступають як інститути досягнення поставлених державою цілей і функціонують у рамках, заданих державою. Тобто, держава для досягнення своїх цілей діє через багатьох суб'єктів різних видів діяльності, які можуть вважатися суб'єктами державної соціальної політики тільки в тій мірі, у якій вони забезпечують поставлені державою соціальні цілі.

Як пише Н. Григор'єва, яка досліджує нові тенденції розвитку соціальних держав, «Важлива умова успішного розвитку соціальної політики - активізація громадянського суспільства у вирішенні соціальних проблем, що пов'язана з просуванням ідеї соціально-активного суспільства, особливо в сфері ринку праці та галузі соціальної політики [1].

Недавні дослідження показують, що якісно новим явищем загальносвітового розвитку останнім часом стає посилення ролі некомерційного сектора, який включає в себе суспільні неурядові організації й інші інститути громадянського суспільства. Світова криза наших днів показала, що в багатьох країнах створилася якісно нова ситуація, коли не тільки держава не може вирішити виниклі проблеми, але й комерційний сектор не готовий брати участь в ефективному вирішенні економічних, соціальних і інших проблем суспільства.

У цих надзвичайних обставинах сама криза об'єктивно сприяє активному формуванню та посиленню впливу некомерційного сектора, що грає абсолютно самостійну роль і виступає партнером держави та комерційного сектора в подоланні кризових явищ. Як пише А. Сітенко, «У громадян демократичного суспільства інтереси численні, різноманітні та диференційовані, а як засвідчує практика, сил і засобів навіть економічно розвиненої держави недостатньо для задоволення потреб і інтересів своїх громадян. Тому логічно, що частину цих функцій перебрало на себе громадянське суспільство, зокрема структури приватного бізнесу і некомерційні громадські організації. Держава загального добробуту не залишається такою ж, якою вона була на початку свого виникнення. Хоча і повільно, але змінюється її характер. Роль приватного бізнесу як активного елемента структури держави загального добробуту тільки посилює її можливості у сфері соціальних послуг. По-перше, заходи держави загального добробуту охоплюють не тільки нужденних, а й матеріально забезпечених, і приватний бізнес у сфері соціальних послуг передусім орієнтувався б на них. По-друге, податки з приватного бізнесу дають змогу державі загального добробуту надавати соціальні послуги тим, хто неспроможний сам за них заплатити. По-третє, участь приватного бізнесу в сфері соціальних послуг вносить в неї елемент конкуренції, що сприяє підвищенню якості цих послуг» [6, с. 107].

За визначенням ООН, неурядовою організацією (НПО) є будь-який добровільний некомерційний союз громадян, організований на місцевому, державному або міжнародному рівні. Орієнтовані на досягнення конкретних результатів і керовані людьми, об'єднаними спільними інтересами, неурядові організації вирішують найрізноманітніші завдання та виконують безліч гуманітарних функцій, наприклад, доводять до відома урядів потреби й сподівання людей, здійснюють суспільний контроль за діяльністю міліції та сприяють активній участі мас у політичному житті на місцевому рівні. Вони забезпечують аналіз і експертну оцінку політичних проблем, діють як механізм «раннього оповіщення» і допомагають здійснювати контроль за виконанням міжнародних угод. Велике значення НПО також у захисті соціальних прав громадян, у формуванні суспільної думки з різних питань як на національному, так і міжнародному рівнях.

Останнє особливо помітно проявляється в умовах глобалізації, коли підсилюється прозорість національних меж, широко поширю-

ються нові комунікаційні технології по усьому світі, налагоджується активний діалог суб'єктів громадянського суспільства на міжнародній арені, що сприяє формуванню умов, за яких роль і вплив громадянського суспільства та суспільної думки значно зростає.

Під впливом рекомендацій Європейської комісії (1977) і Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) (1994) дуже популярним став заклик до переходу від пасивного отримання прибутку до активних заходів у галузі зайнятості в межах існуючих соціальних систем. При цьому під поняттям активного суспільства розуміється впевненість у своїх силах як домінуючий елемент перетворення соціальної політики. Заклик до активного суспільства й політики активності передбачає, перш за все, прямий зв'язок між різними видами соціальних систем захисту й участі на ринку праці, а це означає, що активне суспільство сьогодні прагне зробити всіх громадян активними, незалежно від розміру їхнього прибутку» [1].

Як вважає Д. Фартуков, «У діяльності держави реалізація соціальних функцій займає одне з провідних місць. За їх допомогою, по-перше, створюються гідні умови життя кожній людині та забезпечується громадянський мир; по-друге, здійснюється соціальний захист безробітних, літніх, інвалідів, багатодітних родин, сиріт, дітей у неповних родин, а в умовах міжнаціональних конфліктів - біженців і вимушених переселенців; по-третє, відбувається зміцнення соціальної справедливості та солідарності в суспільстві, а також демократичного ладу, що охороняє індивіда» [7, с. 4].

Соціальна функція держави полягає у підтримці й розвитку людини як вищої цінності будь-якого суспільства. При цьому соціальна функція держави залежить не тільки від рівня економічного розвитку, але й від політичного устрою, а також відносин власності, структури управління, культури, моралі, особливостей історії й традицій.

Реалізація соціальної функції держави може бути описана як процес участі органів державної влади в даній діяльності, однак даний опис поряд із суспільним сектором обов'язково повинен включати й приватний, оскільки в сучасній змішаній економіці державні інститути та ринок функціонують у тісному зв'язку один з одним. Відзначимо також, що сучасне уявлення про взаємодоповнюючу діяльність державних і ринкових інститутів є результатом зміни точки зору на проблему виробництва й розподілу благ суспільним сектором [7, с. 8].

Успішна діяльність держави в соціальній сфері є однією з умов ефективної реалізації економічної, політичної й інших державних функцій» [1].

Вся інша активність, навіть якщо вона має соціальний ефект, не може вважатися державною цілеспрямованою соціальною політикою. Таким чином, суб'єктами соціальної політики держави є саме держави як форми організації влади, її інститути й суспільні структури, чия діяльність у соціальній сфері визначається державними цілями.

Європейські дослідники при аналізі соціальної політики вважають за доцільне використовувати поняття «соціальна якість». Дане поняття відіграє інтегративну роль, оскільки вимір соціальної якості вимагає більш широких мультидисциплінарних підходів. Концепт соціальної якості, на думку європейських учених, дозволить застосувати більш точний підхід для встановлення нових рамок для досліджень і політичного порядку денного, та співвіднесення політичних трендів зі структурними проблемами нерівності. На національному й міжнародному рівнях, усередині й поза урядами відзначається повсюдний ріст зацікавленого відношення до нового розуміння соціальної політики разом з розширеними цілями добробуту. Уряди Великобританії й Ірландії, наприклад, узяли на себе зобов'язання вирішити завдання по зниженню рівня бідності [8]. Європейські соціологи здійснили моніторинг урядових зобов'язань з питання бідності (Gordon D. (2007) *Measuring social quality in Asia and Europe: with Particular Reference to Socio-economic Security* (2007) // *The Second Social Quality Conference in Asia «Social Quality and Sustainable Welfare Societies: Towards a new partnership between Asian Universities and Universities of the European Union*. Offprint 1). Були розроблені індикатори Європейського Союзу з соціальної виключеності (Atkinson, T., Cantillon, B., Marker, E. and Nolan, B., (2002) *Social indicators*. Oxford: OUP), зросли вимоги до влади щодо національних і міжнародних стандартів стосовно мінімального доходу [11]. У програмі «ILO InFocus» з соціально-економічної безпеки є тема «Пошук справедливості в розподілі - основа захисту для всіх».

Аналіз «соціальної якості в Європі» показує, що такий підхід охоплює всю політику (економічну, культурну, соціальну й т.д.) і в такий чином має достатній потенціал, щоб зробити політику більш ефективною, ніж у сучасних умовах, і в той же час більш демократичною.

На всіх етапах як формування, так і реалізації соціальної політики особливе значення має також створення й удосконалення системи соціальних показників, норм, критеріїв відповідно до яких будуть вироблятися необхідні оцінки соціального стану, пріоритетних напрямів діяльності, способів реалізації. Причому починати робити це треба ще на етапі формування соціальної політики, продовжуючи цей процес на наступних етапах. Соціальні показники необхідні й для того, щоб оцінити наслідки реалізації намічених цілей. Тут застосовуються головним чином методи статистичного аналізу, побудови динамічних рядів з наступною екстраполяцією, експертних оцінок, математичного моделювання [2, с. 8].

Також важливо з'ясувати, що таке соціальні стандарти. Соціальні стандарти представляють соціальні й фінансові норми та нормативи, відповідно до яких можна визначити структуру й обсяг бюджетних витрат.

Дія механізму соціальних стандартів призводить до декількох ефектів. По-перше, реально функціонуючі на практиці соціальні стандарти задають напрямок соціального розвитку. По-друге, їх можна використовувати як своєрідну ціну на соціальні послуги, що розподіляються і (або) вироблені організаціями суспільного сектора. По-третє, у рамках міжбюджетних відносин система соціальних стандартів дозволяє бюджетам нижчих рівнів обґрунтувати потреби в ресурсах, необхідних для виконання видаткових зобов'язань, у випадку якщо їхні прибуткові повноваження не відповідають зобов'язанням. При цьому бюджети вищих рівнів, що надають трансферти, у свою чергу, мають можливість перевірити необхідний обсяг коштів, запитуваних нижчими ланками бюджетної системи.

Становлення системи соціальних стандартів необхідне, по-перше, для оцінки ефективності бюджетних витрат і бюджетної забезпеченості, оскільки в цьому випадку задається нормативний рівень надання соціальних послуг за місцем безпосереднього споживання, і, по-друге, для створення можливості оцінити фактичний рівень соціального розвитку в співвідношенні з певними цільовими орієнтирами. Заданий через систему соціальних стандартів порядок розподілу витрат по всіх рівнях бюджетної системи повинен відповідати соціальним гарантіям держави й формувати основу для оцінки прибутків бюджету різних рівнів влади й управління, забезпечуючи йому доступ до відповідних ресурсів. Соціальні стандарти характеризують певні кількісні і якісні параметри надання соціаль-

них послуг, а також розмір прибутку, що відповідає прожитковому мінімуму.

У науковій літературі звертається увага на те, що неефективність реалізації системи державних мінімальних соціальних стандартів є причиною таких явищ, як: 1) парааномія й практично повна відсутність соціальної солідарності; 2) високий ступінь соціальної диференціації суспільства; 3) істотне змішання рольових і статусних позицій акторів соціальної взаємодії; 4) глокалізація й загострення зовнішніх проблем, що полягає в посиленні впливу світової господарської системи та призводить до дестабілізації національної економіки. Як справедливо вважає В. Маркелов, формування ефективної системи державних мінімальних соціальних стандартів забезпечує умови динамічного розвитку суспільства, визначає позитивні зміни людського потенціалу населення. Державні мінімальні соціальні стандарти являють собою найважливіший інструмент соціально-економічної політики, спрямований на підтримку структурної цілісності, забезпечення соціальних прав, розвиток здібностей до праці членів суспільства. Державні мінімальні соціальні стандарти мають двоїтий прояв. З одного боку, вони покликані гарантувати задоволення базових потреб на соціально значимому рівні. З іншого, державні мінімальні соціальні стандарти повинні бути встановлені відповідно до фінансових можливостей держави за умови збереження їхнього мотиваційного значення на раціональному рівні [4, с. 8].

Як відзначають дослідники, при постановці завдання щодо дослідження соціальних стандартів країн Європейського Союзу варто враховувати: 1) зазначені соціальні стандарти становлять цілісну систему, яка відображає стан справ і процесів у соціальній сфері; 2) ця система виникла й може існувати на відповідних принципах побудови держави та суспільства: функціонування й відтворення соціально відповідальної держави та самоорганізації, самовідтворення й повномасштабного функціонування громадянського суспільства; 3) зв'язок негативних і позитивних прав [15, с. 124].

Можна зробити висновок, що саме соціальні стандарти відбивають уявлення суспільства про рівень і якість життя, а сукупність цих уявлень, виражених у вигляді вимог суспільства, і визначає стандарт життя, або соціальний стандарт. Саме, категорія «рівень і якість життя», дозволяє виділити основні напрями соціальної стандартизації з урахуванням уявлень сучасного суспільства про рівень розвитку.

Бібліографічний список:

1. Григорьева Н. С. «Активное гражданство» : стратегия и механизм современной европейской социальной политики. URL: <http://ecovast.ru/images/saz08.pdf>.
2. Зарипова И. Р. Экономические основы формирования государственных социальных стандартов на региональном уровне : автореф дис. на соискание уч. степени д. э. н. : спец. 08.00.05. М., 2009. 51 с.
3. Каргалова М. В. Роль социального измерения в процессе европейской интеграции. URL: <http://www.edc.spb.ru/activities/conferences/40years/kargalova.html>
4. Маркелов В. В. Формирование государственных минимальных социальных стандартов в контексте социально-экономических трансформаций России : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. соц. наук : спец. 22.00.03. Саратов, 2008. 24 с.
5. Панов М. М. Формирование и реализация социальной политики в регионе : автореф. Дис.. на соискание уч. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.05. М., 2009. 28 с.
6. Сіленко А. Деякі тенденції розвитку соціальної держави. Право України. 2005. № 8. С.107-108.
7. Фартуков Д. Н. Современное российское государство : трансформация социальных функций (социологический аспект) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. соц. наук : 23.00.02. Саратов, 2007. 19 с.
8. Veit-Wilson J. (2000) Horses for discourses: poverty, purpose and closure in minimum income standards policy. Gordon D. and Townsend P. (eds). Breadline Europe : The measurement of poverty. Bristol : The Policy Press. P.141-164.
9. Черленяк І. І. Про методіку дослідження ідентифікації європейських соціальних стандартів. Стратегічні пріоритети. 2008. № 4(9). С. 121-128.

In the given article new tendencies of social politics in the contemporary world are analysed. The composition of subjects of social politics is clarified. The essence of social politics as a government activity and other social institutions in social sphere is examined. Clarify such notions of social politics as "social function of government", "social quality", "social indicators", "social standards". The role of non-commercial sector in social politics is shown.

Keywords: social politics, social function of government, social quality, social indicators, social standards.

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД В ДОСЛІДЖЕННІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

В статті аналізуються особливості політичної культури українського суспільства. Визначено можливості соціокультурного підходу, показанні спільні та відмінні риси порівняно з іншими традиційними та модерністськими стилями.

Ключові слова: політична культура, соціокультурний підхід, традиційні та модерністські стилі, політична культура українського суспільства.

В сучасних соціогуманітарних науках все більше уваги звертають на потенціал соціокультурного підходу, головним чином через тенденції розглядати людську діяльність у культурному контексті. Різні аспекти можливостей подібного дослідження роковано в роботах Л. Малеса, А. Ручки, Л. Сокурянського, М. Юрія, це зокрема розуміючий потенціал соціокультурного нагляду, соціокультурної ідентичності, аналіз інтерпретації поняття «соціокультурний». Новим є дискурс пограниччя в соціокультурному вимірі в працях О. Кривицької, В. Кочана, Я. Верменича та ін.

В той же час, постійні зміни в політичному житті нашого суспільства, розширення теоретико-методологічних засад політології загалом та політичної культури зокрема призводить до зростання потреби у нових пояснювальних конструктах, здатних розкрити політичні процеси конкретних умовах розвитку українського суспільства. Якраз соціокультурний підхід передбачає розуміння суспільства і культури, як цілого, що по-перше формує підґрунтя для розширення актуальності проблематики політичної культури особливо на стадії модернізації, по-друге, дає змогу показати стратегії процесу за умов глобалізації і водночас на рівні окремих сегментів простору політичних відносин.

Метою дослідження є розгляд можливостей соціокультурного підходу для аналізу процесів політичної культури нашого суспільства. Особливу увагу приділено історичному осмисленню специфіки становлення політичної культури.

Виклад основного матеріалу

Дослідження політичної культури на рубежі XX-XXI століть дозволило напрацювати теоретичні конструкції, створити узагальнюючі моделі її функціонування. З'явилися праці вчених, які розглядають поняття «політична культура» з метою аналізу різних аспектів політичного життя. Автор вважає, що дане поняття слід розглядати в широкому значенні, тобто в її склад входять базові елементи, сформовані історично-політичні традиції, норми політичної практики, ідеї, концепції та переконання, які стосуються взаємодії різних суспільно-політичних інститутів. У межах громадянського суспільства політична культура розглядається, характеристика якісних рис соціального суб'єкта у сфері політичних відносин. Слід зазначити, що відсутність в Україні тривалої практики функціонування демократичних інститутів і розвитку в суспільстві відповідної політичної культури.

В сучасних умовах трансформація політичної культури відбувається за різними напрямками. чітко визначені – держава з її інституціями та громадянське суспільство, що впливає через існуючу в ньому політику правову модель на діяльність органів влади і управління, становлення демократичного типу політичної свідомості, формування політичної поведінки. Це особливо важливо на етапі утвердження демократії, коли відбувається впровадження нових інститутів і, відповідно демократичної культури їх функціонування. Практика більшості країн світу, що пройшли цей етап свідчить – отримання інституціями політичної демократії необхідної стійкості можливе лише за умов входження в реальне політичне життя всіх соціальних груп і переважної більшості громадян. Згода між ними, щодо подолання кризи, пошуку виходів з неї є реальним процесом демократизації.

Для подолання одномірного бачення політичної системи та її інститутів соціокультурний підхід дозволяє по-новому осягнути суспільні реальії. В цьому контексті важливим є розуміння політичної культури, як характеристики повноти реалізації сутнісних можливостей суб'єкта в сфері політичних відносин. Це дозволяє сформувати культуру громадянського суспільства з її основним принципами і виявляється в оволодінні досвідом політичної діяльності та високому рівні політичної свідомості. Лише в такому варіанті поширюється демократична політична культура, а через неї процес демократизації отримує незворотній характер.

Політична культура існує в середині культури соціуму і не віддільно від неї. Розглядаючи її специфіку в конкретному суспільстві важливо виявити і проаналізувати фактори, які коріняться в свідомості, у заданих культурою не рефлексованих оцінках, міфах і фобіях їх проявів у минулому і в сучасних умовах. В рамках культурології і цивілізаційного аналізу можливо по-новому досліджувати різні аспекти української цивілізації. Вона на думку більшості вчених України належить до тих локальних цивілізацій, які є менш цілісними, тобто агрегативних (периферійні, або лімітрофні). Вони відрізняються від синтетичних цивілізацій меншою мірою упорядкованості соціокультурного простору. Так, Русь Україна виникла на лімітрофі, який поділяв цивілізації Сходу і Європи. відповідно, багато соціокультурних характеристик суспільств, що тут сформувалися, увійшли до цивілізаційного синтезу і стали частиною української культури і це призвело до того, що наша цивілізація немає єдиного підґрунтя. Периферійність і відсутність єдиної підстави вважають багато вчених створює безліч проблем Україні. Це закономірно, але не вічно. Ціною напруженого історичного зусилля наш народ працює над поєднанням непокінювальних елементів у ефективне динамічне ціле. А сама генеза української цивілізації розгорталася на просторах східної Європи у IX-XVII століттях [1, с. 54]

В сучасних умовах теорія цивілізацій змінює формаційний підхід і розглядається, як більш універсальна парадигма, яка якісно поєднуючись з соціокультурною історією. Це дає можливість краще усвідомити своєрідність національних культур, зрозуміти, що в багаторганному світі зажди будуть конфлікти, але водночас потреба динамічного розвитку визначає пошук компромісів. При цьому політологічний підхід дає можливість показати вплив політичних систем на культурний процес і робити більш об'єктивні узагальнення щодо взаємодії політичних і культурних процесів у будь якому суспільстві.

Новий погляд на роль культури у процесах колективної самоідентифікації похитнув пріоритет економічного базису як чинника, що забезпечує нормальне функціонування соціуму. Це змусило оновити традиційні наукові підходи та інтерпретаційні схеми і в результаті проблема управління ресурсами культури стала розглядатись як домінуюча, а її нове розуміння, як складний і неоднозначний процес, полем множинності, відмінностей, розривів в історичному розвитку. « Культура – це вияв інтерпретативної суб'єктив-

ності людини усталені до себе і до свого світу. Вона просто таки ідентична з ментальним процесом надання чи творення змісту, без якого людське життя було б неможливо [2, с. 50-51]. Закономірно, що і в предметне поле політичної культури увійшов феномен культури історичної і, як вважає Л.Нагорна « у фокусі аналізу і там, і тут, опиняється етос – простір цінностей, ідеальних об'єктів , які окреслюють коло пріоритетних уявлень людини і соціуму. Саме цінності закладають духовно - орієнтаційний фундамент суспільного життя, а тому однаковою мірою цікавлять і істориків, і політологів» [3, с. 43]. Але автор не ставить за мету дослідити рівень узагальнень, який в ідеалі здатна забезпечити історична культура , особливо при розгляді субкультур в полі політичної культури. Дослідник констатує, що рефлексивний потенціал історичної культури оцінює на-самперед підвладний їй соціокультурний простір - з циркулюючим у ньому набором цінностей і смислів, а політичні сили, як правило, негативно впливають на стан соціокультурної рефлексії, створюючи розмежування на рівні стратегій і тактики історизації. Допустимо говорити, вважає автор, навіть про наявність в Україні відмінних історичних субкультур, підпорядкованих різним політичним цілям і орієнтованим на протилежні культурні зразки [3, с. 53-56].

В результаті культурного повороту в соціогуманітарних науках історія в наше століття трансформується в соціокультурну, що відкриває нові можливості для формування колективного «ми» - політичної нації України, де групові ідентичності будуть позбавлені негативіського забарвлення. Цьому сприяє переосмислення на користь пріоритету простору і відмова від пріоритету часу (періодизація історії). Нині вже сформувався науковий дискурс пограничних досліджень. Запропоновані нові варіанти розгляду історії України , зокрема досить актуальним постає показ різних аспектів Прикордоння з урахуванням даних геополітики та культурної географії. Територія України, як «яскраво виражену контактну зону з досить різноманітним спектром соціокультурних феноменів» з внутрішніми кордонами між мовними та етнічними групами, державами, релігіями, політичними та культурними системами» [4,с. 333] досліджує Н. Яковенко. Соціокультурний підхід розглядає пограниччя, як контакти між різними етнокультурними групами, які є локалізовані у спільному просторі.

Ряд авторів акцентовано апробують концепцію Прикордоння, як особливого історико-культурного та географічного ареалу на мате-

ріалах України, вважаючи, що всі його ознаки притаманні нашій історії, в її різних інтерпретаціях. Зокрема, В.Кравченко, підкреслює, що українському Порубіжжі немає чітких стабільних ліній розділу. Замість них, можливо побачити окремі соціокультурні анклавни в широкому соціокультурному просторі, ім'я якому – невизначеність. Це, скоріше, зона культурних контактів, у випадку їх взаємного антогонізму обертаються, час від часу, гуманітарними катастрофами. Процес їх упорядкування автор пов'язує з поверхневою модернізацією в контексті вестернізації, що найчастіше призводить до соціокультурного розколу суспільства [5, с. 74].

На думку частини дослідників, методологічне підґрунтя для доволі широкого і повного використання всього культурного регіонального та індивідуального розмаїття створює синергетична парадигма. Але, таке використання, як справедливо підкреслюється критиками, може бути успішним за умови наявності розвиненої політичної культури, як у державному так і недержавному секторі, а сама політична культура суспільства має координуватись завдяки єдиній політиці – загальнонаціональній [6, с.15]. Такий підхід став досить популярним наприкінці минулого століття, особливо після публікацій робіт С. Гантігтона про зіткнення цивілізацій. Домінуючі форми політичної культури представлені в ролі факторів, що чітко детермінують розвиток суспільства. Дана інтерпретація суттєво розходиться з класичною концепцією Г. Алмонда і С. Верби. Їх послідовники розробляють моделі, які враховують плюралізм субкультур, суперечливу динаміку різних пластів і сегментів політичної культури, складність механізмів їх взаємодії, а також критикують своїх опонентів за культурний детермінізм, тобто неможливість розрізнити інші аспекти політичного життя, що не є культурною.

Соціокультурний підхід передбачає інтегрований розгляд суспільства культури та індивіда і дає змогу розрізняти традиційну і ціннісно-раціональну дії. Так участь у виборах, можна розглядати, і як звичку, і як глибоке внутрішнє покликання. Крім того, це уможливорює виокремлення в якості предмета соціокультурного аналізу культури будь-якої спільноти незалежно від її місця у суспільній структурі чи нормативній ієрархії [7, с. 173, 174].

Історичний досвід свідчить, що наш соціум неодноразово перемислював успіхи і поразки різних поколінь. Це заклало основи сучасного буття, причому акценти могли робитись як на любові до ближнього, спільності долі минулих і нинішніх поколінь,

так і на перекладанні своїх невдач на рахунок зовнішніх ворогів. Політична кон'юктура часто впливала на загальну атмосферу суспільної взаємодії, приводила віртуальні демаркаційні лінії і з'являлись субкультурні течії з протилежними соціокодами. Відповідно, в цих типах свідомості іманентно були притаманні амбівалентність, максималізм. Цей шлях трансформації українського соціуму у суспільство соціального ризику особливо небезпечний в умовах зовнішньої агресії і гібридної війни, застосування до України та відвертої демагогії. Слід відмітити, що соціогуманітарні науки лише розпочали науковий процес осмислення ступеню впливу таких явищ на появу негативізму та екстремізму в політичній культурі деяких соціальних груп. Дослідники намагаються протидіяти поляризації соціуму, апелюють до реакції влади, підкреслюючи, що подібна ситуація не лише створює соціальний дискомфорт, але і суттєво перешкоджає модернізаційним процесом в нашій країні.

Таким чином, здійснюючи соціокультурний аналіз процесів і явищ політичної культури, розширюємо предметне поле її вивчення. А залучення досвіду історичних та інших досліджень дозволяє сформуванати багатовимірний напрям за рахунок синтезу методології та перетину царин, спільних класиків та авторитетів [8, с. 79]. Розширення перспектив наукового пошуку, дозволяє виявляти найбільш дієві моделі політичної культури, які відповідають сучасним потребам індивіда та спільноти. Тим самим, соціокультурний підхід формує теоретико-методологічні основи аналізу різних стадій і проявів політичної культури, їх зв'язків у часі і просторі, що дозволяє підвищувати інтенсивність процесів модернізації, зростанню суб'єктивності та духовності нашого соціуму.

Бібліографічний список:

1. Калакура Я. та ін. Ментальний вимір української цивілізації. К. : Генеза, 2017. 560 с.
2. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Переклав з нім. В. Кам'янець. Львів : Літопис, 2010. 358 с.
3. Нагорна Л. П. Історична культура : концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал. К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2014. 382 с.
4. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. Київ : Критика, 2002. 416 с.
5. Кравченко В. та ін. Представления о пораниче и практике их использования. Вильнюс : ЕГУ, 2012. 174 с.
6. Держко І. Політична культура громадянського суспільства в контексті синергетичної парадигми. *Грані*, 2015. № 1(117). С. 11-16.

7. Сорока Ю. Г. Видеть, мыслить, раз личать : социокультурная теория восприятия. Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2010. 336 с.
8. Малес Л. Розуміючий потенціал соціокультурного аналізу. Якісні дослідження в соціологічних практиках : Навч. посібник. К. : ІСНАНУ, 2009. С. 77-95.

The article analyzes the peculiarities of the political culture of Ukrainian society. The possibilities of the socio-cultural approach, indications of common and distinctive features in comparison with other traditional and modern styles are determined.

Keywords: political culture, socio-cultural approach, traditional and modernist styles, political culture of Ukrainian society.

УДК 323.23 +316.46.058.5 (045)

Єфтені Н.М., НУ «ОМА»

ТЕХНОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ

В статті розглядаються проблеми технологій політичного маніпулювання, які з розвитком демократичних процесів набувають одне з центральних місць. Зазначається, що з становленням соціально-правової держави необхідно обирати такі політичні технології, що будуть виключати тиск і насилля, одночасно впливаючи та змінюючи поведінку людей.

Ключові слова: політичне маніпулювання, політичні технології, соціально-правова держава, тиск, насилля.

В сучасній політичній науці особлива увага приділяється вивченню технологій політичних маніпулювань в політичних процесах. Особливої актуальності вивчення проблем політичного маніпулювання набуло з появою інформаційного суспільства, яке сприяло появі нових засобів обробки і передавання інформації, а також вплинуло на виникнення нових технологій політичного маніпулювання в суспільстві. Крім того, актуальність даної проблеми пов'язана з процесами розвитку і становлення демократії, де ключова роль відводиться політично активній особистості, яка є активним учасником політичних процесів та змін в суспільстві.

Теоретичні розробки у сфері дослідження маніпулювання людської свідомістю здійснювали Р. Гудін, Г. Келман, Е. Фром, Й. Шумпетер, С. Кара-Мурза, Є. Доценко, С. Лісовський, А. Деркач, В. Жуков,

7. Сорока Ю. Г. Видеть, мыслить, раз личать : социокультурная теория восприятия. Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2010. 336 с.
8. Малес Л. Розуміючий потенціал соціокультурного аналізу. Якісні дослідження в соціологічних практиках : Навч. посібник. К. : ІСНАНУ, 2009. С. 77-95.

The article analyzes the peculiarities of the political culture of Ukrainian society. The possibilities of the socio-cultural approach, indications of common and distinctive features in comparison with other traditional and modern styles are determined.

Keywords: political culture, socio-cultural approach, traditional and modernist styles, political culture of Ukrainian society.

УДК 323.23 +316.46.058.5 (045)

Єфтені Н.М., НУ «ОМА»

ТЕХНОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ

В статті розглядаються проблеми технологій політичного маніпулювання, які з розвитком демократичних процесів набувають одне з центральних місць. Зазначається, що з становленням соціально-правової держави необхідно обирати такі політичні технології, що будуть виключати тиск і насилля, одночасно впливаючи та змінюючи поведінку людей.

Ключові слова: політичне маніпулювання, політичні технології, соціально-правова держава, тиск, насилля.

В сучасній політичній науці особлива увага приділяється вивченню технологій політичних маніпулювань в політичних процесах. Особливої актуальності вивчення проблем політичного маніпулювання набуло з появою інформаційного суспільства, яке сприяло появі нових засобів обробки і передавання інформації, а також вплинуло на виникнення нових технологій політичного маніпулювання в суспільстві. Крім того, актуальність даної проблеми пов'язана з процесами розвитку і становлення демократії, де ключова роль відводиться політично активній особистості, яка є активним учасником політичних процесів та змін в суспільстві.

Теоретичні розробки у сфері дослідження маніпулювання людської свідомістю здійснювали Р. Гудін, Г. Келман, Е. Фром, Й. Шумпетер, С. Кара-Мурза, Є. Доценко, С. Лісовський, А. Деркач, В. Жуков,

В. Воронова, А. Миронов, Г. Почепцов, О. Бойко та інші. Їх праці заклали основи у вивчення різних каналів комунікації, її природи і механізмів, змісту й ефективності конкретних технологій, стратегій, методів маніпулювання.

Разом з тим потрібно відмітити, що поняття політичного маніпулювання є складним і різнобічним, оскільки воно здійснюється як на міжособистісному рівні, так і на рівні масової свідомості.

Політичне маніпулювання, виступаючи частиною політичного процесу, впливає на розробку, прийняття та реалізацію політичних рішень, на форми політичної участі та функціонування політичної влади. Одночасно політичне маніпулювання, яке здійснюється в інтересах суб'єктів маніпуляції, виступає як специфічна форма управління, що приносить вигоду лише маніпуляторам.

Крім того, політичне маніпулювання виступає ефективним інструментом політичного впливу. Тому, досліджуючи даний феномен, потрібно вивчати і аналізувати особливості формування особистісних установок, специфіку політичної соціалізації та політичної культури, вплив ЗМІ на громадську думку тощо.

Метою даної статті є визначення особливостей та проблем застосування технологій в політичному маніпулюванні. Завданнями є аналіз політичного маніпулювання в сучасному світі, дослідження особливостей застосування політичних технологій.

Політичне маніпулювання – це приховане управління політичною свідомістю та поведінкою людей, направлене на стимулювання активності, з метою примусити їх діяти (або не діяти) всупереч власним інтересам. Політичне маніпулювання виступає засобом досягнення певних цілей політичними суб'єктами, головними з яких є досягнення, утримання (збереження) і реалізація політичної влади.

Суб'єктом політичного маніпулювання виступає індивід чи група індивідів, які є джерелом політичної активності і мають широкі можливості для реалізації своєї волі. Вони здійснюють у власних інтересах політичні маніпуляції та вплив. До них можна віднести державних діячів, лідерів політичних партій та загальноновизнаних громадських організацій, відомих вчених і журналістів [3, с. 126]. Розвиток та функціонування суспільства багато в чому залежить від якостей та характеристик політичних діячів, особливо в суспільствах, що знаходяться в стані трансформації та переходу від тоталітарного до демократичного режиму. Головним об'єктом політичного маніпулювання є соціальні прошарки, люди, від яких залежить

досягнення політичних цілей. Соціально-політичні зміни, їх суперечливий характер, рівень освіти, культури не дозволяють індивідам орієнтуватися і охоплювати суспільно-політичне життя, оцінювати події та проблеми в сучасному світі.

Під політичними технологіями розуміється сукупність методів і систем послідовних дій, спрямованих на досягнення необхідного політичного результату. Політичні технології виступають також засобами впливу на людей з метою внесення змін в їх політичну поведінку, не допускаючи при цьому тактик насилля та тиску. Вони дозволяють програмувати опосередковано думки, установки, настрої та психологічний стан людей в необхідному для маніпулятора напрямку.

Технології досягнення даних цілей підрозділяються на декілька груп: як засіб досягнення політичної влади, як засіб реалізації та утримання політичної влади. Досягнення політичної влади пов'язане з типом політичного режиму. В авторитарних і тоталітарних державах прихід до влади здійснюється через перевороти і вибори, результати яких часто фальсифікуються. В демократичних державах досягнення влади пов'язане з виборами, де найбільше реалізується маніпулювання свідомістю виборців. Для демократичних держав технології реалізації політичної влади пов'язані також з застосуванням принципу розподілу владних повноважень.

Політичні технології засновані на використанні методичних рекомендацій, процедур щодо ефективного вирішення політичних проблем, що дозволяє оптимізувати виконання суб'єктами політики власних завдань і обов'язків.

Політичні технології здійснюються у наступних формах:

- як елемент політичної системи;
- як діяльність, направлена на досягнення політичних цілей.

При цьому в політичній системі технології політичного маніпулювання виступають як латентна функція.

Прийоми політичного маніпулювання здійснюються через:

- цілеспрямовані зміни правил взаємодії між учасниками політичних процесів, які відбуваються через введення нових і зміни попередніх норм. Хоча держава наділена правом нормотворчості, але в певних політичних процесах значна роль може відводитися інститутам громадянського суспільства чи громадським організаціям;
- вплив на формування громадської думки, політичних цінностей, установок, переконань, поглядів;
- вплив на політичну поведінку людей.

Політичні технології дозволяють оптимізувати процес політичного управління. При цьому обов'язково потрібно враховувати всі елементи політичної системи, особливості функціонування та розвитку політичних процесів. Ефективне політичне маніпулювання виключає тиск ззовні, коли людина вважає, що самостійно обирає моделі поведінки і приймає самостійні рішення. Технології політичного маніпулювання направлені на підсвідомість, залежать від характеру подачі інформації і викликають реакцію на події чи об'єкт. Головною метою є підкорення населення владі, організація дій населення, необхідних для влади і схвалених нею тощо.

Засоби масової інформації виступають головним каналом політичного маніпулювання, який ніким не обирається і непідконтрольний суспільству. Свідоме формування політичних стереотипів засобами масової інформації під час політичного маніпулювання дозволяє сформувати у населення певні орієнтації сфері політики, необхідні даному політичному режимові. Окрема увага відводиться формуванню політичного іміджу, який створюється штучно і дозволяє отримати необхідні для маніпулятора поведінкові реакції.

Застосування технологій політичного маніпулювання здійснюються через різні канали комунікації, такі як преса, телебачення, радіо, Інтернет, плакати, зустрічі і т.д. В державах з тоталітарним політичним режимом політичні маніпуляції виступають інструментом політики і засобом соціального контролю в суспільстві, при цьому використовуються більш прості примітивні методи політичного маніпулювання. В державах з демократичним політичним режимом технології політичного маніпулювання виступають як частина науки управління, де головна увага приділяється вивченню механізмів впливу на поведінку особистості. Результати досліджень західних вчених використовуються для впливу на формування громадської думки і електоральних настроїв населення. Ефективність технологій політичного маніпулювання залежить від соціально-економічного стану суспільства, довіри до органів влади та ЗМІ, впливу в суспільстві політичних лідерів.

Політичне маніпулювання з допомогою ЗМІ дозволяє включати в громадську думку під виглядом об'єктивної інформації бажаний зміст для певних груп; стимулювати в громадській свідомості відчуття страху, тривоги, ненависті; реалізувати задекларовані і приховані задуми, досягнення яких маніпулятор пов'язує з підтримкою суспільною свідомістю власної позиції [1].

Сьогодні в Україні в громадській думці переважає дезорієнтування в аналізі політичних змін і люди змушені орієнтуватися в кожній ситуації особисто. Цьому сприяє велика кількість джерел та носіїв інформації, які надають часто різну і протилежну інформацію, відсутність реального досвіду участі в демократичних процесах. Тому ефективність застосування технологій політичних маніпуляцій може лише зростати, що може призвести до негативних наслідків.

Американський вчений Р.Гудін виділяє психологічну і раціональну модель маніпулювання [5]. Психологічна модель маніпулювання передбачає використання автоматичної реакції індивідів на певні психологічні стимули, тобто діє принцип стимул-реакція. Маніпулятору необхідно вибрати найбільш вигідні стимули, які призведуть до бажаних реакцій. Раціональна модель маніпулювання здійснюється через обман і підступність. Такі форми маніпулювання здійснюються через: зменшення кількості інформації, доступної для громадян; навмисне приховування інформації, яка може вплинути на офіційний політичний курс; інформаційне перевантаження, яке не дозволяє адекватно оцінити і проаналізувати інформацію. Коли для індивідів ускладнений фактичний доступ, вони змушені покладатися на офіційну інформацію [5, р. 39].

Політика обману будується на чітких умовах, тобто повинна бути дозованою і максимально правдивою. При цьому завданням маніпулятора є пошук чи створення вигідних ілюзій, які посприяють впливові на об'єкт маніпуляцій. Це можливо лише за умови інформованості щодо очікувань аудиторії. Разом з тим обов'язковою умовою є певна солідарність політиків, які мають дотримуватися обраного вектору, оскільки через розкриття обману до однієї людини втрачається довіра до усієї групи політиків. Важливим і сильним засобом маніпуляцій Р. Гудін вважав також секретність, тобто приховування чи вилучення інформації, що може зашкодити. Політичні еліти підтримують таку форму засекречування з метою прийняття ефективних політичних рішень. Така засекречена інформація не розголошується, передається довіреним особам з метою контролю за нею і налагодження тісних стосунків.

Одним з популярних методів політичного маніпулювання є розповсюдження великої кількості інформації. Велика кількість джерел інформації, її різноманітний, іноді протилежний, характер, призводить до дезорієнтації населення і втрати довіри до інформації. Інтерпретація отриманої інформації залежить від кожного індиві-

да, його рівня освіти, знань, досвіду. Цим і користуються зазвичай політики, висуваючи чітку, конкретну концептуальну модель, яка здебільшого буде відповідати їх інтересам та цілям та будуватися на необхідних для цього фактах.

Крім того, успішне маніпулювання пов'язане з ораторським мистецтвом, особливостями стилю мови політичних діячів, створення ефекту активності аудиторії. Громадськості надається можливість зробити вибір, але перед цим відбувається оприлюднення потрібних фактів, їх необхідна інтерпретація. Оскільки це виглядає як логічний аналіз та особисті висновки, то люди погоджуються. Коли політична система суспільства знаходиться в небезпеці, усі протиріччя втрачають актуальність, висуваючи на перший план збереження існуючої системи.

Політичні маніпуляції направлені на формування політичної свідомості населення, необхідної політичній владі. Необхідний для суб'єкта маніпуляції ефект непомітності можливий лише через її тотальність, тобто сумісну, погоджену діяльність преси, радіо і телебачення. В більшості випадків населення не в змозі усвідомлювати багатосторонньо всі політичні явища та процеси, тому створює спрощений образ сприйняття дійсності. Політична влада сприяє формуванню необхідних політичних орієнтирів, політичній соціалізації та формуванню відповідної політичної культури населення. Успіх маніпуляції залежить від використання різноманітних технологій та умінь маніпулятора їх застосовувати з метою впливу на громадську думку.

Особливої ваги набувають соціологічні опитування як сучасний засіб маніпулювання, які впливають на формування громадської думки, особливо серед категорії людей, що не визначилися. Оприлюднення результатів опитування формують певні зразки і дозволяють вплинути на такі групи населення. Хоча надзвичайно складно вирахувати відсоток респондентів, які змінять власну точку зору, наскільки в часові цей вплив буде тривалим. В сучасних суспільствах опитування носять регулярний характер, особливо напередодні виборів. Це дає можливість політичним елітам аналізувати зміни в громадській думці і вчасно вносити корективи щодо моделювання поведінки людей. Крім того політичні лідери оприлюднюють такі результати соціологічних досліджень, в яких вони зацікавлені. В залежності від того як ЗМІ будуть формувати інформацію, подавати її аудиторії, таким чином буде формуватися необхідна громадська

думка з важливих питань. Крім того, ЗМІ створюють для населення ілюзію зворотного зв'язку в комунікаціях з політичними елітами. Для цього створюються певні політичні передачі, телевізійні програми, дебати, ток-шоу, а глядач відчуває себе частиною аудиторії.

Висування політичних лідерів в авторитарних і тоталітарних державах здійснюється латентно, в середині політичних еліт, не орієнтоване на підтримку населення. В демократичних державах політичне маніпулювання використовується в системі влади. А в період програмних змін політичне маніпулювання використовується в усіх типах політичних систем. Під час виборів особливості маніпулювання залежать від типу політичної системи. В демократичних системах достатньо широко використовуються технології політичного маніпулювання, тоді як в авторитарних і тоталітарних вибори проходять фактично на безальтернативній основі. Е.Фром зазначав, що політичне маніпулювання не дозволяє людині скласти цілісну картину світу, підмінюючи її абстрактною мозаїкою з тенденційно пов'язаних між собою фактів [4, с. 114].

Технології політичного маніпулювання засновуються на систематичному їх застосуванні, що дозволяє затвердити певні цінності та норми без критичного їх осмислення. Ефективною буде маніпуляція, коли об'єкт маніпуляції буде в необхідному для маніпулятора напрямку інтерпретувати отриману інформацію.

Бібліографічний список:

1. Амелин В. Н. Социология политики. М., 1992. 184 с.
2. Політичний енциклопедичний словник. К. : Генеза, 2007. 657 с.
3. Технология власти (Философско-политический анализ). М., 1995. 163 с.
4. Фромм Э. Бегство от свободы. Минск : Астрель, 2006. 120 с.
5. Goodin R. E. Manipulatory politics. Yale U.Pr. N. Haven; L., 1980. 250 p.

The article explores the problems of technologies of political manipulation, which, with the development of democratic processes, become one of the central places. It is noted that with the emergence of a socio-legal state, it is necessary to choose such political technologies that exclude pressure and violence, while simultaneously influencing and changing the behavior of people.

Keywords: political manipulation, political technologies, social-legal state, pressure, violence.

МОДЕЛІ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕХОДІВ ТА ПРАКТИКА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ У ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ

В статті розглянуто основні моделі демократичних переходів та практика їх застосування у пострадянських країнах, зокрема, Латвійській республіці, Польщі, Білорусії, Туркменістані, Російській федерації. Визначено, що для посткомуністичних країн характерні три моделі політичного транзиту, а саме: модель прямого переходу; модель двофазового переходу; модель «зворотного розвитку». Проаналізовано особливості політичного транзиту у кожній з держав та визначені чинники, що стимулювали успішність демократичного переходу в прибалтійських державах, Польщі, Угорщині та інших. Також визначені основні причини провалу демократизації у Російській федерації, Білорусії, Туркменістані.

Ключові слова: демократизація, політична трансформація, політичний транзит, моделі демократичних переходів.

Особливістю сучасного світового процесу є демократизація моделей владного функціонування. Поштовхом «третьої хвилі» демократизації стало падіння комуністичного режиму. Проте демократичний транзит у пострадянських державах мав свої особливості та не завершився формуванням консолідованих демократій у всіх країнах посткомуністичного простору.

С. Хантінгтон визначив п'ять моделей переходів до демократії: циклічну модель, модель «другої спроби», модель «перерваної демократії»; модель «прямого переходу» та модель «деколонізації» [14]. Зазначені моделі вказують на основні чинники, послідовність і умови руху між авторитаризмом і демократією.

Враховуючи сутність авторитаризму, слід зазначити, що він є стадією трансформації між тоталітаризмом та демократією. Тому, не дарма, О. Романюк зазначає що у процесі трансформації тоталітарної системи можливі декілька варіантів переходу, зокрема: перехід до ліберальної демократії, перехід до авторитаризму та зворот до тоталітаризму. Усе це зумовлює актуальність дослідження особливостей демократичного транзиту у посткомуністичних державах.

Стосовно питань вивчення сучасних трансформаційних процесів, слід зазначити праці таких авторів як: Г. Бергер, М. Вевйорка, К. Девіш, Р. Інглегарт, Г. Колодко, О. Мотиль, А. Ослунд, Т. Парсонс, Н. Смелзер, А. Турен, Ю. Хабермас, Ф. Хайек, П. Штомпка. Питанням змісту та спрямованості сучасної трансформації політичних систем пострадянських країн присвячені праці З. Бжезінського, Е. Вайнінга, Д. Веймера, С. Дубе, А. Ронатасу, С. Террі, Х. Тіммермана, Р.Шварценберга.

Серед вітчизняних дослідників слід виокремити праці таких вчених як: І. Головка, А. Колодій, Ю. Мацієвський, М. Мінаков, В. Полохало, О. Романюк, І. Пантелейчук.

Метою даної статті є дослідження моделі демократичних переходів та практик їх застосування у пострадянських країнах.

Аналізуючи процес трансформації у пострадянських державах слід розуміти їх особливість, що полягає у відході від початкової парадигми транзитології, яка стартовим етапом трансформації ставить авторитарну систему. Натомість визначення особливостей демократизації пострадянських держав слід з усвідомлення того що початковою стадією транзиту для них є відхід від тоталітаризму до авторитарної моделі політичної системи [12].

Так. О. Романюк запропонував декілька моделей демократичного переходу у посткомуністичних країнах на підставі аналізу емпіричних даних, що відображені у дослідженнях «Freedom House». Таким чином дослідник визначає: модель прямого переходу; модель двофазового переходу; модель «зворотного розвитку».

Сутність моделі прямого переходу полягає в тім, що після загибелі комуністичного (тоталітарного) режиму в країні встановлюється режим електоральної (процедурної) демократії, який поступово консолідується і переростає у ліберальну (структурну) демократію [12].

Прикладом даної моделі переходу можна назвати Польщу, Словенію, Естонію, Угорщину, Словаччину, Литву, Латвію, Чехію. Про успіхи трансформації цих країн свідчить їх вступ до НАТО та ЄС.

Характерною ознакою цього типу переходу є відносно короткий період легалізації опозиції формування багатопартійності та проведення демократичних виборів. Ефективне формування електоральної демократії забезпечило селекцію нової політичної еліти та її консолідацію навколо інтегруючих політичних цінностей.

Слід зазначити, що демократизація передбачає особливий спосіб формування політичної еліти, яка розділяє демократичні цінності

та є носієм державницької ідеї. В умовах демократії народ є не просто населенням а селектором політичної еліти. Тому успішність реформ у державі перед усім залежить від якості селектора, адже політичні лідери та партії у боротьбі за голоси виборців перестають бути артикулятором політичних ідей, вони пере за все ретранслюють думки мас. З огляду на це суспільство в умовах відходу від комуністичної ідеології мусить змінити свої ціннісно-просторові орієнтації.

Досвід державотворення Латвійської республіки на першому етапі продемонстрував, з першого погляду не демократичний, але дуже дієвий засіб відбору електорату завдяки прийняттю Закону «Про громадянство Латвійської республіки». В законі чітко окреслена мета яку переслідував законотворець при прийнятті відповідного рішення, а саме в статті 1 зазначено: «1) визначити осіб, які вважаються громадянами Латвії, і гарантувати існування і безперервність латвійського громадянства;

2) забезпечити представникам державної нації (латишам) і автохтонам (ливам) право зареєструватися в якості громадян Латвії;

3) надати можливість особам, які вимушено покинули Латвію і їх нащадкам зареєструватися в якості громадян Латвії;

4) сприяти розвитку згуртованого і заснованого на спільних цінностях Латвійського народу Латвійського суспільства» [3].

Особливого значення у цій статті набуває пункт 4, яким чітко визначене прагнення через консолідацію громадян сформувати електорат, що об'єднаний спільними цінностями, а отже при здійсненні виборів забезпечить і формування консолідованої політичної еліти.

Закон «Про громадянство Латвійської Республіки» містить перелік осіб, що не може бути громадянами держави, зокрема особи які:

- діяли проти незалежності Латвійської Республіки, демократичної парламентської державного устрою або існуючої в Латвії державної влади;

- після 4 травня 1990 року поширювали ідеї фашизму, шовінізму, націонал-соціалізму, комунізму і інші тоталітарні ідеї, розпалювали національну або расову ненависть або ворожнечу;

- після 17 червня 1940 року вибрали Латвійську Республіку своїм місцем проживання відразу після демобілізації зі збройних сил СРСР (Росії) або внутрішніх військ СРСР (Росії), і на момент призову або вступу на службу Латвія не була їх постійним місцем проживання;

- були співробітниками державної служби безпеки, розвідувальної або контррозвідувальної служби СРСР або Латвійської РСР,

за винятком осіб, які були співробітниками відділів планування, фінансів або адміністративно-господарського відділу Комітету державної безпеки СРСР або Латвійської РСР;

- після 13 січня 1991 року діяли проти Латвійської Республіки в КПРС (ЛКП), інтерфронти ЛССР, Об'єднаній раді трудових колективів, Організації ветеранів війни і праці, Вселатвійському комітеті громадського порятунку або його регіональних комітетах або в Латвійському союзі комуністів[3].

Зазначені обмеження не дозволили особам, що могли не поділяти ідеї ствердження Латвії як самостійної, суверенної держави з європейським вектором розвитку стати її громадянами а отже формувати електорат, політичні партії. Таким чином фактично законом відсіяно від політичної участі частину населення, яке могло негативно вплинути та процес демократизації держави.

Крім того законодавством визначено чіткий перелік осіб, які є громадянами держави, або можуть ними бути, серед них:

- особи які були громадянами Латвії до 17 червня 1940, а також їх нащадки;
- латиші або ліві, які підтвердив свою приналежність до державної нації;
- особи які володіють склали іспит із знання державної мови та Конституції і знають гімн та історію держави, а також склали присягу на вірність державі[3].

Законодавство Латвійської республіки передбачає позбавлення громадянства осіб які публічно закликали до насильницького повалення державної влади, закріпленої в Конституції Латвійської Республіки або насильницької зміни конституційного ладу, публічно закликали до вчинення або здійснювали організаційні дії, спрямовані на ліквідацію державної незалежності [3].

Проте такі особи не стають апатридами, вони отримують статус не громадян, що позбавляє їх права політичної участі у житті держави. В цілому на території республіки проживає понад 14% не громадян серед них понад 65% є етнічні росіяни [2].

Отож приймаючи відповідні положення законодавства про громадянство, парламент забезпечив формування консолідованого електорату з більш-менш подібним баченням власної державності, що не дозволило у майбутньому створення політичних партій діаметрально протилежного бачення як вектору зовнішньої так і внутрішньої політики держави. Також фактично завдяки законодавству

відбувся відбір електорату який у майбутньому забезпечив рекрутування латвійської еліти та її консолідацію. У даному напрямі щодо демократичних перетворень спрацьовувало і законодавство про демокунізацію Латвії, яким забезпечувалась ротація політичної еліти, та можливість проведення демократичних виборів.

Внаслідок включення електорального механізму в Латвії, а також Литві, Естонії, Польщі комуністичні партії або трансформувалися у соціал-демократичні, або ж взагалі були усунені від політичної боротьби. Урядову політику цих держав можна назвати синтезом ліберальних реформ та соціальної спрямованості, що поєднує ліберальні реформи з заходами соціального захисту населення. У зовнішній політиці за усіх урядів домінує західний вектор, що викликає зворотну реакцію – політичну та економічну підтримку трансформаційних процесів західними демократіями.

Успішна трансформація, зазначених держав, зумовлена тим, що в цих країнах тоталітарні режими інституціоналізувались силовим шляхом, внаслідок їх окупації СРСР відповідно до «Пакту Молотова-Ріббентропа».

Про не сприйняття населенням тоталітарної комуністичної моделі у післявоєнний період свідчать масові заворушення у Польщі, Угорщині та Чехословаччині. Адже комуністичні режими в цих країнах тримались, виключно на військовій підтримці СРР. Не мало важливим чинником трансформації в цих державах можна вважати їх приналежність до західнохристиянської цивілізації ідейними основами якої є гуманізм, лібералізм. Тому демократизація у цих державах сприймалась населенням як повернення до свого сталого цивілізаційного розвитку. Зазначена особливість відображалась навіть у період комуністичного режиму в цих державах, адже в них зберігалась, нехай навіть формально, багатопартійність.

Так наприклад, внаслідок проведення в Польщі перших більш-менш вільних виборів до Сенату та Сейму у червні 1989 року комуністичний режим у Польщі впав. Адже попри згоду комуністів провести вибори за умови, що 65% місць у Сеймі буде належати їм та підконтрольним партіям. Результати виборів стали неочікуваними навіть для опозиції, так наприклад Опозиційний діяч часів Польської Народної Республіки Генрик Вуєц згадує: ні опозиція, ні державне керівництво не сподівалося таких руйнівних для комуністичної влади результатів: «Того, що ми переможемо на виборах,

ніхто не передбачав. Ми думали, що якогось успіху досягнемо, але не такого, як остаточно вирішило суспільство, народ» [1].

Отож за результатами виборів до сенату комуністи отримали лише 15,8 % голосів, а союзники (Об'єднана селянська та Демократична партії) порвали угоду з комуністами, що дало змогу сформувати перший некомуністичний уряд Т. Мазовецького [8].

Також чинником успішної трансформації у аналізованих державах є те, що тоталітарний режим у цих державах функціонував від 1941 до 1951 року, без масового винищення населення, як то було характерним для України (голодомор 1930 років). Таким чином соціалізація старшого покоління населення відбулося в дототалітарний період. А цінності цієї категорії населення були сформовані в докомуністичний період, що зумовило відсутність культурного звязку з попередніми поколіннями громадян і їх цінностями.

Проте не в усіх посткомуністичних країнах місце тоталітарних режимів заступила електоральна демократія. На думку О. Романюка причини різниці у розвитку цих країн від посткомуністичних демократій полягають у наступному.

По-перше, усі вони є новоутвореними державами, які виникли внаслідок розпаду СРСР. У них немає національної єдності, що, на думку Д. Растоу, є «попередньою умовою» переходу до демократії [10, с. 6 - 8]. Трансформація тут має бінарний характер, бо у її межах відбуваються два процеси: соціально-політичний (детоталітаризація суспільного життя); другий – національно-політичний (розбудова суверенної національної державності).

Взаємодія цих процесів значно ускладнює структуру політичного конфлікту, що істотно заважає демократизації суспільства [11, с. 4]. Адже у період сталінського режиму тоталітарна система досягла свого апогею, через масовий маховик репресій проти населення різних категорій. До того ж в цих країнах тоталітарний режим функціонував близько семи десятків років, за які у активне життя увійшло три генерації населення. О. Романюк вказує на те, що за висновками соціальної психології – при суттєвій зміні соціального контексту у третій генерації відбуваються серйозні зміни культурного генокоду [12].

Отож, проаналізувавши чинники авторитаризації політичної системи пострадянських країн, можна зробити висновок, що у подальшому трансформація авторитарної системи відбувається у напрямку формування електоральної, а згодом і ліберальної демокра-

ті. Проте інша частина держав може відхилитися в бік тоталітаризму. Виходячи з цього О.Романюк виокремлює модель двофазового переходу та модель «зворотного розвитку» [12].

Модель двофазового переходу передбачає трансформацію політичної системи у першій фазі - від тоталітаризму до авторитаризму, у другій - від авторитаризму до електоральної демократії та ліберальної демократії.

Трансформація тоталітарного режиму в авторитарний є позитивним процесом, адже забезпечує вивільнення з під державного контролю приватного економічного, культурного сектору. Таким чином в цих сферах суспільного життя виникають громадські об'єднання, як не політичні угруповання що виражають, спочатку не політичні інтереси певних груп населення, що за сприятливих умов забезпечує розвиток громадянського суспільства. Таким чином розпочинається процес переходу від авторитаризму до демократії. Адже згодом громадські організації прагнуть до вираження своїх інтересів у центрі прийняття політичних рішень, завдяки чому інституціоналізуються в подальшому політичні партії, які мобілізують населення до політичної участі.

Отже, трансформаційний процес набуває двофазової форми, у якій перша фаза веде до детоталітаризації та структурування авторитаризму, а друга полягає у демократизації політичної системи суспільства. На думку О. Романюка таку потенцію мають і деякі пострадянські авторитарні системи [12].

Альтернативою двофазовій моделі є модель «зворотного розвитку», суть якої полягає в тому, що внаслідок певних обставин суспільство повертається до попереднього (тоталітарного) стану. В цьому випадку процес трансформації переривається і суспільство не досягає нової якості, залишаючись на стадії авторитаризму, або ж маючи тенденцію повернення до тоталітаризму.

Таку модель, на думку О.Романюка, становлять Білорусь і Туркменістан, у яких з кожним роком погіршуються показники демократизації суспільно-політичних процесів. Їх системи мають більше ознак тоталітаризму, ніж авторитаризму. В них функціонує державна (адміністративно-командна) економіка, де 75% ВВП виробляє державний сектор. Майже не існує поля громадянського суспільства. Панує урядова монополія на ЗМІ. Проте білоруський і туркменський режими відрізняються один від одного [12].

Різницю цих двох режимів чітко окреслив О.Романюк. Насамперед автор зазначає, що у Туркменістані режим набув майже класич-

них ознак тоталітаризму. Існує єдина політична партія (Демократична партія Туркменістану), очолювана президентом С. Ниязовим, а після 2006 року Г. Бердимухамедовим, що став президентом держави з 2007 року [6].

Що стосується періоду президентства С. Ниязова то політична система мала усі ознаки тоталітаризму. Було знищено опозицію, усю владу сконцентровано в руках глави держави, бо він був не лише президентом республіки та головою партії, але й главою кабінету міністрів, головою Народної Ради – вищого представницького органу, верховним головнокомандувачем у званні генерала армії, головою ради оборони і національної безпеки, начальником цивільної оборони країни. Кандидатури депутатів усіх структур національного представництва, що формально обираються громадянами, попередньо узгоджуються з президентом [4].

Слід зазначити, що після смерті С.Ниязова та виборів нового президента Г. Бердимухамедова у Туркменістані відбувся зсув політичної системи у бік авторитаризму. Відбулося розвінчання культу Туркменбаші, повернення до 10-річної шкільної освіти, скасована заборона діяльності опери та цирку. Також у 2010 році президент ініціював створення ще однієї партії у республіці, зокрема Г. Бердимухамедов зазначив: «Поява в Туркменістані Селянської партії, яка роз'яснювала б суть аграрної державної політики, забезпечувала б ідеологічне обґрунтування реформ, що проводяться в сільському господарстві, була б своєчасною» [9].

На думку президента, головна вимога, яку повинні виконувати нові політичні партії, полягає в дотриманні Конституції країни і активній участі в загальнонаціональному русі Галкиниш (рух, що об'єднує суспільно-політичні рухи країни, очолювані Демократичною партією Туркменістану). Таким чином усі потенційні партії Туркменістану мають бути провладними, що є ознакою авторитарного політичного режиму [9].

26 вересня 2008 р. у Туркменістані була проведена конституційна реформа, відповідно до якої кількісний склад депутатів парламенту збільшено до 125. Крім того, була ліквідована Народна Рада. Конституція у редакції 2008 р. не визначала Туркменістан як однопартійну державу [6]. Парламентські вибори 2008-2009 рр. були першими виборами з часу здобуття країною незалежності, в яких брали участь і інші партії, окрім пропрезидентської Демократичної партії Туркменістану.

У лютому 2012 р. Г. Бердимухамедов був переобраний на посаду президента. Як зазначає І. Осадчук, особливостями формування та функціонування правлячої еліти в контексті в Туркменістані є: закритість і величезна дистанційованість (економічна, політична) правлячої еліти від населення; сімейно-клановий характер правлячої еліти (трайбалізм у країні виражається у домінуванні представників племені текінців у складі правлячої еліти); еліта функціонує в рамках суворої ієрархії, де пріоритетними є особиста відданість президенту та спільність походження; основна боротьба в середовищі еліти йде за право поширити свій вплив на главу держави та інші елітні угруповання, а вже за допомогою цього – на державний і суспільний розвиток; порядок і механізми врегулювання відносин всередині правлячої еліти визначаються президентом країни та його найближчим оточенням. Режим який сформувався в Туркменістані за часів правління чинного президента І.Осадчук називає – «патронажним презенталізмом» [6].

Слід зазначити що за останні роки у Туркменістані не відбулося реформ, які б засвідчували можливість транзиту від авторитаризму до демократії, що ще раз надає підставу стверджувати, що Туркменістан є прикладом моделі «зворотного розвитку».

У Білорусі режим не має деяких ознак, які у класичній теорії тоталітаризму вважаються іманентними. Не існує інституту правлячої партії, але, як вважає В. Якушик, «влада однієї легальної партії не є обов'язковою ознакою тоталітаризму» [5, с. 40]. Не існує також оформленої офіційної ідеології. Проте немає поля громадянського суспільства, а держава має усепроникаючий, корпоративний та поліцейський характер. Під час виборів і референдумів контроль та управління голосуванням здійснюють керівники підприємств і установ. «Громадські» організації представляють інтереси держави у сферах діяльності цих організацій. Білорусь має усі ознаки поліційної держави у, якій чисельність внутрішніх військ перевищує в рази збройні сили держави. Крім того зберігає своє функціональне призначення з захисту режиму КДБ. Опозиційні партії діють на легальній основі, проте переслідуються їх члени, а лідери піддаються репресіям.

Отже, за своєю сутністю політичний режим Білорусі доцільно, користуючись терміном, який свого часу запропонував В. Полохало, визначити як неототалітарний.

Ще одним яскравим прикладом моделі «зворотного розвитку» є Російська федерація, в якій чітко продемонстрована тенденція до

згортання демократії та встановлення авторитарного режиму, станом на сьогоднішній день.

Авторитаризм у РФ сформувався в період президентства В. Путіна. Зокрема в Росії на законодавчому рівні реформувались органи центральної і регіональної влади, де очільниками федеральних округів стали особи наближені до президента. Суб'єкти федерації здійснюють процедуру попереднього узгодження кандидатів у федеральний парламент із центральною владою [7].

Реформувалася і судова система держави. Для новопризначених федеральних суддів вводились обмеження в термінах їх перебування на даній посаді. Право затвердження суддів упродовж усього їх життя було вилучено із судової колегії і стало прерогативою Президента. Всі ці зміни значно посилили виконавчу владу у законодавчій і судовій системі [13].

Оточення В. Путіна ініціювало прийняття закону про місцеве самоуправління. Одним із важливих пунктів даного закону стала можливість запроваджувати в містах посаду сіті-менеджера, який є управлінцем у сфері місцевого самоврядування. Таким чином, відповідно до Закону «Про місцеве самоврядування» сіті-менеджер стає фактичним керівником місцевого самоврядування, а мер обирається із складу думи і стає її головою. Таким чином завдано удару по головному принципу самоврядування – виборність його органів і керівних осіб територіальною громадою [13]. У державі законодавчим способом ліквідований механізм оголошення імпічменту Президента шляхом референдуму та можливість ініціювання відставки губернаторів.

Закон про протидію екстремізму правоохоронні органи отримали необмежені можливості контролю діяльності громадських організацій. Також законодавством обмежене право громадян на мирні збори, мітинги та інші акції протестів, контролюються інформаційні потоки в мережі та обмежена діяльність іноземних фондів, які фінансують діяльність громадських організацій в РФ.

На думка В. Панасюка основою успіху авторитарного президентства є політична культура суспільства. Адже «Російське суспільство ніколи не знало демократії. Євразійська модель управління в умовах плюралістичного за етноконфесійним складом населення була вимогою часу. Імперіалістичні прагнення субелітних угруповань зміцнювали інституційну модель абсолютної монархії. Війна вимагала економічних ресурсів з регіонів для розширення і утримання

державних володінь. Тому керівництво країною здійснювалося шляхом жорсткої централізації влади» [7].

Таким чином, політична трансформація Росії стає яскравим прикладом моделі «зворотного розвитку». Причина криється також в бажанні правлячої еліти зберегти своє положення. Тому демократизація сприймається ними як загроза їх владі. Адже в умовах політичного транзиту виникають дієві інститути рекрутування нових лідерів, а вибори стають основним механізмом ротації політичної еліти. Основою легітимності авторитарного режиму в Росії є низька політико-правова культура населення, пасивність та патримоніальне сприйняття влади з притаманним прагненням мас її сакралізувати.

Бібліографічний список:

1. 26-ліття перших частково вільних виборів у Польщі. URL: <http://www.polradio.pl/5/38/Artykul/209191>
2. Latvijas iedzīvotāju sadalījums pēc nacionālā sastāva un valstiskās piederības. URL: http://www.pmlp.gov.lv/lv/assets/documents/statistika/01.01.2015/ISVN_Latvija_pec_TTB_VPD.pdf
3. Закон «Про громадянство Латвійської республіки». URL: <http://www.mfa.gov.lv/ru/informacionnye-materialy-i-dokumenty/voprosy-istorii-latvii/zakon-latviyskoy-respubliki-o-grazhdanstve>
4. Кадырова М. Халиф на исторический час. Загадочная страна и её вождь туркменбаши. *Зеркало недели*. 2002.
5. Карбалевич В. Білоруська модель посткомуністичних трансформацій. *Політична думка*. 2000. № 1. С. 38-56.
6. Осадчук І. Ю. Особливості формування та функціонування правлячої еліти в контексті «патронажного президенталізму» в Туркменістані. URL: http://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Osadchuk_Ruling-elite_Turkmenistan.pdf
7. Панасюк В. А. Особливості відбудови авторитарного режиму в сучасній Російській Федерації. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2169/Panasjuk%20VA%20Osoblyvosti%20vidbudovy.pdf?sequence=1>
8. Політологія посткомунізму : Політичний аналіз посткомуністичних суспільств. URL: <http://litopys.org.ua/polpost/pp.htm>
9. Президент Туркменістану дозволив створити в країні другу партію. *Кореспондент*. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/1076201-prezident-turkmenistanu-dozvoliv-stvoriti-v-krayini-drugu-partiyu>
10. Растой Д. А. Переходы к демократии: попытка динамической модели. *Полис*. 1995. № 5. С. 5-15.
11. Романюк О. Суспільно-політичні трансформації в новоутворених посткомуністичних країнах : спроба системного аналізу. *Людина і політика*. 2003. №5. С. 3-11.

12. Романюк О. Моделі посткомуністичних трансформацій. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8835/03-Romanuk.pdf?sequence=1>
13. Трофимов А. Краткая история закручивания гаек в России. *Forbes*. 2012. 20 липня. URL: <http://m.forbes.ru/article.php?id=84393>
14. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. URL: <http://www.alleng.ru/d/polit/pol048.htm>

The article deals with the basic models of democratic transitions and the practice of their application in post-Soviet countries, in particular, the Latvian Republic, Poland, Byelorussia, Turkmenistan, the Russian Federation. It is determined that for the post-communist countries there are three models of political transit, namely: direct transition model; two-phase transition model; model of «reverse development». The peculiarities of political transit in each of the states are analyzed and the factors that stimulated the success of the democratic transition in the Baltic States, Poland, Hungary and others were determined. The main reasons for the failure of democratization in the Russian Federation, Belarus, and Turkmenistan are also identified.

Keywords: democratization, political transformation, political transit, models of democratic transitions.

УДК 321:316.483(477)

Завгородня Ю.В., НУ «ОЮА»

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ В УМОВАХ ТРАНЗИТНОГО СУСПІЛЬСТВА: НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ

Сучасна українська держава позиціонує себе, як незалежна, соціальна, правова та демократична країна. Нормативно правові акти визначають демократичний політичний режим у суспільстві, однак об'єктивні чинники та факти показують певну невідповідність цього постулату тим політико-правовим процесам, які відбуваються у суспільстві. А тому, все частіше науковці характеризують Україну, як країну, яка перебуває у перехідній площині в напрямку зміни політичного режиму. Усі зміни, які відбуваються в країні супроводжуються політичними конфліктами. Все частіше вони набувають деструктивного прояву, та потребують відшукування дієвого механізму їх вирішення. Аналіз причин виникнення політичних конфліктів допоможе швидко реагувати на них та врегульовувати.

Ключові слова: транзит, транзитне суспільство, політичний конфлікт, протиборство, демократичний режим.

12. Романюк О. Моделі посткомуністичних трансформацій. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8835/03-Romanuk.pdf?sequence=1>
13. Трофимов А. Краткая история закручивания гаек в России. *Forbes*. 2012. 20 липня. URL: <http://m.forbes.ru/article.php?id=84393>
14. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. URL: <http://www.alleng.ru/d/polit/pol048.htm>

The article deals with the basic models of democratic transitions and the practice of their application in post-Soviet countries, in particular, the Latvian Republic, Poland, Byelorussia, Turkmenistan, the Russian Federation. It is determined that for the post-communist countries there are three models of political transit, namely: direct transition model; two-phase transition model; model of «reverse development». The peculiarities of political transit in each of the states are analyzed and the factors that stimulated the success of the democratic transition in the Baltic States, Poland, Hungary and others were determined. The main reasons for the failure of democratization in the Russian Federation, Belarus, and Turkmenistan are also identified.

Keywords: democratization, political transformation, political transit, models of democratic transitions.

УДК 321:316.483(477)

Завгородня Ю.В., НУ «ОЮА»

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ В УМОВАХ ТРАНЗИТНОГО СУСПІЛЬСТВА: НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ

Сучасна українська держава позиціонує себе, як незалежна, соціальна, правова та демократична країна. Нормативно правові акти визначають демократичний політичний режим у суспільстві, однак об'єктивні чинники та факти показують певну невідповідність цього постулату тим політико-правовим процесам, які відбуваються у суспільстві. А тому, все частіше науковці характеризують Україну, як країну, яка перебуває у перехідній площині в напрямку зміни політичного режиму. Усі зміни, які відбуваються в країні супроводжуються політичними конфліктами. Все частіше вони набувають деструктивного прояву, та потребують відшукування дієвого механізму їх вирішення. Аналіз причин виникнення політичних конфліктів допоможе швидко реагувати на них та врегульовувати.

Ключові слова: транзит, транзитне суспільство, політичний конфлікт, протиборство, демократичний режим.

В державотворчих процесах складовою розвитку політичної системи є політичний конфлікт, який заставляє протилежні політичні сторони покращувати рівень взаємодії між органами влади і суспільством, а тим самим стимулювати усіх суб'єктів політики до самовдосконалення. Протиборство, як суспільне явище, є невід'ємною складовою функціонування, а головне, розвитку населення.

Науковою основою даної статті стали праці таких українських науковців, зокрема: І. Бекешкіна, І. Варзар, Є. Головахи, А. Колодій, А. Романюка, так і зарубіжних вчених, як: Г. Соотла, Д. Яворські, З. Бжезінського, Д. Белла, Р. Дарендорда.

У 80-тих роках розпочались політичні трансформації в напрямку демократичного політичного процесу, які продовжують розвиватись і сьогодні та створюють підстави для наукового аналізу та трактування в політології.

Якщо розглядати Україну, як приклад розвитку суспільної свідомості та політичної думки, то можемо побачити динамічні зрушення в напрямку демократичного політичного устрою в управлінні державотворчими процесами. Перехід суспільства від одного політичного режиму до іншого, безперечно, супроводжується політичними кризами та політичними конфліктами. Сьогодні, політична система починає оновлюватися, відбувається зміна кадрів, формуються різносторонні напрямки дії незалежних громадських організацій, виникає вільна форма висловлювання щодо політичних суб'єктів та політичних процесів.

Однак, якщо порівнювати його з аналогічними перехідними процесами інших держав дослідження політичної системи в контексті української держави, є показником затяжного політичного процесу в напрямку суспільно-політичних змін.

Загалом в геополітичному процесі можемо спостерігати становлення ряду демократичних держав, які переходять від тоталітарної та авторитарної форми правління до демократичної. Такі політичні процеси символізують не лише розвиток окремих країн світу, а й загальноцивілізаційний розвиток, який є складовою максимальної модернізації досвіду людства.

Демократичний політичний режим не передбачає по своїй суті зміну усіх ціннісних орієнтирів і культурних цінностей. Важливим завданням для України, як держави яка знаходиться в перехідній площині, полягає у збереженні культурного надбання, яке історично сформувалось на теренах України.

В українському суспільстві процес змін стався раптово, без підготовки населення та управлінців. Розпад Радянського Союзу показав на практиці, як важко давалася Україні незалежність, і як важко до тепер дається у свідомості і діях суб'єктів політики бажаний політичний режим. Разом з тим, метою будь яких змін у суспільстві є збереження своєї ідентичності чи неповторності, як народ.

Існує ряд факторів, які унеможливають реальний перехід до демократичного політичного режиму в Україні. Основним з таких факторів є не вміння, або не бажання йти на компроміс при вирішенні суспільно важливих питань. Суб'єкти української політики вдаються до популістських висловлювань, маніпулюють свідомістю мас, але конкретних заходів щодо подолання політичної кризи не здійснюють, тим самим затягують процес вирішення політичного конфлікту і нищать економічний ріст показників держави, задовольняючи власні цілі та амбіції.

Українське суспільство з такими нестабільними політичними процесами продовжує функціонувати і сьогодні, однак за період незалежності уже сформована така кредитна картина, що економіка держави ще довго буде виходити на позитивні показники, адже борг країни лише збільшується.

Ще однією причиною, яка гальмує перехід до демократичного режиму є певні соціально-політичні процеси, а саме зовнішні і внутрішні фактори, які мають суб'єктивний чи об'єктивний характер та суперечать установкам, що сформовані сучасною владою у суспільстві. Українське суспільство дуже критично та вороже ставиться до змін в політичній системі, які пропонує влада, а тому виникають певні прояви протесту, які супроводжуються деструктивними наслідками.

Якщо проаналізувати сам процес переходу від тоталітарного режиму до демократичного, а саме переломні 80-ті та 90-ті роки, можемо констатувати, що процес незадоволення тоталітарною системою того періоду відбувався у пасивній формі, а не як запланована підготовка до змін радикального характеру у суспільно-політичному процесі. А тому, орієнтири соціально-економічних, ідеологічних, культурних та інших напрямків розвитку українського незалежного суспільства не були визначенні[1]. Для того щоб визначити певні напрямки розвитку та взаємодії владі і народу знадобиться ще багато часу. Оскільки лише від недавніх часів і більшість суспільства і влада розпочинають діяти в однаковому векторі розвитку. А щоб така

взаємодія стала гармонійною та продуктивною пройде ще певний період часу. Такі об'єктивно-історичні причини є ще одним фактором формування демократичного суспільства.

Якщо враховувати усі протиборства та суспільно-важливі протиріччя щодо політичного процесу можемо відзначити, що Україна перебуває на шляху модернізації. Усі політичні зміни за допомогою реформ та революцій направлені на зміну політичних еліти та лідерів, зміну вектору розвитку суспільства, зміну функціонування органів державної влади, зміну взаємодії між органами влади та громадянами, подолання великих масштабів корупції у владі, обмеження використання владних ресурсів у власних інтересах.

Отже, процес модернізації в українському суспільстві є дуже важливий. Якщо органи влади і населення спільно будуть працювати для досягнення зазначених цілей це допоможе Україні закінчити перехідний процес та стати на шлях демократичного правового суспільства. Якщо сторони змарнують таку можливість модернізації, то держава може надовго залишитись в статусі транзитної, конфліктної, нестабільної країни з низьким рівнем економічного та культурного розвитку.

Окрім того, коли ми перебуваємо у суспільстві посттоталітарного типу, також варто приділити значну увагу відповідальності за наслідки політичної протидії у вітчизняних соціально-політичних перетвореннях суб'єктами політики. Відповідно до вимог демократичного суспільства усі суб'єкти, які здійснюючи злочинні дії, щодо державності та державотворчих процесів, повинні бути покарані в рамках чинного законодавства. З метою виконання міжнародних правових актів ратифікованих Україною та вітчизняного законодавства, держава в рамках санкції норми повинна карати таких суб'єктів політики.

Статистичні данні показують, що саме відсутність прозорості у судових та правоохоронних органах неодноразово ставала причиною конфлікту між громадянами та органами влади і політиками, а кількість політиків притягнута до відповідальності не відповідає реальній кількості правопорушень зі сторони посадовців.

Однак, в силу сучасної політико-правової ситуації у суспільстві, з появою великої кількості військових об'єднань та громадських організацій, на судові та правоохоронні органи здійснюється тиск. При розгляді окремих кримінальних проваджень судді об'єктивно не можуть вирішити справи, що також порушує принципи демократії.

У судових залах збираються великі групи осіб, які розпочинають порушувати судовий процес, використовують нецензурну лексику, кидаються предметами, які їм попадають під руки та порушують судовий процес, передбачений процесуальним законодавством, і тим самим провокують до прийняття бажаного рішення.

Такі конфліктні аспекти і проблеми, які виникають в процесі демократизації чітко показують, що еліта, яка діяла на момент створення незалежної правової держави, підійшла до процесу реформ спрощено і односторонньо, а тому показала неготовність до виконання завдання ефективного та швидкого переходу в демократичний режим, що стало фактором затягування транзитного періоду та спонукало до ряду політичних конфліктів.

Дослідження наукових праць та історичних подій незалежної української держави показує, що встановлено ряд підстав, які унеможлилювали швидкий перехід суспільства до нового політичного режиму.

Основу реформаторських та революційних змін є суб'єктний склад, а зміни здійснювались переважно тим самим кадровим складом, який зумовив необхідність цих змін. Реформи та цільові програми, які втілювались формуються переважно ієрархічно «з верху в низ», часто є неефективними та не діють на практиці. Усі норми та постулати процесу змін носять абстрактний характер та не мають чіткої процедури виконання. Нижні структурні форми суспільства не можуть підтримати реформи влади, оскільки не мають будь-якого впливу на формування цих реформ та можливі напрямки змін.

Оскільки, основні умови ефективних змін у суспільстві знехтувані владою, тенденції щодо руху в напрямку оновлення та змін часто призводять у глухий кут, а це, як наслідок, спричиняє нові протистояння, кризи та конфлікти на усіх рівнях суб'єктів політики. Учасники політичного процесу стають озлобленими, агресивними та небезпечними у своїх політичних діях. Часто особисті амбіції переважають над суспільним інтересом, а тому у більшості випадків від таких змін потерпає увесь простий народ, який навіть не мав прямого відношення до цих процесів.

Існує ряд підстав, які породжують політичний конфлікт. У пострадянській системі взаємодії сформовано чіткі, жорсткі та централізовані принципи, що вплинули на відсутність вміння почути думку один одного. Ієрархічна побудова системи органів державної влади з чітким підпорядкуванням продовжує існувати і в незалеж-

ній України, а адміністративна система продовжує діяти в новому політичному режимі.

Наступним важливим чинником, який породжує сучасні політичні конфлікти в Україні є ілюзія безконфліктного суспільства довгий період часу, люди не вміють публічно вибачатись, домовлятись, обговорювати проблемні питання. Вирішення будь якого політичного конфлікту, який по своїй суті є явищем публічним, у вітчизняному суспільстві вирішується у «закритих кабінетах» (так звані кулуарні домовленості). Тим самим породжується ще більша недовіра до влади, недовіра до політиків, недовіра до усього державного апарату на усіх рівнях.

Науковцями сучасниками акцентується увага на виокремлення ідеологічного конфлікту, який показує особливості традиційних досліджень, а разом з цим, характеризує саме процес трансформації держави. Україна є зразковим прикладом такої конфліктної протидії, адже ідеологічні протистояння є важливим сигналом для публічних діячів, щодо можливих серйозних наслідків такого протистояння, радикалізації політичних процесів та не контрольованості суспільних вчинків.

Окрім того, у сучасному українському суспільстві, яке знаходиться у стані переходу від однієї форми правління до іншої, практично завжди відбувається протистояння двох процесів, які пов'язані з мірою довіри населення до влади. Ці процеси ціннісно-культурного характеру є легітимацією і дегітимацією нового політичного режиму у суспільстві, які включають в себе визнання політичних лідерів, оновленої структури державних та недержавних інститутів у суспільстві.

Факт нестабільності українського суспільства в перехідному періоді, показує нам, що процес легітимації і дегітимації досить важливий, а суспільство показує свою значимість у державотворчих процесах та визначені напрямку розвитку держави. Тим самим формується уявлення, що суспільство не сіра маса, а інтелектуально освідченні, комунікабельні та активні громадяни.

Суспільно-політичні протистояння, які в мас-медіа отримала назву Революція Гідності, є прямим прикладом значимості легітимації влади, народ може пробачити владі відсутність легальності, як це сталося з владою після Революції Гідності, але українське суспільство не буде стримуватись, якщо влада буде не легітимна.

Дегітимація влади в українській політичній системі є небезпечним засобом зміни влади, оскільки може мати неконтрольовані дії, а

тому призвести до неочікуваних наслідків. Влада вичерпує весь кредит довіри та не може контролювати суспільно-політичні процеси, що в кінцевому результаті може закінчитись розвалом державності. У демократичному суспільстві легальність і легітимність є запорукою влади народу, а тому ці поняття і політичні дії вони не подільні та взаємопов'язані.

У перехідний період, який характеризується великою кількістю суспільно-політичних змін, суспільство пробачає владі відсутність стабільності та різкі суспільно-економічні коливання, але це лише тимчасові явища, оскільки внутрішня нестабільність транзитного суспільства через певний час сприяє до загострення різноманітних проблем з якими зустрічається населення.

Однією з ключових проблем перехідного періоду є корумпованість органів влади на усіх рівнях, а конфліктність прийняття політичних рішень є підтвердженням цього. Кожна політичний сила намагається вплинути на ті чи інші політичні рішення, які приймаються в державі, в вигідному для них напрямку. Одним з таких питань, які політики не спішають вирішувати, це узаконення видобування бурштину. В багатьох мас-медіа висвітлювалося протиборство в рамках незаконного видобування бурштину, питання набуло загальнодержавного масштабу і продовжує залишатись не вирішеним.

Враховуючи усі вагомі чинники, які впливають на конфліктність у перехідному періоді українського суспільства, варто звернути увагу та життєві обставини та історичні особливості суспільства. Життєві обставини полягають у зміні поглядів окремих членів суспільства, в силу об'єктивних та суб'єктивних причин, щодо історичного минулого, бажаного майбутнього та удосконалення теперішнього. У зв'язку з цим формується нова модель національної ідентичності, можливо навіть із кардинальною зміною культурно-історичних цінностей.

В. Горбатенко відзначає існування феномена «української моделі» посттоталітарного розвитку, яка за усієї її економічної неефективності здатна зберегти у країні мир й уникнути відкритої внутрішньої агресії та кровопролиття. Формування цієї моделі розпочалось та ефективно діяло під час керівництва першого президента Л. Кравчука. Суть її в тому, що влада прагнула утримати соціальну рівновагу за допомогою мінімалізації соціально-політичних змін і збереження діючої системи та інститутів органів влади, оскільки боялась щоб у суспільстві не настав хаос та повний розвал управлінської системи [3, с. 16].

Результатом реалізації такої моделі є: з однієї сторони відсутність на перших роках незалежності широкомасштабних конфліктів, з проявами насилля, а з іншої сторони відсутність розвитку та підйому економіки. У суспільстві панував страх перед розвитком конфліктів, який в нормальному своєму прояві є необхідним для демократичного розвитку суспільства. Існування протиборства в суспільстві характеризує певний прояв боротьби з застарілими тоталітарними структурами керівництва та формуванням громадянського суспільства.

Суспільство рівних громадян по усім параметрам та показникам без обмежень та утисків по кольору шкіри, походженню, мові та релігійній приналежності. Усі ці показники в сучасному українському суспільстві стають підставою для виникнення суспільно-політичних та етнічних конфліктів, які можуть мати найнебезпечніші наслідки. Інколи такі протиборства можуть об'єднувати декілька чинників та ставати як загальнодержавними проблемами так і загальнолодськими.

Отже, враховуючи усе вищезазначене, можемо дійти висновку, що основною метою транзитного суспільства України є досягнення політичної та економічної стабільності. На теперішній час можна виділити основні зміни щодо створення у державі демократичного політичного суспільства, а саме:

- по-перше, в системі органів державної влади частково відбулася зміна кадрів, що сприяло до появи нових уявлень у взаємодії уповноваженої особи і громадянина;
- по-друге в українському суспільстві у трансформаційний період почали змінюватися цінності в напрямку західного індустріального світу, а це означає, що держава у своїй діяльності також починає трансформуватися і змінює вектор розвитку;
- по-третє в економічному плані сформувалася необхідність виконувати певні умови для досягнення бажаного результату, які б відповідали рівню європейських країн, оскільки відбувається створення ринку для вітчизняних товарів, а тому існує жива конкуренція. Економічні чинники сьогодні часто спричиняють кредитно фінансові і валютні проблеми, як наслідок зростає безробіття та еміграція населення.

Перелік змін є не остаточним, оскільки процес змін триває, а усі суспільно політичні процеси продовжуються та серйозно впливають на психологічний стан населення, інколи емоційні сподівання мають більше значення ніж виважене об'єктивне бачення політичної дійсності.

Досить важливо, щоб цивілізаційні прагнення не затьмарили об'єктивну реальність щодо життєвих умов на прикладі провідних країн світу, оскільки прагнучи до однієї мети можна втратити сутність ідентичності як народ. А затьмарюючі прагнення можуть спонукати до серйозних проблем, а саме стан страху перед майбутнім.

Тому, питання транзитиву щодо українського суспільства ще довгий період часу буде актуальним, оскільки відсутній дієвий механізм швидкого переходу до демократичного політичного режиму, а свідомість і ментальність громадян, як ключові важелі демократії, не налаштовані на швидкі зміни в усіх галузях, як державного так і суспільного життя загалом.

Демократичний політичний режим є ключовою метою українського народу та прагненням до кращих політичних змін, головне щоб політичні діячі також переслідували цю мету та об'єктивно рухались в напрямку її досягнення.

Бібліографічний список:

1. Кіянка І. Реалізація політичної стабільності в процесі трансформації українського суспільства. *Українська національна ідея : реалії та перспективи розвитку*. 2009. Вип. 21. С. 91-96.
2. Горбатенко В. Стратегія модернізації суспільства. К. : Видавничий центр «Академія», 1999. 240 с.
3. Долженков О. Посткомуністичні трансформації в країнах Центрально-Східної Європи та СНД : порівняльний аналіз. *Нова політика*. 2000. № 5. С. 12-13.

The modern Ukrainian state positions itself as an independent, social, legal and democratic country. Normative legal acts define the democratic political regime in society, but objective factors and facts reveal some inconsistency of this postulate with the political and legal processes that take place in society. Therefore, scientists are increasingly characterizing Ukraine as a country that is in a transitional plane in the direction of changing the political regime. All changes taking place in the country are accompanied by political conflicts. They increasingly become destructive manifestations, and they need to find an effective mechanism for their solution. An analysis of the causes of political conflicts will help them respond quickly and resolve them. A transit society is confronted with a number of dangers and problems, such as conflict of interest, conflict of identity. On the example of a transitional society, it is possible to make certain analyzes and studies. The study of social and political changes provides a theoretical basis for finding effective practical mechanisms for solving problematic political issues that hinder positive political change. When researching the Ukrainian transit society, it is necessary to take into account all historical events and changes in the political elite. The authorities form

the main directions of change. The problem of certain political changes is not the socially important value, but the benefit of certain political forces. Such circumstances are a brake element in solving national problems of Ukraine.

Keywords: *transit, transit society, political conflict, confrontation, democratic regime.*

УДК 323(477)

Ємельянова Г.І., Центр лідерства ОНУ імені І.І.Мечникова

ПЛЮРАЛІЗМ ЕЛІТ: ТЕОРІЯ ТА ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

В даній статті досліджується сутність концепції плюралізму еліт та їх значення в формуванні ефективної політичної еліти в сучасній Україні. В умовах постійної кризи та реформування інститут політичного лідерства та політичної еліти в Україні вимагає глибинних змін, тому, що саме вони повинні стати рушійною силою виведення країни на якісно новий рівень розвитку.

Ключові слова: *політична еліта, політичне лідерство, плюралізм еліт, демократія, реформування, модернізація, криза.*

Сучасний стан, якість та тенденції щодо подальшого розвитку вітчизняної політичної еліти за своїми характеристиками лише частково відповідають морально-ціннісному та функціональному змісту даного поняття. Неможна сказати, що наша політична еліта не приймає політично важливих рішень, щодо життя країни, але співвідношення «цінності-інтереси-потреби» знаходяться один з одним у незбалансованому вигляді. Дії наших елітарних груп не завжди узгоджуються з потребами суспільства, рішення не відповідають інтересам та цінностям, не співвідносяться з загальними стратегічними орієнтирами розвитку держави і суспільства. В умовах постійної кризи владна еліта так і не розробила ефективних антикризових концепцій. Процес реформування інститут політичного лідерства та політичної еліти в Україні вимагає глибинних змін, тому, що саме вони повинні стати рушійною силою виведення країни на якісно новий рівень розвитку.

Як вважає Чорний П.Г., у нинішніх умовах становлення політичного лідерства в українській державі, кожний, хто претендує на політичне лідерство чи то в партії, чи то суспільному русі, масовий

the main directions of change. The problem of certain political changes is not the socially important value, but the benefit of certain political forces. Such circumstances are a brake element in solving national problems of Ukraine.

Keywords: *transit, transit society, political conflict, confrontation, democratic regime.*

УДК 323(477)

Ємельянова Г.І., Центр лідерства ОНУ імені І.І.Мечникова

ПЛЮРАЛІЗМ ЕЛІТ: ТЕОРІЯ ТА ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

В даній статті досліджується сутність концепції плюралізму еліт та їх значення в формуванні ефективної політичної еліти в сучасній Україні. В умовах постійної кризи та реформування інститут політичного лідерства та політичної еліти в Україні вимагає глибинних змін, тому, що саме вони повинні стати рушійною силою виведення країни на якісно новий рівень розвитку.

Ключові слова: *політична еліта, політичне лідерство, плюралізм еліт, демократія, реформування, модернізація, криза.*

Сучасний стан, якість та тенденції щодо подальшого розвитку вітчизняної політичної еліти за своїми характеристиками лише частково відповідають морально-ціннісному та функціональному змісту даного поняття. Неможна сказати, що наша політична еліта не приймає політично важливих рішень, щодо життя країни, але співвідношення «цінності-інтереси-потреби» знаходяться один з одним у незбалансованому вигляді. Дії наших елітарних груп не завжди узгоджуються з потребами суспільства, рішення не відповідають інтересам та цінностям, не співвідносяться з загальними стратегічними орієнтирами розвитку держави і суспільства. В умовах постійної кризи владна еліта так і не розробила ефективних антикризових концепцій. Процес реформування інститут політичного лідерства та політичної еліти в Україні вимагає глибинних змін, тому, що саме вони повинні стати рушійною силою виведення країни на якісно новий рівень розвитку.

Як вважає Чорний П.Г., у нинішніх умовах становлення політичного лідерства в українській державі, кожний, хто претендує на політичне лідерство чи то в партії, чи то суспільному русі, масовий

організації чи державі, повинен враховувати наступні моменти: нести персональну відповідальність перед суспільством за реалізацію прийнятих рішень, програм; навчитися слухати і вести паритетний діалог з політичними опонентами, зжити підозрілість до інакомислячих; відмовитись від позиції універсального вершителя долі людей [8].

На думку Чернюк І.А., низька ефективність української еліти проявляється майже за всіма показниками – економіка, соціальна сфера, демографічна та екологічна ситуація, культурне життя суспільства, адже ефективність оцінюється не тільки з точки зору економічно-господарської цінності, а й з точки зору таких чинників як раціональність, продуктивність, демократизм, справедливість, професіоналізм тощо. Політична еліта, що склалася останніми десятиліттями в Україні, не виконує дуже важливої функції ефективного позитивного, передусім морального взірця. Принаймні до 2014 р., відчуженість між елітою і населенням все більше зростала. І сьогодні політична еліта не користується довірою в суспільстві й фактично не може спиратися на підтримку громадян, політична еліта збільшуючи свої власні статки та надбання, все більше відривається від соціальної реальності простого українського суспільства [7, с. 157].

Тому звернення до цієї проблематики й досі актуальним. Особливо це стосується підходів щодо формування еліти та взаєморозуміння між різними елітарними групами.

Метою статті є визначення теоретичних та проблемних практичних аспектів застосування в Україні теорії плюралізму еліт. Досягнення мети передбачає вирішення низки завдань: визначити актуальність даного питання для сучасної України; окреслити теоретичне підґрунтя теорії плюралізму еліт; визначити основні положення даної теорії; окреслити можливості застосування теорії в політичному процесі України.

Сьогодні все уваги приділяється питанню, яку роль відіграють політичні елітарні групи в політичному процесі, як на глобальному, так і на регіональному рівнях. Спробами пояснення цих процесів є різноманітні теорії еліт. Особливої актуальності це набуває в процесах трансформації та демократизації, а саме, поєднання теорії еліт та демократичних теорій. Слід зазначити, що інколи таке поєднання ґрунтується на методології структурного функціоналізму та супроводжується дискусіями, які стосуються головних фундаментальних принципів демократизму. Це, насамперед, відмова від

принципу народовладдя, зведенням проблеми демократії та рівноправності лише до вироблення особливої процедури прийняття політичних рішень, недооцінкою ролі соціальної творчості народу, конструюванням спірних способів соціального управління. Таким чином, теорії елітизму використовують змінені морально-ціннісні компоненти демократичних теорій і формуються у вигляді концепції плюралізму еліт.

Концепція плюралізму еліт передбачає виокремлення і порівняння між собою різних елітних угруповань. Дану концепцію започаткував Ч.Міллс, який вважав, що еліта є наслідком соціальної стратифікації, а кожна страта фактично виокремлює та формує власну еліту. Концепція плюралізму еліт базується на таких основних положеннях:

- еліта розуміється як функціональна. Головною ознакою такої функціональності є професійна підготовка до виконання функцій управління конкретними громадськими процесами. Саме це визначає приналежність до еліти.

- еліта не розуміється як єдина привілейована група. Жодна з елітарних груп не здатна домінувати в усіх сферах життя. Плюралізм еліт визначається складним суспільним поділом праці, різноманіттям соціальної та політичної структури.

- розподіл суспільства на еліту і масу є умовним, а інколи досить розмитим. Між ними існують скоріше відносини представництва, ніж панування або постійного керівництва. Еліти знаходяться під контролем базисних груп. За допомогою різноманітних демократичних механізмів виборів, референдумів, опитувань, преси, груп тиску і т.д. можна обмежити або взагалі запобігти дії закону Міхельса про олігархічні тенденції і утримати еліти під впливом мас. Цьому сприяє конкуренція еліт, яка відображає економічну і соціальну конкуренцію в сучасному суспільстві. Вона запобігає створенню єдиної панівної керівної групи і уможливорює підзвітність еліт масам.

- в сучасних демократіях еліти формуються з найбільш компетентних і зацікавлених громадян, які досить вільно можуть входити до складу еліти, брати участь у прийнятті рішень. Головний суб'єкт політичного життя не еліти, а групи інтересів. Відмінності між елітою і масою засновані на різній зацікавленості в прийнятті рішень. Доступ до керівного прошарку відкривають не тільки багатство і високий соціальний статус, але перш за все особисті здібності, знання, активність і т.п.

- у демократичних державах еліти виконують важливі громадські функції, пов'язані з управлінням. Говорити ж про їх соціальне панування, - неправомірно.

Засновник даної концепції, Ч. Міллс розглядає еліту влади у трьох площинах: єдність еліти, однорідність еліти та аристократизм еліти. Кожна з елітарних груп здійснює панування і контроль у своїй галузі діяльності, але в той же час не здатна домінувати у всіх сферах життя суспільства. Між ними виникає конкуренція, що запобігає монополізації влади і засобів контролю. Структурний склад еліти (наприкладі, США) Р. Міллс визначив так: політична верхівка (президент, його радники та вища адміністрація); економічна верхівка (керівники транснаціональних корпорацій); військова верхівка (командування і стратеги Пентагону). На його думку, ці елітні групи і утворюють так званий «трикутник влади», який характеризують споріднені процеси формування, серед них - спільність шляхів досягнення соціального статусу еліти, взаємозамінність між членами трьох груп верхівки, внутрішня гнучкість та можливість «циркуляції», врешті високий рівень закритості еліти щодо проникнення до неї чужорідних елементів та осіб. Завдяки останньому, забезпечується «аристократизм» еліти, яка бажає зберегти свою ідентичність [4, с. 132].

Також, важливий внесок в розвиток концепції плюралізму еліт внесли такі вчені як Р. Даль та Р. Арон. Вони обґрунтували рух еліт від олігархії до «поліархії». Так, Р. Даль не вдається до аналізу структури еліти у масштабах всього суспільства, а оцінює три типи управлінських рішень, які приймаються місцевою владою, з тим щоб порівняти наміри та отримані результати. Це дало йому можливість специфічно висвітлити шлях від абсолютної олігархії до функціональної поліархії через період влади «патрициїв» (номенклатурного істеблішменту), добу «підприємців» та період влади «екс-плебеїв». Поліархічному типу влади притаманні більш прогресивні риси розсіяної нерівності, виникає новий ресурс влади, сутність якого не багатство і не соціальний статус, а популярність, без якої неможлива громадська легітимація. Функціонування поліархії передбачає наявність плюралізму еліт (політичної, економічної, адміністративної, профспілкової тощо), які мають свої власні резерви досягнення влади, конкурують і спілкуються, розподіляють сфери впливу [3, с. 38].

У концепціях плюралізму еліт найбільшою мірою піддаються перегляду уявлення класичної теорії еліт. В її рамках звертається увага на те, що в демократичному суспільстві на основі різноманіття

соціальної структури складається не єдина привілейована група, а функціональна безліч еліт. Жодна еліта не може домінувати у всіх сферах суспільства. Відносини панування і підпорядкування між елітою і масою замінюються переважно відносинами представництва між ними. Головними суб'єктами соціальних процесів стають не еліти, а різноманітні групи інтересів. Прихильники плюралістичних концепцій еліт вказують на те, що в рамках сучасного західного суспільства класичне уявлення про принцип поділу влади має доповнюватися становищем про розділення еліт. Р.Шварценберг відзначав, що поділ влади «потрібно впровадити у відповідну соціальну реальність, яка буде йому основою. Поділ влади це не більше ніж ілюзія, якщо вона не спирається на своє природне доповнення: плюралізм еліт» [9, с. 136].

Р. Шварценберг застосовує так званий репутаційний підхід, під яким розуміє еліту як замкнуту групу, статус і діяльність якої оцінюють інші групи суспільства, тобто вони визначають її репутацію. Ті, над ким простирається влада, можуть визначати, оцінювати тих, у кого влада знаходиться реально [9, с. 139]. Отже, репутація визначається з точки зору можливостей впливу даного класу і оцінок його соціального походження. Р. Шварценберг говорить про еліту як про «касту», або «нову аристократію», яка являє собою «трикутник влади», що складається з політиків, вищої адміністрації і ділових кіл. Вона абсолютно контролює владу, формує уряд, керує державою, керує великими корпораціями і банками. В результаті в країні формується згуртована і різнобічна еліта, яка монополізує владу в політичному, адміністративному та економічному секторах. Здатність вирішальним чином впливати на різні сторони життя суспільства забезпечується не тільки концентрацією стратегічних ресурсів в руках політичної еліти та можливістю прийняття найважливіших рішень, але і підтриманням високої репутації членів еліти [9, с. 140].

Рекрутування членів «нової аристократії» відбувається з вищих верств суспільства. Вони отримують престижну, елітарну освіту. Кар'єрне просування відбувається також на основі чітко продуманої схеми. Р. Шварценберг відзначав, що політична олігархія спирається на самостійне класове рекрутування, головними засобами якого є вищі навчальні заклади та вищі ешелони влади. Особливість політичної кар'єри «нової аристократії» полягає в просуванні без участі у загальних виборах. Спочатку вихідці з «нової аристократії» займають міністерські пости, крісла голів корпорацій, а потім, добившись

слави, популярності, знайшовши зв'язки у вищих ешелонах влади, стають володарями мандатів парламентаріїв. Однак, як відзначає Г. Моска, основна маса депутатів не входить до «еліти влади», вона практично не приймає участі в процесі прийняття політичних рішень. Отже, політичний клас поділений на дві частини, - обмежену групу «вищих начальників» і більш численний прошарок «другорядних начальників» [5, с. 190].

«Панування еліт - закон суспільного життя»... саме так формулює Г. Моска своє кредо з цього приводу: наявність правлячих верств стає очевидним навіть при самому поверхневому погляді [5, с. 187]. Але оскільки управління суспільними справами завжди «знаходиться в руках меншості впливових людей», з якими свідомо чи несвідомо вважається більшість, Г. Моска ставить під сумнів сам термін «демократія». Демократію він вважає камуфляжем все тієї ж влади меншини. Її він називає плутократичною, визнаючи, що саме в спростуванні демократичної теорії в основному полягає завдання його теоретичного пошуку. Але ж відомо, що влада меншості над більшістю в тій чи іншій мірі легітимізується, тобто здійснюється за згодою більшості [5, с. 192].

Г. Моска вважав, що «представники правлячої меншості незмінно мають властивості, які є реальними або уявними, і які глибоко шанують в суспільстві, в якому вони живуть». Головними серед них є - освіта, сміливість, гнучкість, сила переконання, готовність використовувати силові методи стосовно противника. Ці якості вкрай важливі для представників правлячих сил, бо маси, на думку Г. Моски, в принципі апатичні і завжди схильні благоговіти перед силою. Тільки при сильному лідері маси заспокоюються, а еліта стає невразливою [5, с. 195].

Ще один аспект який є цікавим саме для суспільства яке намагається дістати вищого рівня демократії - це теза Г. Моски про необхідність для можновладців матеріальної та моральної переваги, а також «військової доблесті». У суспільствах, що відрізняються високим рівнем цивілізації, особливого значення набуває інтелектуальна перевага управлінського меншини і багатство. «Домінуючою рисою правлячого класу стало більшою мірою багатство, ніж військова доблесть; правлячі швидше багаті, ніж хоробрі». І далі: «У суспільстві, що досягло певної стадії зрілості, де особиста влада стримується владою громадською, можновладці, як правило, багатше, а бути багатим - значить бути могутнім» [5, с. 196-197]. І як ми бачимо сьогодні, - теза Г. Моски й досі актуальна для України.

Ще на один момент слід звернути увагу, це думка Г. Моски щодо фундаменту суспільного розвитку. На його думку, такою основою є не економіка, а політика та політичні відносини. Він пояснює це тим, що правлячий або політичний клас концентрує керівництво політичним життям в своїх руках, об'єднує індивідів, що володіють «політичною свідомістю» і вирішальним впливом на економіку, на економічну еліту. З переходом від однієї історичної епохи до іншої змінюється склад правлячого класу, його структура, вимоги до його членів, але, як такий, цей клас завжди існує, більше того, саме він визначає історичний процес. А раз так, то завдання елітології полягає в дослідженні умов існування правлячого політичного класу, утримання ним влади, механізмів взаємовідносин з масами. Із цим слід погодитися.

Г. Моска розрізняє автократичний і ліберальний принципи правління організованого меншини в залежності від характеру політичної ситуації і скептично оцінює концепції народного суверенітету і представницького правління. На питання про те, який тип політичної організації є найкращим, Г. Моска відповідає однозначно - той, який дає еліті можливість розвиватися, піддаватися взаємному контролю і дотримуватися принципу індивідуальної відповідальності. Владу еліти він ставить в залежність від того, в якому ступені якості її членів відповідають потребам епохи, з якої б соціальної страти вони не рекрутувалися. Причому, правляча меншість може рекрутувати різними способами, але головним критерієм відбору є здібності, професіоналізм і якості, бажані для політичного управління. Тому найважливішим завданням Г. Моска вважав аналіз кадрового складу еліт, принципів її формування, систем їх організації. Мало того, навіть зміни в структурі суспільства, вважав він, можна підсумувати і змінами в складі еліт. З його точки зору, правляча меншість завжди більш-менш консолідованою і піддається тенденції перетворитися в закритий клас. Втім, вчений зауважує, що саме це говорить про історичну небезпеку цієї тенденції для самої ж еліти. Тут він звертає увагу на помітну в сучасних умовах тенденцію переходу від більш закритих правлячих класів до менш закритих, від спадкових привілейованих каст до більш відкритих систем, де, зокрема, освіта відкриває шлях до урядових постів [2, с. 33].

Вказуючи на складність і суперечливість зміни соціального простору в результаті розвитку демократичних процесів у сучасному суспільстві, багато вчених відзначають збереження тенденції авто-

ритарності в системі владних відносин, зрощування еліт і їх всеосяжного контролю над суспільством.

Так, Р. Мілс, критикуючи ідеологію плюралізму еліт, на основі проведеного ним інституційного аналізу стверджував, що еліта в кожному суспільстві очолює три головних інститути: державу, армію, великі корпорації. «Ієрархічні інститути держави, корпорація та армія утворюють собою знаряддя влади; як знаряддя влади вони зараз мають таке значення, якого вони ніколи ще не мали протягом всієї історії людства; на вершинах цих ієрархій і знаходяться командні пункти сучасного суспільства, виявлення яких дає нам соціологічний ключ до розуміння ролі американських вищих кіл. Сім'я, церква і школа пристосовуються до сучасного життя; уряд, армія і корпорація формують їх. Кожен з цих інститутів зімкнувся з іншими, тому що наслідки прийнятих в них рішень мають тенденцію стати всеосяжними, то керівні діячі гуртуються, утворюючи тим самим, пануючу еліту» [4, с. 26-27].

У зв'язку з цим К. Поппер вказує, що «проблема контролю за правителями та перевірки реалізації їхньої влади є інституціональною проблемою» [5, с. 153] і вимагає до себе особливої уваги. З огляду на сформовані реалії і розуміючи, що, обравши лідерів, маси втрачають над ними контроль, Й.Шумпетер надавав важливе значення елітарним групам, які не знаходяться при владі. На його думку, активізація таких автономних груп, наприклад, як академічна або університетська, сприятиме посиленню контролю над правлячою елітою [9, с. 26-27].

Деякі представники плюралістичної концепції еліти, наприклад, Р. Арон, фактично ототожнюють поняття «панівний» і «правлячий» класи. Вчений відзначав олігархічність будь-якого режиму, тобто всі суспільства управляються меншістю, якій підпорядковується більшість населення, а політичний режим відповідає суті і проявам існуючої еліти. Елітою він називає тих, хто перебуває на вищих щаблях ієрархії в різних галузях діяльності, тих, хто займає найбільш привілейовані позиції за рівнем багатства або престижу. Р. Арон виділяє «політичний клас» як більш вузьку меншість, що виконує функції управління в країні. «Правлячий клас» це привілейовані групи, які без здійснення політичних функцій впливають і на тих, хто управляє, і на тих, ким керують. «Правлячий клас» здійснює свої функції за допомогою володінням потужною економічною чи фінансовою владою або за допомогою морального авторитету [1].

Таким чином, в концепціях плюралізму еліт знаходять своє вираження процеси ускладнення суспільного розподілу праці, зростання соціальної диференціації і різноманіття соціальних груп, посилення впливу творчості мас на розвиток соціальних процесів на основі використання різноманітних каналів свого впливу. Разом з тим в рамках даної концепції еkleктичне трактування різноманітних груп інтересів як суб'єктів соціальних інтересів залишається незадовільною. Вона недооцінює складні взаємозв'язки соціальної системи та її агрегованих суб'єктів з минулим і майбутнім, суперечливість взаємодії економічних, політичних та соціо-культурних факторів.

Радикальним варіантом концепції плюралізму еліт виступає ідеалізована модель демократичного суспільства, яка на основі економічної і соціальної конкуренції формує таке динамічне співвідношення еліт, при якому еліти виникають з найбільш гідних осіб і знаходяться повністю під контролем населення, виконуючи соціально важливі функції таким способом, що повністю усуваються відносини панування та сприяють посиленню соціальної нерівності і зникає відчуження людини від влади.

Концепції плюралізму еліт широко використовуються для теоретичного обґрунтування сучасних західних демократій. Однак ці теорії багато в чому ідеалізують політичну реальність. Численні емпіричні дослідження свідчать про явну нерівномірність впливу різних соціальних верств на політику, про переважання впливу капіталу, представників військово-промислового комплексу і деяких інших груп. З огляду на це, деякі прихильники плюралістичного елітизму пропонують виділяти найбільш впливові «стратегічні» еліти, чий судження, рішення і дії мають важливі наслідки для суспільства.

Бібліографічний список:

1. Арон Р. Этапы развития социологической мысли. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/aron/intro.php
2. Ашин Г. К., Охотский Е. В. Курс елітології. М. : «СпортАкадемПресс», 1999. 368 с.
3. Даль Р. Полиархия, плюрализм и пространство. *Вопросы философии*. 1994. № 3. С. 37-48.
4. Миллс Р. Властвующая элита. М. : Издательство иностранной литературы, 1959. 542 с.
5. Моска Г. Правящий класс. *Социс*. 1994. № 10. С. 187-198.
6. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Т. 1. / пер. з англ. О. Коваленка. К. : Основи, 1994. 444 с.

7. Чернюк І. А. Політичні еліта в контексті демократичних перетворень в Україні. *Молодий вчений*. № 5.1 (45.1), травень, 2017. С. 155-158.
8. Чорний П. Г., Похило І. Д. Основні чинники формування ефективної політичної еліти та політичного лідерства в Україні. 2017. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php>
9. Шварценберг Р.-Ж. Политическая социология. Ч. 1. М., 1992. 121 с.
10. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия. М. : Экономика, 1995. 540 с.
11. Holtmann E. Der Parteienstaat in Deutschland. Bonn : Bundeszentrale für politische Bildung, 2012. 302 S.
12. Michels R. Die oligarchischen Tendenzen der Gesellschaft. Ein Beitrag zura Problem der Demokratie. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*. 1908. N 27.

In this article the essence of the concept of pluralism of the elites and their significance in the formation of an effective political elite in modern Ukraine is explored. In the conditions of a constant crisis and reform, the Institute of Political Leadership and Political Elite in Ukraine requires profound changes, because they should be the driving force behind bringing the country to a qualitatively new level of development.

Keywords: political elite, political leadership, pluralism of elites, democracy, reform, modernization, crisis.

УДК 32.007.62

Шишименко І.М., ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського»

ПОЛІТИЧНІ ЕКСПЕРТИ: ХТО ВОНИ?

Досліджується інститут політичних експертів як один з головних суб'єктів сучасного медіа-простору. Уточнюються ознаки політичного експерта та фактори довіри до нього. Зроблено висновок, що політичні експерти стали одним з найважливіших суб'єктів медіа-політики, що з одного боку, надає громадянам потрібні політичні знання й інформацію, з іншої, ними маніпулює. Ознаками політичного експерта є політологічна освіта, незалежність, об'єктивність, незаангажованість, компетентність.

Ключові слова: політичний експерт, політична експертиза, медіа-політика, політологічна освіта, незалежність, об'єктивність, незаангажованість, компетентність.

Головним фактором вибору теми статті стала її актуальність, адже ефективність політико-державного керування неможлива без

7. Чернюк І. А. Політичні еліта в контексті демократичних перетворень в Україні. *Молодий вчений*. № 5.1 (45.1), травень, 2017. С. 155-158.
8. Чорний П. Г., Похило І. Д. Основні чинники формування ефективної політичної еліти та політичного лідерства в Україні. 2017. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php>
9. Шварценберг Р.-Ж. Политическая социология. Ч. 1. М., 1992. 121 с.
10. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия. М. : Экономика, 1995. 540 с.
11. Holtmann E. Der Parteienstaat in Deutschland. Bonn : Bundeszentrale für politische Bildung, 2012. 302 S.
12. Michels R. Die oligarchischen Tendenzen der Gesellschaft. Ein Beitrag zura Problem der Demokratie. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*. 1908. N 27.

In this article the essence of the concept of pluralism of the elites and their significance in the formation of an effective political elite in modern Ukraine is explored. In the conditions of a constant crisis and reform, the Institute of Political Leadership and Political Elite in Ukraine requires profound changes, because they should be the driving force behind bringing the country to a qualitatively new level of development.

Keywords: political elite, political leadership, pluralism of elites, democracy, reform, modernization, crisis.

УДК 32.007.62

Шишименко І.М., ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського»

ПОЛІТИЧНІ ЕКСПЕРТИ: ХТО ВОНИ?

Досліджується інститут політичних експертів як один з головних суб'єктів сучасного медіа-простору. Уточнюються ознаки політичного експерта та фактори довіри до нього. Зроблено висновок, що політичні експерти стали одним з найважливіших суб'єктів медіа-політики, що з одного боку, надає громадянам потрібні політичні знання й інформацію, з іншої, ними маніпулює. Ознаками політичного експерта є політологічна освіта, незалежність, об'єктивність, незаангажованість, компетентність.

Ключові слова: політичний експерт, політична експертиза, медіа-політика, політологічна освіта, незалежність, об'єктивність, незаангажованість, компетентність.

Головним фактором вибору теми статті стала її актуальність, адже ефективність політико-державного керування неможлива без

якісної політичної експертизи. Потрібна вона й звичайним громадянам для того, щоб вчитися розбиратися в суспільних, соціальних і політичних проблемах. «Чи потребують громадяни та урядовці допомоги фахівців? Звичайно, так! Для нормального функціонування демократичної держави діяльність експертів, які володіють спеціальними знаннями, не просто важлива, а абсолютно необхідна». Цю думку відомого американського політолога Роберта Даля, без сумніву, розділяємо й ми. [1, с. 78].

У той же час у вітчизняній політологічній науці спостерігається критично недостатня кількість наукових досліджень, присвячених інституту політичних експертів. Мета статті – дослідити інститут політичних експертів як один з головних суб'єктів сучасного медіа-простору. Завдання статті – виявити ознаки політичного експерта та які фактори довіри до нього.

У сучасній демократичній державі громадянам доводиться зіштовхуватися з величезним обсягом політичної інформації, яку вони одержують через засоби масової інформації й комунікації. Щоб сприймати й аналізувати інформацію громадянин повинен мати мінімум знань про політичні процеси й інститути. Такі знання є основою формування політичних поглядів громадянина. Згідно даним моніторингу політичних переконань, проведеного Інститутом соціології НАН України, більшість українців зізнаються в тому, що не мають політичних поглядів, з точки зору ідеології. Третя частина опитаних повідомила, що взагалі не розбирається в політиці. 30% говорять, що розбираються в політичних течіях, але зізнаються: «Мені байдуже, всі вони одним миром мазані». І тільки третина українців може чітко позначити свою політичну приналежність до тої або іншої ідеології [2].

Однією із причин низької політичної культури громадян являється недостатність політичних знань та інформованості про політичні процеси й інститути. Коли в країні така велика кількість громадян, які, по їхньому власному визнанню, зазнають труднощів у розумінні політичних процесів, завжди найдуться ті, хто захоче їм пояснити їхню суть. Тому не випадково однієї з особливостей розвитку сучасного медіа-простору України стала поява величезної кількості політологів, експертів і аналітиків, які коментують і пояснюють сутність політичних процесів у країні.

Чи є вони такими насправді? Такий наплив людей, що називають себе політологами, експертами й аналітиками, швидше за все,

можна пояснити тим, що в нашій суспільстві (не без допомоги ЗМІ) сформувався стереотип, що, політолог - це той, хто висловлює якісь свої думки й коментує політичні події в ЗМІ. А.О. Дегтярьов відзначає, що «До цеху «політичних аналітиків» відносять себе телеоглядачі й колумністи газет, іміджмейкери й виборчі технологи, та багато інших» [3, с. 154]. Найчастіше, такі «експерти» не мають фахової освіти й видають за експертну думку ту інформацію, що їм вдалося одержати з різних джерел. Так, глядачі й слухачі вводяться в оману й піддаються впливу інформацією, яка представляється непрофесіоналом.

Не можна не погодитися з думкою українського вченого, доктора політичних наук В'ячеслава Недбая, який засумнівався в об'єктивності численних «політологів», які виступають на телебаченні й позиціонують себе як директорів якихось фондів і центрів. Більшість із них, на думку В. Недбая, мають відношення не до наукового політологічного співтовариства, а до конкретних політичних сил [4, с. 140]. У подвійній грі на політичній арені таких «політологів» підозрює С. Пшизова. Виступаючи в ролі об'єктивних і незалежних політичних експертів, насправді беруть участь у політичних процесах, підтримуючи одну з політичних сил, природно, не безкорисливо [5, с. 43].

Так, наприклад, політичний експерт Яніна Соколовська коментуючи в ефірі телеканалу NewsOne можливе політичне об'єднання лідера «Батьківщини» Юлії Тимошенко й міністра внутрішніх справ Арсена Авакова, дозволила собі некоректне висловлення на адресу політика: «Тимошенко, яку я знаю з 1997 року, - це така політична речовина, яка ніколи не тоне й пахне дуже погано». На наш погляд, це говорить про непрофесіоналізм так званого політичного експерта. Він повинен бути неупередженим і об'єктивним. Якщо цього немає, виникає підозра в його заангажованості. Щоб зрозуміти поріг сміливості й некоректності висловлювань політологів (якщо вони такими є), необхідно знати, яку політичну силу вони представляють або на кого працюють [6].

Таку ж думку, але з іншого приводу висказала Олеся Кос, шеф-редакторка політичного ток-шоу «Право на владу» («1+1»): «... хотілося б побачити відкритий список експертів з інформацією, на які політичні сили чи політиків/бізнесменів вони працюють» [7].

Інша категорія - це журналісти, які висвітлюють політичне життя. Через короткий час вони починають себе позиціонувати вже як політологів, також вводячи аудиторію в оману своїми непрофесійни-

ми коментарями. Алла Чьорних справедливо вважає, що журналіста можна вважати експертом тільки в тому випадку, якщо трансльовані ним сенси відповідають вимогам наукового судження [8, с. 238]. Останнім часом деякі журналісти позиціонують себе як політологів, і виступають у різних ЗМІ у якості політичних експертів. Упевненість у своїх політологічних знаннях деяким з них надає депутатський мандат.

Нерідко на телеекранах виступають журналісти, які пропонують власне судження з тих або інших політичних проблем. Щоб додати своїм висловленням науковість, запрошують на передачу учасників, які претендують називатися політологами. Деякі з них дійсно мають такий статус, це політологи - викладачі вищої школи, представники наукових інститутів і центрів та ін. Однак є й ті, хто, не маючи ні відповідної освіти, ні науково-дослідного досвіду, примудряються систематично брати участь у численних ефірах, присвячених політичним питанням.

Ми розділяємо точку зору про те, що можливо «розкрити проблему змістовно й професійно лише з використанням політологічних знань і політологічних методів дослідження» [9]. Такими знаннями володіють експерти з політологічною освітою. Категорично на цю тему висловився відомий український професор політології В. Бебик на своїй сторінці у Фейсбук. Він справедливо рахує, що вважатися політичним експертом може той, хто: 1) має базове політологічне освіту (магістр, фахівець); 2) має науковий ступінь (кандидат або доктор) в області політичних наук; 3) доктори соціологічних, історичних і філософських наук, які мають статті на політичні теми в спеціалізованих наукових виданнях з політології. «ІНШІ - НЕ ПОЛІТОЛОГИ», - пише великими буквами В. Бебик. (Фейсбук). Ми б ще додали й докторів з юридичних наук, адже політичні процеси й інститути не можуть розвиватися поза правом.

Професіоналізм політичного експерта спирається на знання не тільки в галузі політології, а й соціології, економіки, історії, філософії та права. Причому мова йде не о міждисциплінарності, а про гібридизацію в сфері соціальних наук. Міждисциплінарний підхід категорично відкидає французький учений М. Доган, на думку якого «вираз «міждисциплінарні» дослідження неадекватно відображає суть проблеми». Воно має відтінок поверховості й дилетантизму, і тому краще утримуватися від вживання цього терміна, заміняючи його іншим - гібридизацією фрагментів окремих наукових дисци-

плін» [10, с. 115]. Як справедливо вважає вчений, «У наш час мало хто може стати висококласним фахівцем більш ніж в одній науковій дисципліні. Говорити ж про глибокі й всебічні знання у двох і більше дисциплінах зонайменше утопічно» [10, с. 114].

На гібридний характер політичної експертизи звертає увагу А. Єленський: «У процесі гібридизації відбувається взаємопроникнення окремих елементів наук, у результаті чого з'являється новий напрямок досліджень» [9]. М. Хрустальов справедливо відзначає, що для експерта-політолога недостатньо бути висококваліфікованим фахівцем у певній предметній області. «... потенціал компетентності експерта-політолога включає дві складові: профільну і сполучену» Маючи професійні знання, але не маючи ерудиції, експерт перетворюється всього лише в джерело фактологічної інформації [11, с. 34].

М. Доган вказує на те, що окремий вчений навряд чи може стати висококласним фахівцем одночасно в декількох дисциплінах. Це доступно тільки науковому колективу, але знов-таки, не в сфері соціальних наук. Успішна колективна робота можлива тільки в області збору й обробки даних, «тоді як на стадії їхньої інтерпретації або узагальнення плідна командна робота - рідкість» [10, с. 114]. Іноді компетентність політичного експерта не знає меж. Так, наприклад, політичний експерт Руслан Бортнік, коментуючи трагічний випадок в дитячому таборі «Вікторія», повідомив, «що правильно оброблений дерев'яний будинок неможливо підпалити - він займеться лише після дуже тривалого контакту з вогнем, згоріти дотла він не зможе» [12].

Таким чином, виділимо ще одну групу експертів, які є за освітою політологами.. Багато хто з них також є частими гостями політичних телепередач. Як колись написав П'єр Бурдьє, «Для деяких з наших філософів (і письменників) «бути» значить бути показаним по телевізору, тобто в підсумку бути поміченим журналістами або, як говорять, перебувати на гарному рахунку в журналістів (що неможливо без компромісів і самокомпрометації)» [13, с. 137]. Так, на думку Алли Чьорних, «виникає спільне науково-журналістське поле, що характеризується зближенням компетенцій експерта-ученого й журналіста. У тій легкості, з якою багато вчених конвертують свій науковий статус в привілей популярності, яку багато журналістів мають по праву приналежності до професії, - одна з причин чи не найголовніша, перетворення журналіста в експерта » [8, с. 240].

Однак і освіти недостатньо, щоб претендувати на статус експерта. На наш погляд, такими не можуть вважатися ті, хто працює на

конкретні політичні сили. Такі фахівці є політтехнологами, і для них не має значення, на кого працювати. У силу своїх завдань вони не є носіями об'єктивної інформації.

Частина експертів - це колишні й нинішні політики, що не мають фахової освіти, але інформовані про політичне життя завдяки особистим зв'язкам з політиками діючими. Видаючи, що стала їм відомою, таким чином, інформацію про які-небудь процеси в сфері політичної влади, вони справляють враження експертів і аналітиків, здатних аналізувати й прогнозувати. Як не згадати знамениту фразу У. Черчілля про те, що «Політик повинен уміти пророчити, що може відбутися завтра, на наступному тижні, через місяць, через рік. А потім пояснити, чому цього не відбулося» [14].

На наш погляд, називати політиків політичними експертами в загальноприйнятому сенсі не треба. Оскільки всі вони представляють прямо або опосередковано різні політичні сили. Це означає, що їхні коментарі відбивають партійні інтереси, а значить апріорі, не можуть бути об'єктивними. Як відзначають дослідники, політики завжди маніпулюють суспільною думкою. Таку можливість вони одержують завдяки тому, що «соціальні проблеми не дані в реальності апріорі як об'єктивні сутності, а конструюються в дискурсі. ...соціальні проблеми в значній мірі є продуктами діяльності (і взаємодій) впливових акторів у публічному інформаційному просторі» [15, с. 94].

Як маніпулюють політики в соціальних мережах, вирішили з'ясувати журналісти AI.UA. Був зроблений висновок, що політики намагаються формувати свій позитивний образ у соціальних мережах за допомогою так званих ботоферм, що роблять низькоякісні боти-акаунти.

Створені ними акаунти дозволяють легко здогадатися про те, що їх ведуть зовсім не політики, які можливо їх навіть не переглядають, а найняті люди. У результаті, замість очікуваного позитивного образу, політик одержує зворотний ефект.

На думку журналістів, останнім часом конкуренцію вручну керованим ботофермам склали автоматизовані ферми, які підняли на такий високий рівень створення акаунтів, що тепер досить важко визначити, хто їх веде, реальна людина (політик) чи ні [16].

Цікавим фактом є те, що в професійній непридатності часом обвинувачують і західних експертів. Дейвід Марплс, заслужений професор відділу історії й античності Альбертського університету в

Канаді вважає, що багато хто з так званих експертів, коментують події в Україні, нічого не знаючи про реальну ситуацію там. Оскільки там взагалі ніколи не були. «Я бачу, що про Україну пишуть люди, які там не були, які ніколи за всі життя не прочитали нічого українською. І ось зненацька ці люди опиняються на телебаченні й говорять про Україну в якості експертів по Україні». «Дуже часто неточно пишуть навіть про розташування певних регіонів України. Якщо говорити про війну на сході України, ті міста про які тепер згадують - можливо ніхто ніколи там не був, і не чув про них. Зненацька вони опиняються на слуху. Наприклад, той же Іловайськ», - розповів дослідник, - «Про них ведуться дискусії, і я б сказав, що десь 60% усіх цих розмов характеризуються недостатнім знанням предмету, а 20 є повною нісенітницею». Канадський професор відзначає, що телеефіри заповнені коментарями псевдо-експертів, які своєю численністю перебивають кваліфіковану оцінку ситуації в Україні. У зв'язку із цим, вважає вчений, якщо хочеш довести до громадськості свою точку зору, надійніше написати книгу, ніж давати 10- хвилинне інтерв'ю в ефірі, переповненому новинами [17].

Згідно даним VoxUkraine, в 2016 році на політичні ток-шоу найбільше запрошували політологів - 47 політологів взяли участь у телепрограмах 284 рази. Представники ЗМІ запрошувалися 182 рази і екс-чиновники - 141 раз [18]. Однак ці цифри відносні. У сукупності представники ЗМІ та екс-чиновники і політики взяли участь у ток-шоу 323 рази, а політологи відвідали програми на майже 50 раз менше. Це пояснюється тим, що політичні ток-шоу створюються, у першу чергу, у комерційних цілях. На першому місці - видовище заради рейтингу й прибутку. Політичне ток-шоу - це видовище, що імітує політичну участь громадян.

Таким чином, думка політичного експерта в порівнянні з думкою політика для телебачення не є ціннішою. Політики в телепрограми запрошуються як безпосередні учасники подій. Але в той же час варто пам'ятати, що політики, як правило, представляють свої політичні сили, і виражають свої позиції в їхніх інтересах. На відміну від політиків незалежні політичні експерти більше вільні у висловленні своєї точки зору.

На нашу думку, компетентність політичного експерта повинна визначатися рівнем справджених політичних прогнозів.

Не варто очікувати навіть від найкращого політичного експерта абсолютно правильного пояснення й прогнозування ситуації.

Адже політична сфера це не тільки публічна політика, але й тіньова. Відсутність доступу до схованої інформації і її аналізу надає політичній експертизі певний ступінь невірності. Такої ж точки зору дотримується дослідник політичної експертизи Т. Нувахов, який вважає, що «Експертний аналіз апріорі не припускає однозначної «правильної» відповіді й допускає широку варіативність і обмежену передбачуваність розвитку подій, він має імовірнісний характер. На експертну оцінку великий вплив мають такі особистісні фактори, як рівень компетентності, професіоналізму, зацікавленості та особисті амбіції експерта» [20, с. 11].

Таким чином, складність політичної експертизи полягає у тому, що експерт, аналізуючи відкриту інформацію, повинен прорахувати й так званий ікс - політичні процеси, що відбуваються поза публічною політикою. Професійний політичний експерт здатний прорахувати й проаналізувати всі тонкощі й нюанси політичного життя, не видимі пересічному громадянину. Чим вище професіоналізм політичного експерта, тим глибше багатофакторний аналіз і прогноз.

Слід зазначити, що до політичних експертів в українському суспільстві відношення неоднозначне. Якщо одні люди слухають їхню думку з увагою й інтересом, то інші - з підозрою й сумнівом. Так, згадаємо, як у серпні 2015 р. Георгій Туку написав на своїй сторінці в Фейсбук, що політичні експерти - це ті, хто сидять у теплих світлих студіях і говорять про те, про що довідалися від друзів. «Між вами, добродії «експерти», та «політичною елітою» - жодної різниці! Повна безвідповідальність за свою балаканину. Вся різниця лише в тому, що одні самі себе назвали «експертами», другі - «елітою». А мета ваша одна й та сама - вішати лапшу на вуха, нічого реально не роблячи, і на цій «лапші» заробляти дивіденди» [20].

Таке неоднозначне відношення до політичних експертів можна зрозуміти, і цьому є кілька причин. По-перше, викликає сумнів компетентність деяких експертів, які з розумним видом часто говорять абсолютно банальні речі, видаючи це за політичну експертизу. По-друге, викликають сумнів незалежність і об'єктивність деяких експертів. Не секрет, що багато хто з них встигли попрацювати, або продовжують працювати на інтерес певних політичних сил. На наш погляд, політичний експерт, (який має політологічну освіту), який працює в штабі політичної сили, перестає бути політологом, і стає політиком. Адже, як відомо, політичні переваги заважають незалеж-

ному й об'єктивному аналізу. У науковій літературі під незалежністю політичного експерта розуміється «здатність експерта протистояти тиску зовнішніх сил, зацікавлених у певному результаті експертизи» [11, с. 54].

М. Хрустальов справедливо вказує на взаємозв'язок незалежності й об'єктивності політичного експерта. Залежний експерт апріорі не може бути об'єктивним, і зрозуміло чому. Але парадокс полягає в тому, що й незалежний експерт теж може бути необ'єктивним, але, на відміну від залежного експерта, ненавмисно. Однак, на думку М. Хрустальова, небезпека полягає в тому, що це може не усвідомлювати сам експерт, оскільки він може піддатися впливу деяких соціальних і особистих властивостей. Маються на увазі такі соціальні і особистісні характеристики, як національність, соціальний статус, ідеологічні установки, корпоративний стиль мислення та ін. [11, с. 54].

Так, наприклад, якщо експерт по національності росіянин, чи зможе він об'єктивно оцінювати стан україно-російських відносин? Якщо ж експерт у минулому військовий, чи не відіб'ється це на його точці зору відносно методів рішення конфліктних ситуацій у зовнішній і внутрішній політиці?

На відміну від демократичних країн у нас немає практики інформувати суспільство про політичну орієнтацію експерта, про те, на яку політичну партію він працює? Ідентифікувати політичного експерта можуть тільки професійні політологи й дуже освічені та уважні громадяни, здатні до аналізу інформації.

Відомий дослідник питань політичної експертизи Є. Масленников виділив наступні функції, які здійснює політичний експерт:

- є джерелом унікальної інформації, оскільки, будучи високим професіоналом, має глибокі наукові знання й практичний досвід;
- аналізує сутність політичних інститутів, процесів і всі явища навколо них;
- розробляє унікальні рекомендації, що дозволяють вирішувати складні політичні питання [21, с. 6].

Отже, Україна - демократична країна, а це значить, що всі найважливіші політичні рішення повинні прийматися в умовах суспільного консенсусу, одним з інструментів якого є політична експертиза.

Природно, що жодній владі, навіть найдемократичнішій, не подobaється критика. Інша справа, як вона на неї реагує. Сама присутність такої критики в медіапросторі говорить про те, що демократичні процеси йдуть. І ось уже той факт, що в українському медіа-

просторі політичні експерти висловлюються вільно, говорить на користь діючої влади.

Щоб політичному експерту повірили, він повинен мати політологічну освіту, бути незалежним, об'єктивним, політично незаангажованим, компетентним. У результаті чого підвищиться довіра громадян до політичної системи й політиків і понизиться рівень прагнення до альтернативних способів політичної участі.

Бібліографічний список:

1. Даль Р. О демократии / Пер. с англ. А. С. Богдановского; под ред. О. А. Алякринского. М. : Аспект Пресс, 2000. 208 с.
2. Головаха : Лишь треть украинцев имеют зрелые политические взгляды. URL: http://news.liga.net/interview/politics/7853717golovakha_lich_tret_ukraintsev_im_yut_zrelye_politicheskije_vzglyady.htm
3. Дегтярев А. А. Политический анализ как прикладная дисциплина: предметное поле и направления развития. *Полис*. 2004. № 1. С. 154-168.
4. Недбай В. В. Іноваційні медіа-технології в системі політичних комунікацій : дис... д. політ.н. : 23.00.02. О., 2009. 384 с.
5. Пшизова С. Н. От «гражданского общества» к «сообществу потребителей» : политический косьюмеризм в сравнительной перспективе. *Полис*. 2009. № 2. С. 39-52.
6. Политолог назвала Тимошенко не тонущим «политическим веществом». URL: https://newsone.ua/ru/politolog-nazvala-timoshenko-ne-tonush-himpoliticheskимвeshhestvom/?fb_comment_id=1364680553643036_136751323635959&comment_id=1364751323635959#f1a438c00d3a802
7. «Хотілося б побачити список експертів із інформацією, на які політичні сили вони працюють». URL: <http://detector.media/infospace/article/123624/2017-02-28-khotilosya-b-pobachiti-spisok-ekspertiv-iz-informatsiyu-na-yaki-politichni-sili-voni-pratsyuyut/>
8. Черных А. И. Медиа и демократия. М.; СПб. : Университетская книга, 2011. 272 с.
9. Еленский А. В. Политическая экспертиза : генезис, понятие и когнитивные возможности. URL: http://vphil.ru/index.php?id=269&option=com_content&task=view
10. Доган М. Политическая наука и другие социальные науки. *Политическая наука : новые направления*. М. : Вече, 1999. С. 113-146.
11. Хрусталеv М. А. Анализ международных ситуаций и политическая экспертиза. М. : Аспект Пресс, 2015. 208 с.
12. Пожар в лагере «Виктория» : сигнализацию отключили из-за экономии 300 гривен, а огонь спровоцировал кипящийльник. URL: http://ru.golos.ua:8081/suspilstvo/pojar_v_lagere-viktoriya-signalizatsiyu_otklyuchili_izza_ekonomii_300_griven_a_ogon
13. Бурдые П. О телевидении и журналистике. М. : Фонд научных исследований «прагматика культуры», Институт экспериментальной социологии, 2002. 160 с.

14. Афоризмы. Уинстон Леонард Спенсер Черчилль. URL: <http://www.orator.ru/churchill.html>
15. Пономарев Н. Медиафрейминг как ключевая дискурсивная стратегия. *Власть*. 2013. № 9. С. 93-97.
16. Политики не умеют манипулировать общественным мнением в социальных сетях – СМІ. URL: http://ru.golos.ua/uncategory/politiki_ne_umeют_manipulirovat_mneniem_v_sotssetyah_smi_8586
17. Експертами з України на Заході називаються люди, які не були в Україні, не знають української - канадський професор. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/uke-tube-david-marple-pseudo-expert/3975558.html>
18. Как устроен «рынок» экспертов на украинских политических ток-шоу. URL: http://news.liga.net/articles/politics/14756962kak_ustroen_rynok_ekspertov_na_ukrainskikh_politicheskikh_tok_shou.htm
19. Нувахов Т. А. Политическая экспертиза : автореф. дис. на соискание уч. степени к. полит. н. : 23.00.02. Ростов-на-Дону, 2011. 19 с.
20. Велкам на Схід, панове «експерти»!. URL: <http://ukrop.biz/politics/khto-taki-politichni-eksperti>
21. Масленников Е. В. Экспертное знание : Интеграционный подход и его приложение в социологическом исследовании. М. : Наука, 2001. 228 с.

The institute of political experts is considered as one of the main subjects of the modern media space. Specifies the features of a political expert and the factors of trust in him. It is concluded that political experts have become one of the most important subjects of media policy, which, on the one hand, provides citizens with the necessary political knowledge and information, on the other hand they manipulate them. Signs of a political expert are political science, independence, objectivity, impartiality, competence.

Keywords: *political expert, political expert examination, media policy, political science education, independence, objectivity, non-alignment, competence.*

УДК 32:159.923.2-053.6

Грона К.І., НУ «ОЮА»

СПОСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ І САМОВИРАЖЕННЯ МОЛОДІ

У статті проведено аналіз основних критеріїв формування особистості, а також уточнення основних потреб молоді для гідного існування. Проведено співставлення основних потреб та результатів опитування людей віком від 14-35 років відносно основних цінностей. Також, розглянуто основні інститути, за допомогою яких молода людина може реалізувати себе та свої потреби у суспільстві. За результатами дослідження виявлено, що на нормативному рівні в Україні є усі можливості для ре-

14. Афоризмы. Уинстон Леонард Спенсер Черчилль. URL: <http://www.orator.ru/churchill.html>
15. Пономарев Н. Медиафрейминг как ключевая дискурсивная стратегия. *Власть*. 2013. № 9. С. 93-97.
16. Политики не умеют манипулировать общественным мнением в социальных сетях – СМІ. URL: http://ru.golos.ua/uncategory/politiki_ne_umeют_manipulirovat_mneniem_v_sotssetyah_smi_8586
17. Експертами з України на Заході називаються люди, які не були в Україні, не знають української - канадський професор. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/uke-tube-david-marple-pseudo-expert/3975558.html>
18. Как устроен «рынок» экспертов на украинских политических ток-шоу. URL: http://news.liga.net/articles/politics/14756962kak_ustroen_rynok_ekspertov_na_ukrainskikh_politicheskikh_tok_shou.htm
19. Нувахов Т. А. Политическая экспертиза : автореф. дис. на соискание уч. степени к. полит. н. : 23.00.02. Ростов-на-Дону, 2011. 19 с.
20. Велкам на Схід, панове «експерти»!. URL: <http://ukrop.biz/politics/khto-taki-politichni-eksperti>
21. Масленников Е. В. Экспертное знание : Интеграционный подход и его приложение в социологическом исследовании. М. : Наука, 2001. 228 с.

The institute of political experts is considered as one of the main subjects of the modern media space. Specifies the features of a political expert and the factors of trust in him. It is concluded that political experts have become one of the most important subjects of media policy, which, on the one hand, provides citizens with the necessary political knowledge and information, on the other hand they manipulate them. Signs of a political expert are political science, independence, objectivity, impartiality, competence.

Keywords: *political expert, political expert examination, media policy, political science education, independence, objectivity, non-alignment, competence.*

УДК 32:159.923.2-053.6

Грона К.І., НУ «ОЮА»

СПОСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ І САМОВИРАЖЕННЯ МОЛОДІ

У статті проведено аналіз основних критеріїв формування особистості, а також уточнення основних потреб молоді для гідного існування. Проведено співставлення основних потреб та результатів опитування людей віком від 14-35 років відносно основних цінностей. Також, розглянуто основні інститути, за допомогою яких молода людина може реалізувати себе та свої потреби у суспільстві. За результатами дослідження виявлено, що на нормативному рівні в Україні є усі можливості для ре-

алізації, однак на практиці, вони функціонують в неповному обсязі. Не дивлячись на це, за допомогою молодого верстви населення українська держава має усі шанси на якісні зміни.

Ключові слова: *молодь, соціалізація, адаптація, самовираження, політичні інститути.*

Після розпаду Радянського Союзу, Україна знаходиться на стадії трансформаційних процесів, що безумовно є позитивним моментом для суспільства та держави. Однак за більш ніж двадцять років незалежності в країні тільки формується належне уявлення, щодо української державності. Варто зазначити, що після Революції Гідності та за час президенства Петра Порошенка, з 2014 року і нині, курс політичного розвитку став більш чітким, проєвропейським. Але і нині відсутня чітка стратегія подальшого розвитку, послідовність дій, наявне розмите уявлення щодо кінцевого результату реформації усіх сфер життя та громади. Суспільство, у своєму прояві різноманітне, багатогранне, складається з різних верств населення. В рамках мого дослідження мене цікавить населення віком від 14 до 35, тобто молодь. На мою думку, саме ця категорія людей повинна виділятися найбільше з боку держави, адже молодь це ресурс, який безпосередньо надалі буде здійснювати владу.

Процес формування молодого людини, на мою думку, поділяється на категорії «я – людина» та «я – громадянин». Однак вони з однієї сторони взаємопов'язані та не можуть існувати окремо, а з іншого боку протирічать один одному. Держава є продуктом людської діяльності, виходячи з вище викладеного формується наступна система «людина-держава-людина». Тобто суспільство відмовилося від частини індивідуальних прав і свобод з метою оптимізації взаємин та недопущення крайнощів. З одного боку, недопущення надмірної індивідуалізації міжособистісних взаємовідносин і ігнорування громадських інтересів, в тому числі державних. З іншого боку, спроба уникнути встановлення авторитарного способу реалізації влади з боку держави [4].

Під «я – людина» (надалі «людина») мається на увазі індивідуальне самовираження(життєві пріоритети, самовизначення професійне, матеріально-економічне, вироблення цінностей, соціокультурних запитів), що формується протягом життя у процесі самореалізації, соціалізації та адаптації.

Розглянемо наступні поняття, такі як: адаптація, соціалізація та самореалізацію.

Адаптація (від лат. *adaptatio* пристосування) означає обрання оптимальної лінії поведінки та здатність людини пристосовуватись до мінливих оточуючих умов.

Соціалізація – процес засвоєння знань, норм, цінностей набутих у результаті взаємодії із суспільством.

Під самореалізацією мається на увазі реалізація основних прав та свобод тієї чи іншої людини.

Індивідуальне самовираження «людини» формується згідно власних потреб. А. Маслоу у своїй праці «Теорія мотивації людини» [7] формує ієрархію потреб з 5 основних показників:

1. Фізіологічні потреби. До них відносять такі поняття: їжа, одяг, житло. В умовах ринкових відносин та «золотого мільярда» більшість людей, що працюють та отримують заробітну платню можуть задовольнити свої потреби. У зв'язку з цим, з'являється можливість переслідувати запити вищих рівнів.

2. Безпека. Включає наступні поняття: захист здоров'я, безпека власного майна, турбота про майбутнє. Ця ступінь характеризується потребою захисту від психологічних та фізичних проблем.

3. Соціальні потреби. Потреба у приналежності, дружбі та любові. Характеризується потребою людини мати почуття приналежності до когось або чогось. Однак, для деяких членів суспільства соціальні потреби є більш важливими, ніж матеріальні.

4. Потреба у повазі. Характеризується особистісним ростом, досягненням власної мети, необхідністю у самоповазі.

5. Потреби у самовираженні. Включає поняття творчість, моральність, вирішування проблем.

Данна теорія є загальною, але при аналізі за такими критеріями варто звернути увагу на різні аспекти, такі як географічне положення, гендерний аспект, віковий, культурний та інші). З урахуванням вище наведеного, приводимо приклад статистичних даних, згідно опитування «Молодь – України 2015». (GfK). На запитання щодо «трьох основних цілей у Вашому житті станом на даний момент» [6] українська молодь (2852 респондента віком від 14 до 35 років) відповіла у кількості 48%, що головною метою є народження, виховання та освіта дітей. Другу позицію займають пріоритети, що стосуються роботи, кар'єри – 44%, а третю позицію посіли пріоритети що характеризуються зароблянням грошей, отримання у достатній кількості – 36%. Такі відповіді більш характерні для людей віком від 25-34 роки, в той час як трійка цілей для молоді віком 20-24 роки наступна:

1. Робота та улюблене заняття (50%); 2. народження та виховання дітей (42%); 3. Заробляння достатньої кількості грошей (36%). [6]

Порівнюючи потреби за Маслоу та результати опитування просліджується тенденція, що ієрархія потреб може змінюватись відносно різних параметрів, у даному випадку це віковий. Також становиться очевидний той факт, що з розвитком суспільства раніш актуальні теорії застарівають і частково вже не відповідають дійсності. Все більше актуальним постає питання співвідношення внутрішніх та зовнішніх джерел розвитку особистості. Також виникає питання, щодо ролі індивідуального та соціального людини.

Самореалізація та соціалізація тісно взаємопов'язані, адже людина не може існувати окремо від суспільства. У процесі соціальної активності людина засвоює культурні традиції, норми поведінки, цінності тієї громади в якій проживає.

Для того, щоб формування молоді відбувалося адекватно до суспільних процесів, необхідно визначити її роль і місце в суспільстві, з'ясувати проблеми та життєві пріоритети, серед яких є традиційні – кохання, дружба, пошуки сенсу життя, створення сім'ї тощо. Не менш актуальними є здоров'я, освіта, спілкування молоді з дорослими й однолітками. Необхідно приділяти багато уваги психологічним процесам, адже вони формують поступову трансформацію цінностей кожної людини та населення в цілому, утворюють суб'єктивну ціннісну ієрархію.

За результатами дослідження Інституту соціології НАН України за 2009-2012 – 2014 рр. функціональних цінностей молоді не змінилася: пріоритет серед функціональних ціннісних груп займають вітальні цінності (група «Безпека»). У той же час за означений період спостерігається суттєве зростання індексів просоціальних і демократичних політико-громадянських цінностей

Акумулюючи свої потреби, враховуючи набуті знання у суспільстві та у результаті агрегує свої висновки, тобто виробляє **адаптаційну** лінію поведінки, «я-людина» трансформується в «я-громадянин».

Процеси соціальної адаптації у сучасній Україні мають поки що тенденції поглиблення суперечностей між потребами переважної частини членів суспільства, їх прагненням до самовизначення і неможливістю держави забезпечити умови для їх реалізації [5].

Реалізація «я-громадянин» може здійснюватися за допомогою таких інститутів: держава, громади (як суб'єкт), політичних організа-

цій, громадських об'єднань, виступати в ролі «політичної людини». Також процес контролюється нормами права з боку держави.

Розглянемо основні інститути:

1. Держава, як суб'єкт політики реалізує свої функції через систему відповідних державних інституцій, до них відносяться:

- держава, державні органи, що реалізують молодіжну політику;
- Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту;
- Міністерство праці та соціальної політики;
- Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді;
- місцеві адміністрації (у складі яких діють структурні підрозділи по роботі з молоддю);
- органи місцевого самоврядування;

На «політичному рівні» основним суб'єктом виступає Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України (МОНМС). Керівництво МОНМС здійснює Міністр, його перший заступник, інші заступники Міністра. МОНМС входить до системи органів виконавчої влади і є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері освіти і науки, інновацій та інформатизації, інтелектуальної власності, молоді, фізичної культури та спорту, на що виділяється державне фінансування.

На національному рівні у структурі Верховної Ради України також існує Комітет з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму, до якого парламент направляє питання, пов'язані з молоддю, а також іншими темами, пов'язаними з молодіжною політикою, такими як фізична підготовка, безпритульні діти, спорт та сім'я. Також такі інститути як Кабінет міністрів України, Міністерство молоді та спорту України, Обласні державні адміністрації, міські адміністрації, сільські, селищні, поселкові ради.

В цілому діяльність органів виконавчої влади в сфері молодіжної політики полягає в статистичній роботі і проведенням заходів. Безпосередню реалізацію молодіжної політики покладено на місцеві та обласні адміністрації. Основною метою діяльності місцевих адміністрацій є:

Забезпечення реалізації державної політики з питань молоді;

- сприяння громадським організаціям фізкультурно-спортивної спрямованості у проведенні дитячих, молодіжних фестивалів, конкурсів, змагань, масових фізкультурно-спортивних і оздоровчих заходів, оглядів на кращу постановку роботи з розвитку фізичної

культури і спорту серед різних верств населення, забезпечення пропаганди здорового способу життя;

- здійснення заходів, спрямованих на забезпечення соціального та правового захисту молоді, сприяння соціальному становленню та розвитку молоді, їх патріотичному вихованню, організації оздоровлення, відпочинку і дозвілля молоді, формування здорового способу життя;

- організація і проведення дитячих, молодіжних та сімейних фестивалів, конкурсів, виставок, масових культурно-просвітницьких і оздоровчих заходів, забезпечення пропаганди здорового способу життя, участь у проведенні олімпіад, конкурсів, турнірів, виставок, фестивалів творчості, конференцій, форумів, інших заходів, спрямованих на підвищення культурно-освітнього рівня дітей і молоді.

Забезпечення в межах своїх повноважень розроблення і здійснення заходів, спрямованих на розв'язання житлово-побутових та інших соціальних проблем багатодітних сімей, молоді і молодих сімей та інше.

2. Громада, як суб'єкт політики реалізує свої функції через систему відповідних самоврядних інституцій (наприклад, молодіжна колегія, Управління/Департамент молоді та спорту Одеської міської ради, Одеський міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та інші);

На обласному рівні за молодіжну політику відповідають, як правило, великі управління, що включають питання «молоді» до свого загального портфолію, як, наприклад, управління з питань сім'ї, молоді та спорту чи головні управління у справах сім'ї та молоді. Робота в галузі молодіжної політики на обласному рівні переважним чином ґрунтується на обласних цільових програмах для молоді, створених на основі національних пріоритетів.

Відповідальним за координацію обласної молодіжної політики є Управління/Департамент у справах сім'ї та молоді. Крім того, Управління/Департамент також координує роботу всіх підрозділів з питань молодіжної та сімейної політики в області. Кожна з областей на основі національного законодавства з питань розвитку молоді приймає власну програму, метою якої є розвиток потенціалу молоді як надзвичайно важливого ресурсу області, з метою забезпечення її активної участі в усіх сферах життя області.

Роль територіальної громади в питаннях соціального захисту молоді визначається Законом України «Про місцеве самоврядування».

На обласному рівні також створено консультативні органи. Наприклад, консультативний орган існує в рамках місцевого самоврядування (на рівні міст та районів/областей). На Одещині здійснює свою діяльність Молодіжна Рада при Міському голові.

Для підготовки законодавчих актів органи державної влади можуть залучати до роботи молодіжні громадські організації, зокрема, щодо консультацій з питань розробки документів та перегляду законодавства.

3. Політичні організації – сукупність державних і недержавних інститутів, що виражають інтереси молоді особи, молодіжних груп та пріоритетні напрями розвитку суспільства шляхом підтримки «молодої» його частини (наприклад, Молодіжна партія України, Молодіжні організації політичної спрямованості – ВМГО «Спілка Української Молоді в Україні»).

Такі організації не тільки складаються з молодих людей, але і керуються переважно людьми не старше певного віку (як правило, 28 років).

Поява молодіжних політичних організацій пов'язано як зі збільшенням віку соціалізації молодих людей, так і з розширенням політичної участі, втягуванням у політичне життя все нових верств суспільства. Молодіжні політичні організації – свого роду міст між світом великий («дорослої») політики та молоддю як специфічною соціальною групою.

У зв'язку з цим молодіжні політичні організації виконують двояку функцію: з одного боку, вони залучають молодь в сферу політики, надаючи їй можливість придбати необхідні навички, не вступаючи раніше часу на повноцінну конкуренцію з дорослими; з іншого боку, вони забезпечують суспільно-політичні організації (політичні партії, суспільно-політичні рухи) кадровим резервом та розширюють коло їхніх нинішніх і майбутніх прихильників і виборців

4. Громадські об'єднання, як суб'єкт політики. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 № 4572-VI громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів [2]. П. 2 ст. 1 зазначеного закону визначає, що громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка [3]. В свою чергу, відповідно до

положень даної статті громадська організація – це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи, а громадська спілка – це громадське об'єднання, засновниками якого є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи [1]. Прикладом молодіжних громадських організацій різних рівнів може бути Всеукраїнська молодіжна організація «Серце до серця», Молодіжна Громадська Організація «Вектор» та інші. А молодіжних громадських спілок – Молодіжна медіа спілка, ГО «Спілка Молодіжного Самоврядування» та інші.

Діяльність громадських організацій або інших різних благодійних фондів, професійних спілок сприяє захищенню найбільш вразливих верств населення значною мірою серед яких є молодь. Основною метою яких є привернення уваги громадськості, владних структур, представників бізнесу. Дитячі та молодіжні організації направляють свою діяльність на виховання підростаючого покоління. Сумісна діяльність таких організацій охоплює велику аудиторію, тим самим підвищує громадську активність, національну свідомість, залучає до вирішення проблем загальнодержавного та регіонального рівня.

Молодіжні організації можна вважати ключовим елементом в формуванні молодіжної політики. Молодь може допомагати починаючи від консультування щодо конструктивного розвитку до надання адресних соціальних послуг як партнерів. Молодіжними організаціями вважаються громадські організації, що складаються з людей віком до 35 років, але одна третина з них може бути старше за 35 років (Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації»). Держава максимально заохочує до створення більшої кількості молодіжних громадських організацій на всіх політичних рівнях. На нашу думку є три шляхи залучення молоді до участі в реалізації молодіжної політики:

Перша сфера впливу молодіжних громадських організацій – розробка законодавства.

Активізація молоді в громадському та політичному житті означає рішення проблем – підготовку і залучення в соціальне і політичне життя молодих, енергійних людей з креативними здібностями, життєстійких та життєлюбних. Органи державної влади можуть залучати молодіжні громадські організації до консультацій щодо розробки того чи іншого закону, або його перегляду. При Міністер-

стві молоді та спорту України існує та постійно діє Громадська рада із затвердженням складом, а також міністерство постійно проводить консультації з громадськістю. На національному рівні проводяться громадські слухання в парламенті, дискусії з важливих питань молоді, враховуються звіти підготовлені молодіжними громадськими організаціями. На місцевому рівні також існує спеціальна громадська рада, що працює з кожною місцевою адміністрацією, будь яка молодіжна організація за бажанням може взяти участь у роботі такої ради. Вище зазначені ради та їх пропозиції носять суто рекомендаційний характер, однак здебільшого враховуються.

При деяких обласних адміністраціях створено багато додаткових установ та ініціатив для забезпечення участі молоді. Вони включають у себе школи місцевого уряду, проведення щорічних конгресів молоді (для пошуку вирішення проблем), існування додаткових до-радчих органів.

Важливим суб'єктом молодіжної політики всеукраїнського рівня є національна молодіжна спілка. Відповідно до визначення Європейського молодіжного форуму, національна молодіжна спілка має бути національним координуючим органом неурядових молодіжних організацій в європейській країні, бути відкритою для всіх демократичних організацій на національному рівні. Український молодіжний форум (УМФ) є членом Європейського молодіжного форуму у статусі кандидата. УМФ об'єднує 80% українських молодіжних та дитячих громадських організацій. УМФ представляє інтереси своїх організацій-членів перед урядом та у зовнішніх зв'язках. УМФ було створено у 2005 р.. Український молодіжний форум виступив організатором молодіжного заходу, що передував Конференції європейських міністрів, відповідальних за питання молоді, що проходила в Україні у 2008 р., та координував проведення Генеральної Асамблеї Європейського молодіжного форуму у 2010 р. УМФ проводить велику кількість національних заходів, наприклад, «Фабрика майбутнього», що сприяє розвитку молодіжних проєктів (але не фінансує їх). УМФ також працює в сфері популяризації здорового способу життя, інноваційних технологій та розвитку бізнесу й у напрямках екології, енергозабезпечення та демократичного розвитку країни.

Наступною сферою залучення молодіжних громадських організацій є участь у грантових конкурсах та отримання фінансової підтримки на проєкти у сфері молодіжної політики (національного та місцевого рівнів).

Але мусимо зазначити, що напрямки проектів, що реалізуються організаціями, є доволі вузькими, адже ґрунтуються на пріоритетах Державної програми. Також пріоритети, визначені на національному рівні, не завжди підходять місцевим організаціям. Хоча дуже важливо підтримувати і сприяти проектам молодіжних організацій, вони не мають заміщати більш системні заходи та програми регіональних та місцевих органів влади.

Третя сфера – це пряма дія/вплив молодіжних організацій, навіть тоді, коли на заходи не може бути виділено жодної фінансової чи інституційної підтримки. Молодіжні громадські організації можуть, як і раніше, працювати на локальному рівні для вирішення проблем молоді.

5. «Політична людина» як суб'єкт молодіжної політики – це особа (індивід), що є громадянином певної держави і приймає активну участь у житті суспільства в сфері молодіжної політики. Після революції активізувалось велика кількість молодих людей, які прагнуть змін в своїй державі. Тому активно приймають участь у можливих заходах, записуються на прийом до депутатів з різними пропозиціями, вимагають від чинної влади демократичності та прозорості законодавчих процедур.

Таким чином, проаналізувавши процес формування особистості в індивідуальному порядку, розглянувши основні інститути, що допомагають реалізувати потреби та вимоги, приходимо до наступних висновків.

Шлях формування та становлення молодої людини як особистості та як громадянина є складним і багатогранним процесом, що не може не викликати інтересу та спірних питань. За результатом мого дослідження було виявлено два основних компонента, які неможливо відокремити один від одного, але й стверджувати, що вони є одним цілим важко. Також виділені основні потреби які мотивують молоду верству населення активно здійснювати комунікативну функцію як в горизонтальній та і вертикальній площині. Не дивлячись на велику кількість інститутів та нормативну базу, нажаль, більшість функціонує невідповідним чином. Проте, до позитивних моментів можна віднести процес історичного розвитку, мається на увазі, що у процесі еволюції виникають потреби реформування устоїв, мотивуючи молоде покоління самостійно створювати умови співіснування між собою. В умовах стрімких змін українське суспільство, невід'ємною частиною якого є молодь, поступово адаптується

до нових вимог нового часу, що призведе до якісних змін. Молоді надається змога брати активну участь у реалізації себе, своїх потреб, бо саме цей прошарок населення найбільш включений і відчуває основні проблеми оточуючого.

Бібліографічний список:

1. Про стан реалізації державної молодіжної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.06.1999 № 1059. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1059-99-%EF>
2. Про затвердження Типового положення про молодіжний трудовий загін : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.07.2006 № 899. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=899-2006-%EF>.
3. Про заходи щодо дальшого вдосконалення системи патріотичного виховання молоді : Розпорядження Президента України від 29.06.2001 № 173/2001-рп. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=173%2F2001-%F0%EF>.
4. Бадалянц Ю. С., Ягофаров Д. А. Права человека : учебное пособие. Москва-Рязань, 2006. 519 с. URL: <https://lawbook.online/kniga-rossii-pravograjdanskoe/prava-cheloveka-uchebnoe-posobie-yus.html>
5. Бондаренко О. М. Соціальна адаптація особистості в умовах пострадянського суспільства. URL: <http://referatu.net.ua/referats/7569/153225>
6. Волосевич І., Герасимчук С., Костюченко Т. «Молодь 2015». URL: https://www.gfk.com/fileadmin/user_upload/dyna_content/UA/Molod_Ukraine_2015_UA.pdf
7. Дем'янчук О. П. Піраміда Маслоу як методологія пояснення політичної участі. *Політична культура, громадянське суспільство та внутрішня політика держави*. 2012. С. 12-16. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2105/Demianchuk_Piramida_Maslou.pdf

The article analyzes the basic criteria of personality formation, as well as clarifies the basic needs of youth for a decent existence. The comparison of the basic needs and results of the survey of people aged 14-35 years relative to the basic values has been carried out. Also, the main institutions with which young people can realize themselves and their needs in society is also considered. According to the results of the study, it was revealed that at the normative level in Ukraine there are all possibilities for implementation, but in practice, they operate incompletely. In spite of this, with the help of young people, the Ukrainian state has all chances for qualitative change.

Keywords: *youth, socialization, adaptation, self-expression, political institutes.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

УДК 323:94(477.5)008 «1918/1919»

Кузьменко В.Б., КНУКиМ

ДО ПИТАННЯ ПРО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ПРОГОЛОШЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

У статті в історико-правовому аспекті розглядаються питання соціально-економічних та політико-правових підстав проголошення Української Народної Республіки. Особлива увага приділяється проблемам легітимності УНР. Підкреслюється, що проголошення УНР стало законним наслідком українських національно-визвольних змагань.

Ключові слова: історія України, Українська народна республіка, українські національно-визвольні змагання, проблема легітимності УНР.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні широко відзначається 100-річний ювілей Української революції 1917-1921 років – знаменної історичної події, що визначальним чином вплинула як на процеси українського націотворення, відродивши приспану століттями неволі самосвідомість українського народу, так і процеси українського державотворення, сформувавши вагомий, хоча й багато в чому трагічний, досвід державно-правової розбудови України, утвердивши для майбутніх поколінь ідеї соборності та незалежності Української держави.

З метою належного відзначення цього знаменного ювілею вшанування подій та видатних учасників Української революції 1917-1921 років було визначено Указом Президента України від 22 січня 2016 року №17/2016 «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917-1921 років» одним із пріоритетів діяльності органів державної влади на 2017-2021 роки [1]. Водночас Кабінетом Міністрів України було розроблено та впроваджено масштабний план заходів, яким передбачено організацію тематичних, навчально-виховних заходів, спрямованих на донесення інформації про ті події, виховання патріотизму та підвищення інтересу до історії Української держави [2]. Природньо, що все це актуалізувало також наукове осмислення проблем Української революції, у тому числі й питання соціально-економічного та політико-правового підґрунтя проголошення Української Народної Республіки (далі – УНР).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми проголошення УНР вже тривалий час перебувають у фокусі наукової уваги як безпосередньо істориків, так і представників інших суспільних наук (правознавців, політологів, економістів, філософів та ін.). Зокрема, різним аспектам Української революції 1917-1921 років присвятили свої праці В. Ф. Верстюк, О. А. Гавриленко, В. Д. Гончаренко, В. А. Греченко, В. М. Єрмолаєв, Н. В. Єфремова, О. Л. Копиленко, В. С. Кульчицький, С. В. Кульчицький, В. С. Макарчук, О. М. Мироненко, О. П. Реєнт, В. О. Румянцев, В. Ф. Солдатенко, О. В. Тимошук, Б.Й. Тищик, І. Б. Усенко, Є. П. Юрійчук, О. Н. Ярмиш та ін. Разом з тим питання соціально-економічного та політико-правового підґрунтя проголошення УНР на сьогодні з'ясовані вченими ще недостатньо та потребують поглибленого наукового вивчення.

Метою статті є наукове осмислення проблеми соціально-економічного та політико-правового підґрунтя проголошення УНР.

Виклад основного матеріалу. Російська імперія, на теренах якої постала УНР, була однією з найбільш багатонаціональних держав світу. На її теренах, за влучним висловом Л.Д. Троцького, проживали десятки націй і народностей різних ступенів культури та безправ'я [3, с. 35]. Причому частка самих росіян у національній структурі населення за даними Всезагального перепису населення Російської імперії 28 січня 1897 р. становила всього 44,31 %. Разом з тим українців в імперії проживало 22 380 551 особа, що складало 17,8 % всього населення держави. Так, українське населення становило абсолютну більшість у восьми губерніях імперії, зокрема: Волинській

(70,1 %), Катеринославській (68,9 %), Київській (79,2 %), Подільській (80,9 %), Полтавській (92,98 %), Харківській (80,6 %), Херсонській (53,5 %) та Чернігівській (66,4 %). Водночас на безпосередньо дотичних до зазначених губерній землях у межах імперії проживало: у Бессарабській губернії – 379 698 українців, у Воронезькій – 915 883, у Курській – 527 778, у Ставропольській – 319 817, у Таврійській – 611 121, в області Війська Донського – 719 655, у Кубанській області – 908 818. Крім того, українці компактно заселяли великі масиви територій Поволжя, Сибіру, Далекого Сходу та ін. [4, с. 38]. Тобто, на початку XX століття за чисельністю та розміром території компактного проживання український народ належав до кола найбільших європейських народів.

Слід зазначити, що основна маса українців (94,5 %) мешкала на той час у сільській місцевості. Водночас більшість українських городян проживала у малих містах і містечках. Внаслідок цього українська буржуазія була досить слабо розвинута, а українська інтелігенція була переважно сільською: три чверті українців, за своєю професією пов'язаних з інтелектуальною працею, проживали в сільській місцевості. Тобто, основним соціальним пластом, що зберігав українську національну самобутність напередодні національно-визвольної боротьби, було селянство. І як наголошує Б. Кравченко, що до революції і в перші роки після неї слово «український» практично було синонімом слова «селянський». При цьому, пише дослідник, «перед Першою світовою війною і революцією українці були народом, який ще не виробив чіткої національної свідомості і державність якого здавалася далекою мрією» [5, с. 17, 40].

Повалення самодержавства внаслідок Російської людної революції 1917 року стало поштовхом для зростання національно-визвольного руху українського народу. Прискореному зростанню національної самосвідомості широких українських верств сприяла, насамперед, легалізація українських політичних партій та громадських організацій, які навесні 1917 року розгорнули активну діяльність. Їхньою метою стало перетворення Російської імперії на федеративну республіку, в якій Україна мала б повну внутрішню суверенність та окремі від російських Установчі збори для вирішення всіх внутрішніх українських політичних питань [6, с. 66].

Вже на початку 1917 року представники українських політичних партій та громадських організацій утворили Українську Центральну Раду (далі – УЦР), головою якої обрали М.С. Грушевського.

Репрезентуючи інтереси українського народу УЦР за короткий час пройшла складний шлях від громадської організації до фактичного парламенту України.

Своєрідною демонстрацією українських національно-політичних прагнень став скликаний УЦР Український національний конгрес, що проходив у Києві 6-8 квітня 1917 року. В його роботі взяли участь понад 1500 делегатів, що представляли усі українські регіони Російської держави. У прийнятій резолюції його учасники вимагали автономії України у федеративній демократичній республіці Росія, а також українізації адміністративних, господарських органів і культурного життя. Делегати конгресу визнали УЦР представницьким органом України, кооптувавши до її складу своїх представників [7, с. 659]. Водночас зусилля УЦР на шляху здобуття автономії України підтримали скликані у Києві Всеукраїнські військовий, селянський, робітничий з'їзди, які також делегували до складу УЦР своїх представників.

Разом з тим спроби погодити автономію України з Тимчасовим урядом навесні 1917 року виявилися марними, а тому 10 червня 1917 року УЦР на II Всеукраїнському військовому з'їзді проголосила I Універсал «До українського народу, на Україні й поза її суцього», в якому встановлювалося, що «не відділяючись від усієї Росії ... народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям», а закони в Україні мають право ухвалювати тільки Українські Установчі збори. Втілюючи проголошені у I Універсалі декларації, УЦР 15 червня 1917 року створила уряд автономної України – Генеральний Секретаріат. Така рішуча державотворча діяльність УЦР змусила Тимчасовий уряд сісти за стіл переговорів, внаслідок яких останній визнав право України на автономію та погодився, щоб УЦР і Генеральний Секретаріат стали крайовими органами влади в Україні. У свою чергу УЦР зобов'язувалася визнати рішення майбутніх Всеросійських Установчих зборів, а до їх скликання не здійснювати жодних подальших заходів щодо розширення автономії України. Ці домовленості знайшли своє відображення у II Універсалі, схваленому 3 липня 1917 року. На підставі домовленостей з міністрами Тимчасового уряду УЦР розробила проект «Статуту Вищого Управління України». Проте новий Кабінет Міністрів Росії не затвердив його. Замість Статуту, який українці вважали рівнозначним конституції, було отримано Інструкцію Тимчасового уряду, в якій права автономії України значно обмежувалися, а до

компетенції Генерального Секретаріату вже не належали військові справи, транспорт, міжнародні зв'язки, продовольчі справи, пошта й телеграф, призначення урядовців. Більш того, влада Генерального Секретаріату тепер поширювалася лише на 5 із 9 українських губерній: Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і частково Чернігівську [8, с. 129-132].

Разом з тим соціально-економічна ситуація у державі з кожним днем погіршувалася. Розхитане війною економічне життя занепадало. Продовольчих запасів бракувало. Податків ніхто не платив. Зростала інфляція. Поліція та суд не функціонували, а з фронту масово втікали солдати, посилюючи безлад у країні. Наприкінці жовтня 1917 року внаслідок збройного повстання в Петрограді Тимчасовий уряд було усунуто, а до влади прийшли більшовики, які використали для легітимації захоплення влади інститут «рад». Так, II Всеросійський з'їзд рад, що відбувся 25-26 жовтня 1917 р., легалізував Жовтневий переворот, проголосив перехід влади у центрі і на місцях до рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, визначив програму діяльності радянської влади.

Делегати з'їзду прийняли відоzwу з'їзду «Робітникам, солдатам і селянам!», ухвалили підготовлені більшовиками декрети («Про повноту влади Рад», «Про мир», «Про землю», «Про скасування смертної кари», «Про армійські революційні комітети»), затвердили склад нового уряду (Раду Народних Комісарів) та обрали новий склад Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету Рад.

Зокрема, у відоzwі з'їзду повідомлялося про скинення Тимчасового уряду та перехід влади до з'їзду. В ній також наголошувалося, що «Радянська влада запропонує негайний демократичний мир всім народам і негайне перемир'я на всіх фронтах. Вона забезпечить безвідплатну передачу поміщицьких, удільних і монастирських земель у розпорядження селянських комітетів, відстоїть права солдатів, провівши повну демократизацію армії, встановить робітничий контроль над виробництвом, забезпечить своєчасне скликання Установчих зборів, потурбується про доставку хліба у міста і предметів першої необхідності у село, забезпечить всім націям, що населяють Росію, справжнє право на самовизначення» [9, с. 8].

Теза про забезпечення народам права на самовизначення була розвинута у декреті «Про мир». В ньому, зокрема, говорилося про «надання права вільним голосуванням, за повного виведення військ приєднуючої або взагалі більш сильної нації, вирішити без наймен-

шого примусу питання про форми державного існування цієї нації». В декреті також зазначалося, що для того, щоб ініціювати реалізацію цього права достатньо простого бажання населення і «не має значення, чи виражене це бажання у пресі, на народних зборах, у рішеннях партій або обуреннях і повстаннях проти національного гніту» [9, с. 12-15].

Більш розгорнуто принципи національної політики радянської влади були закріплені у прийнятій 2 листопада 1917 р. Декларації прав народів Росії. В ній, зокрема, проголошувалася:

- «1) Рівність і суверенність народів Росії.
- 2) Право народів Росії на вільне самовизначення, аж до відокремлення й утворення самостійної держави.
- 3) Скасування усіх і всіляких національних та національно-релігійних привілеїв і обмежень.
- 4) Вільний розвиток національних меншин і етнографічних груп, що населяють територію Росії» [9, с. 40].

Декларація була покликана стати правовою основою радянської національної політики. Однак між проголошеним правом і його реалізацією іноді існує велика прірва.

Разом з тим далеко не всі політичні сили країни погодилися визнати законність рішень II Всеросійського з'їзду рад. Механізми скликання з'їзду, його представницький склад (зокрема, брак депутатів селянських рад), хід роботи, та, нарешті, сама узурпація влади більшовиками, сприймалися більшістю політичних партій, суспільних організацій і громадських діячів колишньої Російської імперії, щонайменше, як вихід з'їзду за межі своєї компетенції та перевищення повноважень. Все це викликало значні протести різних політичних сил країни, у тому числі й УЦР.

Здобувши владу в результаті збройного повстання в Петрограді, більшовики будь-якими засобами намагалися поширити її на всю територію колишньої Російської імперії, у тому числі, й національні окраїни. В радянській історіографії цей процес опанування територіями традиційно називався «тріумфальною ходою Радянської влади». Відбувався він як мирним, так і збройним шляхами. Наприклад, навіть у Москві радянська влада встановилася лише 3 листопада в результаті кровопролитної боротьби.

Характерно, що спроби взяти під контроль територію України уряд Леніна розпочав здійснювати вже з перших днів свого існування. Символічно, що перший збройний загін для «всебічної допо-

моги трудящим України в їх боротьбі з контрреволюцією» виїхав в Україну на бронепоезді ще 2 листопада 1917 р. – в день проголошення Раднаркомом Радянської Росії «Декларації прав народів Росії», а напутнє слово петроградським бійцям за радянську владу в Україні виголосив один із авторів цієї Декларації – В.І. Ленін. Тобто вождь більшовиків, який у дожовтневий період неодноразово публічно виступав на захист «права України на вільне відокремлення від Росії», менш як за тиждень після захоплення влади вже особисто надихав бійців загону та бронепоезду: «... їхати в Україну і по шляху пересування надавати допомогу на місцях в організації радянської влади, створювати військкредми, партійні осередки» [10, с. 22].

Наприкінці жовтня 1917 р. в Україні також мали місце певні хаотичні спроби місцевих більшовиків взяти владу у свої руки. Зокрема, 29-31 жовтня 1917 р. така спроба відбулася в Києві. Щоправда, як справедливо вказує В. Верстюк, збройний конфлікт між більшовицькими загонами та загонами штабу Київського військового округу не можна характеризувати як збройне повстання. У діях більшовиків у Києві бракувало організованості. Вони не мали єдиного керівництва і плану дій, не намагалися захопити ключові комунікації міста тощо. Це були окремі збройні сутички, іноді цілком випадкові [11, с. 199-201].

УЦР виступила посередником у збройному конфлікті. 31 жовтня було утворено узгоджувальну комісію для вироблення умов припинення військових дій у Києві. До складу комісії увійшли представники від усіх політичних таборів, у тому числі й більшовики. Комісія розробила ряд заходів для стабілізації ситуації у місті, а також замінила керуючого штабом Київського військового округу. Крім того, було офіційно зафіксовано перехід влади в Києві до УЦР, яка мала діяти у згоді з міським самоврядуванням та радами робітничих і солдатських депутатів [12, с. 383-384].

3 листопада 1917 р. VII сесія УЦР прийняла рішення про поширення влади Генерального секретаріату на всю територію України в її етнографічних межах та розширення сфери його компетенції, увівши до його складу нових генеральних секретарів. Зокрема, в опублікованій у зв'язку з цим «Відозві Генерального секретаріату Центральної Ради» сповіщалося: «Центральний уряд всієї Росії не має змоги управляти державним життям. Цілі краї залишилися без правлячих центрів. Тому зростає замішання політичне, господарське й суспільне. З огляду на те Секретаріат доповнюється тимча-

сово генеральними секретарями для справ: харчових, військових, судових, поштових, телеграфічних і комунікаційних. Компетенція Генерального секретаріату поширюється на всі ті губернії, де більшість населення складається з українців. Тому губернії Херсонська, Харківська, Катеринославська й Таврійська (без Криму) включаються в територію України» [13, с.449-450].

7 листопада на засіданні Малої Ради УЦР було прийнято III Універсал, в якому проголошувалось, що «Віднині Україна стає Українською Народною Республікою.

Не відділяючись від Російської Республіки й зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Російська Республіка стала федерацією рівних і вільних народів». Універсалом також встановлювалося, що «До Установчих Зборів України вся влада творити лад на наших землях, давати закони й правити належить нам, Українській Центральній Раді, й нашому правительству – Генеральному Секретаріатові України». Вибори до Українських Установчих зборів призначалися 27 грудня, а днем їх скликання мало стати 9 січня 1918 р. [13, с. 426-429].

Оцінюючи значення III Універсалу А. Яковлів зазначав, що цим актом в Україні було встановлено «демократичну, народоправну державу», яка характеризувалася «автономною, себ-то самостійною верховною владою, нічим не обмеженою щодо всіх без виключення справ внутрішнього державного ладу, законодавства, суду й управління». Тільки «у відношенні до інших держав У.Н.Р. була формально обмежена» положеннями III Універсалу щодо федеративного зв'язку з Росією [14, с. 16].

III Універсалом визначалася територія УНР, до якої зараховувались усі губернії, в котрих українці складали більшість, зокрема, Київська, Подільська, Волинська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Катеринославська, Херсонська та Таврійська (без Криму). Водночас наголошувалось, що «Остаточне визначення границь Української Народної Республіки, як щодо прилучення части Курщини, Холмщини, Вороніжчини, так і суміжних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді зорганізованої волі народів» [13, с. 427].

У документі також проголошувалися основні соціально-економічні та політичні принципи функціонування нової держави та бралися певні зобов'язання, зокрема: 1) скасовувалося право приватної власності на поміщицькі, удільні, монастирські та інші землі нетру-

дового призначення; 2) встановлювався 8-годинний робочий день; 3) запроваджувався державний контроль над продукцією промисловості; 4) зобов'язувалося якнайшвидше розпочати переговори щодо встановлення миру; 5) скасовувалася смертна кара та оголошувалася амністія політичним арештантам; 6) зобов'язувалося зміцнити та поширити права місцевого самоврядування; 7) закріплювалися загальнолюдські демократичні свободи слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканості особи і помешкання, а також можливості уживання місцевих мов у стосунках з усіма установами; 8) зобов'язувалось рятувати від голоду не лише український народ, а й фронт та великі частини Російської республіки.

Зазначимо, що перераховані вище принципи та зобов'язання, значною мірою, перекликалися зі змістом законодавчих актів ухваленних II Всеросійським з'їздом рад. Однак, на відміну від Ленінських декретів, недостатня прописаність яких мусіла компенсуватися революційною правосвідомістю мас, українські проголошення були дещо поміркованіші, а їх реалізація передбачала попереднє напрацювання відповідної законодавчої бази.

Наголосимо, що акт проголошення УНР не викликав жодних заперечень з боку обраного на II Всеросійському з'їзді рад нового уряду Російської Республіки. Адже він цілком відповідав нормам прийнятих радянською владою установчих правових актів (Декрету «Про мир», «Декларації прав народів Росії» та ін.). Більш того, в оголошеному 4 грудня 1917 року (тобто, майже через місяць після утворення УНР) Ультиматумі Раднарком офіційно визнав Українську республіку (хоча і в радянській формі), а також її право на повне відокремлення від Російської республіки.

Висновки. Таким чином, напередодні проголошення УНР український народ за чисельністю і територію розселення належав до кола найбільших європейських народів. Проживаючи суцільною компактною масою, українці становили абсолютну більшість населення у Волинській, Катеринославській, Київській, Подільській, Полтавській, Харківській, Херсонській, Чернігівській та у північних повітах Таврійської губернії Російської імперії. Все це складало об'єктивну просторову та соціумну (територія та населення) основу для розгортання національно-визвольних та державотворчих процесів в Україні. Повалення самодержавства внаслідок Російської лютневої революції 1917 року та легалізація діяльності українських політичних партій та громадських організацій зумовили швидкий

розвиток національної самосвідомості широких верств українського населення, а організуючу роль у державотворчій діяльності українського народу відіграла УЦР. Зважаючи на ліквідацію внаслідок жовтневого більшовицького перевороту Тимчасового уряду, єдиною легітимною владою на українських територіях залишались УЦР та Генеральний секретаріат. Реалізуючи тисячолітні прагнення українського народу УЦР у III Універсалі проголосила утворення УНР, що стало закономірним результатом розвитку українського національно-визвольного руху.

Бібліографічний список:

1. Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917 - 1921 років : Указ Президента України від 22.01.2016 № 17/2016. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/17/2016>
2. Про затвердження плану заходів з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917-1921 років та вшанування пам'яті її учасників на період до 2021 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.10.2016 № 777-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/777-2016-p>
3. Троцкий Л. Д. История русской революции. М. : Изд. центр «Терра» : Республика, 1997. Т. 2. Ч. 2. 317 с.
4. Первая Всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. / Под ред. Н.А. Тройницкого. Вып. 7 : Наличное население обоего пола по уездам с указанием числа лиц преобладающих родных языков. С.-Петербург, 1905. 38 с.
5. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. / Пер. з англ. К. : Основи, 1997. 423 с.
6. Барановська Н. М., Макачук О. Г. Український національно-визвольний рух у контексті революційної боротьби за відновлення державності України (березень 1917 – квітень 1918 рр.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2008. № 612 : Держава та армія. С. 65-72.
7. Хміль І. В. Всеукраїнський національний конгрес 1917 р. *Енциклопедія історії України*: Т. 1: А-В / Редкол. : В.А. Смолій (голова) та ін. К. : Наукова думка, 2003. 688 с.
8. Кузьменко В. Б. Радянська Україна : проект і реалізація (1917 - 1924 рр.). Специфіка державотворення крізь призму національної політики більшовиків : монографія. О., 2008. С. 127-134.
9. Декреты Советской власти / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, Ин-т истории акад. наук СССР. Т. 1. М. : Гос. изд-во полит. литературы, 1957. 624 с.
10. Лондарский М. Встречи с Лениным. *Ленин и Октябрьское вооруженное восстание в Петрограде. Воспоминания*. Ленинград, 1956. С. 20-25.
11. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада : навч. посібник. К. : Заповіт, 1997. 344 с.

12. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2 т. / Упор. В.Ф. Верстюк (кер.) та ін. К. : Наук. думка, 1996. Т. 1. С. 383-384.
13. Національні процеси в Україні : історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. Ч. 1 / Упоряд. : І.О. Кресіна (керівник), В.Ф. Панібудьласка; За ред. В.Ф. Панібудьласки. К. : Вища шк., 1997. Ч. 1. 583 с.
14. Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України 1917-1920 : Навч. посібник. К. : Либідь, 1997. 208 с.

In the article in the historical-legal aspect are considered the issues of socio-economic, political and legal grounds for the proclamation of the Ukrainian People's Republic. Particular attention is paid to the problems of the legitimacy of the UPR. It is emphasized that the proclamation of the UNR was a logical consequence of the Ukrainian national liberation struggle.

Keywords: history of Ukraine, Ukrainian national republic, Ukrainian national liberation struggle, problem of legitimacy of UNR.

УДК 321.7+342.25+342.72/.73

Пехник А.В., Дзюбенко Ю.М., НУ «ОЮА»

БЕЗПОСЕРЕДНЯ ДЕМОКРАТІЯ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ НАРОДОВЛАДДЯ В УКРАЇНІ (МІСЦЕВИЙ РІВЕНЬ)

Розглядаються ключові аспекти народовладдя та безпосередньої демократії на місцевому рівні. Дається аналіз розуміння ключових термінів та понять, їх сутнісні характеристики та зміст. Увагу приділено взаємозв'язку рівноправності та демократії, правової держави та свободи. Викладені пропозиції щодо подальших наукових напрямків дослідження.

Ключові слова: демократія, вибори, народовладдя, безпосередня демократія, свобода, рівноправність, права людини, самоуправління.

Постановка проблеми. В юридичній науці народовладдя визначається як належність влади народові. Народовладдя може мати формальний зміст, але його нормативне закріплення ще не означає реальної влади народу. Конституція України визнає народ носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні. Український народ здійснює владу безпосередньо, через органи державної влади і органи місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 5 Конституції України). Народовладдя є вираженням демократії та реалізується через безпо-

12. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2 т. / Упор. В.Ф. Верстюк (кер.) та ін. К. : Наук. думка, 1996. Т. 1. С. 383-384.
13. Національні процеси в Україні : історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. Ч. 1 / Упоряд. : І.О. Кресіна (керівник), В.Ф. Панібудьласка; За ред. В.Ф. Панібудьласки. К. : Вища шк., 1997. Ч. 1. 583 с.
14. Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України 1917-1920 : Навч. посібник. К. : Либідь, 1997. 208 с.

In the article in the historical-legal aspect are considered the issues of socio-economic, political and legal grounds for the proclamation of the Ukrainian People's Republic. Particular attention is paid to the problems of the legitimacy of the UPR. It is emphasized that the proclamation of the UNR was a logical consequence of the Ukrainian national liberation struggle.

Keywords: history of Ukraine, Ukrainian national republic, Ukrainian national liberation struggle, problem of legitimacy of UNR.

УДК 321.7+342.25+342.72/.73

Пехник А.В., Дзюбенко Ю.М., НУ «ОЮА»

БЕЗПОСЕРЕДНЯ ДЕМОКРАТІЯ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ НАРОДОВЛАДДЯ В УКРАЇНІ (МІСЦЕВИЙ РІВЕНЬ)

Розглядаються ключові аспекти народовладдя та безпосередньої демократії на місцевому рівні. Дається аналіз розуміння ключових термінів та понять, їх сутнісні характеристики та зміст. Увагу приділено взаємозв'язку рівноправності та демократії, правової держави та свободи. Викладені пропозиції щодо подальших наукових напрямків дослідження.

Ключові слова: демократія, вибори, народовладдя, безпосередня демократія, свобода, рівноправність, права людини, самоуправління.

Постановка проблеми. В юридичній науці народовладдя визначається як належність влади народові. Народовладдя може мати формальний зміст, але його нормативне закріплення ще не означає реальної влади народу. Конституція України визнає народ носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні. Український народ здійснює владу безпосередньо, через органи державної влади і органи місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 5 Конституції України). Народовладдя є вираженням демократії та реалізується через безпо-

середню (пряму) демократію і представницьку (непрямую) демократію. Перш за все треба звернути увагу на те, що не існує ніяких законних механізмів для здійснення народом влади «безпосередньо» або через «інші форми безпосередньої демократії», окрім референдуму. Більше того, проблеми також в тому, як народ може безпосередньо здійснювати волевиявлення, тобто приймати рішення, обов'язкові для виконання всіма громадянами та органами державної влади. Ми маємо закон «Про всеукраїнський референдум», але ця форма народовладдя є настільки могутньою зброєю, що користуватись нею можна лише у виняткових випадках, для вирішення справді глобальних рішень. Тому, актуальності ця проблема набуває й сьогодні, особливо в аспекті тих кризових явищ, які відбуваються в нашій державі. Розуміння та сучасне трактування народовладдя та демократії сьогодні є одним з важливих завдань української юридичної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Найбільш активно досліджувалися проблеми здійснення народного волевиявлення як на загальнодержавному, так і місцевому рівнях. Це роботи, що стосуються виборчої системи. Такі автори як О. Батанов, І. Кресіна, О. Лавринович, Ю. Тодика, В. Шаповал, Ю. Шведа, інші науковці безпосередньо в своїх публікаціях торкалися цих питань. Досить цікавою є робота Д. Співака, який досліджував інститут місцевого самоврядування в комунікативному політичному процесі України, і зокрема, аналізував питання народовладдя та демократії. Але, хотілося б звернути увагу на те, що ці поняття мають міждисциплінарний характер, тому й розглядати їх потрібно комплексно, з різних позицій та підходів.

Метою даної статті є визначення демократії як форми реалізації народовладдя в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як визначає Шипілов Л.М., принцип народовладдя належить до тих явищ суспільного життя, які в процесі історичного розвитку піддаються чи найбільшим якісним змінам, що вимагає вищого, порівняно з попереднім, рівня пізнання, поглибленого проникнення як у сам феномен народовладдя, так і в його взаємовідносини з іншими явищами і процесами, що відбуваються в сучасному житті. Тому перед юридичною наукою (як і деякими іншими науками) періодично, на певних історичних етапах розвитку виникає необхідність повернення до розгляду ідеї народовладдя, уточнення, а часом і суттєвого переосмислення деяких попередніх позицій з урахуванням сучасних ре-

алій [8, с. 5]. Зокрема, цей термін, на мою думку, обов'язково слід розглядати з терміном «демократія».

Термін «демократія» є одним з найпоширеніших та найдискусійніших в науці. А.Лейпхарт відзначав, що демократія - це поняття, яке загалом не піддається визначенню [3, с. 133]. Безумовно, найпоширенішим є визначення демократії як народовладдя, що відповідає перекладу цього терміну з давньогрецької мови. Крім того, в науці існують концепції, що визначають демократію як форму держави, форму державного устрою, політичний режим, політичний світогляд, політичний цінність та політичний рух. Автори, що дотримуються різних концепцій, разом з тим як ознаки демократії в усіх цих значеннях називають свободу та політичні права особистості, рівність індивідів, владу більшості при повазі прав меншості, пріоритет прав людини над правами держави. Сукупність цих моральних, політичних, правових цінностей, поділюваних суспільством, складає сутність демократії. Ці цінності мають загально-цивілізовану основу, в них втілені моральні представлення людей про характер взаємин у демократичній державі та суспільстві. Вони є основою демократичного світогляду та прогресу і є цінністю сучасного суспільства.

Ці моральні та політичні цінності в сучасних держав одержали своє правове втілення та міжнародне визнання. У зв'язку із цим, представляється актуальною думка Т. Парсонса про те, що подібні цінності виходять за рамки будь-якого конкретного співтовариства. Вони пронизують усю систему сучасних суспільств [5, с. 240]. Із цього погляду вирішального значення набуває питання про єдину, для всіх сучасних суспільств, систему цінностей. Завдяки наявності системи моральних і політичних цінностей, які схвалюються, а потім і підтримуються прихильниками різних політичних, філософських, моральних рухів, групами з різними соціально-економічними інтересами, в рамках демократії, у тому числі й безпосередньої, сполучаються плюралізм і консенсус.

Юридична наука традиційно визначає демократію через форму держави та як політичний режим. Слід зазначити, що не існує й єдиного розуміння про народ, суспільство, місцеве співтовариство, владу та самоврядування, гуманізм та справедливість. Однак, нормальний еволюційний розвиток суспільства та держави припускає підтримку більшістю народу або місцевого співтовариства основних, загально-цивілізованих засад, без яких немислимою є безпосередня

демократія як народовладдя. Без цих початків, без цих цінностей безпосередньої демократії неможливий перехід від традиційного суспільства до техногенної цивілізації. Інформаційна техногенна цивілізація здійснюється лише при наявності широкого обміні інформацією, відкритому доступі до неї.

Енциклопедичний юридичний словник визначає народовладдя як один з істотних елементів демократії в її сучасному загальноприйнятому розумінні. Саме народовладдя в основному тотожне більш вживаному в науці поняттю народного суверенітету [9].

Як правильно зазначає Л. М. Шипілов, народовладдя як соціокультурний феномен актуалізує своє буття в державі через відповідні зовнішні інституалізовані прояви – форми здійснення народовладдя [8, с. 97]. На думку Ю. Ганжурова народовладдя це своєрідний горизонт, до якого можна рухатися все життя. Він вважає, що громадянам потрібна ідея народовладдя. Саме вона робить народ психологічно причетним до влади, а інститути громадянського суспільства, які її експлуатують, – помітними складовими політичної системи [1, с. 19].

Як вже зазначалося, Конституція України не вживає терміну «народовладдя», однак, у ст. 5 вказується, що Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. За Конституцією України народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії (стаття 69). Виключно народові належить право визначати і змінювати конституційний лад в Україні, яке не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами (частина третя статті 5). Положення «носієм суверенітету... є народ» закріплює принцип народного суверенітету, згідно з яким влада Українського народу є первинною, єдиною і невідчужуваною, тобто органи державної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють владу в Україні, що походить від народу. У Рішенні Конституційного Суду України від 11 липня 1997 року N 3-зп справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України статті 98 Конституції України зазначено, що прийняття Конституції України Верховною Радою України було безпосереднім актом реалізації суверенітету народу (абзац перший пункту 4 мотивувальної частини) [6].

Безпосередня демократія як форма прямого волевиявлення членів місцевого співтовариства є похідною від більш загального

поняття «демократія». Вона є частиною більш загальної системи, і тому, безпосередня демократія характеризується ознаками, властивими демократії в цілому. Безпосередня демократія на місцевому рівні припускає, насамперед, прийняття рішень більшістю при повазі прав меншості. З моменту появи безпосередньої демократії як форми самоврядування дискусійним було питання про способи його досягнення. Отже, самоврядування в аспекті загальної згоди з прийнятими рішеннями є теоретично та практично нездійсненим. Безпосередня демократія у чистому вигляді, загалом, є неможливою, а є сворідною ілюзією (утопією). Тому, в сучасній науці безпосередня демократія асоціюється, як правило, з прийняттям рішень більшістю голосів.

Для розуміння безпосередньої демократії актуальною є проблема взаємин більшості та меншості місцевого співтовариства. У радянській юридичній літературі характер таких відносин визначається однозначно як підпорядкування меншості більшості. При цьому, не згадується другий аспект цих взаємин, а саме - гарантування та захист прав і інтересів меншості.

Свобода є однією з головних цінностей та є сутнісною характеристикою людини. Разом з тим, вона є найважливішою цінністю, що визначає мету, зміст безпосередньої демократії та складається з особистої, політичної, соціально-економічної та культурної свобод. У цьому випадку, виділяються найбільш важливі форми прояву свободи особи, залежно від сфер соціального життя, де вони здійснюються. Свобода особи включає свободу думки, слова, совісті, об'єднань, інформації, зборів, мітингів, вуличних ходів, демонстрацій, пікетування, подачі петицій, участі у виборах і референдумах. Оскільки основні політичні права необхідні для підтримки демократичного процесу, народ, що довірив себе демократичним механізмам, повинен ці права зберігати. І навпаки, якби народ свідомо намірився допустити порушення прав, він засвідчив би тим самим, свою відмову від демократичного механізму. В умовах стійкої безпосередньої демократії внутрішня потреба в захисті всіх основних політичних прав стала б істотною складовою частиною політичної культури.

У зв'язку із цим, свобода особи повинна бути сполученою з самодисципліною в її економічному, соціокультурному та державно-політичному вимірах. Свобода особи припускає підпорядкування індивіда нормам і правилам соціального життя, заради досягнення

громадської згоди. Ще А. де Токвіль вказував, що в Європі досягнення політичної свободи пов'язується саме з ґрунтовним руйнуванням державного правління, у той час як для зменшення всевладдя держави не обов'язково руйнувати саму систему влади та самоврядування. Досить лише передати цю владу в різні руки. В результаті такого поділу сила влади стає не настільки небезпечною для свободи громадян. Свій висновок А. Токвіль зробив за допомогою вивчення американського досвіду організації влади на основі сформованого там місцевого самоврядування при збереженні за останнім виключної компетенції в сфері місцевих інтересів окремих співтовариств. Свобода реалізується не шляхом відділення місцевих співтовариств від суспільства та держави, а за допомогою встановлення надійних і зручних каналів повідомлення між ними, завдяки яким держава, а також органи місцевого самоврядування стають сильною й загальнодоступною організацією реалізації свобод людини в рамках муніципальних утворень [7, с. 76].

Безпосередня демократія припускає економічну незалежність особистості, що є основою для незалежних суджень, вільного волевиявлення та голосування. Без економічної свободи політична воля обертається беззмисловою фікцією, ілюзією. Вільною людиною, яка володіє власністю, не можна управляти деспотично.

Проблема співвідношення приватної власності й волі індивіда є досить актуальною для розуміння змісту безпосередньої демократії на місцевому рівні. Тут можна виділити дві основні концепції. Прихильники першої встановили пряму залежність між рівнем індустріалізації та модернізації сукупного суспільного продукту на одиницю населення та безпосередньою демократією. Так, С.Ліпсет вважає, що чим більше нація процвітає економічно, тим більше шансів для того, щоб ця нація стала демократичною. На його думку для того, щоб процес демократизації став незворотнім та життєздатним, необхідним є досить тривалий період постійного економічного зростання [4, с. 125].

Невід'ємною цінністю, складовою частиною змісту безпосередньої демократії як форми місцевого самоврядування, з якою її найбільше отожднюють, є рівноправність індивідів. Демократична держава гарантує рівність усіх без винятку громадян перед законом, рівні права участі в політичному житті та рівність можливостей у соціально-політичній сфері. По суті, ця рівність можливостей, встановлення загально-громадянських стандартів політичного викори-

стання прав і свобод людини, не виключає реальних розходжень між громадянами за обсягом політичних ресурсів, що перебувають в їхньому розпорядженні.

Співвідношення свободи та рівноправності є частиною більш загальної проблеми співвідношення індивідуалізму, його меж, з одного боку, і колективізму - з іншого. Проблема співвідношення індивідуалізму та колективізму на місцевому рівні є актуальною для України. Особливістю українського демократизму були здатність цінувати свободу та політичні права особистості, пріоритет суспільства та держави над індивідом. Протиріччя між свободою та рівністю, волею та справедливістю, індивідуалізмом і колективізмом - одна з кардинальних проблем людського існування, змісту безпосередньої демократії.

Соціальну основу безпосередньої демократії в рамках муніципальних утворень становлять економічні, професійні, етнічні, релігійні, регіональні та інші групи громадян, які суперничають між собою в боротьбі за вплив на прийняття рішень і дії органів місцевого самоврядування. Аналізуючи саме плюралістичні концепції, можна говорити про те, що арбітром, що зберігає рівновагу інтересів та забезпечує саморегулювання місцевого співтовариства є органи місцевого самоврядування, які повинні виключити монополію однієї з груп на прийняття рішень і дії органів місцевого самоврядування в інтересах лише якого-небудь однієї верстви. Цьому, в чималому ступені, покликаний сприяти склад органів місцевого самоврядування, що представляє інтереси різних соціальних, національних, професійних, вікових груп місцевого співтовариства. Виконання ролі арбітра припускає підтримку органами місцевого самоврядування соціально незахищених груп і індивідів з метою підвищення їхніх життєвих шансів і зміцнення соціальної справедливості.

Однак і плюралістичні концепції демократії зазнають критики, причому з протилежних позицій. Прихильники теорії ліберальної демократії критикують її за: обмеження свободи на користь рівності. Взаємозалежність проблеми рівності з плюралізмом відзначав ще Т. Парсонс. Характерне для плюралістичної системи функціонування місцевого співтовариства прагнення до рівноваги між ціннісною установкою на рівність, з одного боку, і нерівністю, що випливає з функціональної ефективності, з іншого, сполучено в сучасних співтовариствах зі складними інтегративними проблемами [5, с. 241].

Представники колективістських теорій демократії недоліками плюралістичної концепції вважають низький рівень участі громадян в групах інтересів. Тому, модель безпосередньої демократії, побудована на плюралістичних засадах не буде владою більшості. В місцевих співтовариствах існує глибока нерівність ресурсів політичного впливу: є не досить організовані групи з малими ресурсами політичного впливу (безробітні, пенсіонери, інваліди й т.д.) і є олігархічні групи, здатні визначати результати виборів. У результаті муніципальне утворення в особі його органів, в реальності не можуть бути нейтральними арбітрами, оскільки звичайно перебувають під впливом капіталу, олігархів, бюрократії та профспілок.

Невід'ємною цінністю безпосередньої демократії є пріоритет прав людини в рамках місцевого співтовариства. Ідея пріоритету прав особистості є невід'ємною складовою частиною вчення про природні, невідчужувані права людини, які знаходяться вище муніципальної влади та покликані стати її обмежником, утримувати її від сваволі та насильства. Не може існувати визнання цінності місцевого співтовариства, місцевого самоврядування, якщо при цьому не визнається вища цінність людини та громадянина. Місцеве співтовариство, яке не здатне визнавати цінність окремої людини, його законні права та інтереси, не може бути визнано демократичним, воно не здатне на справжнє місцеве самоврядування.

Таким чином, безпосередня демократія в системі місцевого самоврядування та правової держави перебувають у системній єдності і як раціональні політико-правові форми соціального життя належать до фундаментальних, загальнолюдських цінностей. Невід'ємними ознаками правової держави, цінностями безпосередньої демократії, місцевого самоврядування є права, свободи людини, рівність громадян перед законом і судом. І правова держава, і безпосередня демократія в системі місцевого самоврядування є способом поєднання влади та свободи. У цьому змісті вони рівноцінні. Обмеження однієї з названих політико-правових форм соціального життя не може не позначитися на іншій. Отже, цінностями, що становлять суть, зміст безпосередньої демократії на місцевому рівні є: влада більшості при повазі прав меншості; свобода особи; рівноправність індивідів; пріоритет прав особистості в рамках місцевого співтовариства.

Безпосередня демократія як механізм самоврядування на місцевому рівні представляє сукупність інститутів, процедур, спрямованих на агрегацію переваг індивідів у групове рішення. Мінімальний

набір демократичних інститутів, процедур містить у собі ті, що забезпечують реалізацію системи цінностей, що становлять сутність, зміст безпосередньої демократії на місцевому рівні. Безпосередня демократія як система цінностей реалізується за допомогою таких основ конституційного устрою як: плюралізм; виборність; верховенство закону й, насамперед, Конституції. Перелік даних інститутів дозволяє їх охарактеризувати як головним чином небюрократичні.

Цінності, що становлять зміст безпосередньої демократії, реалізуються за допомогою встановлення надійних транспарентних для громадян каналів повідомлень між їхніми об'єднаннями та органами місцевого самоврядування. Виступаючи одночасно і як агенти конфлікту між різними інтересами, і як інструмент досягнення згоди або консенсусу між ними, об'єднання громадян здобувають функції поєднання між суспільством і світом політичного, поєднуючи їх у нерозривне ціле.

На думку прихильників безпосередньої демократії її переваги полягають у тому, що вона: дає більше можливостей у порівнянні із представницькою демократією для вираження волі та інтересів місцевого співтовариства; забезпечує міцну легітимацію місцевої влади, подолання політичного відчуження громадян; розширює за рахунок участі багатьох людей інтелектуальний потенціал політичних рішень; розвиває суспільну активність населення; сприяє вільній самореалізації та самоствердженню особистості, її розвитку в цілому; забезпечує ефективний контроль за політичними інститутами й посадовими особами; запобігає зловживання владою, відрив правлячої еліти від місцевого співтовариства, бюрократизацію чиновництва.

Супротивники безпосередньої демократії відзначають наступні слабкі сторони, властиві їй: низьку ефективність прийнятих рішень внаслідок недостатньої компетентності, безконтрольність та безвідповідальність населення; підвищення небезпеки виникнення тоталітаризму та авторитаризму, оскільки маси піддаються ідеологічним впливам і схильні до зрівняльності; небажання населення брати участь у вирішенні питань місцевого значення.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Виходячи з такого розгляду складових безпосереднього здійснення народовладдя, хочу погодитися з думкою Шипілова Л.М., який вважає, що можна виокремити наступні елементи її визначення: - волевиявлення народу; - пряме (домінування елементу безпосередності) волевиявлення народу; - з питань,

що являють суспільний інтерес; - у формах, що не суперечать праву; - така владна діяльність завжди тягне юридичні наслідки; - на системі представницької ієрархії покладається обов'язок гарантування і втілення такого волевиявлення. Відтак, можна дати наступне визначення безпосередньої форми здійснення народовладдя – це пряме владне волевиявлення народу, що тягне юридичні наслідки, з суспільно-значущих питань у формах, яке не суперечать праву та яке гарантується і забезпечується державою [7, с. 107].

Характеристика безпосередньої демократії як механізму самоврядування припускає пошук відповіді на питання про методи та засоби побудови стабільного та справедливого місцевого співтовариства серед громадян, розділених між собою різними релігійними, філософськими та моральними доктринами. Необхідні інституціональні структури, які могли б забезпечити реалізацію системи цінностей, що становлять сутність безпосередньої демократії, відгородити місцеве співтовариство від можливих моральних недосконалостей політиків.

Головною проблемою співвідношення представницької та безпосередньої демократії зводиться до з'ясування обсягу безпосередньої демократії, можливого в системі місцевого самоврядування в сполученні з представницькою демократією. З технічної точки зору цей обсяг міг би бути порівняно більшим. Багато інститутів безпосередньої демократії (місцеві референдуми, загальні збори громадян за місцем проживання в містах) недостатньо поширені, а деякі (обговорення проектів рішень органів місцевого самоврядування, народна правотворча ініціатива) не використовуються. Таким чином, ці форми демократії взаємно переплетені, органічні та виступають єдиним цілим при аналізі системи місцевої демократії, пов'язаної з волевиявленням громадян.

Бібліографічний список:

1. Ганжуров Ю. Представницька демократія чи пряме народовладдя : критерії оцінки. *Політичний менеджмент*, 2011, № 5, С. 13-18.
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України* від 23.07.1996 - 1996 р., № 30, Ст. 141.
3. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах. Сравнительное исследование. М. : Ad Marginem, 1997. 288 с.
4. Липсет М. Политический человек : социальные основания политики / Пер. с англ. Е. Г. Генделя, В. П. Гайдамака, А. В. Матешук. Москва : Мысль, 2016. 612 с.
5. Парсонс Т. О понятии «политическая власть». *Политология : хрестоматия*

- / Сост. М. А. Василик, М. С. Вершинин. М. : Гардарики, 1999. С. 239-247.
6. Рішення Конституційного Суду України від 05.10.2005 № 6-рп/2005 у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом). *Офіційний вісник України* від 26.10.2005 - 2005 р., № 41, стор. 31, стаття 2605, код акту 34045/2005.
 7. Токвиль А. Демократия в Америке / Пер с франц. 2-е изд. М. : Весь мир, 2000. 560 с.
 8. Шипілов Л. М. Народовладдя як основа демократичної держави : Монографія. Харків : Видавництво «ФІНН», 2009. 216 с.
 9. Энциклопедический юридический словарь. URL: <http://law-enc.net/>

The key aspects of democracy and direct democracy at the local level are considered. An analysis of the understanding of key terms and concepts, their essential characteristics and content is presented. Attention is paid to the relationship between equality and democracy, the rule of law and freedom. Suggestions for further research directions.

Keywords: democracy, elections, democracy, direct democracy, freedom, equality, human rights, self-government.

УДК 343.2.01:[351.77:614.2](477)

Дутчак С.Р., ВНЗ «Національна академія управління»

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ПРАВ ПАЦІЄНТІВ

В статті проаналізовано сутність кримінально- правової політики у сфері забезпечення охорони прав пацієнтів. Розглянуто різні підходи до визначення ефективності такої політики. Визначено основні напрями кримінально-правової політики щодо удосконалення кримінально-правового забезпечення охорони прав пацієнтів, а саме: суспільні заходи, які мають застосовуватися для нейтралізації / мінімізації порушень прав пацієнтів; суто правові заходи, які є найбільш раціональними для зниження рівня порушення прав пацієнтів; комплекси інтегрованої взаємодії правових та не правових засобів виявлення системності порушення прав пацієнтів; застосування кримінально-правових засобів встановити щодо тих порушень, які завдають реальної суспільної шкоди. Доведено, що у разі виникнення подій злочинного порушення прав пацієнтів, роз-

- / Сост. М. А. Василик, М. С. Вершинин. М. : Гардарики, 1999. С. 239-247.
6. Рішення Конституційного Суду України від 05.10.2005 № 6-рп/2005 у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом). *Офіційний вісник України* від 26.10.2005 - 2005 р., № 41, стор. 31, стаття 2605, код акту 34045/2005.
 7. Токвиль А. Демократия в Америке / Пер с франц. 2-е изд. М. : Весь мир, 2000. 560 с.
 8. Шипілов Л. М. Народовладдя як основа демократичної держави : Монографія. Харків : Видавництво «ФІНН», 2009. 216 с.
 9. Энциклопедический юридический словарь. URL: <http://law-enc.net/>

The key aspects of democracy and direct democracy at the local level are considered. An analysis of the understanding of key terms and concepts, their essential characteristics and content is presented. Attention is paid to the relationship between equality and democracy, the rule of law and freedom. Suggestions for further research directions.

Keywords: democracy, elections, democracy, direct democracy, freedom, equality, human rights, self-government.

УДК 343.2.01:[351.77:614.2](477)

Дутчак С.Р., ВНЗ «Національна академія управління»

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ПРАВ ПАЦІЄНТІВ

В статті проаналізовано сутність кримінально- правової політики у сфері забезпечення охорони прав пацієнтів. Розглянуто різні підходи до визначення ефективності такої політики. Визначено основні напрями кримінально-правової політики щодо удосконалення кримінально-правового забезпечення охорони прав пацієнтів, а саме: суспільні заходи, які мають застосовуватися для нейтралізації / мінімізації порушень прав пацієнтів; суто правові заходи, які є найбільш раціональними для зниження рівня порушення прав пацієнтів; комплекси інтегрованої взаємодії правових та не правових засобів виявлення системності порушення прав пацієнтів; застосування кримінально-правових засобів встановити щодо тих порушень, які завдають реальної суспільної шкоди. Доведено, що у разі виникнення подій злочинного порушення прав пацієнтів, роз-

слідування подібних справ мають відбуватися за присутності у таких комісіях представників громадськості, правоохоронних органів та представників потерпілих. Наголошено на значенні медіації, як нового елементу кримінально-правової політики. Обернуто, що метою кримінально-правової політики у протидії порушенням прав пацієнтів має бути підвищення рівня соціальної довіри населення до держави, а результатом – спрямована дія державної влади на подолання системи порушення прав пацієнтів.

Ключові слова: кримінально-правова політика, охорона прав, пацієнти, кримінальне право, критерії ефективності права.

Ефективність кримінального права в цілому та окремих його напямів та положень прямо пов'язана з дією кримінально-правової політики. Як пише П. Л. Фріс, кримінально-правова політика «в першу чергу, базується на ефективності кримінально-правового закону і залежить від ефективності кримінально-правових норм та інститутів» [17, с. 233]. У той же час, від вдалим рішень кримінально-правової політики залежить належне кримінально-правове забезпечення тих чи інших прав, гарантованих в державі. Н. А. Савінова вказує, що така ефективність реалізується виключно через практичну реалізацію: «Кримінально-правове забезпечення, реалізуючи напрями кримінально-правової політики у нормах кримінального права, може забезпечити або, навпаки, спотворити ефективність кримінально-правової політики» [12, с. 246].

Враховуючи те, що дія норми кримінального права спрямована на досягнення задекларованої у ст. 1 КК мети, удосконалення кримінально-правових норм, що реалізуються кримінально-правовою політикою, мають спрямовуватися саме на підвищення ефективності. Але не ефективності норм, а кримінального забезпечення – в цілому.

Звернемося до деяких підходів оцінок ефективності, як кінцевої мети дії відповідної кримінально-правової політики; спробуємо визначити сутність основних кримінально-політичних заходів, направлених на удосконалення досліджуваного явища.

Ю. І. Римаренко вважає предметом оцінки ефективності усвідомлені наслідки регулювання, яке, на його думку - «форма соціального реагування відповідно до вимог норм права, заснована на усвідомленні суб'єктами права своїх прав та обов'язків» [10, с. 752]. Утім, поняття «регулювання» та «забезпечення», очевидно не збігаються, оскільки під регулюванням розуміють також «здійснюваний за до-

помогою всієї системи юридичних засобів вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування» [5, с. 26-27]. Тобто, регулювання – це більш активна дія, ніж застосування. Але обидві вони перебувають у межах «забезпечення».

При цьому, на думку О. І. Хорошильєва, «моментом творення норми права завершується перший етап руху права від його потенційного існування до дійсного. Результатом такого руху є вірне відображення потенціалів права у формальному приписі. Яке має два змісти. З одного боку – це показник ефективності права на шляху його руху від потенційності до формальної визначеності у вигляді нормативного припису, з іншої це умова реалізації, ефективної дії даної норми. При цьому ефективність дії права відрізняється від ефективності його реалізації» [18, с. 47]. Очевидно, саме у цьому полягає межа відмінності оцінок застосування і реалізації, які (обидва) поглинаються правовим забезпеченням, керованим кримінально-правовою політикою.

В цілому, відносно ефективності права, як і будь-якої іншою практичною діяльністю розуміють ступінь досягнення запланованого результату, міра досягнення постановленої мети [6, с. 319; 15, с. 461].

До критеріїв ефективності права віносять також строки і витрати, що необхідні для досягнення запланованої мети [8, с. 41-45; 13, с. 145-153; 14]. Так, відносно ефективності норм кримінально-правового регулювання М. В. Карчевський пише: «ефективним (у контексті прагматичної парадигми) кримінально-правове регулювання є тоді, коли обсяг фактичних соціальних витрат на його реалізацію відповідає обсягу необхідних соціальних витрат, зумовленому законотворчою та правозастосовною діяльністю у сфері кримінально-правового регулювання» [4, с. 4]. Однак, і питання також належать до регулювання кримінально-правової політики, оскільки, як стверджував М. І. Загородніков, остання є напрямом «...в рамках якого формулюються вихідні вимоги боротьби зі злочинністю за допомогою розробки та реалізації широкого кола попереджувальних заходів, створення і застосування правових норм матеріального, процесуального і виконавчого кримінального права, що встановлюють криміналізацію і пеналізацію, а коли потрібно – декриміналізацію і депеналізацію діянь...» (*курсив мій, С.Д.*) [2, с. 49].

Стосовно, навіть, абстрактного визначення ефективності права, існує низка різних підходів. Вони впливають на оцінку ефективності кримінального права, і тому потребують демонстрації. Так,

Н. М. Оніщенко вважає, що оцінка ефективності робить «акцент на якісних характеристиках права, законів, окремих норм» [7]. Однак, з такою позицією можна певним чином сперечатися: навряд чи, навіть, оптимальний закон може бути ефективним без відповідної його реалізації, безпосередньо активного регулювання суспільних відносин у динаміці – регулювання, і оцінки вимагає саме його застосування – реалізація його положень.

Досліджуючи ефективність застосування законодавства, Н. А. Розенфельд наводить аналогічні думки: «універсальним предметом для проведення моніторингу ефективності застосування законодавства є закони, аналіз яких демонструватиме як їх власну ефективність, так і ефективність законодавства у досліджуваній галузі (сфері)» [11, с. 10]. Але такий моніторинг є лише основою юридичного аналізу потенційної ефективності закону, адже вона орієнтує перспективи його реалізації.

Вона ж характеризує кримінально-правове забезпечення як «забезпечення нормального функціонування суспільних відносин, можливість реалізації членами суспільства прав користування найважливішими ресурсами, цінностями і благами, яке здійснюється за допомогою комплексу регулюючих та охоронних політико-правових заходів і правових засобів, які об'єктивізуються у нормах матеріального права» [12, с. 23]. Таким чином, фактично, ефективність норм права не може бути оцінена, а якщо вони не починають реалізовуватися. Отже, реалізація норм – регулювання суспільних відносин є кінцевим мірилом забезпечення законодавством тих чи інших гарантованих прав.

Слід також враховувати, що «розглядати, - як стверджує П. Л. Фріс, - ефективність кримінально-правової політики як просту суму ефективності окремих кримінально-правових норм та інститутів було б невідповідним. Вона визначається дією всього комплексу кримінально-правового регулювання. Кримінальне законодавство – КК України, являє собою систему, яка підкоряється законам системності і тому ефективність кримінально-правової політики є властивістю системи в цілому» [17, с. 233-234]. І така ефективність впливає на правове забезпечення: визначає, спрямовує, а потім - досліджує такий вплив, сприяє його належному розвитку.

При цьому, має бути чітко визначена і мета таких дій. Навіть, не на стратегічному рівні, а якнайменше на рівні розуміння законодавця чи правозастосувача.

З цих же позицій, але в контексті кримінально-правової охорони, виходила і Г. В. Чеботарьова, яка у 2011 р. писала: «Подолати негативні тенденції, що складаються в сфері охорони здоров'я, можна лише комплексом соціально-економічних й організаційно-правових заходів, в тому числі забезпеченням високих стандартів роботи медичних працівників, чіткою регламентацією їх професійної діяльності, вдосконаленням механізмів їх відповідальності за невинуватене створення загроз життю й здоров'ю людини, недбале чи несумлінне ставлення до виконання професійних обов'язків, злочинне використання можливостей медицини» [19, с. 3].

Корупційгенність відсутності протидії порушенням прав пацієнтів полягає у тому, що через відсутність ефективного втручання з боку правоохоронної системи держави, медична сфера, будучи достатньо професійно-специфічною, корпоративною, де, навіть, за наявності медичних комісій з лікарської етики, можливість нівелювати внутрішні розслідування на рівні етичних комісій лікарів зростає.

З одного боку, латентність, а з іншого боку можливість прикриття злочинних дій колег на тонкій грані між етичним кодексом лікаря та законодавчо встановленій необхідності покарання за вчинення злочину породжує корупційні механізми применшення вини, списання відвертих злочинних дій на «медичну помилку», або просто «відписатися» за формальними ознаками, не притягуючи лікаря до відповідальності¹. При цьому, зазначимо, що саме такі повсякденні

¹ Типовим прикладом останнього слугує практичний приклад прямої відписки керівника медичного підрозділу щодо звернення громадянина з приводу неналежного лікування. «Гр. Н. подав скаргу на дії медичного працівника амбулаторно поліклінічного закладу, мотивуючи її тим, що його син, 1985 р. н., звернувся до лікаря з приводу поганого самопочуття, гіпертермії, больового синдрому. Медик заспокоїла пацієнта, сказавши, що в нього грип і призначила медикаментозне лікування. Через кілька днів сина з лівобічною пневмонією і сильною інтоксикацією госпіталізували. Гр. Н. як батько вимагав у головного лікаря роз'яснити факт несумлінного виконання обов'язків лікарем-терапевтом. Головний лікар за 15 днів відповів заявнику, що, відповідно до чинного законодавства, а саме ст. 16 Закону України «Про звернення громадян», скарги в інтересах неповнолітніх осіб подаються їхніми законними представниками, до кола яких належить і батько. Але згідно зі ст. 32 Цивільного кодексу України, станом на сьогодні його син вже не належить до неповнолітніх осіб, а тому батько не має права подавати скаргу в його інтересах. Роз'яснень його звернення може відбутись тільки якщо заявник, як додаток до скарги, долучить документ, що належним чином посвідчить обсяг його повноважень (довіреність)» [9]. Отже, відписка за формальними ознаками стала причиною чергового не розслідуваного злочинного порушення пра людини.

системні злочини, як порушення прав пацієнтів, і відсутність ефективної їм протидії, і впливають на загальне ставлення населення до ефективності кримінально-правової політики в державі.

З цього випливає що суспільна небезпечність є категорією, якам може характеризувати не лише певні діяння (злочинні, наприклад), а й відсутність належного реагування політикою в сфері боротьби зі злочинністю на вчинення соціально шкідливих діянь.

Якщо виходити з наведеної раніше пропозиції В. К. Грищука стосовно методології кримінально-правової політики, то основними напрямками кримінально-правової політики щодо удосконалення кримінально-правового забезпечення охорони прав пацієнтів мають визначатися:

- 1) суспільні заходи, які мають застосовуватися для нейтралізації / мінімізації порушень прав пацієнтів;
- 2) суто правові заходи, які є найбільш раціональними для зниження рівня порушення прав пацієнтів;
- 3) комплекси інтегрованої взаємодії правових та не правових засобів виявлення системності порушення прав пацієнтів;
- 4) застосування кримінально-правових засобів встановити щодо тих порушень, які завдають реальної суспільної шкоди.

Найшвидше за все, такими визначальними для розвитку кримінально-правової політики заходами мають бути комісії експертів у галузі медицини, прав людини та правоохоронної діяльності, а також представники громадськості, якими мають розроблятися спеціальні пропозиції та рекомендації. Такі рекомендації, після широкого громадського обговорення, повинні ставати напрямками реалізації кримінально-правової політики у досліджуваній сфері.

Утім, очевидним аргументом працівників медичної сфери стосовно ефективності оцінки і кваліфікації, зокрема, порушення прав пацієнтів, є те, що пересічний слідчий не має можливості враховувати всі особливості належного дотримання прав пацієнтів через відсутність спеціальних медичних знань, які необхідні задля прийняття рішення про вину медичного працівника.

У той же час, суспільні очікування покарання винних медичних працівників спрямовані не на дію етичних комісій, а на реальний фінальний вплив держави на досліджувану сферу в цілому. Всі люди прагнуть отримувати належну і безпечну медичну допомогу в умовах дотримання прав пацієнта.

Тому, очевидно, що у разі виникнення подій злочинного порушення прав пацієнтів, на сьогоднішньому етапі, розслідування подібних справ

мають відбуватися за присутності у таких комісіях представників громадськості, правоохоронних органів та представників потерпілих. Такий контроль давав би удосконалити систему прозорості діяльності медичних етичних комісій і істотно полегшувати подальше розслідування у разі, коли підтверджується наявність в діяннях медичного працівника ознак складу злочину.

Говорячи про удосконалення норм кримінального права є специфічною посткриміналізаційною діяльністю, умовно можна було б назвати її «рекриміналізація», зокрема, у разі удосконалення положень норм КК, на нашу думку, такий процес має відбуватися за певними етапами так само, як і у разі криміналізації.

Етапи криміналізації П.Л. Фріс рекомендує визначати як: «а) вивчення поширеності конкретних діянь і оцінка типовості їх як форми вияву антигромадської поведінки; б) установлення динаміки здійснення вказаних діянь з огляду на причини і умови, що їх породжують; в) визначення заподіюваного такими діяннями матеріального і морального збитку; г) з'ясування ступеня ефективності заходів боротьби, що застосовувалися, з вказаними діяннями і за допомогою права, і за допомогою інших форм; ґ) установлення найтиповіших і небезпечних об'єктивних і суб'єктивних ознак діянь; д) оцінка можливості правового визначення ознак того або іншого діяння як елементів складу злочину; е) установлення загальних особових ознак суб'єктів діянь; ж) визначення соціально-психологічних установок громадян у питаннях оцінки діяння; з) з'ясування громадської думки різних соціальних груп; і) визначення можливостей системи кримінальної юстиції в боротьбі з певними діяннями» [16, с. 57].

Зокрема, у випадку проведення аналітичних досліджень ефективності кримінально-правового забезпечення прав пацієнтів з метою вдосконалення кримінально-правового регулювання у цій сфері, необхідно здійснити заходи кримінально-правової політики задля:

Напевно, що значна частина медиків та правоохоронців, зокрема, саме і проявляють такий нігілізм відносно ефективності звернення щодо порушення прав пацієнтів, адже саме їм добре відомо, який складний процес доказування реального порушення прав пацієнтів, з урахуванням не лише документування та фіксування лікування, а й щодо отримання належних (дійсних) результатів документування надання правової допомоги.

З урахуванням особливостей знань про медичні послуги і нормативні гарантії прав пацієнтів, мало б сенс будь-які розслідування

в сфері медичних злочинів проводити комплексно із залученням працівників етичних комісій медиків та оцінки їх висновків, у разі, якщо такі порушення стосуються порушення прав пацієнтів. Однак, на жаль, корпоративна система приховання злочинів самими медиками (підробка історій хвороб, тощо) вимагає оперативного реагування системи розслідувань, яка, саме, на наш погляд, має належати правоохоронцям. Утім, виявлення і фіксація самих порушень прав пацієнтів повинна супроводжуватися заключеннями етичних медичних комісій.

На думку народного депутата України І. В. Сисоєнко, одним з оптимальних шляхів щодо вдосконалення системи захисту прав пацієнтів в Україні на сучасному етапі до ухвалення відповідного закону могло б бути створення відповідних етико-правових комітетів (етико-правових рад, комісій) при Міністерстві охорони здоров'я України та регіональних департаментах охорони здоров'я, до складу яких були би залучені висококваліфіковані професіонали, як науковці, так і практики сфери охорони здоров'я, фахівці з юриспруденції, а також соціологи, психологи, представниками духовенства та медичної і пацієнтської громадськості, що забезпечить незалежність, неупередженість та об'єктивність їх діяльності. При цьому важливо врахувати міжнародний досвід, зокрема, подібні комісії чи комітети вже створені та успішно працюють в деяких країнах світу, зокрема у Франції. Їх реалізація в Україні повинна здійснюватися спільними зусиллями держави та суспільства» [1]. Важко з цим не погодитись, особливо, враховуючи євроінтеграційні процеси відносно нашої держави.

Крім того, функціонуючі медичні етичні комісії компетентні з'ясовувати обставини і стосовно інших порушень прав пацієнтів, відповідно, закріплених в Хартії та Основах. Тому участь комісій з медичної етики та деонтології у кримінальних провадженнях з приводу порушень прав пацієнтів доцільно застосовувати з моменту початку такого провадження: представники комісії мають брати участь нарівні у провадженні поряд з представниками правоохоронних органів, що ведуть розслідування, сприяючи отриманню належних доказів, у тому числі професійному відібранні пояснень, правильній кваліфікації. І, звичайно, медичні комісії з етики та деонтології можуть стати ефективним механізмом недержавного сектора кримінально-правової політики, діяльність якого можу спрямовуватися як на сприянні у розслідуванні та кваліфікації порушень прав пацієнтів.

ентів, так і на опрацювання, узагальнення та поширення серед медичних працівників практики притягнення до відповідальності за порушення прав пацієнтів.

Крім цього, кримінально-правова політика може оперувати не виключно традиційними кримінально-правовими заходами, а й по можливості звертатися до нових методів вирішення кримінально-правових проблем.

До таких заходів можуть належати інтегровані методи соціального впливу, виховання правосвідомості новітніми методами в нових умовах, соціальний мережевий обмін досвідом у сфері протидії певним видам системних порушень, тощо.

Але і в суто правовій сфері кримінально-правова політика часто оминає новітні заходи, які доцільно було б застосовувати відносно досліджуваної категорії злочинів, а також інших діянь, які вчинюються системно і стосуються необхідності компенсації та належного поведіння з жертвами злочинів. Особливо, це корисно Україні, з урахуванням того, що інститут медіації розвинений на Європейському просторі [3].

Саме медіація, як новий елемент кримінально-правової політики, може відігравати неабияку роль у ставленні суспільства до ефективної протидії суспільно шкідливим діянням, адже поновлення прав виконуватиме місію сатисфакції. За умов реалізації медіації цих механізмів можна досягнути низки угод кримінально-правового змісту, спрямованих на налягання поведінки з обома сторонами кримінального конфлікту, саме яким і виступає подія злочину.

В цілому, кримінально-правова політика у протидії порушенням прав пацієнтів має бути спрямована на досягнення певного результату, і, на наш погляд, таким результатом має стати спрямована дія державної влади на подолання системи порушення прав пацієнтів. Демонстратором ефективності такого результату може бути виключно довіра населення владі в цій частині. І метою такої політики має визначатися підвищення рівня соціальної довіри населення до держави в шляхом розумної протидії системним порушенням прав пацієнтів в Україні.

Бібліографічний список:

1. «Захист прав пацієнтів в Україні та шляхи його вдосконалення» - тема проведеного у Комітеті Верховної Ради України з питань охорони здоров'я засідання «круглого столу». URL: http://komzdrav.rada.gov.ua/komzdrav/control/uk/publish/article?jsessionid=04371A81F9EA67FCE2830843159B4730?art_id=47300&cat_id=45380

2. Загородников Н. И. Советская уголовная политика и деятельность органов внутренних дел : учеб. пособ. М. : Изд-во МВШМ МВД СССР, 1979. 99 с.
3. Землянська В. В. Аналіз практики судів з впровадження процедури медіації в Англії, Бельгії та Німеччині (медіатор). URL: http://www.commonground.org.ua/dld/doc/Zemlyanska_mediator_view.pdf.
4. Карчевський М. В., Кудінов А. С. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні : інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів. Северодонецьк : РВВЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2016. 44 с.
5. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Юрист, 2004. 250 с.
6. Морозова Л. А. Теория государства и права. М. : Юрист. 2005. 384 с.
7. Оніщенко Н. М. Проблема ефективності законодавства та сучасний розвиток. *Віче*. 2007. № 12. URL: <http://www.viche.info/journal/607/>
8. Пашков А. С., Явич Л. С. Эффективность действия правовой нормы. *Советского государства и право*. № 3, М., 1970. С. 40-47.
9. Права людини у сфері охорони здоров'я : практичний посібник. Сайт Громадської організації «Фундація медичного права та біоетики України». URL: <http://medicallaw.org.ua/vydavnytstvo/praktychnyi-posibnyk-prava-liudyny-u-sferi-okhorony-zdorovia/6-prava-ta-obovjazki-pacijentiv-za-zakonodavstvom-ukrajini/61-prava-pacijentiv/6113-pravona-podannja-skargi/>
10. Римаренко Ю. І. Правове регулювання. Міжнародна поліцейська енциклопедія : У 10 т. / Відп. Ред. . Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. Т. 1 : Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. 2003. С. 752.
11. Розенфельд Н. А. Коротка методика юридичного аналізу ефективності застосування законодавства. К. : Юстініан, 2009. 48 с
12. Савінова Н. А. Кримінально-правова політика забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні : дис... докт. юрид. наук : 12.00.08. Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 509 с.
13. Спиридонов Л. И. Об изучении эффективности социальной нормы как средства социализации. *Избранные произведения : Философия и теория права. Социология уголовного права. Криминология*. СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского института права им. Принца П. Г. Ольденбургского, 2002. С. 145-153.
14. Спиридонов Л. И. Эффективность права. *Спиридонов Л. И. Теория государства и права*. М., 1995. С. 214-224.
15. Теория государства и права : учебник /Пиголкин А. С., Головистикова А. Н., Дмитриев Ю. А.; под ред. А. С. Пиголкина, Ю. А. Дмитриева. М. : Высшее образование, 2008. 613 с.
16. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : дис. ... докт. юрид. наук. Івано-Франківськ : Прикарпатський юридичний інститут внутрішніх справ, 2005. 381 с.

17. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави : теоретичні, історичні та правові проблеми. К. : Атіка, 2005. 332 с.
18. Хорошильцев А. И. Эффективность действия нормы права. Общество и право. 2011. № 2 (34). С. 47-51.
19. Чеботарьова Г. В. Кримінально-правова охорона правопорядку в сфері медичної діяльності : автореф. дис. на здобуття вчен. ступеня докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2011. 36 с.

The article analyzes the essence of the criminal-legal policy in the field of ensuring the protection of patients' rights. Various approaches to determining the effectiveness of such policies are considered. The main directions of the criminal-law policy concerning improvement of criminal legal protection of patients' rights are defined, namely: public measures to be used for neutralization / minimization of violations of patients' rights; purely legal measures that are most rational to reduce the level of violation of patients' rights; complexes of integrated interaction of legal and non-legal means of detecting systematic violations of patients' rights; the application of criminal law to establish against those violations that cause real social harm. It has been proved that in the event of a criminal violation of the rights of patients, investigations into such cases should take place in the presence of representatives of the public, law enforcement and victims' representatives in such commissions. The significance of mediation as a new element of criminal law policy is emphasized. It is substantiated that the aim of the criminal law policy in combating the violation of patients' rights should be to increase the level of social trust of the population to the state, and the result – the state authorities are directed to overcome the system of violation of patients' rights.

Keywords: criminal law, protection of rights, patients, criminal law, criteria of law effectiveness.

УДК 340.12:1:(342.7:321.7)

Корнієнко Г.П., НУ «ОЮА»

ОБҐРУНТУВАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ВІД КЛАСИЧНОГО ДО СУЧАСНОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ

У статті розглядається трансформація уявлень про права людини від класичного до сучасного лібералізму. Підкреслюється, що для лібералізму характерна прихильність ідеї прав людини і цінності свободи особи. Відзначається, що зміст прав, як і інтерпретація свободи в ході довгої історії ліберальних ідей зазнали істотних змін. В першу чергу це було пов'язано зі змістом самого поняття «права людини». Зокрема, про це свідчить існуюче розділення усіх виділених прав людини на негативні і позитивні прав людини, де позитивні права – це громадянські і політичні права, які знайшли своє втілення в концепції класичного лібе-

17. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави : теоретичні, історичні та правові проблеми. К. : Атіка, 2005. 332 с.
18. Хорошильцев А. И. Эффективность действия нормы права. Общество и право. 2011. № 2 (34). С. 47-51.
19. Чеботарьова Г. В. Кримінально-правова охорона правопорядку в сфері медичної діяльності : автореф. дис. на здобуття вчен. ступеня докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2011. 36 с.

The article analyzes the essence of the criminal-legal policy in the field of ensuring the protection of patients' rights. Various approaches to determining the effectiveness of such policies are considered. The main directions of the criminal-law policy concerning improvement of criminal legal protection of patients' rights are defined, namely: public measures to be used for neutralization / minimization of violations of patients' rights; purely legal measures that are most rational to reduce the level of violation of patients' rights; complexes of integrated interaction of legal and non-legal means of detecting systematic violations of patients' rights; the application of criminal law to establish against those violations that cause real social harm. It has been proved that in the event of a criminal violation of the rights of patients, investigations into such cases should take place in the presence of representatives of the public, law enforcement and victims' representatives in such commissions. The significance of mediation as a new element of criminal law policy is emphasized. It is substantiated that the aim of the criminal law policy in combating the violation of patients' rights should be to increase the level of social trust of the population to the state, and the result – the state authorities are directed to overcome the system of violation of patients' rights.

Keywords: criminal law, protection of rights, patients, criminal law, criteria of law effectiveness.

УДК 340.12:1:(342.7:321.7)

Корнієнко Г.П., НУ «ОЮА»

ОБҐРУНТУВАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ВІД КЛАСИЧНОГО ДО СУЧАСНОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ

У статті розглядається трансформація уявлень про права людини від класичного до сучасного лібералізму. Підкреслюється, що для лібералізму характерна прихильність ідеї прав людини і цінності свободи особи. Відзначається, що зміст прав, як і інтерпретація свободи в ході довгої історії ліберальних ідей зазнали істотних змін. В першу чергу це було пов'язано зі змістом самого поняття «права людини». Зокрема, про це свідчить існуюче розділення усіх виділених прав людини на негативні і позитивні прав людини, де позитивні права – це громадянські і політичні права, які знайшли своє втілення в концепції класичного лібе-

ралізму, а негативні права, - це соціально-економічні і культурні права, які пов'язані з ідеями сучасного лібералізму. З'ясовано, що в класичному лібералізмі права людини потрібні для захисту індивідуальної свободи, тоді як проблемою сучасного лібералізму стає питання соціальних гарантій прав і свобод.

Ключові слова: права людини, лібералізм, класичний лібералізм, сучасний лібералізм.

Постановка проблеми. Звернення до розробки теми правового лібералізму обумовлене стратегією демократичного розвитку і лібералізацією українського суспільства, а також протиріччями, які супроводжують ці процеси. Динамічні соціально-політичні зміни, що відбуваються в країні останнім часом, безпосередньо впливають на стан дотримання державою прав людини в різних сферах суспільного життя. Посилення позицій громадянського суспільства, реформування в державно-управлінській сфері і в правоохоронних органах, посилення співпраці з Європейським союзом і світовими державами сприяють реальному затвердженню ліберальних принципів у сфері вдосконалення прав людини в Україні. З огляду на це представляється необхідним звернутися до дослідження ліберальної концепції прав людини: від класичного лібералізму до сучасного лібералізму.

Стан дослідження теми. Проблема права людини в лібералізмі продовжує залишатися однією з найактуальніших у філософії права. Хоча виникла вона вже досить давно, але в явній формі була сформульована в Новий час. На ідеї свободи базується уявлення про права людини Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббса, І. Канта, Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є. Особливістю сучасної постановки проблеми є те, що вона розгортається в рамках плюралістичного дискурсу. У Дж. Ролза уявлення про права людини ґрунтуються на принципі справедливості. У Р. Дворкіна ліберальна теорія права, заснована на визнанні пріоритету особистості, її гарантованої свободи і самореалізації. І. Берлін розглядає права людини в контексті відсутності примусу.

Мета дослідження. Мета цієї статті показати, як у рамках ліберальної теорії трансформуються уявлення про права людини, змінюється зміст прав людини від класичного до сучасного лібералізму.

Виклад основного матеріалу. Права людини є обов'язковим концептом лібералізму, усіх його течій і напрямів. Представник сучасного лібералізму Берлін Ісайя, писав «Ліберальні мислителі не втомлювалися доводити, що якщо свобода означає обмеження

можливостей, які мають в розпорядженні інші люди, щоб змусити мене робити те, чого я не хочу або можу не хотіти, то яким би не був ідеал, заради якого мене змушують, я є скованим, і тому доктрина абсолютного суверенітету за своєю суттю носить тиранічний характер. Для збереження нашої свободи недостатньо проголосити, що її не можна порушити, якщо тільки це порушення не буде санкціоновано тим або іншим самодержавним правителем, народним зібранням, королем в парламенті, суддями, деяким союзом влади або законами, оскільки і закони можуть бути деспотичними. Для цього нам необхідно створити суспільство, що визнає область свободи, межі якої нікому не дано порушувати. Норми, які встановлюють ці межі, можуть мати різні назви і характер, їх можна називати правами людини, Словом Господнім, природним правом, міркуваннями корисності або «незмінними інтересами людини». Я можу вважати їх справжніми апіорно чи можу проголошувати їх своєю вищою метою або вищою метою мого суспільства і культури. Загальним для цих норм і заповідей є те, що вони отримали настільки широке визнання і настільки глибоко вкоренилися в дійсній природі людей в ході історичного розвитку суспільства, що до теперішнього моменту вони становлять істотну частину нашого уявлення про людину [2, с. 19-43]. Тим самим, він наголосив, що права людини ґрунтуються на свободі і є невід'ємною властивістю як окремого індивіда, так і всього суспільства.

В лібералізмі прийнято виділяти два етапи розвитку ліберальної теорії: класичний лібералізм (XVII-XIX ст.) і сучасний лібералізм (кінець XIX - початок XX століть).

Класичний лібералізм акцентував увагу на проблематиці політичних і економічних свобод, природних правах індивіда, суспільному договорі. Представниками класичного англійського лібералізму є Джон Локк, Адам Сміт, Девід Юм, Г.Спенсер, французького - Ж.-Ж. Руссо, Ш. Л. Монтеск'є, Б. Констан, німецького - Вільгельм фон Гумбольдт, Іммануїл Кант, американського -Томас Джефферсон.

Права людини в класичному лібералізмі описуються як відносини між людиною і державою, тобто основним є забезпечення захищеності окремого індивіда від небажаних, негативних дій по відношенню до нього з боку держави. Тут права людини припускають відсутність певних небажаних дій по відношенню до окремого індивіда, а саме: примусу, втручання, посягань.

Свобода - ключова категорія ліберальної доктрини - трактується як відсутність примусу, як синонім автономності і незалежності. Для класичного лібералізму характерне визнання індивідуальної свободи кожної людини, в основі якої лежать базові принципи: цінність індивіда, його відповідальність не лише перед суспільством, але і перед собою, право на самореалізацію кожного, вільний розвиток і самоствердження. Окрема людина сам вибудовує і сам досягає власних цілей. Поняття свободи пов'язано з відсутністю зовнішнього впливу і створення перешкод у досягненні особистих, самостійно поставлених цілей. У цьому сенсі тим більше у людини свободи, чим менше вона відчуває на собі зовнішній тиск. Втручання ж порушує свободу і принципи відповідальності індивідів за власний вибір. У класичному лібералізмі обґрунтовується ідея антипатерналізма, суть якої полягає в тому, що кожна людина - найкращий суддя власних інтересів. У цій ситуації суспільство має забезпечувати своїм громадянам найбільшу свободу, сумісну з рівними правами інших. При цьому свобода інтерпретується негативно, як відсутність примусу, як особиста і громадянська свобода, як недоторканність сфери особистого життя. Саме ця сторона свободи представляється найбільш значущою представниками лібералізму початку ХІХ ст. Право людини «розпоряджатися самим собою» може бути обмежено лише таким же правом іншої людини. Монтеск'є вважав, що «головне завдання держави - силою змусити окремих членів суспільства виконувати закони, що виражають загальне благо, примирити соціальні суперечності, стан війни людей один з одним і направити боротьбу між людьми в законне русло» [1, с. 46]. До тих пір поки вчинки індивіда не порушують прав інших членів суспільства, він вільний робити все, що вважає за потрібне. Монтеск'є пропонує розрізняти поняття свобода та незалежність. « Свобода є право робити усе, що дозволено законами. Якщо б громадянин міг робити те, що цими законами забороняється, то в нього не було б свободи, оскільки те ж саме могли б робити й інші громадяни» [6, с. 288-289].

Французький філософ, Констан приділяє основну увагу обґрунтуванню особистої свободи, що розуміється їм як свобода совісті, свобода слова, свобода підприємництва, приватної ініціативи. Для нього прийнятна лише та свобода, яка має на увазі особисту незалежність, самостійність, безпеку, право впливати на управління державою. За наявності такої свободи індивід не лише має право здійснювати по відношенню до держави певні активні дії, але і пра-

во ігнорувати державу, якщо його сприяння, допомоги або навіть присутності індивід не потребує. Констан розмежовує сучасне йому ліберальне розуміння свободи від політичної свободи в тому вигляді, в якому її розуміли в період античності. У античному світі люди знали тільки політичну свободу, яка полягала в можливості їх безпосередньої участі в здійсненні політичної влади, тоді як особисте життя громадян детально регламентувалося і визначалося державою. Констан доводить неприйнятність такого розуміння свободи. Для сучасних народів, вважав Б. Констан, політична свобода як можливість безпосередньої участі в здійсненні влади вже не має колишнього значення. Для них свобода - це передусім особиста, громадянська свобода, яка полягає в певній незалежності індивідів від державної влади. «Мета наших сучасників - безпека приватної сфери; і вони називають свободою гарантії, що створюються громадськими інститутами в цих цілях» [3, с. 97-98].

Б. Констан бачив причини нещастя Французької революції в спробі її лідерів втілити античні ідеї публічної свободи в сучасних, абсолютно непридатних для неї умовах. «Особиста незалежність є найперша з сучасних потреб, - писав він. - Отже, ніколи не треба вимагати від неї жертви заради встановлення політичної свободи» [3, с. 102].

В класичному лібералізмі права людини призначені, передусім, встановити такі стосунки між людиною і владою, де людина залишалася б незалежною, а держава зобов'язана утримуватися від дій, які могли б обмежити свободи окремого індивіда.

На початку ХХ ст. у ліберальній думці, як і в самому суспільстві починають виявлятися кризові явища. У багатьох західноєвропейських державах виникають численні соціальні конфлікти, війни. В цих умовах класична теорія лібералізму перестає збігатися з реальністю. Це сприяє тому що виникає необхідність перегляду ідей класичного лібералізму і формування нових ідей та принципів. На тлі цього формується сучасний лібералізм - сукупність доктрин, в яких поряд з принципами «класичного» лібералізму підкреслюється важливість втручання держави, покликаної створити сприятливі умови для їх реалізації. Сучасний лібералізм знову звертається до базових цінностей природного права, але вже з оновленим змістом.

Як і інші ідеї класичного лібералізму права людини переосмислюються в теоріях сучасного лібералізму. Центральною проблемою сучасного лібералізму стає питання соціальних гарантій прав і сво-

бод індивіда. До представників сучасного лібералізму відносять: Л. Мізеса, Ф. Хайєка, Р. Дворкіна, Р. Нозіка, І.Берлін та інші.

Слід зазначити, що уявлення про права людини від класичного лібералізму до сучасного зазнають істотні зміни. В першу чергу це було пов'язано зі змістом самого поняття. Про це, зокрема, свідчить існуючий поділ всіх виділених прав людини на негативні і позитивні, інакше їх називають правами «першого» і «другого» поколінь прав людини. Права першого покоління - це громадянські і політичні права, які знайшли своє втілення в концепції класичного лібералізму. Права другого покоління - це соціально-економічні і культурні, які пов'язані з ідеями сучасного лібералізму. «Позитивні» права - це права, для реалізації яких потрібні конкретні дії держави. Тут вже йдеться не про відсутність дій, а, навпроти, про наявність дій. І, передусім, йдеться про забезпечення певних благ для людини. Якщо у класичному лібералізмі одним із центральних факторів соціального устрою суспільства є мораль, то в сучасному - добробут людини (в першу чергу матеріальне).

У сучасному лібералізмі відбувається переосмислення відношення до прав людини. Тепер основне завдання права людини не лише захистити життя окремої людини, але і забезпечити гідний рівень життя. Якщо класичний лібералізм при реалізації негативних прав людини державі відводить роль пасивного спостерігача, то в сучасному лібералізмі для забезпечення вже позитивних прав людини державі неможливо залишатися пасивною. У сучасному лібералізмі державі пропонується здійснення активної діяльності по забезпеченню громадян певними благами. У класичному лібералізмі перерозподіл благ здійснюється в результаті укладених угод і договорів і не включається в зміст громадського договору, в сучасному ж лібералізмі це завдання вирішується через законодавство держави. Непорушними для сучасного лібералізму стають: законність, право індивідуальної безпеки, право захисту власності. Сучасні ліберали виступають за рівність всіх перед законом - «тут два аргументи. Перший - рівність у свободі т. к. свобода ефективна. Другий - рівність перед законом сприяє підтримці громадянського миру. В іншому випадку з'являється спокуса створення коаліції обділених які прагнуть до зміни закону» [8, с. 124].

Ліберальний ідеал «індивідуальна свобода» класичного лібералізму зміщується новою ідеєю - ідеєю добробуту. У сучасному лібералізмі актуалізуються питання про справедливість, а також - про

пріоритетність блага або права. При цьому представники ліберальної течії намагаються поєднати дані принципи: «Ідею добра як раціональності потрібно з'єднати з політичною ідеєю вільного рівноправного громадянина. В результаті ми зможемо встановити, чого потребують і чого вимагають громадяни, коли їх вважають вільними і рівноправними членами суспільства, які в повній мірі і протягом усього життя співпрацюють один з одним» [7, с. 80]. Ключовим, в сучасному лібералізмі, стає питання про соціальні гарантії прав і свобод індивіда.

Вже для забезпечення реалізації позитивних прав потрібні значні матеріальні, фінансові засоби і спеціальні соціальні інститути, які б займалися наданням або організацією надання благ населенню. Представники сучасного лібералізму дотримуються думки, що держава повинна здійснювати мінімальну соціальну політику. Держава, прагнучи надати можливість для реалізації індивідуальних здібностей представникам різних класів, зобов'язана відкрити шлях до освіти, медичного обслуговування, інших життєво важливих сфер тим соціальним прошаркам, які в силу свого походження і матеріального стану не можуть забезпечити собі рівні стартові можливості. При цьому основна відповідальність за реалізацію програм допомоги бідним повинна лежати на місцевих органах влади і громадських інститутах.

Центральною категорією в теорії сучасного лібералізму виступає власність. Сучасний лібералізм важливе значення надає державній політиці у сфері стосунків власності. Вважалося, що держава повинна сприяти розвитку приватного сектора економіки, підтримувати процес демонополізації власності, заохочувати населення інвестувати кошти у виробництво.

Людвіг фон Мізес, з приводу цього писав, що єдиною працюючою і ефективною системою людського співробітництва в суспільстві, заснованому на поділі праці, є приватна власність на засоби виробництва. Він заявляє, що соціалізм як всеосяжна система, що охоплює всі засоби виробництва, непрацездатна і що застосування соціалістичного принципу до частини коштів виробництва, хоча і не є, звичайно, неможливим, веде до скорочення продуктивності праці, так що замість створення більшого багатства воно повинно, навпаки, давати ефект зменшення багатства. Приватна власність, є основою процвітання та громадської свободи. ...Ніде і ніколи не існувало народу, який без приватної власності зумів вийти зі стану

самої гнітючої потреби і дикості, ледь відмінного від тваринного існування... Приватна власність створює для людини сферу, де вона вільна від держави. Вона ставить межі здійсненню волі влади. Вона дозволяє іншим силам діяти пліч-о-пліч і в опозиції до політичної влади. Приватна власність стає, таким чином, основою всіх видів діяльності, які вільні від насильницького втручання з боку держави [5, с. 56].

Ще один представник сучасного лібералізму британський філософ Джеральд А. Коен стверджує, що в сучасному капіталістичному суспільстві гроші обумовлюють свободу, а значить люди, які не мають приватної власності і грошей, не вільні. Гроші або їх відсутність припускають соціальні відносини свободи і несвободи, говорить Коен. Гроші - це форма соціальної влади, санкціонованої державою. Як форма соціальної влади в ліберальному капіталістичному суспільстві, особисті фінансові ресурси гарантують їх власникові певне положення в суспільстві або здатність його досягти [9]. Тим самим, сучасні ліберальні філософи заявляють про своє негативне ставлення втручання в права на приватну власність.

Безперечно, реалізувати позитивні права набагато складніше, ніж не порушувати негативні права людини. Для реалізації негативних прав не вимагається особливих ресурсів, і їх виконання мало залежить від соціально - економічного становища держави, тоді як для забезпечення позитивних прав неможливо обійтися без значних матеріальних засобів і спеціальних соціальних інститутів.

Слід зазначити, що тривалий час у західних країнах, які перебували під впливом класичного лібералізму, негативно ставилися до соціальних і економічних прав, вважаючи, що вони суперечать засадам вільної ринкової економіки. Але з часом західні країни пом'якшили свою позицію (сам лібералізм перетворився в сучасний та зазнав істотних змін). Стали визнавати юридичну обов'язковість для себе положення «Пакту про економічні, соціальні і культурні права» і інших міжнародних документів в цій області. Наслідком такого відношення став підсумковий документ Всесвітньої конференції з прав людини, що відбулася у Відні в 1993г., у якому відзначалося, що «Усі права людини універсальні, неподільні, взаємозалежні і взаємопов'язані. Міжнародне співтовариство повинно ставитися до прав людини глобально, на справедливій і рівній основі, з однаковим підходом і увагою. Хоча значення національної та релігійної специфіки та різних історичних, культурних і релігійних особливостей

необхідно мати на увазі, держави, незалежно від їх політичних, економічних і культурних систем, несуть обов'язок заохочувати та захищати всі права людини та основні свободи» [4, с. 81].

Висновки. Таким чином, ми спостерігаємо еволюцію поглядів на обґрунтування прав людини в рамках ліберальної теорії. Стало відомо, що для лібералізму характерна відданість ідеї прав людини і цінності свободи особистості. Хоча зміст прав, як і інтерпретація свободи в ході довгої історії ліберальних ідей зазнали істотних змін, пріоритет свободи як головної для лібералів цінності залишився незмінним. Якщо для класичного лібералізму характерна необхідність захисту індивідуальної свободи, то в сучасному лібералізмі постає питання про соціальні гарантії прав і свобод індивіда. Негативні права, громадянські і політичні доповнюються позитивними, соціально-економічними і культурними правами. І якщо негативні права обґрунтовуються тільки відсутністю дій з боку держави, держава зобов'язана утримуватися від дій, які могли б обмежити свободи окремого індивіда, то позитивні права, наказують державі діяти активно, де держава зобов'язана гарантувати реалізацію прав, що забезпечують доступ до певних благ для населення. Тим самим було підкреслено, що для реалізації людьми їх соціальних і економічних прав держава повинна створювати необхідні умови.

Бібліографічний список:

1. Азаркин Н. М. Монтескье. М. : Юрид. лит., 1988. 128 с.
2. Бёрлин Исая. Две концепции свободы. *Современный либерализм: Ролз, Бёрлин, Дворкин, Кимлика, Сэндел, Тейлор, Уолдрон*. М. : Дом интеллектуальной книги, Прогресс-Традиция, 1998. С. 19-43.
3. Констан Б. О свободе у древних в ее сравнении со свободой у современных людей. *Полис (Политические исследования)*. 1993. № 2. С. 97-106.
4. Международные акты о правах человека. Сборник документов / Сост. и вступ. ст. : Карташкин В. А., Лукашева Е. А. М. : Норма, Инфра-М, 1998. 784 с.
5. Мизес Л. Либерализм в классической традиции / Пер. с англ. М. : Экономика, 2001. 239 с.
6. Монтескье Ш. Л. О духе законов. Избранные произведения. М. : Государственное издательство политической литературы, 1955. 570 с.
7. Ролз Д. Идея блага и приоритет права. *Современный либерализм : Ролз, Дворкин, Берлин, Кимлика, Сэндел, Уолдрон, Тейлор*. М. : Дом интеллектуальной книги : Прогресс-Традиция, 1998. С. 6-108.
8. Хайек Ф. А. Дорога к рабству. *Вопросы философии*. 1990. № 11. С. 123-130.
9. Cohen G. A. On the Currency of Egalitarian Justice, and Other Essays in Political Philosophy Princeton. NJ : Princeton University Press, 2011. P. 124-143.

The article deals with the transformation of ideas about human rights from classical to modern liberalism. It is emphasized that liberalism is characterized by the commitment to the idea of human rights and the value of the individual freedom. It is noted that the content of rights, as well as the interpretation of freedom during the long history of liberal ideas, have undergone significant changes. First of all, it was bound up with the content of the «human rights» concept. In particular, the existing separation of all human rights into negative and positive human rights testifies to this, where positive rights are civil and political rights that have been embodied in the concept of classical liberalism, and negative rights are socio-economic and cultural rights, associated with the ideas of modern liberalism. It has been established that in classical liberalism human rights are needed to protect individual freedom, while the problem of modern liberalism is the issue of social guarantees of the individual's rights and freedoms.

Keywords: *human rights, liberalism, classical liberalism, modern liberalism.*

РЕЦЕНЗІЯ

*Лойко Л.І., Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України*

ПРОЦЕСИ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ¹

*(Рецензія на монографію В. А. Явір «Етнополітична інтеграція
та дезінтеграція у сучасному світі: політико-правовий концепт».
Київ: Логос, 2018. 448 с.)*

Актуальність дослідження процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції поза сумнівом, особливо в межах української етнополітології. Анексія Автономної Республіки Крим Російською Федерацією, втрата контролю над частинами Донецької та Луганської областей – все це прояви більш глибокого за сукупністю причин і наслідків та більш тривалого у часі процесу – етнополітичної дезінтеграції, який може мати різні форми і характеризуватися більш звичними для політичного дискурсу поняттями – сепаратизм, агресія, загарбання, втрата державою частини її територій, іредентизм, анексія, сецесія. Однак всі вони є проявами етнополітичної дезінтеграції, визначення, суть, зміст, причини та наслідки якої ретельно проаналізовані автором монографії.

Не менш актуальним викликом для України є процес етнополітичної інтеграції у вигляді реінтеграції тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу, яку автор монографії слушно пропонує проводити в межах державної етнонаціональної політики, оскільки прорахунки саме в цій сфері призвели до формування відцентрових тенденцій на Півдні та Сході України. Попередні спроби етнополітичної інтеграції у вигляді подолання етнокультурного та етнополітичного розколу Україна провалила. Наразі політику реінтеграції

¹ Явір В. А. Етнополітична інтеграція та дезінтеграція у сучасному світі: політико-правовий концепт : монографія. Київ : Логос, 2018. 448 с.

Україні доведеться проводити в складних умовах етнополітичного конфлікту, зовнішньополітичного тиску, гібридної війни. Контекст та особливості реінтеграції України детально досліджуються в монографії, що вказує на її гостру актуальність та високий рівень не лише наукової, а й прикладної новизни.

Монографія характеризується високим рівнем новизни - автор пропонує власні визначення етнополітичної інтеграції та дезінтеграції та авторську класифікацію рівнів (вимірів) цих процесів. Всі ці поняття та терміни детально обґрунтовані - спираються на ретельний аналіз попередніх спроб їх визначення в суспільних науках. При цьому В. А. Явір не обмежується визначенням лише об'єкта дослідження, а пропонує також авторське визначення супутніх політичних явищ, зокрема етнополітичної технології як системи засобів, методів, процедур, пов'язаних з використанням етнічного фактора і спрямованих на досягнення політичних цілей. Це вказує на високий науковий рівень рецензованої монографії.

Автор використовує велику кількість фундаментальних та прикладних наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених, присвячених інтеграційно-дезінтеграційній проблематиці. Причому не обмежується лише доробком етнополітології, а залучає дослідження зі сфери економіки, філософії, соціології, міжнародних відносин, які розкривають або стосуються тих чи інших аспектів етнополітичної інтеграції або дезінтеграції. Відтак відзначимо застосований автором міждисциплінарний підхід, який надає особливої наукової цінності монографії і презентує оригінальний підхід до вивчення етнополітичної інтеграції та дезінтеграції.

Відомо, що ґрунтовність, фундаментальність та достовірність будь-якого дослідження, значною мірою залежить від використаного в ньому теоретико-методологічного інструментарію та рівня майстерності володіння ним самого дослідника. У цьому контексті монографічне дослідження заслуговує на високу оцінку, оскільки в ньому ефективно використано близько двох десятків найбільш потужних на сьогодні як загальних, так і спеціальних підходів та методів наукового дослідження політичних та етнополітичних проблем, зокрема процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції. Серед них слід відзначити такі методи як моделювання, прогнозування, вивчення конкретних випадків (case-study), синтетичний (композиційний) та метод екстраполяції. Останні не так часто застосовуються у етнополітичних студіях, але автор монографії демонструє майс-

терність в оперуванні ними, наполегливо вивчаючи природу, суть та зміст етнополітичної дезінтеграції як в широкому, так і вузькому розумінні.

Монографія є логічним, завершеним дослідженням, яке повинно спонукати політиків до вирішення виявлених проблем, пов'язаних з протидією дезінтеграційним викликам та забезпеченням реінтеграції тимчасово окупованих територій. При цьому вона спирається на солідний науково-методологічний доробок та презентує досвід протидії етнополітичній дезінтеграції в зарубіжних державах.